

KURASJE

23/24

Marxistisk tidsskrift

KURASJE
Krystalgade 16/14
1172 Kbh. K.

**TEMANUMMER:
TIL KRITIKKEN AF DET DAGLIGE LIV**

KÆRE ABONNENT

KURASJE slutter med dette dobbeltnr. den abonnentsrække, som startede for et lille år siden med nr. 21.

Siden maj 1978 har KURASJE kunnet udgive ialt 8 tidsskriftnr. eller over 1000 tryksider.

En fortsat udgivelse af 4 nr. eller ca. 500 sider om året er imidlertid – i lyset af de stigende produktionsomkostninger – en vanskelig sag måske især for et teoretisk-marxistisk tidsskrift. Forudsætningen for løbende at producere et teoretisk tidsskrift som Kurasje er og har altid været abonnenterne.

En FORNYELSE, og gerne en hurtig sådan, af det abonnement, der nu udløber med dette nr. 23/24 er en af de centrale forudsætninger for, at vi kan tilrettelægge en ny årgang på 4 nr./500 sider.

I disse kommende numre vil vi videreføre diskussionerne om realanalyserne, om reformisme, om »kritikken af det daglige liv«, om fagforenings- og statsteori, om verdensmarkedet, om den marxistiske teori, og meget andet.

Biblioteker	150 kr.
Støtteabonnementer	150 kr.
Studerende o.lign	110 kr.
Folk med fast arbejde	130 kr.

***Tegn abonnement,
skaf flere abonnenter,
brug Kurasje.***

Kurasje har fast ekspeditionstid:
Mandag fra 14 til 17 i Krystalgade 16
Tlf. 01 – 147151

TIDSSKRIFTET KURASJE

Nr. 23/24

April 1980

Redaktionen: Bjarne Andersson, Allan Andreassen, Flemming Bahner, Thomas Boje, Nils Bredsdorff, Jens Brinch, Peter Bundesen, Carl-Ivar Carlin, Bo Elling, Leif Hansen, Finn Hansson, Erling Havn, Mogens Holm, Hans Hornbech, Torben Pilegaard Jensen, Søren Kerndrup, Tyge Kjær, Arne Kurdahl, Peder Lærke Nielsen, Lars Qvortrup, Finn Dam Rasmussen, Jens Henning Rasmussen og Peter Søndergaard.

Redaktionens adresse:

Kurasje, Krystalgade 16/14, DK-1172 København K

INDHOLD

Indledning til temaet	3
Finn Hansson og Peder Lærke Nielsen: Statsintervention og reformismekritik	11
Ursula Schmiederer: Reformismen – realitet eller ideologi	81
Ali Wacker: Massearbejdsløshed som politiseringspotentiale – den vanskelige læreproces	95
Bjarne Andersson og Steffen Kiselberg: Den umulige (re)produktion	117
Finn Dam Rasmussen: Videnskabskritik som samfundskritik	129
Kurt Aagaard Nielsen: Åndsarbejde og videnskabskritik	185
Kommentar og anmeldelser:	
Risto Eräsaari: Anteckningar om socialstatens reproduktionspotens	217
Finn Hansson: Selvhjælpsorganisering i arbejderklassen eller kontrol med arbejderklassens reproduktion gennem statslig socialpolitik?	255
Finn Dam Rasmussen: Proletariatets kulturhistorie – Anmeldelse af Otto Rühle: Illustrierte Kultur- und Sittengeschichte des Proletariats, bd. 1 og 2	233

»SKÅL NOSKE, PROLETARIATET ER AFVÆBNET«

Karikatur af George Grosz fra Otto Rühles: Proletariatets kulturhistorie – se anmeldelsen s. 233.

INDLEDNING TIL TEMAET

Når vi har valgt at kalde dette emnenummer for »Til kritikken af det daglige liv«, så ved vi godt, at vi hermed ramler lige ind i en mase forskellige diskussioner, som vi faktisk ikke tager op og forholder os til i dette nummer. Når vi alligevel har fundet det rimeligt at anvende denne overskrift over vores arbejder, er det fordi vi mener, at vi har noget at sige – på vores måde – om de *problemer*, der tages op i de forskellige analyser og kontroverser omkring en begribelse af »dagliglivet«.¹ Det betyder imidlertid ikke, at vi her fremlægger en færdig teori om lønarbejdernes dagligdag, under de aktuelle samfundsmæssige betingelser, men at vi tager et par skridt i denne retning.

Dagliglivet er det, alle tilsyneladende kender og kan have en mening om. Det er således alle de naturgroede institutioner og rutiner, som blot forudsættes og aldrig problematiseres. Derfor leverer dagligdagen også det stof, som samfundsmæssigt fungerende ideologier bygges af – det »naturlige«, uforanderlige, selvindlysende ...

Dagliglivet er samfundets pseudo-konkrete sammenhænge og som sådan må det altid være *udgangspunktet* for en marxistisk analyse. For såvidt er der intet andet nyt i marxismens – og vores – principielle interesse i »det daglige liv« end navnet. Det nye ligger snarere i måden at tematisere problemerne på – en måde der er nødvendiggjort af bestemte samfundsmæssige forandringer, som selv må med i undersøgelsen, men også af en politisk begrundet trang hos os selv til at stikke en (teoretisk) kæp i dagliglivets praktiske, evigt rullende hjul.

Kravet om en »fornyelse« af marxismen indgår som en del af de mange forskellige fænomener, der har fået den salgskraftige samletitel »marxismens krise«. For såvidt marxismen altså er i »krise« fordi den ikke *på forhånd* har analyseret kapitalismens historiske forandringer, henviser denne »krise« kun til marxismens udogmatiske forhold til virkeligheden, og til det – for marxister – selvfølgelig forhold, at virkelighedens forandringer kun kan *kritiseres* i samme hastighed som de virkelige finder sted. »Krise«

1. De vigtigste retninger i den mere eksplicite »hverdagslivsdiskussion« omfatter bl.a.: a) en fænomenologisk retning (E. Husserl, A. Schütz, P. Berger/T. Luckmann, o.a.), b) ethnometodologi og symbolsk interaktionisme (E. Goffman, Arbeitsgruppe Bielefelder Soziologen, G.H. Mead, o.a.), c) forskellige marxistiske teorier (H. Lefebvre, K. Kosik, A. Heller, o.a.) d) marxistiske socialisationsteorier (Leithäuser, Volmberg, o.a.).

Helt for sig selv som en af de få, der har forsøgt at fremstille de historiske udviklingstendenser i arbejderklassens totale livssituation, står Otto Rühle, hvis store 2-bindsværk anmeldes af Finn Dam Rasmussen i dette nummer.

i denne betydning henviser således til marxismens produktive udvekslingsforhold med samfundet, og til nye, aktuelle, *påtrængende* arbejdsopgaver, der må tages fat på.

Men den aktuelle »marxismens krise«² omfatter også en lang række problemer af mere intern karakter, som er lige så forskellige, som marxismen er splittet i forskellige opfattelser. Og følgelig findes ligeså mange forklaringer på denne krises årsag, samt programmer til dens løsning. Disse spænder fra at se problemet som et spørgsmål, der kan løses med en »ny politik«, et mere mobiliserende program, nye »alternativer«, osv., og til at se det som et spørgsmål om at forlade teori til fordel for historie. Dvs. helt at forlade alle intentioner om, at marxismen har noget at gøre med teori, endsige teoretisk kritik. Disse forklaringsforsøg og reaktioner er mange og spredte og de skal ikke analyseres her.³

Vor interesse i »marxismens krise« snævert relateret til dette temanummer af Kurasje er som nævnt, at i disse diskussioner findes forsøg på at rejse problemer om sammenhængen mellem den marxistiske teoris udvikling og forandringer i kapitalismens aktuelle udviklingsformer. Der findes altså andre reaktioner på denne krise, end at opgive og forkaste den marxistiske teori som den nødvendige forudsætning for en systematisk samfundskritik, der kan gennembryde de tilsyneladende sammenhænge som kapitalismens reproducerer. I disse diskussioner findes der således også forsøg på at fastholde og udvikle de marxistiske kategorier som teoretisk kritik af de reale forhold.

En sådan marxistisk teoriudvikling kan ikke indpasses i de traditionelle borgerlig-videnskabelige verifikationssammenhænge, hvor teori og empiri (eller historie) fundamentalt er adskilt. For at begribe de historisk specifikke former som kapitalforholdets udvikling producerer og reproducerer sig igennem, må teorien *samtidig* kunne fastholde både sensibiliteten overfor de historiske forandringer og de i deres væsen uændrede træk ved kapitalismens konstituerende forhold. Absoluteres disse to samtidige momenter hver for sig som positioner – og sådan kan man i en vis forstand læse de skiftende positioner i marxismens historie – ender man med en konfrontation mellem på den ene side en afskrivning af den marxske økonomi-kritik som »forældet« overfor en fastholdelse af den som den

2. Det skal heller ikke overses, at forskellige venlige sjæle – der ivotrigt ellers ikke har bekymret sig om marxismens egne problemer – har erklæret den i »krise« stort set siden dens fødsel. Jvnf. f.eks. »Disse kontroverser havde nået et punkt, ved enden af det nittende århundrede, hvor det blev almindeligt at tale om »marxismens krise«, en krise både intellektuelt og politisk, siden den faldt sammen med den revisionistiske bevægelse i det tyske Socialdemokratiske Parti ... »Marxismens krise« tiltrak sig på samme tid, 1898, Sorel's og Masaryk's opmærksomhed.« (Bottomore/Rubel: Karl Marx, Penguin 1965.)

3. Tidsskriftet Kurasje vil i de kommende numre tage denne diskussion op.

hele og fulde sandhed om det eksisterende samfund på den anden side. Fastholdes *begge* samtidige momenter ikke, får man en »krise«, som på nogle punkter ligner den danske marxismes aktuelle krise.

Denne nuværende »marxismens krise« omfatter i et vist omfang selvfølgelig også Kurasje og den tradition i den nyere danske marxistiske diskussion som Kurasje ofte identificeres med: »kapitallogik«.⁴ I en artikel i tidsskriftet »Kontext«⁵ forsøges visse af de begrænsninger der skulle have præget diskussionen i Kurasje karakteriseret. På baggrund af en artikel fra Kurasje nr. 12 fra 1975 – som må siges at rumme tidsskriftets hidtil eneste længere principielle metodiske diskussion af »real-analysens« grundlags- og udgangspunktsproblemer – søger Kontext-artiklen at fastholde, at et centralt problem i denne teoriforståelse er den tendentielle yderliggørelse af forholdet mellem empiri/historie og de teoretiske kategorier. Denne yderliggørelse er det måske nok vanskeligt at eftervise, al den stund den næppe er direkte tilsigtet, men uanset dens faktiske tilstedeværelse i artiklen er den principielt kritisabel.

Imidlertid kan man sige, at der redaktionspolitisk har været en tendens til en mere restriktiv opfattelse af, hvilke dele af »empirien« der var relevant, med det resultat, at en række problemområder er gledet ud af diskussionen. Problemområder som bl.a. havde med »dagliglivet og dets problemer« at gøre og som ikke begrænsede sig til at se arbejdskraftreproduktion *alene* som et moment i kapitalreproduktionen og statspolitikken.

I forbindelse med en diskussion af »marxismens krise« skal man nok ikke overse dens sammenhæng med »marxisternes krise«. De tendenser til opbrud og de forsøg på nyorientering, som vi her har diskuteret på teoriens område, genfindes jo på de fleste andre områder, politiskorganisatorisk, »privat«, arbejdsmæssigt, osv. Men som et relativt »generations«-specifikt fænomen. Den såkaldte 68-generation, som det jo drejer sig om, er nu så gammel, at den er begyndt at skue tilbage på sin egen historie, udgive memoier, beklage sig over ungdommen, osv. Vi ser det som noget positivt, at den marxistiske teori således er integreret i forsøgene på at komme til klarhed over mål og midler i tilværelsen, at marxismen er et personligt anliggende, men vi skal nok være mere opmærksomme på ikke at overdrive vor beskæftigelse med os selv. Marxismens udvikling og den hermed forbundne erkendelse må ikke blive en enkelt »generations« privilegium.

4. Problemet med at identificere hvad »kapitallogik« som teoretisk retning er for noget, skal ikke diskuteres her. Det skal blot understreges, at en afgrænsning af en »teoretisk tendens« der udvikler sig, både har dimensioner i tid og rum.

5. Mortensen m.fl., Affirmation eller Emancipation, Kontext 36/37, 1979, især s. 38-70.

Det fænomen vi upræcist har betegnet »marxismens krise« og som er del af den aktuelle kapitalismekritiks problem, hænger også sammen med teoriudviklingens tilknytning til en universitær sammenhæng og i bredere forstand til åndsarbejderlaget inden for gruppen af statslige lønarbejdere. Opkomsten af dette forhold skriver sig ind i den samfundsmæssige udvikling overhovedet igennem det sidste konjunkturforløb, hvor det danske samfund undergår en dybtgående strukturel ændring som det immanente resultat af kapitalens historiske udfoldelse.

Nu kan den »krise« eller de problemer, som den teoretiske kritik af kapitalismen står over for, jo ikke kun være begrundet i en manglende refleksion af hvilke som helst aspekter af samfundet og lønarbejdernes eksistens. Resultatet af et sådant synspunkt ville være den i princippet uendelige petitesseforskning. Marxismens problem må langt mere centralt begrundes i forhold til den samfundsmæssige udvikling. Dvs. formår kapitalismekritikken at holde sig på højde med de problemer og modsætninger, som aktualiseres gennem den samfundsmæssige udvikling selv? Men hvad er det for forhold denne udvikling har sat i centrum, når focus er sat på arbejdskraftens reproduktion?

Der er sket en almengørelse af lønarbejdet, idet en stadig stigende del af befolkningen henvises til lønarbejdet som deres eneste eksistensmulighed. I forhold til den til enhver tid givne klasse af lønarbejdere kan man endvidere tale om to dimensioner i denne almengørelse. En ekstern, dvs. udbredelsen af lønarbejdet til nye befolkningsgrupper, således som det har været tilfældet ved den absolutte overflødiggørelse af landbrugets arbejdskraft gennem dets fortsatte kapitalisering. Og en intern, dvs. en udbredelse af lønarbejdet inden for klassen af lønarbejdere i alt overvejende grad gennem en kraftig forøgelse af kvinders lønarbejde.

Almengørelsen af lønarbejdet er ledsaget af en omstrukturering af det samfundsmæssige arbejdskraftforbrug indenfor og mellem kapitalens produktions- og cirkulationssfære samt staten, og har betydet en række forandringer gående fra nye geografiske lokaliseringer til ændrede kvalifikationsstrukturer.

Statens vækst følger sig ind i denne sammenhæng i to dimensioner. På den ene side ved, at almengørelsen og omstruktureringen af lønarbejdet og lønarbejderklassen i vidt omfang temporært og vedvarende formidles gennem en udbygning af den statslige intervention i arbejdskraftens reproduktion. På den anden side gennem et stærkt forøget statsligt arbejdskraftforbrug til varetagelse af denne intervention.⁶ Der er således frembragt en kvantitativ større (absolut og relativt) klasse af lønarbejdere

6. Endnu et aspekt ved den statslige socialpolitik kan fremhæves, nemlig dens indholdsmæssige kontrol eller repression med lønarbejdernes levevis. Risto Eräsaari argumenterer i sin artikel for nødvendigheden af at udvikle statskritikken på dette område og Finn Hansson diskuterer kontrolbegrebets placering i socialpolitik- og reformismediskussionen i »selvhjælpsorganisering i arbejderklassen ...«

med en kvalitativ ny sammensætning og kvalitativt anderledes eksistensbetingelser. Denne omstrukturering er udfoldet gennem kapitalakkumulationens cykliske forløb og markerer derfor dette som en historisk fremadskridende proces. Den nuværende krise er således på en gang udtryk for en gentagelse (udfoldelsen af kapitalakkumulationens immanente modsætninger) og samtidig en historisk videreudvikling af kapitalismen og dermed af lønarbejderklassen.

I det foreliggende nummer af Kurasje har vi hovedsageligt fokuseret på reproduktions- og statssiden i denne udvikling med den begrundelse, at lønarbejdernes ændrede samfundsmæssige situation og krisens gennemslag finder udtryk og formidles her, hvilket bl.a. viser sig i lønarbejdernes interesseartikulering og -kampe.

Historisk er reproduktionskampens udvikling karakteriseret ved dels en udbredelse af traditionelle former til nye områder (de statslige lønarbejders faglige aktivitet) dels udviklingen af nye former (løst sammenfattet i termen: »bevægelser«), der umiddelbart udgør et brud med de historisk etablerede sammenhænge som interesserne artikuleres i (fagforening, parti). Samtidig kan man dog registrere parallelle ansatser både i de nye og etablerede former til at reflektere lønarbejderekstistensen i sin totalitet i højere grad end det har været tilfældet tidligere.

Disse forskydninger og brud i lønarbejdernes samfundsmæssige artikulationsformer er enten umiddelbart fremkaldt af krisen og dens formidlede gennemslag i staten og de statslige reproduktionspolitikker, eller de får deres problemfelt forstærket af krisen. For så vidt krisen imidlertid ikke blot peger på en demontering af disse eksistensbetingelser som en simpel reversibel bevægelse, bliver det samtidigt påtrængende at få begreb om, hvad det er for langsigtede historiske tendenser, der kommer til udtryk i de ændrede interesseartikuleringsformer.

Umiddelbart fremtræder de som begrundet i vidt forskellige forhold og synes kun at have den ene fælles identitet at bryde med hidtidige artikulationsformer; deres sammenføjning går stadig over og er fastholdt i det borgerlige samfunds objektive strukturer og er derfor tvangsmæssigt reformistiske. De markerer snarere reformismens tilpasning til ændrede samfundsmæssige betingelser end et brud med reformismen.⁷

7. I forhold til ovenstående repræsenterer A. Wacker's artikel en 'gammel' diskussion, men han forsøger et opgør med alt for firkantede forestillinger om massearbejdsløshedens politiserende effekter.

Bjarne Andersson/Steffen Kiselberg forsøger i deres artikel at pejle sig ind på de forandringer i den mandlige lønarbejders personlighedsstruktur, som fremtvinges af ændringerne i den kønslige arbejdsdeling.

Finn Hansson/Peder Lærke Nielsen forsøger at sammenfatte nogle hovedtræk omkring den statslige institutionsudbygning som led i reproduktionsstrukturens udvikling med perspektiv på reformismediskussionen.

U. Schmiederer sammenfatter udviklingen i den nyere reformismediskussion og forsøger at indkredse nye momenter og modsigelser omkring dannelsen af klassebevidstheden.

En nærmere diskussion og analyse af de nye reaktionsformer på krisen – ‘bevægelserne’ – havde det været nærliggende at gå ind på her, men det har ikke været muligt for os til dette nummer. Men det er alligevel vigtigt, at få startet diskussionen om *hvordan* vi kan analysere de her skitserede problemområder, »dagliglivet«, som momenter i det nuværende kapitalistiske samfunds reproduktionsprocesser.

Diskussionen af disse metodiske principper kan (foreløbig) deles i to men ikke gensidigt udelukkende dimensioner:

a) teoriudvikling med udgangspunkt i en lokalisering af nogle nye træk ved dele af det kapitalistiske samfunds reproduktionsprocesser – en lokalisering hvis refleksion dernæst forfølges i den marxistiske teordiskussion.⁸

Med udgangspunkt i forandringer i arbejderklassens reproduktionsbetingelser kan der rejses problemstillinger og spørgsmål til analyser og bestemmelser i den aktuelle reformismediskussion. Gennem at pege på den fraværende diskussion af de forandrede reproduktionsbetingelser og deres betydning for arbejderklassens reproduktionskamp kan kritikken af reformismediskussionen tematisere centrale problemstillinger for den videre teoriudvikling. Det er dog et problem ved denne fremgangsmåde, at den vanskeligt kan opstille nogle kriterier for den historiske analyse, der danner udgangspunktet for den teoretiske diskussion. Dette er imidlertid det umiddelbare udgangspunkt for

b) hvor videnskabskritikken og den historiske analyse er sammenkædet. Igennem et opgør med ideologiske forståelser af den borgerlige videnskab fastholdes en påvisning af dens samfundsmæssige bestemmelser i forholdet til kapital og stat,⁹ hvor klassebestemmelsen af åndsarbejderen indtager en central plads. Problemerne, der er forbundet med den historiske analyse og udvikling af kategorierne i kritikken af den politiske økonomi, formuleres her inden for rammerne af en systematisk kritik af det borgerlige samfunds egne reale refleksionsformer, videnskaben. Kritikken af den borgerlige videnskab bliver på denne måde en del af svaret på videreudviklingen af den marxistiske

8. Dette svarer til de metodiske hovedlinier hos Hansson og Lærke Nielsen, hvor udgangspunktet er forandringer i arbejdskraftens reproduktionsstruktur, forandringer der begrebsligt forfølges gennem diskussionen af den nyere marxistiske reformismediskussion.

9. Forskellen mellem Kurt Aagaard Nielsen og Finn Dam Rasmussens tilgang til diskussionen af videnskabskritikken er kort, at førstnævnte tager udgangspunkt i den marxistiske teordiskussions forankring blandt statsansatte intellektuelle og derfra udvikler argumentationen for en systematisk kritik af den borgerlige videnskabs kapitalaffinitet, mens Finn Dam Rasmussen spørger om det teoretiske arbejde og den revolutionære teoris betydning og dernæst diskuterer dens udviklingsbetingelser. Begge ser imidlertid kritikken af den borgerlige videnskab – de borgerlige tankeformer – som grundlaget for lokaliseringen af historiske forandringer i kapitalforholdet og dets reproduktionsbetingelser.

teori, selv om problemerne med at etablere sammenhæng mellem den borgerlige videnskabs parcellerede og opsplittede karakter og marxismens totalitetsforståelse endnu er uløst.

Hvis diskussionerne af »dagliglivet« skal fastholde et udgangspunkt i kritikken af den politiske økonomi dukker en række nye problemstillinger op. Vi har ingen forestillinger om, at vi i dette nummer af Kurasje kan nå at dække alle områder, og selv om vi anser de her skitserede dimensioner og problemfelter for centrale, er der stadig »huller« eller udækkede områder. På den anden side påstår vi heller ikke at udviklingen i det daglige livs former er de eneste betydningsfulde forandring i den seneste akkumulationsfase, men disse forandringer i de klasse- og kønsspecifikke reproduktionssammenhænge indtager en dominerende plads.

Til de udækkede områder hører, at vi går helt uden om diskussionen af forandringer i socialisationen af lønarbejderen, selvom vi nok diskuterer ændringer i de forhold, der indvirker på denne. Ligeledes går vi uden om diskussionen af eksistensbetingelserne (udbytningsbetingelserne) i den umiddelbare produktionsproces, hvor vi dog alment diskuterer de metodiske problemer, som er forbundet med sådanne analyser.

Et andet af de vigtige problemområder vi heller ikke tager så meget fat på er udviklingsprocesserne for de sociale bevægelser,¹⁰ kvindebevægelser, beboerbevægelser, energibevægelser osv. Ligeledes er det vigtigt at disse sociale bevægelseres struktur og funktion samt deres forhold til den etablerede partipolitiske struktur analyseres. Men alle disse bevægelser har baggrund i forandringer i reproduktionsbetingelser og reproduktionsstruktur, forandringer som peger på ændrede former for sociale problemer. Og som antyder, at væsentlige problemdele ikke kan artikuleres gennem arbejderklassens traditionelle organisationsformer for reproduktionskampen.

Nu er arbejderklassens kamp for et befriet dagligliv dens egen sag, men de p.t. mere privilegerede lag af klassen indgår i denne kamp med egne legitime krav på socialismen. Kort sagt er det vi lønarbejdere skal befri vores egne indbyrdes forhold i dagligdagen, og det vi skal befri os fra, er den kapitalistiske udformning af denne dagligdag. Eller som Marx siger: de elementer af det nye samfund, der har udviklet sig i skødet på det gamle kapitalistiske samfund, må sættes fri.

Det er i denne sammenhæng, at reproduktionskampdiskussionen – som element i en kritik af »det daglige liv« – må vurderes og prioriteres. Det er altså

10. Ali Wacker går i sin artikel i dette nummer eksemplarisk også tilbage til krisen i 30'erne, for at påvise at den automatiske sammenbrudsteori i høj grad blokerer marxister for at forholde sig til den aktuelle kriseudvikling.

gennem *kritikken* af de kapitalistiske samfundsmæssiggørelsesformer, at alternativet til den kapitalistiske dagligdag og dens relationer mellem f.eks. kønnene, generationerne, mellem arbejde og »fritid« overhovedet kan konkretiseres.

Bjarne Andersson

Finn Hansson

Peder Lærke Nielsen

Finn Dam Rasmussen

STATEN I DET KAPITALISTISKE SAMFUND – EN INTRODUKTION.

Genoptryk af artikler fra Kurasje.

72 sider, 25,- kr.

I den diskussion af staten i det kapitalistiske samfund, som startede i Danmark i begyndelsen af 70'erne, indtog Elmar Altvaters artikel »Om nogle problemer ved statsinterventionismen« en central plads. I diskussionens forløb overså mange, både »tilhængere« og »modstandere«, *hvad* artiklens centrale problemstilling var. Når man dengang lagde hovedvægten på Altvaters forsøg på at bestemme centrale statsfunktioner, overså man, at artiklen primært er en kritik af den keynesianske blandingsøkonomi – af denne økonomiske politiks grænser og dens midlers binding til cirkulationssfæren. Ligeledes påviser artiklen hvorledes de borgerlige økonomer og »politikmagere« er fikseret i disse sammenhænge og ikke kan begribe de egentlige akkumulationsproblemer for kapitalen.

Og disse kritikpunkter kan næppe siges at være blevet gjort overflødige. De sidste 5 års krise og desperate statslige løsningsforsøg har tværtimod gjort det *endnu* mere nødvendigt for socialister at fastholde en konsekvent kritik af de statslige kriseløsninger – lige meget hvorfra de så kommer!

I den forstand er artiklerne i denne bog lige så aktuelle som da de første gang udkom og er stadig de bedste introduktioner til statsdiskussionen.

STATSINTERVENTION OG REFORMISMEKRITIK

NOGLE METODISKE OVERVEJELSER OMKRING FORHOLDET MELLEM ØKONOMIKRITIK OG REFORMISMEKRITIK

Finn Hansson og Peder Lærke Nielsen

I. Indledende overvejelser om historie-logik problemet	12
II. Om statens betydning for arbejdsproduktionen	
a. Indledning	19
b. Socialpolitikens opbygning under højkonjunktoren	25
c. Socialpolitikens ændrede samfundsmæssige status under krisen ...	31
III. Problemer i forholdet mellem stat og fagbevægelse	
a. Indledning	38
b. Aspekter af den nyere stats- og fagforeningsdiskussion	39
c. Forholdet mellem stat og fagbevægelse	46
1. den politologiske tilgang	48
2. den akkumulationsteoretiske tilgang	51
3. den arbejdskraftreproduktive tilgang	54
IV. Reformisme og reproduktion. Om grundlaget for en marxistisk reformismekritik	
a. Indledning	56
b. Arbejdskraftens vareform, den faglige kamp og reproduktionen.....	58
c. Reformismebestemmelsen og overfladeformerne	66
d. Reformismebestemmelsen og subjektivitets/ stoflighedsproblemet	71
e. afslutning	77

I. Indledende overvejelser om historie-logik problemet¹

I sin grundlæggende karakter er den aktuelle krise uden tvivl et resultat af den kapitalistiske produktionsmådes immanente modsætninger, altså udtryk for kapitalens vanskelighed ved på det givne produktivkraftudviklingsniveau at akkumulere profitabelt. Herved fremviser den for en almen betragtning en identitet med tidligere større kriser i kapitalismens udviklingshistorie, således f.eks. 30'er-krisen.

Det er derfor også for samme almene betragtning muligt at finde fælles træk ved disse kriser med hensyn til deres konsekvenser for arbejderklassens eksistensbetingelser. Således naturligvis først og fremmest frembringelsen af en omfattende reservearmé, der i større eller mindre grad midlertidigt eller vedvarende er truet på sin sociale eksistens. En reservearmé som samtidig formidler en øget udbytning af de fortsat beskæftigede dels ved, at der presses mere arbejde ud af dem, dels ved at prisen på deres arbejdskraft presses ned. Med sådanne konstateringer kan man demonstrere kapitalismens uforbederlighed, demonstrere at den stadig er bundet til sine immanente lovmæssigheder og modsætninger, at udviklingen af de samfundsmæssige produktivkræfter er underkastet miserable betingelser, og at en vedvarende eksistenssikring for lønarbejderne ikke er mulig på dens grundlag, og at disse forhold først ophæves med ophævelsen af produktionsprocessens kapitalistiske form.²

Denne demonstrative insisteren på produktionsmådens centrale modsætninger er naturligvis vigtigt overfor allehånde åbenlyse eller skjulte ideer om muligheden af at reformere sig ud af kapitalismens dårlige sider.

Spørgsmålet er imidlertid, om det er et tilstrækkeligt teoretisk standpunkt at indtage. Først og fremmest: Hvad kan man hermed egentlig sige om den konkrete udvikling i lønarbejdernes eksistensbetingelser og om

1. Baggrunden for det følgende er primært to artikler: Andreassen/Kjær: »Krisen og venstrefløjens handlemuligheder« i Kurasje nr. 21, som et konsekvent udtryk for udviklingstendenserne i den såkaldte realanalysetradition. Bredsdorff, Brinch, Hansen: »Arbejderklassen og kapitalismen ...« i Kurasje nr. 21, som et lige så konsekvent udtryk for den »overfladebegrundende« reformismeanalyse.

2. Den her skitserede tilgang er karakteriseret for Andreassen/Kjær op.cit.

Den er naturligvis ikke enerådende, heller ikke i den mere konsekvente marxistiske tradition. Her skal blot nævnes Matticks gamle analyse af 30'er krisen i USA, som fokuserer på krisens historisk specifikke reproduktionskampe og udviklingen af bestemte statslige krisindgreb.

Jfr. P. Mattick: »Krise og arbejdsløshed«, Kbh. 1973.

de reaktioner på krisen, de udvikler? Hvad kan man sige om disse reaktioners mulighed for at udvikle sig til en kapitaloverskridende bevægelse eller omvendt, deres manglende mulighed herfor? For så vidt subjektet for en sådan overskridelse må være arbejderklassen, kan disse spørgsmål ikke være uvæsentlige.

En besvarelse af dem forudsætter imidlertid en mere omfattende reflexion end ovennævnte for så vidt, som arbejderklassen netop ikke apriori optræder som samlet klasse over for kapitalen og for så vidt, som de for lønarbejderne anskuelige og mulige løsningsmuligheder ikke automatisk fremstiller sig som en overvindelse af kapitalforholdet. Det er nok den kapitalistiske form for udbytning, der undergraver og perverterer lønarbejdereksistensen, men den nødvendige kamp for denne eksistens retter sig ikke uden videre mod udbytningens princip, hverken under højkonjunktur eller krise. Den er tværtimod et systemimmanent forhold, hvilket kapitalismens hidtidige historie turde opvise tilstrækkelige eksempler på. Det bliver derfor et centralt problem for den teoretiske analyse at få begreb om, hvad der blokerer for en kapitaloverskridende reproduktionskamp, og hvad der skal til for at denne blokering bryder sammen. Nøjes man med at identificere det fælles ved de kapitalistiske kriser, sigter man først og fremmest på at sammenfatte kapitalreproduktionens bevægelser i almene værdibegreber, er det ikke muligt at nærme sig dette problem på anden vis end som en påpegning af de abstrakte muligheder for produktionsmådens sammenbrud. Snarere må man logisk drage den konklusion, at kapitalismen er uoverskridelig, thi den har allerede flere gange gennemløbet en hel konjunkturcyklus uden at gå i opløsning. Det, der må ind i billedet, er alt så en historisk dimension, en forståelse af og hensyntagen til, at kapitalismen gennem sine gentagne konjunkturcykler udvikler sig.

Den kapitalistiske reproduktionsproces er en af værdi- og nærmere betegnet kapitallogikken behersket stofflig reproduktionsproces. Dette betyder på den ene side, at kapitallogikken virker bestemmende ind på den stofflige reproduktion. Det betyder på den anden side, at denne specifikke reproduktionslogik er bundet til stoffligheden i den forstand, at den kan virke forandrende ind på den men ikke frigøre sig fra sine stofflige forudsætninger. Mere præcist: For at kunne forfølge sin immanente drift er kapitalen bundet til at forandre den stofflighed, den reproducerer sig igennem. Forandres denne stofflighed, er kapitalens videre reproduktionsbetingelser imidlertid også forandret. Heraf netop kapitalismen som historisk proces, som udvikling uden hvilken dens ophævelse ikke kan tænkes. Det ændrede grundlag, ændringerne i stoffligheden, er af kvalitativ art. Konjunkturerne, der fra en ensidig betragtning over værdisiden og dens

fremtrædelsesformer tegner sig som blotte kvantitative bevægelser (ændringer i kapitalens størrelse, i profitratens, i lønnens etc.) er, set fra den stofflige side kvalitative forandringer.

I en vis forstand er det trivielt at fremhæve dette centrale træk ved Marx' analyse af kapitalismen, hvis sigte er en udvikling af de kategorier, hvorigennem kapitalen søger at reproducere sine produktionsforudsætninger i en stadig udvidet reproduktion, dvs. akkumulation.³ I de senere års rekonstruktionsdiskussion er denne problematik oftest blevet taget op som et rent metodeproblem, f.eks. værdi-pristransformation, som går uden om de ansatser hos Marx til at tematisere analysen af de former, hvorigennem kapitalen fastholder udbytningen og undertrykkelse af det levende arbejde, af den med personlighed og modstandspotentiale eksisterende arbejdskraft.

Hvad der ovenfor er sagt om begrænsningerne ved en analyse, der udraderer det historisk specifikke ved at sammenfatte forståelsen af den til enhver tid forefundne kapitalismens kvalitet i almene kategorier og kun registrerer historiciteten som den kvantitative bevægelse i disse kategorier, kan i en vis forstand også siges om analyser, hvis udgangspunkt er overfladebegrebet hos Marx.⁴ Her må det dog først fremhæves, at netop overfladebegrebet – bestemmelsen af revenueernes fremtrædelsesform – indenfor rammerne af det *almene* kapitalbegreb centralt sammenfatter begrundelsen for, at udbytningen dvs. merværdiproduktionen *ikke* fremviser sig som grundlaget for lønarbejdets elendighed; hvad tværtimod produktets fordeling gør.

Samtidig begrundes produktionsmådens opretholdelse, kapitalforholdets reproduktion ud fra den rationelle ageren, som overfladesammenhængen angiver. Der er med andre ord givet en begrebsliggørelse af den kapitalistiske produktionsmådes væsensforhold og indre sammenhænge som det automatiske produkt af agenternes konkurrencekamp på grundlag af deres revenuekilder, altså som kamp om at opretholde disse kilder og deres revenue. Disse bestemmelser er altså et væsentligt led i begribelsen af ovennævnte blokering for reproduktionskampens udvikling. Standser man imidlertid her, bliver resultatet »den hermetisk lukkede« overflade. Det bliver umuligt at gøre sig begreb om

3. De eneste bidrag inden for rekonstruktionsdiskussionen til en formulering af stoffligheds/brugsværdiproblematikken er H-J. Schanz, Bidrag til en bestemmelse ... i Kurasje 11, 1975 og Jøgen Sandemose, Overgange, i Kurasje 15/16, 1977. Begge disse tekster er imidlertid meget implicite omkring de her formulerede problemer og fastholder diskussionen omkring de kategoriale overgange mellem Kapital-bindene. Med et lidt andet udgangspunkt, nemlig analysen af den proletariske bevidsthed, har Oscar Negt i langt højere grad insisteret på denne brugsværdi- og stofflighedsproblematik, men i så almene og derfor tolkningstvedtydige formuleringer, at forbindelsen til niveauerne i kapitalfremstillingen har været uklar.

4. Det følgende refererer sig til Bredsdorff m.fl., op.cit.

produktionsmådens historiske begrænsning og umuligt at gøre sig forestilling om, hvad der skal til for, at »overfladen« bryder sammen. Siger man derfor med baggrund i et alment overfladebegreb på at vise det fælles i f.eks. reformismen på forskellige historiske tidspunkter,⁵ de fælles grundtræk i dens organisering og samfundsforståelse, eller går man blot ud fra disse ting som givne forhold, så bliver der også herved tale om en afskæring – i teoretisk forstand – af at forholde sig til de mulige tendenser til produktionsmådens sammenbrud. At insistere på enhver krise som manifestation af loven om profitratens fald eller at insistere på enhver reformistisk reproduktionskamp eller politik som manifestation af revenuekildebegrebet er på en gang rigtigt og forkert, hvilket igen har noget at gøre med forholdet mellem kapitalfremstillingen og kapitalismens reale historie. Problemet bliver at undgå at gøre begrebet til det virkelige og det virkelige til begrebets manifestation. Begreberne er begreber *om* virkeligheden og må som sådanne kunne indfange denne virkelighed som enhed af gentagelse og udvikling. Og dette er kun muligt ved at bearbejde og udfolde og konkretisere modsætningen mellem værdiform og stofflighed, som faktisk også er et gennemgående tema i kapitalfremstillingen.⁶ Problemet er ikke løst ved at reflektere stoffligheden som reducerbar til værdistørrelser og hermed undlade at forholde sig til værdiformerne.⁷ Problemet er heller ikke løst ved at acceptere denne reduktions begrænsning til kvantitative forhold og indføje en kvalitativ supplerung i form af en kritisk bearbejdelse af arbejds- og industrisociologien.⁸ Sidstnævnte 'løsning' fastholder og videreudvikler den

5. Jfr. Bredsdorff m.fl., op.cit. s. 51 ff.

6. Jfr. f.eks. »Kapitalen I«, kap. 8 om kampen om arbejdsdagen og kap. 13 om maskineri og storindustri.

7. Vi vil fastholde, at der ligger en kraftig tendens til en sådan reduktion i Altvater m.fl.'s artikel »Kapitalens udviklingsfaser og tendenser i Vesttyskland« i Kurasje 12 og 13, hvilket også påpeges i Brinch og Kjær's artikel fra samme nummer, »Realanalyserne – to skridt frem og et tilbage?« Denne artikel rejser imidlertid et andet problem, idet forfatterne foretager en udgræsning af stofflighed/brugsværdiaspektet når de formulerer en overfladebestemmelse, hvor »socialpartnerbevidstheden ... helt og holdent (er) fikseret til værdiens bevægelser i revenueform«, jvf. iøvrigt kritikken fra Mortensen m.fl. i Kontext nr. 36/37, »Affirmation eller emancipation«. Det skal dog tilføjes, at vi ikke her vil fremlægge en mere grundig og tekstnær kritik. En sådan fordrer et større arbejde, end vi endnu har lagt i sagen, men der kan henvises til den mere omfattende kritik som Kurt Aagaard Nielsen formulerer i artiklen Til diskussion af det metodiske grundlag for historisk analyse/kritik af akkumulationsprocessen, i Nordisk Forum 17, 1978.

8. I sin udbredelse i Danmark er 'realanalysen' imidlertid blevet forkortet til en konjunktuel indikatoropstilling helt uden refleksion over de *former*, som kapitalreproduktionen foregår igennem og stadig ændrer betingelserne for. De synlige begrænsninger i en sådan reception af kritikken af den politiske økonomi søges dernæst imødegået gennem en kritisk inddragelse af dele af den borgerlige samfundsvidenskab. Især industri- og arbejdssociologien skulle kunne belyse det 'sociale', men hermed er enhver refleksion af reproduktionsformerne opgivet.

udelukkelse af de reproduktive formbestemmelser i kapitalforholdet som er implicit i førstnævnte reduktion. Udelukkelsen af formaspektet betyder at kritikken af den politiske økonomi reduceres til en økonomisk teori som ikke kan begribe de kvalitative forandringer i kapitalreproduktionen som forandringer i klasseforholdene.

Stoffligheden må reflekteres som noget kvalitativt foranderligt, en foranderlighed, der på en gang drives frem af kapitalreproduktionens former, men som på sin side i sin irreversible forandring herigennem bestandig sætter nye betingelser for samme kapitalreproduktion.

I forhold til overfladebestemmelserne betyder dette, at de revenuekilder, agenterne opererer med, ændres kvalitativt gennem deres anvendelse, at betingelserne for deres opretholdelse er stofflig, men underlagt og formidlet i værdiens form og derfor må tilegnes som værdi. Vil man gøre sig begreb om *historien* om kapitalismen, må man reflektere den – lad os bare være flotte – indre dialektiske sammenhæng mellem stofflighed og værdiform.⁹ Men dette kan kun i yderst begrænset omfang gøres alment, fordi stoffligheden da må generaliseres (f.eks. i begreber som maskineri, arbejdskraft osv.). Pointen er lige netop, at udfoldelsen af denne dialektiske sammenhæng *er* den historiske analyse.¹⁰ Når det tidligere om den demonstrative fastholden af de almene begreber blev sagt, at dette også havde sin berettigelse, så er det bl.a. i forhold til de teoretiske og praktiske reaktioner på krisen, som venstrefløjen har fremvist:

Enten ved hæmningsløst at hengive sig til at forklare krisen ved cirkulationen eller med cirkulationen som udgangspunkt og samtidig forsøge at udfolde en bastant praxis i de til cirkulationens interessekampe etablerede organisatoriske

Antologien »Arbejdsløs – om forskning i arbejdsløshed« Sociologi 2/nfs, København 1979 er et eksempel på sådanne analyser, hvor økonomikritikken fuldstændig er yderliggjort i forhold til analysen af forskellige 'sociale' reproduktionsproblemer (arbejdsløshed). Enhver teoriudviklende refleksion i forhold til de almene kapitalbestemmelser er umuliggjort, jvf. bl.a. bidragene »Beskæftigelse og arbejdsløshed«, »Selektiv frisættelse arbejdskraft« og »Arbejdsløshedsprojektet«.

9. Det er muligt, at det her kan være frugtbart igen at gå tilbage til H.-J. Schantz' ganske vist meget almene refleksioner over dette forhold, idet stoffligheden eller brugsværdiens status hos ham forsøges systematisk fastholdt. Jfr. H.-J. Schantz: »Til rekonstruktionen ...«, Århus 1973 s. 87 f. om brugsværdiens status, og s. 153 ff. om de »historieteoretiske konsekvenser«.
10. Hermed står vi ganske vist over for et nyt problem: Hvordan afgrænser og sammenfatter man de relevante aspekter af den aktuelt betydningsfulde stofflighed? Efter vores mening må overvejelserne angående dette gå i retning af at reflektere de forskellige *samfundsmæssigt* formulerede problemfelter. Dvs. inddrage de brudstykker af »stofflige problemer«, der er indeholdt i de fleste *interesseartikuleringer*, således også i lønarbejdernes reproduktionskampe.

sammenhænge *uden* at reflektere og forholde sig til den strukturelt betingede reformisme, de herved påtrykkes.¹¹

Eller ved at lokalisere et sammenbrud i reformismen som sådan ved de mindste tegn på en glidning i dens hidtidige funktionsmåde.¹²

Heroverfor er det naturligvis rimeligt at fastholde det grundlæggende og fixerede i den kapitalistiske produktionsmåde som en kritik af disse tendenser. På den anden side, hvis kritikken overhovedet skal have mulighed for at være virksom inden for samme venstrefløj, kan den ikke nøjes hermed. Det er jo ikke uden grund, at tingene og indsigten skrider. Krisen viser sig faktisk i cirkulationssfæren og sætter sig også igennem over for arbejderklassen formidlet over denne. Der sker faktisk forskydninger i interesseartikuleringen, den antager nye former, omhandler nye problemer (i konkret stofflig forstand) ikke blot i forhold til højkonjunkturen, men også i forhold til tidligere kriser. Og ikke mindst vigtigt: Enhver klassebevægelse må tage udgangspunkt i cirkulationssfærens formning af interesserne og dermed af interessekampen; den formning som daglig formidler salget af arbejdskraften og dennes reproduktion. Fra dette udgangspunkt udvikler den cirkulationsformede interessekamp med sin baggrund i specifikke behov og brugsværdier (stofflighed) sig mod en udtømmning af mulighederne i cirkulationssfæren – en udtømmning der *kan* tvinge kampen over i mere radikale former som kapitaloverskridende bevægelser.¹³

En kapitaloverskridende bevægelse begynder ikke med en indsigt i produktionsmådens væsen. En sådan indsigt er derimod at forstå som en erfaring ved eksistenskampen, når den tvinges ud over sine reformistiske rammer. Tages der ikke hensyn til denne sammenhæng i tingene, er grundlaget givet for udviklingen af allehånde elitære og politisk begrundede strategier hos en »oplyst« og ivrig intellektuel venstrefløj.

Men i forhold hertil er realanalysetraditionen blokerende for historiske og dermed politisk sensitive modanalyser, når den sætter sig som mål at sammenfatte alt og lade alt være sagt med en blotlæggelse af profitratens bevægelser. En åbning mod en mere sensitiv analyse kunne på realanalysens egen grund på-

11. I Danmark repræsenteret ved »Socialistiske Økonomer«.

12. Som det er tilfældet med f.eks. T. Hviid: »Socialdemokratiets krise – velfærdssocialismens fallit« i Socialistisk Politik nr. 4, eller N.O. Finneman: »Reformismen ved vejs ende« i Socialistisk Politik nr. 8.

13. Det forekommer at være den problemstilling som Brückner og Sicktermann søger at indkredse i artiklen »Klassebevidsthed og konjunkturcyklus« i Kurasje nr. 12, omend Brückner og Sicktermann her formulerer en teoretisk adskillelse mellem kritikken af den politiske økonomi og den »materialistiske empiri« (stofflighed) – en adskillelse, der ikke fastholder det nødvendige teoretiske arbejde forbundet med en begrebsliggørelse af ovennævnte mulighed for kapitaloverskridende kampe i forhold til de aktuelle totalsamfundsmæssige betingelser herfor. Denne problemstilling vender vi tilbage til i del 3.

begyndes med en problematisering af det proftratebegreb, der opereres med. Dette er nemlig begrænset til at omfatte den industrielle kapital.¹⁴ En størrelse, som symptomatisk nok kun sammenfatter cirkulationssfæren og dens fordelingskampe som *resultat* og dermed som udgangspunkt for den videre merværdiproduktion. Men også en størrelse, hvis udsagnskraft om den faktisk producerede merværdi- og profitmasse er yderst begrænset, idet den kun udtrykker den industrielle kapitalers andel i en *allerede* etableret fordeling af denne totalstørrelse. Denne fordeling selv etableres imidlertid gennem konkurrencen mellem lønarbejde og kapital, gennem kapitalernes konkurrence, ved fordelingen mellem industriel kapital, handelskapital, rentebærende kapital og jordejendom samt endelig gennem den statslige merværditilegnelse. Cirkulationen, dens bevægelser og kampe er altså ikke uden indfyldelse på akkumulationsmulighederne. Det må være den historiske analyses opgave at vise hvordan.

Vi har i det forudgående skitseret en kritik af to centrale »positioner« i arbejdet med kritikken af den politiske økonomi: Den ene snævert sammenfattet omkring den industrielle kapitalers akkumulation, sådan som den kommer til udtryk i sine kvantitative værdi-/prisbevægelser; den anden mere bredt orienteret omkring produktionsmådens immanente reproduktionskampe; dvs. reformismen i sin faglige og statslige iklædning og med det centrale metodisk/teoretiske fixpunkt i overfladebestemmelserne hos Marx. Vores kritik af disse tilgange er samtidig i vid udstrækning en kritik af de teoretiske positioner, som vi følger os mest knyttet til. Vi er således hverken ude efter at revidere begrebet om den kapitalistiske produktionsmådes immanente modsætninger, som det er sammenfattet i loven om proftratens fald. Ej heller er vi ude efter at feje overfladebestemmelserne af bordet. Tværtimod finder vi, at der i begge disse elementer i den marx'ske kapitalfremstilling er fremlagt nogle helt centrale kategorier for en kritik af den kapitalistiske produktionsmåde.

Svagheden er kategoriernes status som almene bestemmelser, deres tætte sammenhæng med den kapitalistiske produktionsmådes *former* som sådan, dens *differentia specifica* i forhold til andre produktionsmåder, idet problemet om produktionsmådens egen historie nemt trænges i baggrunden. Som det senest er påpeget af J. Mortensen m.fl.,¹⁵ er det langt fra umuligt at arbejde med at udvikle en mere historisk sensitiv kapitalismekritik uden at skippe de indsigter, som

14. Jfr. Andreasen/Kjær op.cit.

15. J. Mortensen m.fl.: Affirmation eller emancipation« i Kontext nr. 36/37. Dette gælder også de problemer som Kurt Aagaard Nielsen diskuterer i sine artikler i Nordisk Forum nr. 17, op.cit. og Kritik af den politiske økonomi og kritik af socialvidenskabene i Nordisk Forum 16, 1978, og i artiklen i dette nummer.

det almene kapitalbegreb rummer, men det fordrer, at »historieproblemet« tages op til fornyet overvejelse i lyset af kapitalismens aktuelle udviklingstendenser. Dette er for os at se også den eneste måde, hvorpå kritikken af den politiske økonomi kan gøre sig håb om på det teoretiske plan at fastholde en vis betydning i venstrefløjens politiske overvejelser.

Hvor Mortensen m.fl. imidlertid tager fat på denne problematik omkring de historiske tendenser i produktionsprocessens udvikling,¹⁶ så vil vi i det følgende fokusere vore overvejelser omkring de statslige reproduktionspolitikkers betydning for ændringer i lønarbejdernes reproduktionskamp og mulige ændringer i reformismens hidtidige strukturering af forholdet mellem faglig og politisk kamp. Vi ser ikke nogen principiel diskrepans mellem disse to fokuseringspunkter, selv om vi kan være forbeholdne over for tesen om »... en forskydning i kriseaksen i den nuværende kapitalisme fra markedsforholdene mellem kapitalerne indbyrdes til forholdet mellem arbejde og kapital i den umiddelbare produktion«.¹⁷ At vi tillægger den statslige sektors nuværende udviklingsgrad en væsentlig betydning for den aktuelle reproduktionskamps udvikling vil fremgå af det følgende, men vi vil ikke hermed afskrive nødvendigheden af også i forhold til produktionsprocessens og overhovedet det totalsamfundsmæssige kapitalkredsløbs udvikling at spore de historiske forandringer, der kan pege frem mod kapitalens frembringelse af mulighederne for sin egen overvindelse.

II. Om statens betydning for arbejdskraftreproduktionen

a. Indledning

Foran har vi påpeget, at for en marxistisk kapitalismekritik er det ikke tilstrækkeligt at forstå det borgerlige samfunds udvikling som udtryk for kapitalakkumulationens immanente lovmæssigheder – som fremtrædelser for denne produktionsmådes centrale modsætninger. Utilstrækkeligheden lå i en manglende begribelse af *det særegne* i enhver historisk periode i kapitalismens udvikling, af de nye og forandrede betingelser for arbejderklassens eksistenskamp.

16. J. Mortensen m.fl., op.cit. s. 82 ff.

17. op.cit. s. 89.

Vi vil i det følgende foretage et 'spring' i diskussionen og mere omfattende prøve at påvise, at arbejderklassens forringede eksistensbetingelser i den nuværende krise kommer til udtryk på en måde, der er særegen for denne krise, statsinterventionerne i reproduktionen af arbejdskraft, og søge at begrebsliggøre væsentlige aspekter af denne udvikling.

Vi diskuterer i det følgende med udgangspunkt i registrerede ændringer i arbejdskraftens reproduktionsbetingelser og de statslige indgrebs betydning, som vi dog ikke egentlig begrunder. Dvs. spørgsmål om de politiske formidlingsprocesser af de statslige politikker og arbejderklassens deltagelse heri (reformismen) bliver ikke direkte berørt. De mere centrale dele af disse problemstillinger tages op i det afsluttende afsnits reformismediskussion.¹⁸

Et væsentligt og historisk nyt fænomen ved den nuværende krise er endvidere, at dens gennemførelse i reproduktionen fremtræder dobbeltsidigt: Ikke blot som resultat af »kapitalens krise«, men også som resultat af den statslige politik, der – set fra reproduktionens standpunkt – synes at bidrage til de forringede eksistensbetingelser ved utilstrækkelig eller endog reduceret imødekommelse af eksisterende reproduktionsbehov. Endnu i 30'erne kunne den statslige politik i vid udstrækning fremtræde som kriedæmpende, som på én gang den motor, der igen satte akkumulationen igang og samtidig mildnede krisevirkningerne i arbejderklassen. Baggrunden herfor må først og fremmest søges i det forhold, at det først var med 30'er-krisen, at en egentlig omfattende statsintervention begyndte at blive bygget op. Denne krise udviklede sig altså i et samfund, hvor staten som interventionsstat kun ansatsvis var udfoldet, og hvor statsudgifternes dødvægt på totalkapitalen derfor overhovedet ikke havde mulighed for at give sig praktisk til kende, ialtfald ikke som tvang til nedskæringer, men højst som grænser for udvidelsen af statsinterventionen.

Disse grænser blev i den efterfølgende højkonjunktur stadig videre og gav rum for opbygningen af den såkaldte velfærdsstat, som under højkonjunkturens betingelser i det store og hele kunne bæres frem af reformistiske arbejderpartier som udtryk for en forbedring af lønarbejdernes eksistensbetingelser og samtidig uproblematisk formet som en imødekommelse af kapitalakkumulationens krav.

Den statslige reproduktionspolitik har medvirket til at fremskaffe, kvalificere, mobilisere og reparere arbejdskraft i forhold til kapitalens og efterhånden også i stigende omfang til statens eget behov, som fulgte med ekspansionen i dens indgreb. En stigende del af befolkningen er under denne proces blevet

18. Det historiske materiale for flg. generaliserede overvejelser findes i H. Friis, Socialpolitikken i Danmark siden socialreformen, belyst ved udviklingen i de sociale udgifter, København 1964, samt i Statistiske Tiårsoversigter 1970-1979.

lønarbejdere, og de er blevet det under midlertidig eller permanent medvirken af statslig intervention. Under højkonjunktoren har dette som sagt kunnet finde sted uden de store interessedivergenser, idet det samfundsmæssige behov for arbejdskraft har været sammenfaldende med individernes behov for en normal eksistens, dvs. eksistens som fungerende lønarbejder. Dette betyder imidlertid omvendt, at den normale lønarbejdereksistens ved krisens frembrud i vidt omfang *forudsætter* statslig intervention i reproduktionen og endvidere er etableret som den »naturlige« baggrundsbetingelse for afhjælpning af midlertidige eksistensproblemer.

Set fra lønarbejdernes standpunkt er reduktion i eller bortfald af statslig intervention derfor i lige så høj grad en trussel mod eksistensen – ikke abstrakt, men konkret som lønarbejdereksistens – som den direkte overflødig-gørelse eller øgede udbytning og lønnedgang, der gør sig gældende i det direkte forhold til kapitalen. Tværtimod kalder den øgede udbytning, reducerede revenue og overflødiggørelse umiddelbart på en øget statsintervention. Det kan udtrykkes således, at den statslige intervention historisk er etableret som en væsentlig baggrundsfaktor for den enkelte arbejders konkurrence-evne, hvad der på sin side peger på mulige interessemodsætninger blandt forskellige grupper af lønarbejdere over for den statslige politik. I og med arbejdskraftreproduktionens afhængighed af statslig intervention, i og med at denne bliver en forudsætning for den normale lønarbejdereksistens, så kommer den også til at optræde som forudsætning for den faglige organisering og kamp.

På den anden side optræder den faglige organisering og kamp også som statsinterventionens forudsætning. Når løn- og vareskat på overfladen er den umiddelbare kilde til statsindtægterne (aktuelt eller ved låntagning: På længere sigt), er det klart, at det tilkommer lønarbejderne selv at tilkæmpe sig beskatningsgrundlaget, dvs. at opretholde en nominalløn, der både kan dække afviklingen af deres umiddelbare reproduktion og skatten. I denne forstand forbliver den faglige reproduktionskamp den basale forudsætning for arbejderklassens reproduktionssikring – også når denne i større eller mindre omfang er statsligt formidlet. Det er derfor også formidlet over denne sammenhæng, at det essentielle forhold »statens grænse i profitproduktionen« etableres.

En fortsat øget beskatning som kompenseres i tilkæmpede lønstigninger vil om ikke andet så nå sin grænse der, hvor lønnen truer profitraten så meget, at kapitalakkumulationen bremses. Hvor omvendt profitratedet og dermed krisen er en realitet, hvor reservearmeen trykker lønudviklingen, vil en øget beskatning møde sin grænse i arbejdskraftreproduktionen selv, idet denne for de fungerende lønarbejdere og for kapitalens udbytning af dem ikke vedvarende kan sænkes under sit normalniveau (dvs. værdi).

Det må altså fastholdes, at profitratens udvikling er den afgørende skranke for den statslige intervention i arbejdskraftreproduktionen. Under de herskende beskatningsformer må denne skranke nødvendigvis være formidlet over lønkampen, men denne er selv i forhold til akkumulationsudviklingen den »afhængige variabel«, afhængig af den organiske sammensætnings indvirken på profitraten. Når det alligevel ovenfor er sagt, at de statslige indgreb etableres som den faglige kamps forudsætning, så må det altså forstås inden for de her angivne sammenhænge.

Ganske vist er de statslige indgreb i deres konkrete karakter ikke uden indflydelse på de størrelser, der indgår i disse sammenhænge, men de kan ikke ophæve dem, kun fremskynde eller hæmme akkumulationsudviklingen. Gennem de konkrete indgreb i form af omfordeling, ydelser osv. virker staten ind på og omformer den enkelte lønarbejders og klassens reproduktion på bestemte måder, ændrer derved arbejdernes indbyrdes konkurrencebetingelser og derfor også deres konkurrenceforhold til kapitalen. I den teoriehistoriske udvikling inden for kritikken af den politiske økonomi har det siden Mattick formulerede sin kritik af den keynesianske politik¹⁹ været en grundlæggende opfattelse, at grænserne for statens finansielle ekspansion er udviklingen i den samfundsmæssige profitrate. Som det er fremgået, antaster vi ikke denne opfattelse, men vi forsøger derimod at bidrage til en uddybning af sammenhængen mellem kapital og stat ved at reflektere de konkrete politikområders status, deres mulige akkumulationsunderstøttende effekt, men herved også deres etablering som nødvendige akkumulationsforudsætninger. Når sammenhængen mellem kapital og stat via de arbejdskraftreproduktive politikker er formidlet over arbejderklassens eksistensbetingelser, betyder det, at også modsætningen mellem de to sider af den statslige politik formidles herigennem. Denne problemstilling vil vi nu forfølge nærmere.

Vores generelle tese er, at højkonjunkturens udvikling har frembragt nogle bestemte strukturelle materielt eller stoffligt fixerede historisk specifikke betingelser, der gør sig gældende som muligheder og skranke for den måde, hvorpå krisens »rensende virkning« og genetableringen af en progressiv kapitalakkumulation kan foregå.

Endvidere at disse betingelser qua deres »indlejring« i de enkelte lønarbejderes og arbejderklassens reproduktion som bestemte forudsætninger herfor, som en bestemt strukturering eller organisering af den osv. får betydning for reproduktionskampens konkrete udvikling i kriseforløbet.

Vores specifikke tese er, at det til de ovennævnte historisk specifikke betingelser hører, at staten i højkonjunkturen udvikledes til at blive en central

19. P. Mattick: »Marx og Keynes«, Kbh. 1973.

forudsætning for tilvejebringelsen og opretholdelsen af den fungerende arbejdskraft (og i bredere forstand: Den samlede klasse) og dermed for dens udbytning.

Endvidere at denne udvikling forløb som en klar arbejdsdeling mellem fagbevægelse og stat/parti, i al fald på en række centrale områder.

De spørgsmål, man i forhold hertil kan stille med hensyn til kriseudviklingens forløb for arbejderklassens eksistensbetingelser, således som de umiddelbart bestemmes af politikudviklingen, er: I hvor høj grad lader den statslige expansion sig bremse og evt. aftrappe og på hvilke områder?

Den teoretiske begrundelse for dette spørgsmål er statens økonomiske bestemmelse som uproduktiv og dermed finansieringen af dens aktiviteter som en umiddelbar belastning på den totale merværdimasse og dermed på den samfundsmæssige profitrate.

(Det der hermed er tematiseret er naturligvis kun et delaspekt af den samlede kriseproblematik for kapitalen.

Alment udtrykt vil akkumulationen blive bragt på fode ved:

- a. En omfattende produktivkraftudvikling, som hæver det samfundsmæssige nødvendige produktivkraftniveau for enkeltkapitalerne og derfor udraderer en del af disse. Konsekvensen for lønarbejderne er en øget frisætning, altså en forøgelse af reservearmeen.
- b. Øget udbytning af de fungerende lønarbejdere gennem in- og/eller extensive- ring af arbejdet samt lønreduktion.
- c. Reduktion af de statslige reproduktionsindgreb over for arbejderklassen differentieret eller som helhed).

I forlængelse af ovenstående spørgsmål bliver problemet i hvor høj grad og på hvilke områder de statslige indgreb udgør den nødvendige forudsætning for i bredere forstand den samlede arbejderklassens eksistens, men også og bl.a. herved i snævrere forstand for de fungerende lønarbejderes reproduktion og dermed også for disses normale funktion og udbytning i kapitalkredsløbet.

Den politiske betydning af at beskæftige sig med modsætningen mellem statens besparelsesimperativ og de statslige indgrebs nødvendighed kan her kort antydes med følgende:

I en vis overordnet forstand drejer det sig »blot« om en historisk variant af det almene forhold, at krisen medfører angreb på arbejderklassens eksistensbetingelser, at dette angreb er et led i kapitalakkumulationens restituerende, og at lønarbejderne forsøger at kæmpe imod under svækkede betingelser. Men den udviklingsretning for de statslige nedskæringer, som modsætningskomplekset angiver, er meddeterminerende for hvordan, hvilke dele osv. af arbejderklassen, der rammes af disse nedskæringer. Derfor også meddeterminerende for de

interesses modsætninger og -sammenfald, der gør sig gældende i reproduktionskampen.

Endvidere, og det bør måske pointeres, så ligger der i al fald en mulighed for, at højkonjunkturens socialstatsillusion angribes; at der rokkes ved den hidtidige reformismes tiltro til staten. Specielt i forhold til det sidste åbner sig det perspektiv, at begrænsningen af den statslige reproduktionspolitik kan tvinge den fagforeningsmæssige interesse ud over sine hidtidige rammer, som i hovedsagen har været den abstrakte sammenfatning af alle reproduktionsproblemer i lønkampens form.

Der ligger altså en mulighed for, at fagbevægelsen *enten* må artikulere en direkte interesse over for staten på de reproduktive politikkers område og måske gøre det i en fremadskridende modsætning til et i statsrationaliteten fixeret Socialdemokrati, *eller* selv må søge at varetage disse reproduktionsområder i det fornødne omfang. De mulige perspektiver her er videre, at dette enten kan ske i regie af den samlede fagbevægelse eller kun inden for dele af denne med en øget differentiering af eksistensbetingelserne til følge. Endvidere kan den måde, problemerne tages op på, indskrænke sig til øget oplysning, vejledning og rådgivning i forhold til den til enhver tid givne statslige socialpolitik, eller en løsning af problemerne kan forsøges indbygget som et systematisk element i lønkampen. De mulige kombinationer langs disse to dimensioner er mange og de aktuelle tendenser for spredte til, at der kan siges noget sikkert om resultatet på lidt længere sigt.

Under alle omstændigheder kan der øjnes muligheden af en omstrukturering af reproduktionskampen og af forholdet mellem dens traditionelle interesseartikuleringssammenhænge. Nødvendigheden af en sådan omstrukturering er også antydnet ved, at krisen har fremvist reproduktionskampe, som bevæger sig helt uden om disse sammenhænge, hvad der i sig selv tyder på utilstrækkeligheden i disses etablerede funktionsmåder.

De modsætninger i den statslige krisepolitik, der her skal afsøges, er altså:

På den ene side aflastningen af den samfundsmæssige profitrate gennem reduktion af statens udgifter kort- eller langsigtet.

På den anden side den evt. nødvendighed af at opretholde en række indgreb for at sikre arbejdskraftens udbytningsduelighed og i bredere forstand: eksistens.

Spørgsmålet om nedskæringerne mulighed kan ikke afgøres uden en samtidig refleksion over kapitalens ændrede arbejdskraftbehov med den fortsatte kriseudvikling.

Ganske vist vil det være lønarbejdernes interessekamp, der for staten udgør den umiddelbare skranke, men denne interessekamps retning og styrke vil i mere eller mindre formidlet forstand være afhængig af nævnte behov.

b. Socialpolitikken opbygning under højkonjunkturen

Vi vil i det følgende prøve at give de indledende overvejelser et mere substantielt grundlag ved at skitsere udviklingen omkring inddragelsen af kvinder på arbejdsmarkedet i forhold til ændringerne i den private reproduktion og den statslige intervention. Når vi specielt tager dette område op, er det for det første fordi det bl.a. er gennem arbejdet hermed, at de mere principielle problemer er blevet formuleret.

For det andet sammenfatter området imidlertid også en række centrale momenter i kapitalismens aktuelle historiske udvikling i Danmark:

- Inddragelsen af kvinder på arbejdsmarkedet igennem højkonjunkturen siden midten af 60'erne er et led i en mere omfattende *almengørelse* af lønarbejdet, som betyder, at en stigende relativ og absolut del af den danske befolkning er underkastet en lønarbejdereksistens.
- Denne inddragelse peger samtidig i dobbelt forstand på problematikken om lønarbejdets *ensliggørelse*. På den ene side finder der en tendentiell udligning af det kønsdifferentierede lønniveau sted, på den anden side accentueres kønsdifferentieringen med hensyn til arbejdstiden gennem en stærk udbredelse af deltidsarbejde. Det er dog muligt med baggrund i den stærke udvidelse af kvinders lønarbejde overhovedet at opfatte begge de nævnte bevægelser som led i en tendens til, at kvinder bliver normal- eller gennemsnitsarbejdskræfter i lønarbejdets forstand.
- På reproduktionssiden accentuerer inddragelsen af kvinder spørgsmålet om den traditionelle kønslige arbejdsdeling i familien og spørgsmålet om familien som adekvat reproduktionsform; kort sagt, der er anlagt tendenser til, at den traditionelle kønsdifferentiering i arbejderklassen får reduceret betydning.
- Den tendentielle frembringelse af kvinder som normalarbejdskræfter finder sted på baggrund af en omfattende statslig intervention i reproduktionen. Denne intervention tager form af en institutionalisering af arbejderklassens præ- og posterhvervsaktive individer. Dermed rejses spørgsmålet om de statslige indgreb som forudsætning for en normal lønarbejdereksistens.
- Endelig bidrager institutionaliseringen (sammen med andre arbejdskraftreproduktive politikker) til en omfattende udvidelse af det statslige arbejdskraftforbrug. Dette rejser dels problemet om den statslige sektors belastning af den totale merværdimasse og de stofflige former, dette antager (altså f.eks. som forbrug af arbejdskraft principielt i konkurrence med kapitalen), dels problemet om de statslige lønarbejderses samfundsmæssige status og interesser i lyset af, at netop staten bliver deres umiddelbare eksistensgrundlag.

Vi kan langt fra behandle alle de her angivne temaer tilstrækkeligt udførligt i det følgende, men vi finder, at de alle er af betydning for en vurdering af den aktuelle reproduktionskamps udvikling og endvidere, at de som kvalitative nye træk ved kapitalismens historie i Danmark qua deres irreversibilitet også kan pege på historisk forandrede reproduktionskambetingelser på længere sigt. Endelig, men ikke mindst vigtigt, finder vi, at der i disse temaer er indeholdt en række teoretisk/metodiske problemer, som må give anledning til et fornyet arbejde med den almene kapitalismebestemmelses grundlæggende kategorier. Også dette står vi tøvende overfor og ønsker med det følgende blot at give lidt grundlag for diskussionen. Vi kan dog klart angive, at vi ser et fornyet arbejde med arbejdskraftens værdibestemmelse som noget helt centralt begrundet i henholdsvis den statslige intervention og i det fra familiens standpunkt dobbelte lønarbejde, som det der aktuelt historisk gør krav på at kunne forenes med et stringent begreb om arbejdskraftens værdi.

Akkumulationsudviklingen som det bestemmende moment kan her fastholdes i to punkter (selv om den konkrete udvikling naturligvis er mere glidende og omfatter flere faser: Extensiv og intensiv akkumulation). Det første er angivet med reservearmeens tendentielle udtømning (omkring 1960) det andet med krisens begyndende gennemslag (først i 70'erne). Op til det første tidspunkt betyder det akkumulationsbefordrede arbejdskraftsbehov først og fremmest inddragelse af reservearmeens traditionelle elementer (arbejdsløse mænd og ugifte kvinder, kvinder uden børn) samt afvandrede fra landbruget og anden småproduktion. Disse sidste repræsenterer således første etape i lønarbejdets almengørelse. Man kan sige, at det er en fase, hvor arbejderklassens historisk etablerede (og familiært organiserede) reproduktionsform i næsten fuldt omfang bliver inddraget i kapitalforholdet, dvs. baserer sig på lønarbejde.

Inden for samme klasse gør der sig uden tvivl forskelle gældende med hensyn til udbredelse af det dobbelte lønarbejde, men hovedreglen er nok, at dette er en undtagelse, især når der er børn i familien. Reproduktionens basis i én lønindtægt er altså det typiske.²⁰

De socialpolitikmomenter, der har deres almene begrundelse i modsætningen mellem lønarbejde og forplantning,²¹ har tilsvarende i denne fase en konkret udformning, der »løser« denne modsætning uden at antaste den kønslige arbejdsdeling i familien. Den sigter hovedsagelig på at kompensere løndannelsens

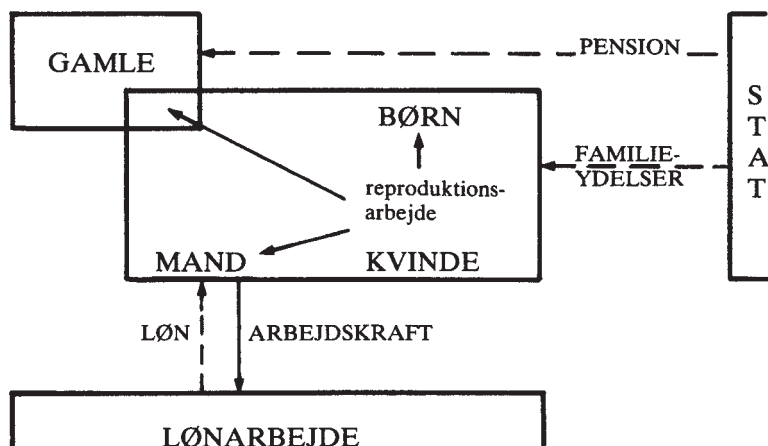
20. Ganske vist kan det med stor sandsynlighed formodes, at de gifte kvinder har haft en række lønnede bibeskæftigelser, men disse har været af løs eller tilfældig karakter, og har i ingen forstand kunnet gøre det ud for normalt gennemsnitsarbejde i samfundsmæssig forstand.

21. Jvf. P. L. Nielsen: »Arbejdskraftens reproduktion og reproduktionsform«, Sociologi nr. 1, Kbh. 1979, s. 57 ff.

manglende reflexion af reproduktionsomkostningernes differentiering gennem udlignende tilskud (børnetilskud, forskellige naturallydelser, boligtilskud etc.).

Skematisk kan den herskende reproduktionsstruktur og den kønslige arbejdsdeling fremstilles om følger:

Fig. 1 Den typiske reproduktionsstruktur ved højkonjunkturens start.

Kvindens samlede arbejdskraft er fuldstændig reserveret det reproduktive arbejde, herunder i større eller mindre omfang hjælp til pensionerede forældre.

Netop dette forhold, kombineret med den i øvrigt tilstrækkelige tilførsel af arbejdskraft til arbejdsmarkedet er afgørende for, at de statslige ydelser antager form af tilskud i forhold til den eksisterende reproduktionsstruktur.

Staten fremtræder endvidere som familiebevarer, som opretholder af det etablerede kønsrollemønster etc.; men den efterfølgende udvikling viser, at dette er en illusion.

Med reservearmeens udtømming og den fortsatte kapitalakkumulation fremstår for kapitalen nødvendigheden af at inddrage utraditionelle arbejdskræfter.

Samtidig frembyder den stigende efterspørgsel efter arbejdskraft sig som en mulighed for de enkelte familier til at forøge deres samlede revenue gennem dobbelt lønarbejde.

Individuelt og samfundsmæssigt ændrer reproduktionsproblemerne karakter; det fremstår som en fællesinteresse at omforme eller udvide socialpolitikfeltet, således at skrankerne for kvinders lønarbejde fjernes. Institutionsudbygningen bliver derfor et væsentligt og dominerende moment i en expanderende socialpolitik, uden at det derfor betyder, at de tidligere former bortfalder.

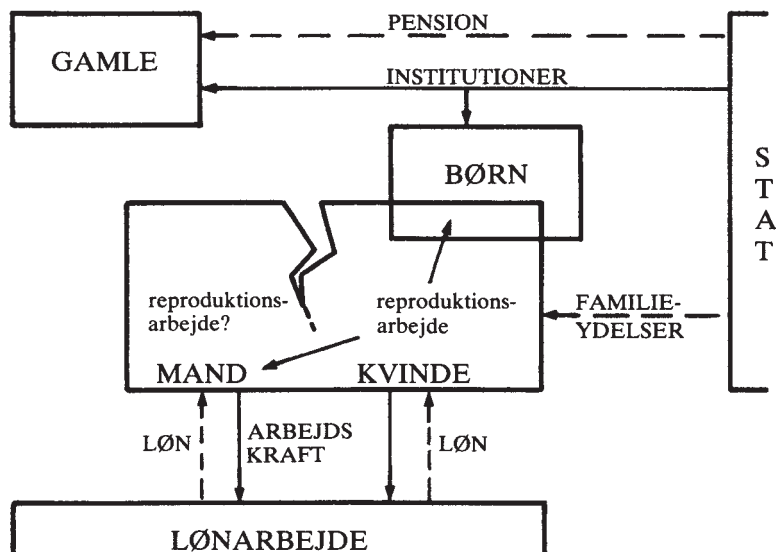
Sammenhængen mellem det samfundsmæssige behov for arbejdskraft og disse ændringer i de socialpolitiske foranstaltninger er imidlertid ganske kompliceret, idet staten selv i denne periode i stigende omfang efterspørger arbejdskraft. Hvis man ser på nettobevægelserne i perioden, viser det sig faktisk, at ekspansionen i det statslige arbejdskraftforbrug svarer til den øgede tilgang af kvinder til arbejdsmarkedet. For en snæver betragtning kunne man således drage den konklusion, at institutionsudbygningen intet havde med akkumulationsudviklingen og kapitalens arbejdskraftbehov at gøre. Denne sammenhæng bliver imidlertid igen synlig, når det samlede spektrum af statslige reproduktionspolitikker medreflekteres. Vi skal her blot pege på betydningen af sundhedssektorens udbygning i forhold til det ændrede forbrug af arbejdskraften, som følger med udviklingen af de intensive akkumulationsformer og endvidere den nødvendige udbygning af det samlede undervisningssystem, som følger dels af ændrede kvalifikationsbehov i forhold til produktionsprocessen, dels i forhold til administrationen af eksistensen som samfundsborger.

Set fra perspektivet af sammenhængen mellem akkumulationsudviklingen og det samlede spektrum af statslige politikker er de ovenfor angivne nettobevægelser en tilfældighed. Det, der står tilbage som en realitet, er at kapital og stat for en totalbetragtning er henvist til et fælles arbejdsmarked. Det kan her principielt fastholdes, at over for en given masse af tilgængelig og tilgængeliggjort arbejdskraft vil en statslig ekspansion enten finde en skranke i kapitalens nødvendige arbejdskraftbehov eller ophæve sine egne ekspansionsmuligheder ved direkte at gøre indhug i den arbejdskraft, som er kapitalens akkumulationsgrundlag. Denne balance har muligvis været ganske delikat under højkonjunktoren, hvad den borgerlige karakteristik af staten som lønførende kunne antyde.

Videre og af større betydning for udviklingen i den nuværende krise er den konsekvens af ekspansionen i statens arbejdskraftforbrug, at der tilføres et nyt element i den samlede lønarbejderklassens kvalifikationsstruktur. Opkomsten heraf finder i vid udstrækning sted via den generationsvise udskiftning i arbejdsstyrken. Med den langvarige konjunktur kunne således nye generationer af kvinder satse på en statsligt orienteret kvalifikation. Resultatet er en stofligt begrundet stivhed i den aktuelle arbejdsstyrkes struktur, en modifikation af et fælles arbejdsmarked for stat og kapital og for disse lønarbejdere en særlig interesse i at fastholde de statslige funktioner.

Sammenfatter vi igen i skematisk form resultatet af højkonjunktorens udvikling med henblik på reproduktionsstrukturen i arbejderklassen, kan det gøres som følger:

Fig. 2 Hovedtendenser i reproduktionsstrukturens forandring gennem højkonjunkturen.

Denne socialpolitiske befordrede omstrukturering af reproduktionen er en logisk konsekvens af akkumulationsudviklingen.

For så vidt den samtidig fremstår som løsning på nogle specifikke reproduktionsproblemer og dermed som bidragende til en egentlig eksistensforbedring er det vigtigt at gå ind på, i hvor høj grad dette faktisk er tilfældet.

Den historiske udvikling angiver med sin opbrydning af de etablerede reproduktionsstrukturer to indfaldsvinkler eller tematiseringsfelter for en sådan afklaring, nemlig for det første eksistensbetingelserne for de institutionaliserede og overhovedet for de præ- og posterhvervsaktive dele af arbejderklassen og for det andet de familiære eksistensbetingelser.

Hvad det første angår kan der endvidere skelnes mellem på den ene side forholdene for pensionerede lønarbejdere, hvor isolering fra enhver samfundsmæssig sammenhæng, umyndig- og overflødigiggørelse fremtræder som statsliggørelsens konsekvenser. På den anden side forholdene for børn, hvor statsliggørelsen lægger bestemte dimensioner ind i socialiseringen både m.h.t. de indholdsmæssige aspekter (den statslige objektivitets- og neutralitetsideologi) som m.h.t. rammebetingelserne (institutionsformen og institutionsrytmen), hvorved den

primære socialiserings betydning for etableringen af en klassebevidsthed får en kvalitativ ny karakter.²²

Hvad angår de familiære eksistensbetingelser, må i al fald følgende dimensioner – som for så vidt allerede er tematiserede i den løbende diskussion – indtages:

For det første institutionaliseringens betydning for den familiære reproduktion i forhold til kvinders lønarbejde. Begrebet 'dobbeltarbejde'²³ angiver her, at udviklingens effekt umiddelbart har været en forøgelse af kvinders samlede arbejdsbyrde, hvad der igen viser hen til trægheden i den nødvendige forandring af den historisk givne kønslige arbejdsdeling i reproduktionen.

For det andet de underliggende bevægelser for den tilsyneladende rene forøgelse, der fremstår som resultat af familiens dobbelte lønarbejde. Disse underliggende bevægelser peger dels på den kvalitative ændring af reproduktionens stofflige grundlag, der kompenserer reduktionen af den tid, der er til rådighed for det reproduktive arbejde, dels på den effekt på den samfundsmæssige lønudvikling, som tilgangen af den kvindelige arbejdskraft til arbejdsmarkedet har haft.

Her må endvidere udbredelsen af kategorien enlig h.h.v. eneforsørger som almindelig reproduktionsorganisering overvejes med henblik på betydningen for det, der historisk etableres som nye gennemsnitlige reproduktionsbetingelser.

Alt i alt peger forholdet mellem den tilsyneladende rene forøgelse og de underliggende bevægelser på ændringer i det reproduktionsgrundlag, som via sit udtryk i reproduktionsomkostninger er bestemmende for arbejdskraftens værdi.²⁴

For det tredje må den emancipatoriske effekt af kvinders lønarbejde reflekteres for så vidt som den primære betingelse for en materiel substans i det borgerlige samfunds friheds- og lighedsbestemmelse først foreligger med dette lønarbejde.

Heri ligger endvidere det materielle grundlag for opgøret med den personligt formidlede kønsundertrykkelse inden for klassen af lønarbejdere.

22. Vi er ikke i denne sammenhæng i stand til at komme nærmere ind på denne problemstilling om udbredelsen af den statsliggjorte socialisation og dennes repressive aspekter overfor arbejderklassen, men henviser til kommentaren fra Risto Eräsaari i dette nummer.

23. Et begreb, der blev fremhævet som centralt tema i den marxistisk inspirerede kvindeforskning fra dens start, jvf. f.eks. Borchorst m.fl. »Projekt kvindearbejde« i *Politica*, nr. 2-3/74.

24. Metodisk og i forhold til anvendelsen af den borgerlige statistik betyder endvidere udbredelsen af det dobbelte lønarbejde, at enhver reallønberegning, der kun forholder sig til personlønudviklingen, vil være principiel fejlagtig.

c. Socialpolitikkenes ændrede samfundsmæssige status under krisen

Krisegennemslaget må – som tidligere nævnt – med socialpolitikkenes historiske udvikling sætte sig dobbelt igennem. På den ene side overflødiggøres arbejdskraft i forhold til kapitalens behov, hvad der samtidig er basis for kapitalens angreb på lønniveau og arbejdsydelse; på den anden side fremtvinges statslige nedskæringer.

Konsekvensen er dels, at de øgede reproduktionsproblemer i større eller mindre omfang forstås som politisk *begrundede*, dels at der opstår muligheden for særligt skærpede reproduktionsproblemer som følge af den dobbeltsidige bevægelses »tilfældige« sammenstød.

I forhold til den indledningsvis skitserede problematik er det centrale i denne sammenhæng betydningen af udviklingen i det direkte produktive/reproduktive forhold for de statslige nedskæringers konkrete former:

Det er klart, at a) frisætningen af arbejdskraft fremtvinger en betydelig kvantitativ vækst i behovet for lønkompenenserende ydelser (primært arbejdsløshedsunderstøttelse) og, b) at stagnationen og tilbagegangen i lønudviklingen betyder, at de differentierede reproduktionsomkostninger slår mere akut igennem som reproduktionsproblemer og derfor øger behovet for familieydelser.

Man må således være opmærksom på, at nedskæringsimperativt konfronteres – ikke blot med voksende reproduktionsproblemer som sådan – men med nye reproduktionsproblemfelter. Den samlede reproduktionsproblemstruktur ændrer sig kvalitativt, hvad der betyder, at en række statslige udgiftsområder nødvendigvis må vokse (i al fald relativt) samtidig med, at skrankerne for den statslige finansiering indskrænkes.

Konsekvenserne heraf må videre være en tendens til – med udbredelsen af behovet for lønkompenenserende ydelser – at indskrænke ydelsessatserne, en tendens til at gøre visse almene ydelser (f.eks. børnetilskud) indtægtsafhængige og et generelt øget besparelsespres på andre områder.

Med udgangspunkt i det sidste vil vi prøve at overveje, hvilke grænser og muligheder, der ligger for gennemsættelsen af nedskæringer i forhold til den institutionaliserede reproduktionsstruktur, som udvikledes under højkonjunkturen.

For så vidt institutionaliseringen var et resultat af den nødvendige aktivering af den kvindelige arbejdskraft i højkonjunkturen, kunne man umiddelbart slutte, at med reservearmeens gendannelse bliver dette område i den statslige politik overflødigt; da institutionerne endvidere uden tvivl vejer godt til i de statslige budgetter, synes her at være det ideelle nedskæringsområde.

Imidlertid gør der sig visse skranker gældende, som generelt kan henføres til det forhold, at krisen ikke automatisk gendanner de reproduktionsbetingelser,

som blev ændret i højkonjunktoren. Manglen på arbejdskraft blev afhjulpet gennem udbredelsen af det dobbelte lønarbejde, dvs. gennem inddragelsen af en i forhold til den daværende reproduktionsstruktur specifik afgrænselig arbejdskraftsreserve – de gifte kvinder (med børn).

Når disse arbejdskræfter én gang er inddraget, er denne afgrænsning imidlertid ikke længere en realitet (i hvert fald ikke i samme entydige og absolutte forstand). Selve inddragelsen etablerer en ny realitet, nemlig udviklingen i behovet for disse arbejdskræfter hos den (de) kapitaler (subsidiert den stat), som har inddraget dem.

Dvs. hvor inddragelsesproblematikken refererer sig til de skranker, som reproduktionssammenhængen satte, så refererer frisætningsproblematikken sig til produktionssammenhængen. Frisætningsmønsteret må altså primært ses ud fra de lovmæssigheder, der dirigerer kapitaludviklingen i krisen, samt totaliteten i de statslige politikker.

På den baggrund må man gå imod sådanne forklaringer på den større kvindearbejdsløshed, som vil se den primært begrundet i en sammensværgelse mellem kapital og stat om at aflaste økonomien (dvs. den statslige belastning af merværdifondet) gennem en systematisk frisætning af kvinder; en sådan »rationalitet« er umulig alene af den grund, at den grundlæggende antaster enkeltkapitalernes dispositionsret.

Omend kvindearbejdsløsheden er relativ stor, så er det langt fra hele den inddragne kvindelige arbejdskraft, der frisættes, og frisættelsen finder primært sted inden for den samfundsmæssige sektor, der modtog den mindste del af tilgangen i højkonjunktoren, nemlig den industrielle kapital.

Set fra reproduktionens standpunkt må det videre fastholdes, at den på dobbelt lønarbejde baserede eksistens er etableret som normal samfundsmæssigt reproduktionsniveau. Bortfald af den ene indtægt betyder ikke nedgang fra et ekstraordinært højere niveau til det normale, men gør det problematisk at opretholde en adekvat reproduktion overhovedet. (Jf. også betydningen af vanskeligheden ved en glidende forbrugsindskrænkning med hensyn til bolig, bil som transportmiddel til arbejdsplads etc.; altså totaliteten af reproduktionens stofflige omstrukturering gennem højkonjunktoren).

Teoretisk kan dette begribes som konsekvens af en ændring i den værdimæssige reproduktions betingelser. Fordelingen af arbejdskraftens værdi på to personer betyder, at der faktisk *skal* to personer til at opretholde en værdimæssig reproduktion.

I et dynamisk perspektiv er det noget med, at den skjulte begrænsning af lønstigningstendenserne, som tilgangen af kvindelig arbejdskraft i højkonjunktoren medførte, nu viser sig som problemet med at opretholde den familiære reproduktion på grundlag af én løn.

Frisætningen af familiens ene arbejdskraft skaber altså deciderede reproduktionsproblemer. Heraf nødvendigheden af for de frisatte arbejdskraft – uanset køn – at holde sig »til rådighed for arbejdsmarkedet«. Vi finder det altså væsentligt at fastholde to ting, nemlig at det dobbelte lønarbejde også under krisen er almindeligt og frisætningsmønstret frembringer forskellige variationer af familier, der er halvt eller helt arbejdsløse.

I relation til det første gælder, at børnepasningen stadig må varetages, og at dens blotte ophævelse gennem institutionsnedlæggelser vil sætte alvorlige skranke for kapitalens frie disposition over adekvate arbejdskraft og skabe alvorlige reproduktionsproblemer for disse.

I relation til det andet gælder, at børnepasningen er en betingelse for at være til rådighed (og dermed få understøttelse). Også her vil der derfor opstå forværrede problemer i tilfælde af direkte nedlæggelse af institutioner.

Endvidere er det muligt, at reservearmeens nødvendige beredskabsfunktion i forhold til et konjunkturopsving og dens løntrykfunktion på visse områder (kvindebrancher) vil blive undergravet.

Et andet forhold, som må indreflekteres her, er den stofflige irreversibilitet i den form for ydelse, som karakteriserer institutionerne. Staten kan begrænse omkostningsstigningerne ved at standse udbygningen (hvad der også er sket), men den kan ikke uden videre realisere de allerede etablerede institutioner. Derimod kan lønudgifterne begrænses.

Konklusion: Der er sat visse (foreløbige, afhængige af krisens videre udvikling) skranke for en kvantitativ reduktion i omfanget af institutionspladser. Den mulighed, der står tilbage, og som rent faktisk også er benyttet, er en kvalitativ udmarvning af institutionerne, ikke alene med hensyn til socialiseringens indholdsmæssige aspekter, men nogle steder også udover grænserne for en simpel fysisk opbevaring og pasning. Den logiske videreførsel af denne politik, der skal kombinere statslige nedskæringer med opretholdelsen af børnepasningsfunktionen har været en udbygning af den private dagpleje. Elementerne i denne tendens er 1) erstatning af kvalificeret med ukvalificeret arbejdskraft 2) erstatning af institutionsdrift med allerede »drevne« privathjem. En tilsvarende udvikling gør sig sandsynligvis gældende inden for plejehjemsområdet, hvor det kvalificerede personale i plejehjemsregi tendentielt erstattes af ukvalificeret hjemmehjælp med tilsvarende forringelse af det materielle reproduktionsniveau til følge. De plejehjem, daghjem etc., som i højkonjunkturen erstattede en oprindeligt familiært organiseret fysisk og social hjælp og kontakt, undergår endvidere med krisen en lignende udmarvning, som børneinstitutionerne. Personalet begrænses, deres arbejdsprocesser intensiveres og doceringen af kemikalier til »patienterne« øges for at tilpasse dem til disse ændrede betingelser. Eksistensforringelsen kan her endog for en snæver økonomisk logik drives videre end over for børnene, da der er tale om brugt og ikke fremtidig arbejdskraft.

En væsentlig skranke for eksistensforringelserne for arbejderklassen som helhed er omfanget af klassens egen modstand og kamp mod dem. Denne kamp formulerer sig imidlertid ikke abstrakt på grundlag af en større eller mindre kampvilje, men er betinget af en række objektive forhold, som er bestemmende for de umiddelbare interesser, hvorudfra kampen artikuleres, for interessernes mulige sammenfald eller modstrid osv. Det er derfor vigtigt at fokusere på de forskellige differentieringsmomenter, der er sat i arbejderklassen, de forskelligheder, hvormed krisen kan sætte sig og sætter sig igennem over for forskellige lag og grupper. Betydningen heraf er forlængst erkendt, hvad angår sådanne differentieringer, som umiddelbart er sat af kapitalforholdet. Med det forudgående kan imidlertid inddrages et nyt moment, som endvidere er historisk specifikt, da det netop som forudsætning har 60'ernes socialpolitikudvikling og reproduktionens omstrukturering.

Idet reproduktionen af den post- og præerhvervsaktive del af arbejderklassens formmæssigt og fysisk er ved at blive selvstændiggjort i forhold til den fungerende arbejdskrafts reproduktion, er der samtidig sat en mulighed for, at det socialpolitisk formidlede angreb på eksistensbetingelserne kan sætte sig *selektivt* igennem. Måske kan man gå så vidt som til at sige, at i og med denne selvstændiggørelse (og den heraf følgende specificering i ydelserne) kan staten ikke undgå at forholde sig til og prioritere mellem de forskellige områder, når nedskæringerne skal sættes igennem. Spørgsmålet er så, hvad der må være styrende for en sådan prioritering. Man kan her argumentere for en »indre« logik i retning af, at den umiddelbart fungible arbejdskrafts (herunder den nødvendige reservearmé) reproduktion kun kan forringes inden for ret snævre grænser, uden at dens fungibilitet antastes.

Da det samtidig er denne del af arbejderklassen, der besidder det største umiddelbare kamppotentiel (qua sit umiddelbare forhold til produktionen), *peger dette på*, at det netop bliver institutionsområdet og lignende områder, der må bære en uforholdsmæssig del af nedskæringerne. Spørgsmålet er så videre, hvordan denne »kampduelige« del af klassen forholder sig til de præ- og posterhvervsaktives reproduktionsbetingelser. Her kan man for det første pege på betydningen af selve den fysiske adskillelse og isolering mellem de forskellige aldres eksistens, som betyder, at forringelser af reproduktionsniveauet ikke er umiddelbart anskueligt; det opleves højest i sine afledte konsekvenser, f.eks. derved at børnene bliver »vanskeligere«. For det andet ligger der imidlertid med institutionaliseringen nogle ændrede formidlingsformer for de institutionaliserede gruppers eksistens og dermed nogle særlige former, hvori forholdet mellem de forskellige dele af arbejderklassen frem-

træder. For så vidt nemlig, at de statslige reproduktionsindgreb hovedsagelig finansieres via lønskat, så fremtræder de institutionaliserede gruppers eksistens som betalt af lønnen, dvs. som fradrag i den individuelle lønarbejders revenue. Det fremtræder derfor videre som en mulighed fra lønarbejderens standpunkt at forbedre eller blot opretholde reproduktionsniveauet gennem sociale nedskæringer ikke mindst i en situation, hvor krisen hæmmer lønudviklingen.

Der er muligvis det rigtige i det, at sammenhængen mellem lønudvikling og øget skattetryk til dels må forstås således, at akkumulationsudviklingen medfører nødvendigheden af øgede statsudgifter og dermed øget skattetryk, som på sin side fremtvinger nødvendigheden af forstærket lønkamp for at opretholde reallønniveauet. Under alle omstændigheder betyder den statslige finansiering gennem lønskat, at det tilkommer arbejderne at fravriste kapitalen statens andel af merværdifondet.

Så længe arbejderklassens reproduktion endnu ikke var aldersmæssigt uddifferentieret i strukturelt yderliggjorte former, så længe reproduktionen altså umiddelbart skal formidles gennem lønformen alene, vil det også umiddelbart tilfalde arbejderne og arbejderfamilien selv at »fordele« lønnen inden for familien, dvs. inden for en sammenhæng, hvor alle medlemmernes eksistensbetingelser er umiddelbart anskuelige. Det betyder ikke nødvendigvis, at der ikke også her er foregået en differentiering. Tværtimod fremgår det af flere kilder, at f.eks. fordelingen af kost og beklædning er sket selektivt til fordel for manden. Heri lå der ganske vist den rationalitet, at den vare, hvis afhængelse var familiens eksistensgrundlag, blev »produceret« under bedst mulige betingelser; men – må det videre tilføjes – det kan samtidig ses som en for arbejderklassen som helhed destruktiv og ørkesløs konkurrenceform mellem de enkelte familier. Hermed er det også sagt, at der ikke er nogen grund til at idyllisere disse oprindelige tilstande og dermed heller ikke nogen grund til at fastholde dem som ideal. Det, det drejer sig om, er, at indkredse betydningen af de ændringer, som reproduktionen undergår historisk, med henblik på en kritik af socialpolitikken og dermed på en af reformismens hjørnestene; ikke om at føre kapitalismen tilbage til sit udspring. Et væsentligt træk i socialpolitikken historiske udvikling er netop den omtalte yderliggørelse som formidlet i akkumulationsmodsatningsfyldte bevægelser begynder med pensionsordninger og ender – som et hidtidigt højdepunkt – med institutionaliseringen.²⁵

25. Jvf. også analysen af dette problem hos Finn Hansson, Statsfunktioner og reproduktion af arbejdskraft i Kurasje 17, 1978.

Som nævnt åbner denne omstrukturering op for et *statsligt* forvaltet selektivt eller differentieret angreb på arbejderklassens eksistensbetingelser delvis formidlet over *samfundsmæssigt* udtrykte partielle modsætninger inden for klassen selv (hvor det samfundsmæssige refererer sig til det forhold, at interesser omkring skattetryk etc. må formulere sig politisk). En videre konsekvens af omstruktureringen bliver det, at det primært tilfalder bestemte grupper af statslige lønarbejdere at artikulere modstanden mod kriseforringelserne inden for de her behandlede områder. Dels fordi nedskæringerne betyder en forringelse af deres arbejdsbetingelser (intensivering m.v.), lønudvikling osv.; dels fordi det bliver disse grupper, som mest umiddelbart erfarer konsekvenserne for »klientellet«. Dette betyder igen, at nævnte partielle modsætninger mellem de forskellige aldersgruppers interesser konkret kommer til udtryk som forskellige og ikke umiddelbart forenelige interesser hos hhv. lønarbejdere i den private og offentlige sektor, hvad der må påkræve overvejelser omkring mulighederne for at gennembyrde disse modsætninger (bl.a. på grundlag af erfaringerne fra kampene på børneinstitutionsområdet). Hermed er overhovedet det problem rejst, om mulighederne for og perspektivet i at kæmpe mod krisens eksistensforringelser på den front, som er sat i forholdet reproduktion/stat. Denne i forhold til den faglige kamp sekundære eller afledte front er naturligvis et produkt af socialpolitikens historiske udvikling, af en stigende kvantitativ og kvalitativ statslig intervention i forhold til arbejdskraftens reproduktion. Denne udvikling er på sin side båret frem af arbejderklassens politiske kamp som et forsøg på at indløse de reproduktionsproblemer, der ikke umiddelbart har kunnet indeholdes i den faglige kamp. Dette har formodentlig medvirket til, at socialpolitikken længe har kunnet fremtræde som en blot og bar forbedring af eksistensbetingelserne. Når dens omfang imidlertid sammen med andre politikområder har gjort den statslige sektor til et væsentligt moment i totalkapitalens reproduktion, bliver krisegennemslaget i form af statslige nedskæringer også mærkbart og anskueligt.

Går man på den ene side ud fra, at det først er med udviklingen af omfattende statslige reproduktionsindgreb, at disse selv bliver et systematisk element i konjunkturudviklingen (eller – som det fremtræder for den partipolitiske bevidsthed – styringsinstrumenter), så må det på den anden side fastholdes, at dette ikke uden videre konstituerer den faglige kamps »spejlvendte« front. Hertil gives flere grunde, som allerede er berørt i det forudgående:

1. Netop i grundlaget for den faglige og politiske kamps yderliggørelse ligger, at de reproduktionsområder, der søges sikret, er komplementære, og – med institutionerne som eksempel – dermed ikke nødvendigvis rettet mod de sam-

me individer, men snarere forskellige grupperinger inden for arbejderklassen. Deraf de umiddelbart divergerende interesser.

2. For så vidt socialpolitikken er statsligt formidlet, er den underkastet hertil knyttede former, altså bl.a. retsformen, som bevirker, at de grupper, som er »afhængige af socialpolitiske ydelser«, ikke har en klassespecifik afgrænsning.
3. Expansionen i de reproduktive indgreb medfører dannelsen af et lag af statslige lønarbejdere med specifikke interesser.

I de hidtil førte reproduktionskampe mod de statslige nedskæringer og den statslige krisepolitik på reproduktionsområdet i det hele taget har disse forskellige momenter gjort sig gældende i varierende omfang. På daginstitutionsområdet har det ikke umiddelbart været muligt at forbinde de statslige lønarbejders kamp med interesserne hos de lønarbejdere, hvis børn (også) bliver ramt af nedskæringerne.

Vi var tidligere inde på de skranker, der kunne gælde for en direkte reduktion af institutionspladserne. Sådanne skranker kan naturligvis kun forstås som relative, dvs. afhængige af kriseudviklingens stadiet. Det er ikke utænkeligt, at den fortsatte krise vil fremtvinge en statslig nødvendighed af en egentlig afvikling af institutionerne i form af en delvis reprivativering af de hertil svarende reproduktionsområder. Fra dette punkt bliver det direkte påtrængende for de fungerende lønarbejdere at søge at modvirke den statslige politik. Her bliver den i højkonjunkturen »automatisk« fungerende arbejdsdeling mellem fagbevægelse og parti et akut problem, netop fordi det ikke længere via staten kan lykkes at fastholde de historisk etablerede betingelser for en normal lønarbejdereksistens. I stedet bliver det fra staten, at truslen mod denne eksistens umiddelbart udgår.

I stedet for en reprivativering kan den statslige politik også tage form af en successiv hævelse af afgiften på institutionsbenyttelsen. Over for et stagnerende lønniveau vil dette betyde en yderligere forringelse af reproduktionsniveauet, som vil sætte sig differentieret igennem (afhængig af børnetal m.v.). Konsekvensen er en forstærket konkurrence i arbejderklassen, et yderligere bidrag til krisens konkurrencefremmende effekt og dermed også et problem for den fagligt organiserede reproduktionskamp.

III. Problemer i forholdet mellem stat og fagbevægelse

a. Indledning

I 1. del af denne analyse har vi forsøgt i en konkret historisk sammenhæng at arbejde med de begreber, som Marx udvikler i sin analyse af arbejdskraftens reproduktion som moment i den kapitalistiske akkumulationsproces. Konfrontationen af de marx'ske bestemmelser af arbejdskraftreproduktionen med den historiske udvikling har påvist nødvendigheden af en begrebslig videreudvikling. Arbejdskraftværdibegrebet fastholder på én gang både klasseforholdet og reproduktionens særlige samfundsmæssige form. Lønformen formidler i fordrejet form den stadige reproduktion af varen arbejdskraft igennem salget. I forhold til disse meget almene og grundlæggende forhold ved kapitalen mener vi, at det for at kunne fastholde den teoretiske kapitalismekritik er nødvendigt med en undersøgelse og rekonstruktion af disse bestemmelser i forhold til den historiske udvikling i det borgerlige samfunds reproduktionsformer. For analysen af arbejdskraftens reproduktion er det umiddelbart den voksende statslige intervention i reproduktionen, der rejser spørgsmål om de hidtidige reproduktionsbestemmelseres gyldighed og omfang. Disse spørgsmål må dog præciseres i forhold til den specifikke udvikling i kapitalakkumulatio- nen, som sætter de grundlæggende betingelser for lønarbejderekstistensen, og som i denne højkonjunkturperiode resulterede i en omfattende intensivering af arbejdet og udvidelse af lønarbejdet kvantitativt (især for kvinder). For lønarbejderfamilien betød det fremkomsten af det dobbelte lønarbejde som den almindelige eksistensform. Disse historiske påvisninger rejser efter vores mening en række problemer omkring omfang og gyldighed af de teoretisk grundlæggende bestemmelser af arbejdskraftreproduktionen på basis af kritikken af den politiske økonomi. Kravet om udarbejdelse af disse grundlæggende teoretiske bestemmelser af arbejdskraftreproduktionen og denne som moment i den nuværende kapitalismes totale reproduktionssammenhænge er rejst ud fra forudsætningen om en teoretisk kapitalismekritiks nødvendighed. Og denne kritik må rejse spørgsmålet om gyldighed af bestemmelsen af arbejdskraftens værdi og reproduktionsform og de herpå baserede historiske betingede bestemmelser af reproduktionskampens former, indtil videre som fagforeninger og politisk parti.

Den teoretiske kritik af det borgerlige samfund er nødvendig – ikke for at kunne udvikle og forbedre teorierne og hermed analyserne i sig selv – men fordi disse teorier og analyser samtidig sammenfatter de grundlæggende for-

hold ved den aktuelle udvikling i det borgerlige samfund. Denne sammenfatning eller kritiske afdækning af modsigelserne i dette samfund afdækker også de latente tendenser og muligheder, der peger på en overskridelse af det kapitalistiske samfund («den civilisatoriske side af kapitalen») – og at der er tale om en teoretisk kritik reflekterende det forhold, at vi er »teoriproducenter«, dvs. som åndsarbejdere må kritisere ud fra vores egen kapitalsatte arbejdsfunktion. Som statslige åndslønarbejdere trænger kritikken af de statslige reproduktionsindgreb og reguleringer sig særlig på, da det er gennem en kritik af disse, at vi kan fastholde vores egne politiske krav på en omvæltning af det kapitalistiske samfund – ikke blot en statsorienteret reform hen mod statskapitalisme, men statens bortdøen. Omfanget af de statslige interventioner i den samfundsmæssige reproduktion har ikke blot rejst kravet om en overordnet teoretisk bestemmelse af den borgerlige stat og dens relationsformer og placering i den totalsamfundsmæssige reproduktion – de omfattende statslige interventioner i og reguleringer af arbejderklassens reproduktion og reproduktionskampe nødvendiggør også en yderligere teoretisk analyse af den hidtidige forståelse af de marx'ske reproduktionsbestemmelser, værdibegrebet og dets formidlingsfunktion. Ikke mindst de logiske og historiske bestemmelser af reproduktionsskampen, dens overordnede reformistiske form og dens historiske deling i politisk og økonomisk kamp må tages op.

b. Aspekter af den nyere stats- og fagforeningsdiskussion

I det forudgående afsnit var vi inde på problemet omkring statsliggørelsen af dele af arbejdskraftens reproduktion som udtryk for en modsætningsfyldt og »perverteret« form for samfundsmæssiggørelse af reproduktionen under kapitalismens historiske udvikling.

De grundformer i kapitalforholdet, som overhovedet muliggør en samfundsmæssighed udover kapitalforholdets, dvs. værdiloven, sammenfattes i staten, hvilket nedenfor kort skal skitseres. Vi vil ikke i denne sammenhæng gå nærmere ind i den standende statsdiskussion men blot sammenfatte de væsentligste resultater.²⁶ Den af værdiformen formidlede vareproduktion

26. Den nyere statsdiskussion startede med Müller og Neuss: Die Sozialstaatsillusion unter der Widerspruch von Lohnarbeit und Kapital, i Sozialistische Politik 6/7, W. Berlin 1970 og Probleme des Klassenkampfes Sonderheft 1, W. Berlin 1971. På dansk i Socialstat og blandingsøkonomi, Kbh. 1974.

Den hidtil mest omfattende diskussion af statsbestemmelsen findes hos Blanke, Jürgens og Kastendiek, Zur neueren Marxistischen Diskussion über die Analyse von Form und Funktion des bürgerlichen Staates, i Probleme des Klassenkampfes 14/15, 1974.

og cirkulation peger i sig selv på nødvendigheden af en ydre instans til at fastholde de former, som privatejerne forholder sig til hinanden igennem, og som er afgørende for den økonomiske reproduktion. Det gælder for lighed og frihed i varebyttets tilegnelsesform, ækvivalentformen hvor denne form må fastholdes overfor de handlende subjekter – også i krisen. Denne nødvendighed udtrykkes i retsformen som social relationsform, og den heraf følgende ikke-økonomiske tvang til garanti for retten. Retsformen er grundlæggende for den borgerlige stats formmæssige yderliggørelse i forhold til den økonomiske reproduktion.²⁷

Overfor denne begrundelse for den borgerlige stats særlige form, retsformen, skal det fremhæves, at varebyttet selv udkrystaliserer sin egen form for samfundsmæssig relationsform i den økonomiske relation varerne imellem, nemlig pengeformen som værdiens udtryksform (fremtrædelsesform). Forholdet mellem nødvendigheden af den ydre instans til sikring af byttet og byttets »egen« indre sammenhæng henviser Marx selv til i analysen af pengeformen i 3. kapitel, 1. bind af *Kapitalen*, f.eks. »Da der Geldmassstab einerseits rein konventionell ist, anderseits allgemeiner Gültigkeit bedarf, wird er zuletzt gesetzlich reguliert«.²⁸ Den retslige sikring af ækvivalentbyttet og pengenes funktion som formidlingsform for produktionens samfundsmæssighed sætter staten i stand til at foretage indgreb i økonomien uden at krænke det retsligt sikrede varebytte og privatejendommen, nemlig indgreb i cirkulationen via pengene som »medium«.

Hermed er de to grundlæggende træk ved den borgerlige stat angivet, nemlig statens retsform som den overordnede og almene relationsform og pengeformen som den – via statslig sikring – givne interventionsform overfor den økonomiske reproduktion. Nedenfor skal vi kort angive nogle yderligere forhold ved den almene kapitalanalyse, som danner grundlaget for udviklingen af mere historiske begreber om interesser og politikform, dvs. for analysen af de mere konkrete statsfunktioner.

Overgangen til kapitalformen fra den simple varecirkulations bestemmelser foretager Marx gennem inddragelse af den særlige vare arbejdskraft i analysen, denne vare, hvis brugsværdi er at producere mere værdi (merværdi) for køberen, kapitalen. Idet arbejdskraften antager vareform, er varebyttets ækvivalentform samtidig formen for tilegnelse af ubetalt arbejde (merarbejde-merværdi) for kø-

I det følgende følger vi i store træk bestemmelserne i denne artikel og i Blanke, *Formen und Formwandel des politischen Systems i der Bürgerlichen Gesellschaft*, i Brandes m.fl. *Handbuch* 5, Staat, Frankfurt 1977.

27. Blanke, Jürgens og Kastendiek, op.cit.

28. Marx, *Das Kapital*, Erster Band, MEW 23, s. 115.

berer af denne vare – og dermed grundlaget for reproduktionen af klasseforholdet. Det kapitalistiske varebytte etablerer på dette grundlag de egentlige klasserelationer, hvilket fastholdes af den statslige retssikring, idet retsformen i sin sikring af privatejendommen ligestiller kapital og lønarbejde som vareejere (af varen arbejdskraft overfor varen produktionsmidler) og sikrer kapitalens ejendomsret til produktionens resultater.

Men selv om varebyttets love ikke lader de egentlige former for tilegnelse af merværdi synlige, så er der på den anden side gennem sammenfaldet mellem vareejere og person i varen arbejdskraft givet en »flydende« grænse for retten. Nemlig den grænse der ligger i, at arbejdskraftens værdi ikke er en entydig bestemt størrelse, men et hele tiden tilkæmpet reproduktionsniveau, som også omfatter udbytningsbetingelserne. Marx henviser til dette i den lange analyse af kampen om arbejdsdagens længde, når han skriver: »Es findet hier also eine Antinomie statt, Recht wider Recht, beide gleichmässig durch das Gesetz des Warenaustausches besiegelt. Zwischen gleichen Rechten entscheidet die Gewalt«.²⁹ Den konkrete udformning af de statslige funktioner vil af disse grunde uvægerlig være præget af denne »magtkamp«, uden dog at prægningen kan overskride de givne former som begrundet statens eksistens, systemgrænserne ifgl. Blanke³⁰ overfor de af klassekonstellationerne betingede funktionsgrænser.

De her i skitseform resumerede almene bestemmelser fastholder nogle centrale forhold ved den borgerlige stat under kapitalistiske produktionsforhold: nemlig staten som en i forhold til kapitalakkumulationen yderliggjort (selvstændiggjort) form, staten som i værditeoretisk forstand værende *uproduktiv* og som følge heraf finansieret gennem fradrag fra den samfundsmæssige kapitalens merværdiproduktion.

Disse bestemmelser, hvor indlysende og almene de så end forekommer at være, er dog ofte blevet tilsidesat i teoretiske marxistiske analyser. Den europæiske marxismes teoretiske diskussioner i dette århundrede rummer ulykkelig mange eksempler herpå, ofte videreført i forskellige strategidiskussioner. Den her nævnte statsteoris påvisning af grundlaget for statsformens nødvendighed og tilsyneladende selvstændighed på den ene side og grundlæggende afhængighed af kapitalakkumulationen på den anden er et forsøg på at præcisere en klassisk problemstilling i den marxistiske diskussion, nemlig forholdet mellem politik og økonomi. Det arbejde, der først formulerede grundlaget for den rekonstruerede statsteori, Müller og Neuss's

29. Marx, op.cit. s. 249.

30. Blanke, Jürgens og Kastendiek, op.cit.

diskussion af socialstaten og reformismen³¹ formulerer sammenhængen og gensidigheden mellem politik og økonomi som et krav om også at udarbejde en teori om arbejderklassens økonomiske kamp, fagforeningskampen.³² Müller/Neusüss' grundlæggende tese er, at reformismens udvikling til socialstatsillusion havde en materiel begrundelse i grænserne for fagforeningskampens muligheder for at sikre reproduktionen og en heraf følgende nødvendighed af en politisk kamp om statsindgreb til opretholdelse af arbejdskraftens reproduktion.³³

Men siden Müller/Neusüss' snart 10 år gamle artikel har der været utroligt få forsøg på, med et akkumulationsteoretisk grundlag, at videreudvikle den her rejste problemstilling om forholdet mellem politik og økonomi formuleret som spørgsmålet om forholdet mellem stat og fagbevægelse. Statsteorien og fagforeningsteorien har udviklet sig som selvstændige teoriområder.³⁴

Det eneste systematiske forsøg på at udvikle en fagforeningsteori på baggrund af akkumulationsteorien og som led i analysen af forholdet mellem politik og økonomi finder vi hos RKG, som søger at videreføre Müller/Neusüss' reformismekritik. Til trods for at disse arbejder tendentielt fastlåser fagforeningsdiskussionen i »abstrakt – almene bestemmelser« og ikke i forhold til den historiske akkumulationsudvikling og de heraf betingede ændringer i udbytningsforhol-

31. Müller og Neusüss, op.cit.

32. Op.cit. s. 53-54.

33. M/N fastholder i deres analyse af statsindgrebenes nødvendighed en begrundelse for en vækst i de socialpolitiske foranstaltninger ud fra udviklingen i udbytningen i merværdiproduktionen. Men overraskende nok, og nok på grund af en mangelfuld analytisk adskillelse mellem bestemmelsen af statens historiske oprindelse og statens form, formulerer de i det afsluttende kapitel V del 3 (s. 66-70) en tese om statens aftagende rolle i konflikten mellem arbejde og kapital, især m.h.t. sikring af arbejdskraftens reproduktion, dvs. socialpolitikken. Denne tese kunne godt fastholde nogle rigtige registreringer af den historiske udvikling, f.eks. omkring fagforeningskampens løsrivelse fra den statslige reformistiske politik, men M/N fremlægger ikke nogen særlig overbevisende begrundelse, hverken i form af en teoretisk argumentation eller af en historisk systematisk påvisning. Denne løst formulerede og forkert begrundede tese har desværre været det centrale kritikpunkt i det meste af den diskussion af statsbestemmelsen, som M/N's artikel har givet anledning til, med den uheldige konsekvens, at de mere centrale og velbegrundede dele af artiklen er gledet i baggrunden. Et aktuelt eksempel på en kritik, der går uden om M/N's egt. pointer er Antti Kasvios i artiklen Om den borgerlige statens »sociale oppgift«, Nordisk Forum 18, Roskilde 1978, især s. 54.

34. Oversigt over statsdiskussionen findes hos N. Kostede, Die neue Marxistische Diskussion über den bürgerlichen Staat i Gesellschaft 8/9, Frankfurt 1976, og Josef Esser, Einführung in die materialistische Staatsanalyse, Campus Verlag, Frankfurt 1975.

Over fagforeningsteorien i Rainer, Zoll, Der Doppelcharakter der Gewerkschaften, Frankfurt 1976, samt en række artikler af Redaktionskollektiv Gewerkschaften i Probleme des Klassenkampfes.

dene, står disse forsøg på at udvikle en fagforenings-teori med udgangspunkt i akkumulationsteorien stadig alene.³⁵

Udgangspunktet for arbejdernes organisering i fagforeninger er det grundlæggende modsætningsforhold mellem lønarbejde og kapital, som det viser sig i cirkulationsprocessen omkring salget af varen arbejdskraft, det fundamentalt ulige klasseforhold, hvor kapitalen udgør en samfundsmæssig magt overfor de enkelte arbejdere, der står alene som sælgere af varen arbejdskraft. Kapitalen fremtvinger i sin akkumulationsbevægelse stadig forværrede konkurrencebetingelser for den enkelte arbejders salg af sin arbejdskraft – dels gennem produktionen af en industriel reservearmé, dvs. en deling af arbejderne i en beskæftiget og en ubeskæftiget del – dels gennem udvikling af arbejdsdelingen, som overflødigdgør erhvervede kvalifikationer som salgsgrundlag.³⁶

Da salget af arbejdskraft er arbejderens eksistensgrundlag, fremmer disse iboende tendenser i kapitalens akkumulationsbevægelse en *forstærket konkurrence* mellem arbejderne indbyrdes, hvad der er til kapitalens fordel, idet denne konkurrence sænker prisen for varen arbejdskraft. Samtidig betyder denne konkurrence mellem arbejderne, at den fortsatte reproduktion af arbejdskraften umuliggøres, da prisen på arbejdskraft, dvs. arbejds lønnen ikke vil svinge omkring arbejdskraftens værdi, dens reproduktionsomkostninger.³⁷

Organiseringen i fagforeninger er arbejdernes forsøg på at begrænse den indbyrdes konkurrence ved salget af arbejdskraften for at sikre en tilstrækkelig løn og påtvinge kapitalen begrænsninger i forbruget af arbejdskraften.³⁸ Arbejdernes organisering i fagforeninger i forsøget på at ophæve den indbyrdes konkurrence sigter således først og fremmest mod at sikre arbejds lønnen som reproduktionsgrundlag, dvs. sikre at arbejderne kan reproducere sig som samfundsmæssige individer gennem salget af deres arbejdskraft. Ud fra arbejdernes organisering i fagforeninger i kampen mod kapitalen ligger imidlertid ikke forudsat, at arbejderne erkender de antagonistiske modsætninger mellem kapital og lønarbejde i den kapitalistiske produktionsmåde.

35. Den nævnte kritik, som i vores øje er korrekt, rejses af Kurt Aagaard og Susanne Possing i deres kritik op.cit., til den danske oversættelse af fagforeningsartiklen fra *Probleme des Klassenkampfs* nr. 13, Kurasje 11, s. 25-39 og Kurasje nr. 12. De øvrige artikler fra Redaktionskollektiv Gewerkschaften findes i *Probleme des Klassenkampfs*, nr. 2, 4/5, 8/9, 19/20/21. Udover ovennævnte danske oversættelser er artiklen fra 4/5 også oversat, Funke m.fl., *Lønformer og intensivering af arbejdet*, Århus 1974. Ligeledes findes oversat til dansk et notat af Ch. Neusüss, *Noter om løndifferentieringen* i Kurasje 13.

36. Jfr. Marx, *Das Kapital* Erster Band, MEW 23, kap. 23.

37. Jfr. Marx, *Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses*, s. 119-120 (da. udg. s. 169-170).

38. Her bygger vi på Redaktionskollektiv Gewerkschaften, *Betingelser for socialistisk fagforeningsarbejde* i Kurasje 11. Problemet er uddybet hos Ch. Neusüss, *Noter om løndifferentieringen* i Kurasje 13, 1976.

Arbejdslønnen fremtræder jo netop *ikke* som ækvivalent for den nødvendige arbejdstid, men som betaling/ækvivalent for det ydede arbejde. På det borgerlige samfunds overflade er arbejdsdagens deling i nødvendig og merarbejdstid udslettet i arbejdslønnens form: »alt arbejde fremtræder nu som betalt arbejde«, og fagforeningernes kamp for at sikre arbejdslønnen som reproduktionsgrundlag er således en forudsætning for, at skinnets af lighed mellem kapital og arbejde som produktionsfaktorer kan dannes på det borgerlige samfunds overflade.

Den fagforeningsmæssige kamp er – med sit udgangspunkt i sikring af arbejdslønnen som reproduktionsgrundlag – *strukturelt* forbundet med overfladens illusioner: en kamp om en retfærdig pris på arbejdet, en retfærdig løn, en ligestilling mellem arbejde og kapital som produktionsfaktorer, og dermed begrænset til en kamp om fordelingen af den producerede nyværdi. Fagforeningsreformismen er således en konsekvens af kampen for arbejdslønnen som reproduktionsgrundlag for arbejderklassen, og udspringer af det borgerlige samfunds strukturelle overfladeformer, de tvangsmæssige bevidsthedsformer, som regulerer forholdet mellem den kapitalistiske produktionsmådes agenter. Men hermed er også antydning, at modsigelserne i kapitalens akkumulationsbevægelse kan opløse denne tilsyneladende harmoni på overfladen, netop når værdibevægelsen sætter sig igennem som krise; hvor det materielle grundlag for den reformistiske bevidsthed – arbejdslønnen som reproduktionsgrundlag – ikke kan opretholdes for alle arbejdere. Fagforeningernes objektive funktion – regulering af salget af arbejdskraft – ophæves dog ikke hermed, men de fagforeningsmæssige organisationsformer får det vanskeligere med at indpasse og kontrollere arbejderens umiddelbare forsvarskampe. I kampen om arbejdslønnens størrelse står arbejderne organiseret i fagforeninger umiddelbart overfor kapitalen i kampen om størrelse af arbejdslønnen.

Hvorledes og i hvilket omfang kapitalen forbruger den købte arbejdskraft i produktionsprocessen falder imidlertid udenfor fastlæggelsen af arbejdslønnens størrelse og er overladt kapitalens suverænitæt som en konsekvens af de kapitalistiske ejendomslove. Arbejderen må dog forudsætte et rimeligt forbrug, rimeligt i den forstand, at forbruget af den købte arbejdskraft ikke udelukker fremtidig salg af arbejdskraften. Gennem fagforeningerne må arbejderklassen derfor forsøge at sikre denne interesse i vedligeholdelsen af varen arbejdskraft udover den reproduktion som arbejdslønnen sikrer.

Kampen om denne vedligeholdelse, dvs. kampen om fastlæggelsen af et normalt forbrug af den købte arbejdskraft i produktionsprocessen må, som en nødvendig konsekvens af de kapitalistiske ejendomsforhold, rette sig mod den borgerlige stat, som den instans, der håndhæver og garanterer privatejernes ejen-

domsret i det kapitalistiske samfund. Statslig regulering af visse mindstebetingelser for kapitalens udpresning af arbejdskraften i produktionsprocessen følger af, at det i den historiske udvikling ikke i længden har været muligt at fastholde denne regulering inden for fagforeningskampens rammer. Reguleringen er nødvendig for opretholdelsen af skellet af ækvivalentbytte, hvor den ene vare, arbejdskraften, falder sammen med sin ejers person, men denne nødvendighed bliver dog først til virkelighed gennem arbejderklassens kamp (normalarbejdsdagen etc.), men er derefter en forudsætning for det fuldt udviklede kapitalforholds reproduktion, d.v.s. for reproduktionen af ækvivalentbyttes tilsløring af merarbejdets oprindelse.³⁹ Disse statslige indgreb gennem retsregulering til sikring af rammerne for arbejdskraftsforbruget kan naturligvis ikke antaste selve kapitalforholdet.

Fagforeningernes delvis historiske succes med gennemtvungelse af sådanne rammer for udbytningen såsom arbejderbeskyttelseslove, sociale sikringsforanstaltninger m.m. underbygger fagforeningsreformismen og især illusionerne om statens tilsyneladende neutralitet i forhold til de to klasser, lønarbejde og kapital. Denne inddragelse af den *borgerlige stat i fagforeningernes kamp* har også væsentlige historiske konsekvenser for fagforeningernes udvikling, idet kampen for statslig sikring af rammerne for forbruget af arbejdskraft gennem lovgivning, dels mindsker fagforeningernes modstandsevne mod statslige indgreb direkte i lønkampen, tvungen voldgift, antistrejkelove, og dels hvad der er nok så vigtigt, medfører at fagforeningerne selv søger at fremme en retsliggørelse af selve lønkampen i form af kollektive overenskomster og retsregler omkring kampformerne, hovedaftaler, regler for varsling af arbejdskampe m.m. Herigennem søger fagforeningerne at disciplinere mere spontane arbejdskampe for at styrke den centrale fagforeningskamp, for at begrænse konkurrencen arbejderne imellem.⁴⁰

De ovenfor anførte historiske eksempler på udviklingen i fagforeningskampen og i den statslige regulering ligger som mulighed i den almene bestemmelse af fagforeningernes nødvendighed, som vi har skitseret foran. Men det skal anføres, at de almene bestemmelser ikke i sig selv giver en tilstrækkelig forklaring på de historiske kampformers udvikling, på fagforeningernes organisatoriske opbygning og særlige relation til staten – det er alle problemstillinger som må tages op i den teoretiske analyse af kapitalismens historiske udvikling. Men bestemmelserne har en anden og mere fundamental betydning. Fagforeningsorganiseringens nødvendighed er begrundet i arbejdskraftens værdi, i det forhold, at sælgerne af varen arbejdskraft må søge at ophæve den indbyrdes konkurrence, for

39. Jfr. Müller/Neustüss, op.cit.

40. Op.cit.

at være i stand til at sælge arbejdskraften til en pris, arbejdslønnen, der svarer til arbejdskraftens gennemsnitlige reproduktionsomkostninger, d.v.s. arbejdskraftens værdi. Og hermed har vi baggrunden for den grundlæggende modsætning for denne reproduktionskamp, på den ene side dens binding til de kapitalistiske reproduktionsformer, og her ikke mindst arbejdskraftens reproduktionsform og arbejdslønnens form som tildækker den egentlige udbytning, og på den anden side fremkomsten af reproduktionsproblemer som ikke kan varetages inden for disse former.

c. Forholdet mellem stat og fagbevægelse

Indtil nu har vi i dette afsnit fremstillet hovedtrækkene af den rekonstruktionsbaserede marxistiske stats- og fagforeningsteori. Vi har ikke inddraget problemstillingerne fra 1. afsnit (de ændrede reproduktionsbetingelser for arbejdskraften) og indtil nu heller ikke berørt det forhold som disse problemstillinger peger på, nemlig bestemmelsen af forholdet mellem den statsligt og den fagforeningsmæssigt baserede sikring af arbejdskraftens reproduktion.

Hvis den historiske udvikling i arbejderklassens reproduktionskamp skal analyseres er det imidlertid uholdbart at forholdet mellem de to former som reproduktionen kan sikres igennem forbliver teoretisk ubestemt. Manglen på en teoretisk bestemmelse åbner op for umiddelbare historiske generaliseringer, som ikke formår at begribe de grundlæggende forandringer i relationen mellem stat og fagforeninger, de forandringer som er specifikke i den aktuelle akkumulationsudvikling. Det drejer sig om den omfattende udbredelse af lønarbejdet og den herpå baserede reproduktionsform og en tendentielt ensliggørelse af arbejdskraften, begge momenter som i forhold til reproduktionen af arbejdskraft ændrer dennes betingelser, hvilket giver sig til kende som en tiltagende samfundsmæssiggørelse af reproduktionen i form af en stigende statslig intervention, både overfor reproduktionens rammer og dens indhold (se i øvrigt analysen i 1. afsnit).

Men når reproduktionsbetingelserne ændres, ændres grundlaget for interesseformulering og -kamp og ligeledes for de organisatoriske former, som interessekampene historisk har udviklet. På denne måde bliver ovennævnte problem også centralt for en reformismekritik og diskussion, som må indarbejde disse problemer i forhold til den mere almene og grundlæggende bestemmelse af reformismen ud fra samfundets overfladeformer, hvis grundstruktur Marx har

redegjort for.⁴¹ Kravet om en teoretisk bestemmelse af forholdet mellem den statslige og den fagforeningsmæssige reproduktionssikring og -kamp skal sikre mod at de historiske analyser enten viderefører de historisk givne organisationsformer eller begrebsløst kun beskæftiger sig med de overfladiske forandringer. Men samtidig rejser dette krav spørgsmålet om bestemmelse af grundlaget for en sådan teoriudvikling. Dette vil vi forsøge at afklare ved en kritisk gennemgang af nogle af de sidste års mere betydningsfulde forsøg på historiske analyser af forholdet mellem stat og fagbevægelse.

I den marxistiske diskussion i Danmark i de sidste 10 år er spørgsmålet om analysen af forholdet mellem stats og fagbevægelse, herunder udviklingen af en teoretisk begribelse af fagbevægelsen som organisationsform for arbejderklassens reproduktionsinteresser, primært blevet rejst med hovedvægt på statsproblematikken. Hovedvægten i den teoretisk orienterede del af denne diskussion har ligget på analysen af de statslige politikker, disses begrundelsessammenhænge og effekter på arbejderklassen, hvor især den sidstnævnte problemstilling har været formuleret som spørgsmålet om årsagerne til reformismens udbredelse og dominans i arbejderklassen.

Fagbevægelsen har i disse sammenhænge været behandlet på en af følgende to måder:

enten har fagbevægelsen i den såkaldte kapitallogiske tradition været analyseret uhyre alment med udgangspunkt i de ansatser til en teoretisk bestemmelse af fagforeningerne, som man kan finde rundt om i Marx' arbejder. De mest omfattende arbejder i denne sammenhæng er de bestemmelsesforsøg, som den tyske gruppe RKG har fremlagt.⁴² Udover en ret alment formuleret kritik ved præsentationen af et af denne gruppes centrale arbejder på dansk⁴³ er det ejendommeligt at konstatere, at denne kritik ikke er blevet fulgt op, og at der ikke kan findes egentlige forsøg på at udvikle disse teoretiske ansatser til en fagforeningsteori i mere historisk retning.

eller også har fagforeningsdiskussionen været domineret af de politologiske og organisationssociologisk orienterede forsøg på at opstille en fagforeningsteo-

41. Se Das Kapital Dritter Band, MEW 25, kap. 48. En grundig gennemgang findes hos Bredsdorff, Brinch og Hansen, Arbejderklassen og kapitalismen i Kurasje 21, 1979. De reformismeteoritiske bestemmelser vil vi senere vende tilbage til.

42. Primært i tidsskriftet Probleme des Klassenkampfes, og fra den danske diskussion bør også nævnes Marquardt, Konjunkturforløb og klassebevidsthed, Århus 1974.

43. Her tænkes på kritikken fra Kurt Aagaard og Susanne Possing i Kurasje nr. 11, op.cit.

ri.⁴⁴ Disse tilgange kan godt nok opfange aktuelle ændringer i fagbevægelsens samfundsmæssige grundlag, men fraværet af forsøg på at begrunde fagbevægelsen alment i forhold til kapitalreproduktionen (hvad der er den bærende intention i den første type analyser) betyder, at det kun er punktuelt og i form af fremtrædelser, at denne opfangning af ændringer finder sted. Og disse analyser har således ikke formået at begrunde og historisk præcisere sammenhængen mellem fagforeningskampen, den politiske organisering i arbejderklassen (partiet) og disse eksistenskampformers samfundsmæssige betingelser under de aktuelle akkumulationsbetingelser for den samfundsmæssige totalkapital.

1. den politologiske tilgang

I en artikel af Ibsen og Jørgensen⁴⁵ findes der en længere gennemgang af de forskellige forsøg på fagforeningsanalyser lavet i Danmark siden 1970. Artiklen giver en rimelig refererende fremstilling af de forskellige tilgange til fagforeningsanalysen (de organisationssociologiske, klasseforrædderiteserne og de makrosociologiske, for detaljer se artiklen). Hvad der i vores sammenhæng er vigtigt at fremhæve er det næsten påtrængende *fravær* af egentlige teoretiske refleksioner omkring fagforeningernes samfundsmæssige bestemmelse, på trods af lokaliseringen af modstridende og uforklarede forhold i de empiriske analyser. Og heller ikke forfatterens indledende overvejelser med baggrund i Michael Vesters begreb om »kollektive læreprocesser«⁴⁶ kan siges at bidrage til udviklingen af en teoretisk diskussion. Dette begreb står dels uforklaret i sin samfundsmæssige sammenhæng, dels og nok på grund heraf trækkes der ikke nogle strukturerende konsekvenser herfra med hensyn til kritikken af de forskellige tilgange, som artiklen behandler. Artiklens kritik bliver hermed refererende og abstrakt teoriehistorisk fremfor at bidrage til at lokalisere centrale problemer for den videre nødvendige udvikling af fagforeningsanalyserne. På denne baggrund er det uheldigt, at artiklen helt går uden om en diskussion af det omfattende forsøg fra de senere år på en teoretisk rekonstruktion af den marxske teori om fagforeninger, RKG's forskellige arbejder. Vi har tidligere mere udførligt redegjort for denne fagforeningsteori, men at den helt forbigås har som konsekvens,

44. Af mange kan nævnes Ilja Wechseltmann, *Klassekamp-kontrol*. Roskilde 1975. Helge Tetzschner, *Industrialisering – en organisationssociologisk skitse af fagforeningens strukturelle udvikling*, Sociologisk Institut 1976.

Lauritzen og Rasmussen, *Derfor svigter LO*, Kbh. 1970.

Due og Madsen, *Tillidsmanden i klassekampen*, Haderslev 1972.

45. Flemming Ibsen og Henning Jørgensen, *Temaer og problemer i nyere danske fagforeningsundersøgelser*, i *Årbog for arbejderbevægelsens Historie* 1978, Århus 1978.

46. Jfr. M. Vester, *Proletariatets opståen som læreproces*, GMT 1978.

at de indledende bemærkninger om læreprocesser forbliver helt løsrevet fra en materiel bestemmelse.

Forfatterne har dog andetsteds i et omfangsrigt arbejde om fagbevægelsen i Danmark⁴⁷ inddraget diskussionen af ovennævnte fagforeningsteori. Men problemet er også her, at denne diskussion, som især findes i kap. 2 og 12, er bygget op over en implicit forudsætning om en teoretisk komplementaritet, f.eks. som forfatterne formulerer det i en kritik af den forkætrede kapitallogiske fagforeningsdiskussion: »Problemet ... er nok, at man puster et aspekt af forholdet op til at være hele forklaringen« (s. 205). Dette er karakteristisk for hele denne omfangsrige analyse, hvor forskellige forsøg på at opstille teoretiske forklaringer på de centrale problemer (stat, reformisme, fagbevægelse) stilles op overfor hinanden, kritiseres og forsøges samlet i en eller anden form for syntese, der fremstår som forfatternes bud.

Allerede i indledningen fastslår forfatterne, »at kritikken af den politiske økonomi (derfor) har begrænset forklaringskraft i henseende til politikken og statens begrundelsessammenhæng, altså det politiske niveauets bestemmelser« (s. 7), og dette mener forfatterne at få bekræftet gennem påvisninger af mangler og begrænsninger i hidtidige forsøg på stats- og fagforeningsbestemmelser på basis af kritikken af den politiske økonomi. I denne programmerklæring foretager forfatterne et tilbagefald til et økonomibegreb, som det findes i den borgerlige økonomi, og som Marx kritiserer de såkaldte vulgærøkonomer for at indføre i forsøget på at retfærdiggøre det borgerlige samfund. I modsætning hertil er det autentiske økonomibegreb, som Marx udarbejder mest udførligt i Kapitalen, samfundsmæssigt eller socialt bestemt og skal ikke suppleres af et politisk niveau med »relativ autonomi«. De politiske former skal tværtimod bestemmes med udgangspunkt i de grundlæggende såkaldte økonomiske bestemmelser af den kapitalistiske reproduktion.

Konsekvenserne af indførelsen af dette misforståede økonomibegreb i analysen er mangfoldige,⁴⁸ men for vurderingen af projektet i forhold til den marxistiske fagforeningsdiskussion er det mest uheldige, at enhver systematisk inddragelse af analysen af kapitalakkumulationen i Danmark er udeladt. End ikke standardværker fra den borgerlige økonomihistoriske tradition for slet ikke at tale om de forskellige marxistiske akkumulationsanalyseforsøg, der foreligger på dansk inddrages. Og som en konsekvens af denne manglende akkumulationsanalyse forfalder der fagforeningsanalysen til at etablere

47. Ibsen og Jørgensen, *Fagbevægelsen og stat*, bd. 1 og 2, Ålborg 1978. Denne analyse er i revideret udgave udkommet på Gyldendal i 1979.

48. Jfr. Stig Günther Andersens anmeldelse af *Fagbevægelse og stat* i *Meddelelser om forskning i arbejderbevægelsens historie* nr. 12, 1979, s. 80-83.

en identitet mellem lønkamp og klassekamp, som i og med at den reale baggrund for lønkampen, nemlig reproduktionsproblemerne for de forskellige arbejdergrupper under specifikke akkumulationsbetingelser, helt er udeladt, kun kan forklares politisk. I denne politiske forklaringsmodel, hvor lønkamp sættes lig klassekamp, lader forfatterne den gennemsnitlige reallønsudvikling være indikator for fagforeningskampens resultater. Herved foretages der en sammenblanding af mange historiske specifikke forholds indflydelse på lønkampen – en sammenblanding der er at sammenligne med den borgerlige statistiks indexberegninger! Det bliver på forhånd umuligt at lokalisere de mere strukturelle ændringer i betingelserne for fagforeningernes lønkamp overfor resultatet, lønudviklingen. Dels vil den helt traditionelle reformistiske produktivitetsbaserede lønstigning, som især hører til under højkonjunkturen, være sammenblandet med resultatet af en generel lønpolitik på hovedoverenskomstplan, som f.eks. sigter mod en vis lønudligning og socialpolitisk kompensation, dels vil de decentrale lønkampes resultater ikke kunne udskilles, dels vil lighedstegnet mellem klassekamp og lønkamp på forhånd definitorisk udelukke hele det socialpolitiske statslige sikringssystem, som arbejderklassen har tilkæmpet sig i dette århundrede, fra analysen. For slet ikke at tale om at forfatternes forsøg på at bestemme faser i forholdet mellem stat og fagbevægelse med dette udgangspunkt på forhånd er dømt til at mislykkes. I forhold til dette økonomiske index på klassekampen, som forfatterne opstiller, virker deres anklager andetsteds (s. 173) mod de kapitallogiske statsteorier for økonomisk reduktionisme for absurde. Men bortskæringen af akkumulationsanalysen betyder også en bortskæring af muligheden for at foretage en materiel bestemmelse af modsætningerne i arbejderklassen; af udviklingen mod ensliggørelse af arbejdskraften og udviklingen mod differentieringer. Disse for en materialistisk analyse af fagforeninger uomgængelige spørgsmål kan *ikke* besvares inden for rammerne af den ellers meget omfangsrige analyse, ligesom tilsvarende vigtige spørgsmål om, hvilke reproduktionsformer som den på arbejdskraftens vareform baserede faglige organisering implicerer, og hvilken betydning den tiltagende statslige intervention i arbejdskraftens reproduktion har i denne sammenhæng, dvs. for fagforeningskampen i dennes hidtidige udformning.

At disse for fagforeningsanalysen helt centrale spørgsmål end ikke er forsvundet rejst af forfatterne i en så omfattende analyse af fagforeningerne kan let friste os til at citere Jørgen Sandemoses kritik af de ny-ricardianske fagforeningsdiskussioner: »Nyriscardianernes vekt på fagforeningerne som et passende sted for »arbejderkamper« har utifra dette sin baggrund i minst to forhold. For det første skal manøvren tjene den radikaliserende statsinterventionsjensmen vi allerede har antydet. For det andre er den anrettet for *ipso facto* å holde ar-

beidernes reaksjon mot denne utviklingen av kapitalismen innenfor et kontrollerbart apparat ... og den (kapitalen H/N) har all mulig interesse i å fabrikere venstristiske ideologer som kan overbevise arbeiderne om at deres korporative aktivitet faktisk vil føre til hevdelse av klasseinteressene«. ⁴⁹ Om end man kan anholde Sandemoses meget kategoriske afvisning af fagforeningsorganiseringens nødvendige funktion for sikring af arbejdskraftens reproduktion (et moment som Müller/Neusüss har påpeget ligger tydeligt hos Marx – og hele dette problemområde vil blive taget op senere), så giver han en meget præcis karakteristik af den type fagforeningsanalyse, som Ibsen/Jørgensen foretager, og de erkendelsesinteresser der ligger bag. Dette bliver tydeligt, når man ser på konklusionerne af denne over 700 sider lange analyse, nemlig at der i den aktuelle udvikling af fagforeningskampen er tale om dels en institutionalisering og retsliggørelse af forholdet mellem kapital og arbejde, dels om inddragelse af tidligere ikke-statslige institutioner i den statslige økonomiske styringspolitik. ⁵⁰ Heroverfor er fagforeningernes problem dels legitimeringen af den faglige politik, dels politisering af fagforeningspolitikken. Ved at fastholde at forholdet mellem stat og fagbevægelse kan forklares politisk og hermed også, at forandringerne kan forklares ud fra statens politiske handlingsmuligheder overfor fagbevægelsen, ⁵¹ kan denne analyse ikke bidrage til at udvikle bestemmelserne af sammenhængen mellem den statslige og fagforeningsmæssige reproduktionssikring og reproduktionens samfundsmæssige betingelser. Enhver overvejelse omkring arbejdskraftens reproduktion og dens afhængighed af kapitalakkumulationen er konsekvent udeladt i analysen, hvilket bl.a. viser sig i, at arbejdslønnen udelukkende analyseres som indikator på arbejderklassens politiske styrke (»klassekampen«) – og ikke som grundlag for reproduktionen af arbejdskraft.

2. *Den akkumulationsteoretiske tilgang*

Kapitalakkumulationens udvikling står derimod i centrum i en analyse af forandringerne i forholdet mellem stat og fagbevægelse omkring indkomstpolitik-

49. Sandemose, Ricardo, Marx og Sraffa, Kbh. 1976, s. 321-322.

50. Disse konklusioner er meget på linie med og ikke mere præcise end en række teser om forholdet mellem stat og fagbevægelse, som en fremtrædende tysk socialdemokratisk fagforeningsteoretiker har fremlagt (på 5 sider), W. Müller-Jentsch, Zum Verhältnis von Staat und Gewerkschaften, i Altwater m.fl. Rahmenbedingungen und Schranken staatlichen Handelns, Zehn Thesen, Frankfurt, 1976.

51. Se f.eks. Ibsen/Jørgensen, op.cit., kap. 24, hvor der forsøges opstillet en periodisering.

diskussionen af Bredsdorff, Brinch og Hansen.⁵² Artiklen rejser nogle centrale problemer for analysen af forholdet stat – fagbevægelse, især med hensyn til betingelserne for og nødvendigheden af statslige indgreb i løndannelsen under forskellige historiske akkumulationsbetingelser. Artiklen søger at vise, at udviklingen i Danmark helt frem til 1974 har været karakteriseret ved fraværet af direkte statslige lønpolitiske foranstaltninger, men at det alligevel er rimeligt at tale om en form for lønstyring, formidlet af en omfattende statslig retslig rammestyring af arbejdsmarkedet og en centraliseret fagbevægelse, der har forfulgt en samlet tilbageholdende lønpolitik, solidarisk lønpolitik.

Erling Havn⁵³ har i en kommentar rejst nogle væsentlige spørgsmål omkring berettigelsen af antagelsen af en central fagbevægelsesstyret lønpolitik – om mulighederne for at gennemføre en centraliseret styring af de forskellige fagforbunds lønpolitik under alle akkumulationsbetingelser. Men når sammenhængen mellem statslig rammestyring og en central lønpolitik fra fagbevægelsens side analyseres, er det ikke tilstrækkeligt at undersøge virkningen af den af kapitalakkumulationen satte konkurrence mellem lønarbejderne på fagbevægelsens lønpolitik, altså for den solidariske lønpolitiks realisering som lønpolitik og dens baggrund, hvad Havn kritiserer Bredsdorff, Brinch og Hansen for at undlade. Denne kritik forekommer imidlertid at være utilstrækkelig, idet artiklen udelukker en analyse af den måde de statslige indgreb i arbejdskraftens reproduktion – et indgrebsområde, der netop er vokset voldsomt i den sidste højkonjunkturperiode – virker ind på differentieringerne i arbejderklassen, på reproduktionsproblemernes konkrete former og på forandringerne i reproduktionsstrukturen. Den måde, som disse statsindgreb påvirker konkurrencen i arbejderklassen på, kan lige så lidt som den af kapitalakkumulationen umiddelbart satte konkurrence udelukkes fra en analyse af den statslige og fagforeningsmæssige lønpolitik. Analysen af relationen mellem stat og fagbevægelse om betingelserne for statslig lønpolitik kan således ikke begrænses til et spørgsmål om udviklingen i dette ene politikfelt.⁵⁴ Specielt har den danske udvikling omkring retsliggørelse af arbejdskampene og forsøgsvis central faglig lønpolitik som forudsætning haft udviklingen af en statslig socialpolitik, som gennem sin om- og fordeling af elendigheden har mindsket de umiddelbare akkumulationssatte konkurrencemodsætninger i arbejderklassen og påvirket reproduktionsbetingelserne og strukturen.

Artiklens væsentlige påpegning af en mere grundlæggende forandring i forholdet mellem stat og fagbevægelse, som tager udgangspunkt i en kritik af en

52. Indkomstpolitik og kapitalakkumulation i Danmark, Kurasje 17, 1978.

53. Fagbevægelsens lønpolitik, Kurasje 18, 1978.

54. Bredsdorff, Brinch og Hansen, op.cit. s. 6.

periodisering af Semmler og Hoffmann, er som nævnt ovenfor ikke gennemført på to punkter: dels omkring mulighederne for en central faglig lønpolitik, dvs. spørgsmålet om omfang og udvikling af den umiddelbart akkumulationssatte konkurrence i arbejderklassen,⁵⁵ dels omkring betydningen af de reproduktive statslige politikker (socialpolitikken), dvs. omkring den statslige formidlede påvirkning af konkurrenceformerne og omfanget i arbejderklassen. Disse reproduktive politikkers relation til lønkampen og især lønudviklingen er naturligvis ikke af samme direkte karakter som lønindgreb og rammestyring i retslig forstand – men ikke desto mindre bidrager de i høj grad til at opretholde betingelserne for den historisk etablerede relation mellem stat og fagbevægelse, den socialdemokratiske dominans.⁵⁶

Artiklens centrale problemstilling er at bidrage til en teoretisk videreudvikling af analysen af forholdet mellem fagforeninger og stat på baggrund af en af Semmler og Hoffmann foretaget generaliserende periodisering, som kritiseres. Overfor artiklens udgangspunkt i arbejdslønnen og lønpolitikens to former, statslig og faglig vil vi fremhæve den unødige begrænsning af diskussionen, som dette udgangspunkt medfører fremfor et udgangspunkt i et begreb om arbejdskraftens reproduktion! Arbejdslønnen er naturligvis det afgørende grundlag for reproduktionen, eller rettere for sikringen af rammerne for reproduktionen, men den samlede reproduktion og dermed lønarbejdernes reproduktionsinteresser er bestemt af den akkumulationsbestemte udvikling i dels arbejdskraftforbruget i produktionsprocessen,⁵⁷ dels i de samfundsmæssige betingelser for reproduktionen. Konjunkturelt såvel som transkonjunkturelt bestemmer kapitalakkumulationen udviklingen i disse forhold omkring reproduktionen, en udvikling som igen på sin side betinger udviklingen i differentieringen i arbejderklassen og konkurrencen. Arbejdslønnen er nok formidlingskategorien for reproduktionen, men dennes indhold og betingelser er i væsentligt omfang bestemt af ovenstående forhold, som på denne måde indgår som centrale forudsætninger for reproduktionskampen i fagforeningerne. Og på denne måde kommer dette også til at gælde statslige politikker, der berører reproduktionens gennemførelse. Hvorledes og hvorfor indgreb overfor arbejdskraftforbruget i produktionen (arbejderbeskyttelse, normalarbejdsdag) og problemer i reproduktionen (socialpolitik) må gen-

55. Jfr. Havns kritik i Kurasje 18.

56. Jfr. Müller/Neusüss, op.cit.

57. Jfr. Böhle og Sauer, Arbejdsintensivering og statslig socialpolitik, i Socialpolitik og Kapitalisme, Kurasje 1978.

nemføres af staten er påvist andetsteds⁵⁸ – det afgørende er i denne sammenhæng at fremhæve, at disse forhold (statslige indgreb) indgår centralt i den historiske udvikling af arbejdsklassens reproduktionskamp, dvs. primært i fagforeningskampens udvikling.

Konklusionerne på artiklens historiske analyse bliver således også mangelfulde med hensyn til ovenstående påpegning af de reproduktive statsindgrebs betydning for lønkampen. Når det i sammenfatningen hedder: »– at den kooperative fagforeningspolitik og den statslige rammestyring udvikler sig konjunkturafhængigt, således at den først kan udfolde sig fuldt ud i et langvarigt opsving, men ødelægges i krisen«⁵⁹ – så mangler der en analyse af arbejdskraftforbruget og reproduktionen. Vi har foran argumenteret for, hvorledes de statslige arbejdskraftreproduktive politikker i en opgangskonjunktur vil fremme og understøtte de tendenser til ensliggørelse i arbejdskraftforbruget og reproduktionen som akkumulationen gennem sætter. På denne måde kunne man kalde disse statslige politikker for et »smøremiddel« for en rammestyring af lønudviklingen, idet de muliggør lønbegrænsning (eller tilbageholdenhed) uden samtidig reproduktionsproblemer. Således fremmer disse statslige politikker en udvikling hen imod en tendentiell ensliggørelse af reproduktionen som formmæssigt formidles af arbejds lønnen, men som værende i modsætning til reproduktionens substans, forudsætter ensliggørelsen en »løsning« af de differentierede reproduktionselementer. Imidlertid er disse statslige politikker også (i hvert fald finansielt) akkumulationsafhængige (med mindre de privatiseres) og den samme krise, som aktualiserer de direkte statslige indgreb i lønkampen (dvs. ophæver rammestyringen), vil også på længere sigt umuliggøre den samlede funktion af disse statslige politikker. Ensliggørelsestendenserne vil i den statslige sammenhæng slå over i differentieringstendenser i arbejderklassens reproduktion.⁶⁰

3. den arbejdskraftreproduktive tilgang

Men forfatterne har på forhånd afskåret sig fra at analysere andre sider af forholdet mellem stat og fagbevægelse end de direkte lønpolitiske (indkomstpolitik).⁶¹ Og artiklen kan af denne grund ikke bidrage til at ud-

58. Jfr. Müller/Neusüss, op.cit., Peder Lærke Nielsen, Arbejdskraftens reproduktion og reproduktionsform, Sociologi nr. 1, Kbh. 1979 og Finn Hansson, Kapitalakkumulation, arbejderklasse og socialpolitik, Kurasje 1975.

59. Bredsdorff, Brinch og Hansen, op.cit. s. 49.

60. Nærmere behandling af dette problem hos Finn Hansson, Statsfunktioner og reproduktion af arbejdskraft, Kurasje 17, 1978. Bredsdorff, Brinch og Hansen, op.cit. s. 6.

61. Bredsdorff, Brinch og Hansen, op.cit. s. 6.

vikle bestemmelser af den indre sammenhæng mellem stat og fagbevægelse, som – det er vor tese etableres gennem udviklingen af den omfattende statslige intervention i arbejdskraftens reproduktion. Sidstnævnte problemstilling tages op af Torben Pilegård Jensen i en artikel i Nordisk Forum, der vil »bidrage til oparbejdelsen af en akkumulationsteoretisk fundering af reformismekritikken«. ⁶²

I denne artikel søger TPJ at vise de logisk-nødvendige forhold under kapitalismen, der betinger statsindgreb i reproduktionen af arbejdskraft og de former, som statsindgrebene tager, omfordeling, retslig regulering og egentlig statsliggørelse, og i denne forbindelse »afdække de samfundsmæssige rammebetingelser for den reformistiske politik.« ⁶³ Analysen kan således påvise den indre sammenhæng mellem stat og fagbevægelse, som er central for reformismeanalysen, således som TPJ selv formulerer det: »Mellem lønkampen og socialpolitikken eksisterer der derfor en indre sammenhæng, hvor socialpolitikken er resultat af kapitalens samfundsmæssiggørelsesform (markedet), men på den anden side virker tilbage herpå, ved at mindske den af nødvendige forskelle i de enkelte arbejdskrafters konsumtionsbetingelser satte konkurrence arbejderne imellem ... I denne dobbelte forstand kan socialpolitikken bestemmes som samfundsmæssiggørelsesform for arbejdskraftreproduktionen. Dels sikrer socialpolitikken arbejdskraftreproduktionen, når der sker afbræk i lønformsreproduktionen, dels virker den tilbage på lønformsreproduktionen ved at stille arbejdskraften på varemarkedet som uafhængig af dens individuelle konsumtionsbetingelser«. ⁶⁴ Denne sammenfatning af forholdet mellem lønkamp og socialpolitik, som bygger på en større analyse af kapitalismens gennemsættelse i Danmark omkring århundredeskiftet er i forhold til artiklen fra før af BBH et eksplicit forsøg på at udvikle sammenhængen mellem forbrug af arbejdskraft i produktionsprocessen, reproduktionsbetingelserne og de statslige reproduktionspolitikker under henholdsvis høj- og lavkonjunktuelle akkumulationsbetingelser.

Alligevel lykkes det *ikke* for TPJ at gennemføre analysen, da han undlader at rejse spørgsmålet om varighed og især effekt på reproduktionsbetingelserne af de ændringer, som sætter sig igennem via akkumulationsudviklingen og fremvæksten af de statslige reproduktionspolitikker. Eller man kunne i forhold til ovenstående citat spørge om betydningen af, at socialpolitikken virker tilbage på lønformsreproduktionen. Denne mangel er for os at se en konsekvens af, at artiklen primært beskæftiger sig med at bestemme de statslige

62. Torben Pilegård Jensen, Reformismekritik og arbejdskraftreproduktive politikker, i Nordisk Forum nr. 18, Roskilde 1978, s. 64.

63. Op. cit. s. 70.

64. Op.cit. s. 68.

reproduktionspolitikker og deres konjunkturfølsomhed og ikke nærmere går ind på en diskussion af grundlaget for den faglige reproduktionskamp og især spørgsmålet om forandringer i dette grundlag og dermed om forandringer i betingelserne for den faglige reformisme.

Vi vil heroverfor fremhæve, at det først er gennem at undersøge grundlag og betingelser for fagforeningskampen, at det er muligt at medreflektere de ændrede reproduktionsbetingelser og deres betydning overfor de reformistiske reproduktionssikringsformer og herved bestemme de historiske grænser for givne reformistiske løsningsforsøg. Denne problemstilling vil vi mere omfattende fremstille senere.

Resultatet af denne gennemgang af 3 nyere forsøg på at analysere forholdet mellem stat og fagbevægelse bliver, at ingen af dem beskæftiger sig med at analysere de aktuelle betingelser for reproduktionen af arbejdskraft som udgangspunkt for analysen af arbejderklassens eksistenskamps former, dvs. reformismen. De to sidste artikler kan dog gennem deres akkumulationsteoretiske udgangspunkt bidrage til en begribelse af de aktuelle reproduktionsbetingelser og problemer i arbejderklassen og de mulige løsninger. BBH's artikel viser overbevisende nogle af de centrale modsætninger mellem socialdemokratiets statsraison og fagbevægelsens mere umiddelbare reproduktionssikringsinteresser. Heroverfor kan TPJ angive en kapitalistisk rationalitet i de statslige (af Socialdemokratiet gennemførte) socialpolitikker og især deres generelle udvikling under krisen, som viser sig som en differentieret forringelse af eksistensbetingelserne for arbejderklassen.

IV. Reformisme og reproduktion. Om grundlaget for en marxistisk reformismekritik

a. Indledning

I dette afsluttende afsnit vil vi prøve at diskutere nogle konsekvenser for reformismeanalysen og -kritikken, sådan som de må give sig på baggrund af den tidligere skitserede historiske ændring i lønarbejdernes reproduktionsstruktur.

Man kan med rette se denne skitse som en objektivistisk fremstilling af den historiske udvikling på området, for så vidt som spørgsmålet om udviklingens *gennemsættelse* i sin overfladeformidling ikke er inddraget. Der er alene påpeget en 'indre logik' i forholdet mellem kapitalakkumulation og statsliggørelse.

Nu er det jo på den anden side klart, at den reformistiske arbejderbevægelse har spillet en central rolle i denne udvikling, ligesom den med krisen aktualiserede modsætning mellem statsliggørelsens finansieringsgrundlag i merværdien og den fortsatte nødvendige intervention i reproduktionen fremstiller sig som et afgørende problem for samme arbejderbevægelse.

Ikke alene en statslig formidlet, men en socialdemokratisk formidlet eksistensforringelse hører således til det iøjnefaldende nye ved den aktuelle krise.

Man kan ganske vist hævde, at det kun er stigningstakten i de statslige ydelser på de arbejdskraft- og arbejderklassereproduktive felter, der er aftaget, men konfronteret med de ændrede og forøgede reproduktions- og eksistensproblemer, som krisen frembringer for lønarbejderne markerer klart 'velfærdsstatens grænse'.⁶⁵ Hvortil kommer, at krisen langt fra er afsluttet og denne modsætning derfor næppe endnu har nået sit højdepunkt.

Hvad der igennem højkonjunkturen kunne fremstå som en fremadskridende udbygning af de velfærdsstatslige idealer vendes nu til en langsom nedbrydning af den statslige eksistenssikring. Men samtidig konfronteres denne nedbrydning af eksistenssikringen med nye typer reproduktionskampe og overhovedet interesseartikuleringer, der ikke umiddelbart har kunnet finde udtryk i den etablerede reformistiske dobbeltorganisering i fagbevægelse og parti(-er). Også inden for disse rammer sker der forandringer, som forsøgsvis imødekommer eller afspejler de ændrede betingelser.

Den historiske og historisk irreversible ændring af reproduktionsstrukturen er altså på den ene side formidlet gennemsat af den reformistiske arbejderbevægelse og er på den anden side i sit resultat bestemmende for de særlige måder, som reformismens problemer fremtræder på i den nuværende krise.

Herfra kan man dog ikke slutte, at reformismen som lønarbejdernes dominerende praxisform er under sammenbrud. Glansen er godt nok gået af velfærdsstaten, men det betyder ikke nødvendigvis, at statsillusionen bryder sammen. Netop den umiddelbare afhængighed af en fortsat statslig intervention betyder tværtimod, at vigtige elementer i næsten alle bevægelser og måske særligt de reproduktionsnære (kvindebevægelse, boligbevægelse etc.) formulerer krav om opretholdelse og fortsat udbygning af den statslige

65. Dette er også erkendt af mere tænksomme socialdemokrater: »Det er ... helt klart, at velfærdsstatens mange og i deres omfang imponerende ydelser ikke afgørende har kunnet reducere den sociale elendighed og forfordeling ... Stadig tydeligere tvinges vi til at indse, at vort samfunds destruktive dynamik frembringer stadig flere sociale tilfælde og at den hidtidige socialpolitik halter bagefter trods omfattende og fortsat stigende udgifter.« B. Strasser 'Grenzen des Sozialstaats?', Frankfurt 1979, s. 79f.

reproduktionspolitik (institutioner, subsidiering o.s.v.) og således forbliver bundet til statslige løsninger. Det er ikke nogen enkelt sag at vurdere reformismens fortsatte betingelser, så meget desto mere som en egentlig reformismebestemmelse næppe kan siges at være udviklet. Vi vil her prøve at gribe fat i nogle områder i den hidtidige politøkonomisk funderede reformismediskussion, som vi på baggrund af den historiske irreversibilitet i statsinterventionen mener at kunne begrunde nødvendigheden af, for at komme en mere historisk konkret reformismeanalyse og kritik et stykke nærmere.

I centrum for disse overvejelser og som metodisk refleksionspunkt står begrebet om arbejdskraftens vareform. Implikationerne af dette udgangspunkt må udfoldes i forhold til lønarbejder-eksistensens historiske betingelser som disse formidles over kapitalforholdets fordrejede sammenhænge mellem konkurrencen, fagforeningerne, reproduktionen og staten og den begrebslige sammenfatning heraf i revenukildebegrebet.

I første omgang vil vi se nærmere på de aspekter af arbejdskraftens vareform som er baggrund for konkurrencen mellem lønarbejdere og dermed for fagforeningsdannelsen. Dernæst vil vi diskutere modsætningen mellem lønarbejdernes totale og sammenhængende livssituation og arbejdskraftens varform og i forlængelse heraf forsøge en foreløbig sammenfatning af disse problemer i sammenhæng med overflade- og revenukildebestemmelserne.

I den sidste del af dette afsnit vil vi forsøge at foretage en kritisk vurdering af forskellige forsøg på at reflektere de her lokaliserede problemer omkring reformismens ændrede samfundsmæssige eksistensbetingelser og antyde hvorledes disse problemfelter må reflekteres værditeoretisk.

b. Arbejdskraftens vareform, den faglige kamp og reproduktionen

»I arbejderbevægelsens teoriudvikling er det et væsentligt problem, at de eftermarx'ske teoretikere primært har taget udgangspunkt i arbejderne som allerede eksisterende klasse, så forskellen mellem 'Klasse an sich' og 'Klasse für sich' alene blev et spørgsmål om klassebevidsthed. Man har kun i ringe omfang udviklet de systematiske virkninger af arbejderens virkelige eksistens som konkurrerende varesølgere med henblik på klassebevidsthed og betingelserne for dennes udvikling.«⁶⁶

66. Ch. Neustüss, *Noter om løndifferentiering i Kurasje* nr. 13, 1976, s. 100. Samme kritik fremføres også i artiklen *Betingelser for socialistisk fagforeningsarbejde* af Redaktionskollektiv Gewerkschaften, hvor Ch. Neustüss er medlem, se *Kurasje* nr. 11, s. 25-39, 1975.

Neusüss står her på det grundlæggende standpunkt, at spørgsmålet om *arbejderklassen som sig konstituerende subjekt*, d.v.s. som klasse, der handler mod kapitalismen, er et spørgsmål om udviklingen i arbejderens *reale* situation. Denne opfattelse deler vi med hende og med flere af de forfattere, som skal inddrages i det følgende.

En sådan opfattelse betyder naturligvis at det teoretiske arbejde må søge at fastholde de reale processer, hvorigennem arbejderklassen forvandles og udvikles under kapitalismen. *Reformismekritikken bliver primært en kritik af den praxis, hvorigennem samme arbejderklasse aktivt medvirker til denne forvandling og udvikling.* Kritikken må herved principielt fastholdes i *følgende dimensioner*: Den må søge at begribe den samfundsmæssige, materielle *begrundelse* for en reformistisk praxis, hvad der samtidig er kritikken af denne *praksis*, og den må forsøge at pejle sig ind på de *overskridende muligheder*, der frembringes i nævnte forvandling og udvikling.

Som forudsætning for en videre diskussion af reformismens samfundsmæssige grundlag og dermed reformismekritikkens udgangspunkt, vil vi her forsøge at foretage en nærmere bestemmelse af reformismen som klassebevidsthed for sælgerne af varen arbejdskraft.

Udgangspunktet for denne diskussion er det grundlæggende forhold i det kapitalistiske samfund, at arbejdskraften antager vareform og at denne vareform på en afgørende og specifik måde præger reproduktionen og reproduktionskampen. Det er hensigten i det følgende at se nærmere på to vigtige konsekvenser af arbejdskraftens vareform for lønarbejdereksistensen, nemlig konkurrencen mellem arbejderne og totaliteten eller afhængigheden mellem forbruget af arbejdskraft i produktionen og reproduktionen.

I Neusüss' artikel er som det fremgår af citatet foran den centrale problemstilling modsætningen mellem bestemmelsen af arbejderne som enkeltstående og indbyrdes konkurrerende varesælgere og nødvendigheden af en modificering/ophævelse af denne indbyrdes konkurrence som forudsætning for at lønarbejderen skulle kunne sikre sin eksistens, dvs. værdimæssige reproduktion, gennem salget af sin arbejdskraft – det givne underlæggelsesforhold til kapitalen in mente.

Hos Neusüss har arbejdernes »eksistens som konkurrerende varesælgere« således en central placering for analysen af klassebevidstheden og er udgangspunkt for bestemmelsen af fagforeningskampen som nødvendig modificering af denne konkurrence. Dette udgangspunkt for en kritisk teori om klassebevidsthed og dermed reformisme er tidligere udviklet hos Redaktionskollektiv Gewerkschaften⁶⁷, som også er baggrund for den fagforeningsteori, vi tidligere har gennemgået.

67. Se note 35.

I denne teori er fagforeningerne bestemt som en forudsætning for, at lønformen kan formidle salget af arbejdskraft på en sådan måde at arbejdskraften reproduceres til sin værdi – og dermed materielt fastholde de fordelejer der er forbundet med lønformen.⁶⁸ Gennem fagforeningsdannelsen kan lønformen formidle reproduktion af arbejdskraft inden for det borgerlige samfunds fordelingsrelationer og -former, nemlig hvor arbejds lønnen fremtræder som retfærdig pris på det ydede arbejde. At lønformen således strukturelt fastholder en fordrejet bevidsthed, reformismen, i arbejderklassen som konsekvens af fagforeningskampens nødvendighed, begrundes hos Neusüss ud fra *konkurrencen* mellem sælgerne af arbejdskraft. Neusüss fastholder her lønarbejderne som *cirkulationsagenter* (sælgere på arbejdsmarkedet) som det centrale udgangspunkt for sin reformismebestemmelse. Dette efterlader *to* problemer, som vi vil forsøge at udvikle i det følgende med det yderligere sigte at udvikle en mere total reformismeteori. Ved at fastholde arbejdskraftsalget som centralt fremstår reproduktionen af arbejdskraften som udelukkende kvantitativ, som et spørgsmål om lønstørrelse. Betydningen af arbejdskraftreproduktionens specifikke samfundsmæssige form inddrages ikke i bestemmelsen. Herved har Neusüss imidlertid på forhånd begrænset sine muligheder for at kunne reflektere modsigelser i arbejdskraftens forhold til kapitalen i produktionsprocessen i det omfang disse modsigelser *ikke* formidles over lønformen. Modsætningen mellem udviklingen i kapitalens produktive konsum af arbejdskraft og de former, hvorunder selvsamme arbejdskraft skal reproducere sig, den private reproduktions kapitalistiske form, kan ikke tematiseres med den fastholdelse af udgangspunktet for reformisme- og klassebevidsthedsanalysen i »... de systematiske virkninger af arbejderne virkelige eksistens som *konkurrerende* varesælgere ...«⁶⁹ som er centralt hos Neusüss.

Dette udgangspunkt i den immanente konkurrence mellem arbejdskraftsælgerne er på den *ene* side af afgørende vigtighed for opgøret med allehånde forestillinger om den oprindeligt revolutionære arbejderklasse eller den via partiet tilskrevne klassebevidsthed. Dette opgør sker gennem fastholdelse af det materielle grundlag for arbejderklassens eksistens- og reproduktionskamp og de former, denne kamp antager. Lønformen formidler i den historiske kapitalismes udvikling *kun* reproduktionen af arbejdskraft som en samtidig men tilsløret fastholdelse i og reproduktion af kapitalforholdet *under* forudsætning af begrænsninger i arbejdskraftvaresælgerens indbyrdes konkurrence.

68. Se her f.eks. Finn Hansson, *Kapitalakkumulation, arbejderklasse og socialpolitik*, København 1975, s. 64-72.

69. Neusüss, *op.cit.*, s. 100.

På den *anden* side tenderer samme udgangspunkt til at fremme en adskillelse og manglende indsigt i den *indre* sammenhæng mellem arbejdskraftens salg, forbrug og reproduktion ved analysen af reformisme og klassebevidsthed.

Vi kan i første omgang formulere problemer som spørgsmålet om betydningen af totaliteten i lønarbejderens situation: i produktionen, cirkulationen og reproduktionen – eller som det formuleres hos Finn Dam Rasmussen:

»Arbejderens situation er en *klassesituation*. Men klasseforholdene er mystificerede. Endvidere opløses på samfundets overflade i den daglige rutine denne klassesituation i en lang række 'roller'. Arbejderen er ikke blot arbejder, men også 'forbruger', han har et 'privatliv', han er borger i staten o.s.v. Kapitalistklassen træder i det daglige arbejde ikke over for arbejderen som en enhed, men som en række uafhængige personer: som arbejdsgiver, som boligudlejer, som sælger af livsmidler, o.s.v. Klassesituationens realitet udtrykker sig således ikke entydigt.«⁷⁰

Denne pointering af totaliteten i lønarbejdernes eksistens i produktion, cirkulation og reproduktion angiver klare begrænsninger hos Neusüss og Redaktionskollektiv Gewerkschaften i deres fagforeningsbestemmelse og tilsvarende reformismebestemmelse. Hos Finn Dam Rasmussen sker denne pointering imidlertid på bekostning af den konkurrencebestemmelse og analyse af de indre modsætninger i arbejderklassen som indtager en central plads hos Neusüss. Og påpegningen af totaliteten i arbejderens situation kan Finn Dam Rasmussen kun fastholde abstrakt overfor Neusüss' fagforeningsbestemmelse og analyse af modsætninger og brudflader i fagforeningskampen.

Vi mener, at en videreudvikling af bestemmelserne af reformismens almene samfundsmæssige grundlag må gå over en refleksion af indholdet i udsagnet: lønformen formidler reproduktionen af arbejdskraft under forudsætning af en begrænsning i arbejdernes indbyrdes konkurrence og en sammenhæng mellem produktion og reproduktion.

70. Finn Dam Rasmussen, *Arbejderens situation, de sociale problemer og revolutionen*, København 1978, s. 12.

Vi deler yderligere den principielle opfattelse, som Finn Dam Rasmussen formulerer, at: »... teorien om arbejderens situation har et *dobbelt* perspektiv. *Dels* undersøges arbejderens reproduktionsbetingelser og udviklingen af disse under kapitalistiske forhold og herigen- nem reflekteres betingelserne for bestemte statslige politikker, *dels* undersøges de forhold i selve denne reproduktionsproces, der er af betydning for arbejderklassens mulighed for at gennemføre en revolutionær ændring af samfundsformen. Udviklingen af det kapitalistiske samfund opfattes altså her modsætningsfyldt, som udviklingen af en samfundsform, der producerer betingelser for social emancipation, men gør det i former, der implicerer arbejderklassens udbytning og undertrykkelse«, op.cit., s. 13.

På den ene side formidler lønformen en række fordrejelser af udbytningssammenhænge i konkrete organisatoriske former (fagforeninger) hvad Neusüss påviser, og på den anden side er reproduktionen ikke blot en uløselig del af lønarbejderens eksistens, hvad Finn Dam Rasmussen påviser, men også samfundsmæssig *formbestemt*. Og det er i forhold til denne form at man kan tale om, at der historisk udvikles reproduktionsproblemer, som truer reproduktionsformen (og som i første omgang initierer en statslig indgriben).

Forholdet mellem den form hvorigennem udbytningen af det levende arbejde formidles samfundsmæssigt og den tilsvarende form som reproduktionen af arbejdskraften og personen er underlagt, kan præciseres nærmere. Gennem denne præcisering kan det grundlæggende forhold mellem de to organisationer i arbejderklassen, den økonomiske og den politiske, som Finn Dam Rasmussen *udifferentieret* sammenfatter i 'den kapitalistiske arbejderbevægelse'⁷¹ og som Neusüss ikke bestemmer, nærmere angives.

Arbejdernes eksistens i det kapitalistiske samfund som individuel sælger af varen arbejdskraft kan ikke sikres medmindre cirkulationsakten modificeres gennem dannelsen af fagforeninger⁷² – organisationsformer der fastholder den kollektivitet, som kapitalen fremtvinger mellem arbejderne i produktionsprocessen.

Begrundelsen for denne overskridelse af lønarbejderens individualitet i cirkulationsakten ligger i de modsætninger for lønarbejdereksistensen som klasseforholdet, merværdiproduktionens tvang sætter. Den samtidige og dobbelte eksistens som person og ejer/bærer af en specifik arbejdskraft/evne nødvendiggør en fortløbende reproduktion formidlet over det salg af arbejdskraft, som den kapitalistiske akkumulations krisefyldte udvikling på ingen måde kan sikre, hvilket historien er fuld af eksempler på.

For så vidt den konkurrencebegrænsende organisering gennemføres hvorved lønformen kan formidle en værdimæssig reproduktion af arbejdskraften og dermed personen, er grundlaget lagt for udviklingen af *fagforeningerne som konkrete materielle eksistensformer for den reformisme*, der ligger immanent i lønformens fordrejelser af de samfundsmæssige relationer.⁷³

En forudsætning for at fagforeningskampen kan føres succesfyldt igennem og sikre en reproduktion af arbejdskraften til dens værdi er imidlertid, at

71. Op.cit., s. 137.

72. Hvad allerede Marx fremhæver i Resultate des unmittelbaren Produktionsproceses, Frankfurt 1970, s. 119, da.udgave, Århus 1974, s. 169.

73. Advarsler mod at fagforeningskampen udelukkende begrænses til lønkamp fremsatte Marx allerede i 1867 i Instruktionen für die Delegierten des Provisorischen Zentralrats zu einzelnen Fragen MEW 16, s. 197, Berlin 1973.

selv samme fagforeningskamp tager udgangspunkt i de fælles interesser, som udspringer af arbejdskraftens salgsforhold til kapitalen. Dvs. at der i fagforeningskampen er forudsat en *abstraktion* fra alle andre forskelligheder og differentieringer end de, der direkte har at gøre med kapitalens efterspørgsel efter specifikke typer arbejdskraft. Variationer i behov og interesser som knytter sig til personen kan dermed *ikke* sikres igennem den fagforeningsbaserede reproduktionskamp.

Dette centrale forhold ved fagforeningskampen, at den forudsætter en *abstraktion* fra forskellighederne og afvigelserne fra det gennemsnitlige hos de personer, som indgår som sælgere af deres arbejdskraft og organiseres i fagforeningen, er begrundet i modsætningen mellem på den ene side den nødvendige begrænsning af konkurrencen, som er en forudsætning for dannelsen af fagforeninger og dermed muligheden for at tilkæmpe sig en værdimæssig reproduktion af arbejdskraften og på den anden side totaliteten og den principielle ubegrænsethed og variation i selv samme reproduktion.

I det følgende skal dette undersøges nærmere, især det forhold, som ikke tidligere har været inddraget i den marxistiske fagforeningsteoridiskussion, at fagforeningskampen ikke blot er begrundet i arbejdskraften som vare, men også i denne vares specifikke samfundsmæssige reproduktionsform.

Lønformen og arbejdsmarkedet (cirkulationssfæren) er formidlingen mellem kapitalreproduktionen (akkumulationen) og arbejdskraftens reproduktion. Men heri er også indeholdt en systematisk formidling af *arbejdskraftreproduktionens specifikke samfundsmæssige formbestemthed*⁷⁴.

I forlængelse af de almene bestemmelser af lønarbejderen som udelukkende ejer af den særlige vare arbejdskraft, er det også givet at denne må produceres af lønarbejderen, dvs. ikke af kapitalen, ikke værdiformformidlet.

Reproduktionssfærens umiddelbare brugsværdiproduktion og forbrug med sigte på reproduktion af arbejdskraften er imidlertid *også* og samtidig det grundlag hvorpå personen⁷⁵ eksisterer og som individ kan udfolde sig i tilsyneladende uafhængighed af kapitalforholdets undertrykkelse. Men kun tilsyneladende, da både reproduktionens omfang, niveau og form er bestemt samfundsmæssigt, dvs. af kapitalforholdet. Det vigtigste i denne sammen-

74. Ch. Neustüss, op.cit. Redaktionskollektiv Gewerkschaften op.cit., Rainer Zoll, Der Doppelt charakter der Gewerkschaften, Frankfurt 1976 fastholder alle nok arbejdskraftens værdi som »rationale« for fagforeningskampen, men reflekterer ikke arbejdskraftreproduktionens vareform. Ingen af disse forfattere kan derfor begrunde de særlige forhold omkring fagforeningskampens konstituering og reformismen, som vi her prøver at udvikle.

75. eller personerne, for så vidt der er tale om lønarbejderfamilien, se Peder Lærke Nielsen, op.cit. og Peter Bundesen, Finn Dam Rasmussen, Sociale problemer: Socialpolitikens objekt, i Socialpolitik og kapitalisme – en antologi, København 1978.

hæng er dog *formen*, dvs. de samfundsmæssige strukturer der fastholder personen og dennes behov og interesser indenfor kapitalforholdets reproduktionslogik.

Som samfundsmæssig formning af lønarbejderens eksistens indeholder arbejdskraftens vareform en immanent tvang til *standardisering* af reproduktionen, til en udjævning af forskelligheder og differentieringer mellem de forskellige eksistenssituationer. Disse forskelligheder og differentieringer, som både er variationer i den enkelte persons livsforløb, i konkrete eksistensbetingelser (eks. bolig), i behov osv., findes mellem samme såvel som mellem forskellige typer arbejdskraft. Mellem forskellige typer arbejdskraft er der dog tale om at kapitalakkumulationens sekulære udvikling gennem sætter en tendentiell ensliggørelse af de samfundsmæssige eksistensbetingelser, udformet gennem kapitalens stadige forsøg på at underlægge sig og frigøre sig fra det levende arbejde.

Udover denne proces gennem sættes ensliggørelsestendensen overfor *samme type arbejdskraft* igennem reproduktionens form, som en tendens til standardisering og udelukkelse/udgrænsning af variationer udenfor den standard eller det gennemsnit, som arbejdskraftens værdibestemmelse sætter som norm for reproduktionen. Og netop dette forhold, at den værdimæssig bestemte reproduktion danner grundlaget for den fagforeningsmæssige reproduktionskamp betyder, at denne kamp må udgrænse eller udelukke de typer af reproduktionsinteresser, der har baggrund i forskellighederne og differentieringerne i de enkelte arbejdskræfters reproduktion.

Når fagforeningskampen primært og i sit udgangspunkt er en kamp om at sikre en værdimæssig reproduktion af arbejdskraft, indbærer dette at denne kamps succesfyldte gennemførsel kræver en abstraktion fra de over/undergennemsnitlige forskelligheder mellem arbejdskræfterne, da disse forskelligheder ikke kan forenes med den nødvendige begrænsning af konkurrencen mellem arbejderne. Fagforeningskampen kommer samfundsmæssig set til at fastholde og forstærke de tendenser til standardisering, som ligger i den vareformede reproduktion af arbejdskraft.

Som en nødvendig konsekvens af at kampen for eksistensen som arbejdskraft sker igennem den fagligt organiseret lønkamp, må lønformens formidling og herunder denne forms sammenhæng med reproduktionen blive fastholdt og udviklet. Dette skal ikke forstås som en moralsk kritik af fagforeningskampen, men som en konstatering af det givne eksistensgrundlag for den i dobbelt forstand »frie« lønarbejder er salg af sin arbejdskraft. Hvad vi her mener at have lokaliseret, er den ud fra det kapitalistiske samfunds reproduktionsstruktur givne nødvendige sammenhæng mellem fagforeningskamp og arbejds-

kraftreproduktionens form. Den faglige organisering af reproduktionskampen sikrer – over lønformen – en reproduktion af lønarbejderen som arbejdskraft, som sælger af sin vare arbejdskraft, som en nødvendig men ikke tilstrækkelig betingelse for at reproduktionen også kan omfatte førnævnte personbundne differentieringer i reproduktionen. Lønformen fastholder netop sammenhængen mellem kapitalakkumulationens specifikke arbejdskraftbehov og denne arbejdskrafts reproduktion, hvor det er forudsat, at individuelle personbundne behov og interesser ikke indgår – ikke *kan* indgå. Det er merværdiproduktionens og ikke personens krav til reproduktionen der formidles gennem lønformen.

Vi har i diskussionen af reformismen med udgangspunkt i arbejdskraftens vareform indtil nu først og fremmest fastholdt to centrale aspekter: konkurrencen mellem arbejderne omkring salget af arbejdskraft og arbejdskraftsælgerens totale og sammenhængende situation som personer med varierende behov og interesser. Ved at undersøge forholdet mellem disse to aspekter af arbejdskraftens vareform har det vist sig, at nødvendigheden af en faglig organisering for at sikre eksistensen på baggrund af salg af arbejdskraft indebar en lige så nødvendig begrænsning af konkurrencen mellem arbejderne med den konsekvente udelukkelse af alle ikke-gennemsnitlige reproduktionsbehov og -interesser fra den eksistens, som den faglige kamp kunne sikre.

Sammenhængen mellem lønformen, fagforeningskampen, arbejdskraftens vareform og reproduktionen har vi påvist som et grundlæggende – omend måske lidt overset – træk ved det kapitalistiske samfunds reproduktionsstruktur. Og netop da det er en grundlæggende sammenhæng i dette samfund udgør den også udgangspunktet for reformismen forstået som de kampformer, som arbejderklassen udvikler i sin praktiske eksistenskamp indenfor dette selvsamme samfunds rammer.

Vi har her vist at de borgerlige samfunds adskillelse mellem økonomi og politik for arbejderklassens organisering og dermed reformismen må søge sin begrundelse i selve arbejdskraftreproduktionens form. Inden vi går over til at undersøge hvordan de reproduktionsområder og -problemer i den individuelle reproduktion som strukturelt udelukkes fra fagforeningskampens område udvikler løsningsformer der retter sig mod staten, er det nødvendigt at undersøge de fordrejede former som den faglige reproduktionssikring fremtræder i, lønformens mystifikationer. Vi har allerede antydnet, at reformismen må forstås som eksisterende i og bundet til den organisationsform, som arbejdskraftsælgerne udvikler, fagforeningerne, og det skal nærmere udbygges i det følgende.

c. Reformismebestemmelsen og overfladeformerne

Et af de nyeste teoretiske bidrag til diskussionen af reformisme og klassebevidsthed er artiklen »Arbejderklassen og kapitalismen« af Bredsdorff, Brinch og Hansen.⁷⁶ Her fastslås det at »det grundlæggende udgangspunkt således (må) tages i kritikken af den politiske økonomis bestemmelser af kapitalismens almene sammenhænge, og for reformismen specifikt i sammenhængen mellem de samfundsmæssige relationers reproduktion og deres sociale og politiske formidling på det borgerlige samfunds overflade« (s. 24) og at »... udgangspunktet må tages i den marxske teoris bestemmelse af den såkaldte fordrejningstese.« (s. 26).

Forfatterne karakteriserer den almene bestemmelse af det borgerlige samfunds overfladeformer, der af Marx er fremstillet i »deres ideale gennemsnit« som en »strukturerende organisering af den sociale orienteringsevne« (s. 33).

Forholdet mellem produktionsagenterne er her bestemt ud fra deres respektive revenuformer, dvs. relationsformerne i fordelings- eller cirkulationssfæren, hvor netop væsensrelationerne i merværdiproduktionen er udslettet. Og pointen om at fordrejningerne på samfundets overflade sammenfatter samtlige kapitalforholdets mystifikationer er for os at se også den korrekte grundbestemmelse af karaktermaskebegrebet og 'fordrejningstesen'.

I den videre indkredsning af reformismen er det dog spørgsmålet om forfatterne ikke kommer til at forkorte problemstillingen, når de formulerer problemet som et spørgsmål om at bestemme «hvorledes de subjektive interesser artikuleres og varetages ...» (s. 39) Denne formulering leder over til et forsøg på at udvikle et alment begreb om »den udviklede overflades politikforståelse« som mere er et alment begreb om det borgerlige samfunds politiske former omkring organiseringen af interessekampen, og hvor grundformerne er rets- og pengeformen!

Hvad der imidlertid ikke udvikles i artiklen er det forhold, at reformismen forstået som begrebet om en specifik tankeform, der er knyttet til revenukilden arbejde, må udvikles i sine indre modsætninger og bestemmes som andet og mere end en almen tanke- og bevidsthedsform. En materiel bestemmelse af reformismen må omfatte mere end en bevidsthedsteoretisk afgrænsning, idet reformismen forstået som en specifik samfundsmæssig formning af eksistens- og reproduktionskampen også må reflektere de organisatoriske former, disse kampe udvikles i.

Bredsdorff, Brinch og Hansen kommer indirekte ind på dette, når de siger, at »kampen for sikringen af reproduktionen er en simpel nødvendighed og

76. Kurasje 21, 1979.

kampens former er tvangsmæssigt bestemt af reproduktionens samfundsmæssige former.« (s. 43).

Forfatterne fører dog ikke denne konstatering videre og inddrager ikke de to centrale problemstillinger for reformismeanalysen, som vi har diskuteret i afsnittet foran, den immanente konkurrence mellem sælgerne af varen arbejdskraft og denne vares reproduktionsform og totalitet. Reformismeteorien må reflektere alle aspekter af lønarbejderekstensitets totalitet og de forskellige teoretiske bestemmelser der indgår må præciseres i forhold til hinanden med udgangspunkt i begrebet om arbejdskraft. Det er på denne baggrund at vi foran har udviklet bestemmelserne af konkurrencen mellem arbejdskraftsælgerne og reproduktionens form og totalitet.

I det almene overfladebegreb – som er udgangspunktet for Bredsdorff, Brinch og Hansens diskussion – er lønformen bestemt som fordrejelsen arbejde-arbejds-løn, hvor merarbejdet fremtræder som betalt. Men denne fordrejelse er hos Marx allerede fremanalyseret i Kapitalens 1. bind (kap. 17) og i overfladebestemmelserne i 3. bind gengives resultaterne blot.

Denne metodiske forskel i bestemmelsen af revenukilderne og det forhold, at Marx adskillige steder i kapitel 48 i Kapitalens 3. bind vender tilbage til spørgsmålet om modsætningen mellem den modsætningsløse og 'glatte' fordrejede overflades fordelingsrelationer og produktionsrelationerne mere umiddelbart erfarede modsætninger,⁷⁷ peger for os at se på, at overfladebestemmelserne ikke kan betragtes som fuldt udviklede i kapitel 48.

Blandt de forhold som må inddrages i et forsøg på en videreudvikling og rekonstruktion af begrebet om *lønformen som grundelementet i en reformismeteor*i er fagforeningsdannelsens nødvendige modificering af konkurrencen mellem arbejdskraftsælgerne og lønformens modsætningsfyldte sammenhæng med arbejdskraftreproduktionens form og totalitet. Betingelserne for den værdimæssige reproduktion af arbejdskraft – og dette er vel at mærke en forudsætning for at lønformen kan fastholde og reproducere skinnet af ligestilling mellem varebesidderne af henholdsvis arbejdskraft og kapital i pengeform⁷⁸ – fremhæver Marx adskillige steder, er fagforeningsdannelsens modificering af konkurrencen mellem arbejderne.

77. »Men selv inden for denne ikke formidlede sfære, den sfære der rummer de umiddelbare processer mellem arbejde og kapital, bliver det ikke ved denne enkelthed«. Marx, Das Kapital, 3. bind, MEW 25, s. 835.

78. »Dette bestandige køb og salg af arbejdsevnen og det forhold, at den vare, arbejderen selv har produceret, bestandig træder overfor ham som *køber* af hans arbejdsevne og som konstant kapital, fremtræder kun som *formidlende* form for hans underkuelse under kapitalen; det levende arbejde/fremtræder/som et blot og bart middel til opretholdelsen og forøgelsen af det *genstandgjorte* arbejde, der er selvstændigt overfor det. Således er der en immanent

Men vi har tidligere påvist, at netop i den fagforeningsbaserede kamp om en værdimæssig reproduktion af arbejdskraften, er der forudsat en abstraktion fra den enkelte, den individuelle arbejder som person, en abstraktion fra de varierende behov og interesser mellem de forskellige lønarbejders reproduktion, en abstraktion der sammenfatter og fastholder det egentlige grundlag for fagforeningskampen; sikring og reproduktion af den specifikke arbejdskraft formidlet af lønformen.

Som en foreløbig konklusion på denne diskussion af reformismeteorien centrale bestanddele mener vi at måtte afvise Bredsdorff, Brinch og Hansens påstand om at artikulationen af interesserne i overfladeformerne er grundlaget for reformismebestemmelsen.⁷⁹

Det begreb om det borgerlige samfunds overflade med særlig tyngdepunkt i lønformens fordrejelse som udvikles i artiklen, er et *begreb om den bevidsthed, det udspringer af og sammenfattes i den organiserede kamp om arbejdskraftens reproduktion, det er et begreb om fagforeningsbevidstheden som denne alment eksisterer i sine organisationsformer og strukturer.*

Det er pga. forudsætningerne om den værdimæssige reproduktion af arbejdskraften og den abstraktion af arbejdskraften fra personen som vareformen genemsetter *ikke* en teori om de enkelte klasseindividets almene bevidsthed, selvom der nok indgår dele heri. Der er her tale om en udvikling af tidligere bestemmelser af reformismen som en strukturel, »nødvendig bevidstheds- og organisationsform«⁸⁰, idet bestemmelsen nu ikke længere fastholdes på det enkelte arbejderindivid, men på den organisationsform, fagforeningerne, som er baseret på salget af arbejdskraften. For udviklingen af den totale reformismeteorien står tilbage at udvikle bestemmelsen af dels den overindividuelle organisering af interesserne, der udspringer af de 'efterladte' eller bortabstraherede reproduktions-

formidlingsform i denne produktionsmåde, denne eviggørelse af forholdet mellem kapitalen som køber og arbejdssejeren som sælger af arbejde; men det er en form, som kun formmæssigt adskiller sig fra andre og mere direkte former for knægtelse af arbejdet og *ejendommen til arbejdet* fra besidderen af produktionsbetingelsernes side. Som blot og bart *pengeforhold skjuler* formen den virkelige transaktion og den evindelige afhængighed, der bestandig fornyes, gennem denne formidling af købet og salget. Betingelserne for denne *handel* bliver ikke kun bestandigt reproduceret, men det som den ene køber med, og det som den anden må sælge, er processens resultat. Den bestandige fornyelse af dette forhold mellem *køb og salg* formidler kun bestandigheden af det specifikke afhængighedsforhold og giver forholdet det bedrageriske *skin* af en transaktion, en kontrakt mellem ligeberettigede og lige frie varebesiddere, der står overfor hinanden.« (Marx, Resultate ..., op.cit., s. 87-88), da.udg. s. 135-136.

79. Dette formuleres især s. 42-43, men også s. 24 og s. 26.

80. Finn Hansson 1975, op.cit., s. 72.

tionsområder (staten) og dels modsætningerne i den individuelle arbejderekstistens, i subjektiviteten.

I deres diskussion af reformismebegrebet tematiserer BBH problemet om forholdet mellem den fagforeningsorganiserede og politisk (partimæssigt) organiserede interesseartikulation ud fra spørgsmålet om det borgerlige samfunds legitimitet.

Med udgangspunkt i revenuekildebegrebet hedder det: »Formidlingen af legitimationsprocesserne finder ... sted i den udviklede overflades interessessfære, hvor klassekonflikterne fremtræder i en form, der muliggør, at de samfundsmæssige interesser og uligheder udlignes gennem kompromis.«⁸¹

Herfra henvises der til konflikter om den primære distribution som fagforeningernes konstitutionsfelt og den statsligt formidlede sekundære distribution som konstitutionsfelt for den partimæssige organisering.

Konstateringen af denne fordobling tjener for BBH som udgangspunkt for en nøjere bestemmelse af den politiske interesseartikulations grundform, nemlig retsformen.

Gennem påvisning af retsformens begrundelse i vareformen og dermed retsforholdet eller retsrelationerne i vareforholdet kan de vise den politiske interesseartikulations 'præstrukturerede' affirmativitet til det borgerlige samfund.⁸²

Denne påpegning af sammenhængen mellem vareform og retsform er vigtig, idet den kan muliggøre udviklingen af et mere omfattende begreb om reformismens dobbelte organisering, om det strukturelt bestemte forhold mellem fagforening og parti. Det, der nemlig fastholdes her, er den forskel og – kunne man sige – komplementaritet i interesseorganiseringens to sider som noget, der begrunder sig i selve interesseartikulationsformen.

Det vi imidlertid savner i BBH's overvejelser er nogle pejlinger på, hvorledes den *substantielle* side i denne relation skal tænkes.

Det længste de kommer i denne retning er her en tematisering af lønarbejdernes interesse i retsliggørelse: »Arbejdernes politikformuleringsramme – inden for hvilken en strategi og taktik overhovedet kan formuleres – må ... være krav om retsliggørelse af lønarbejder-kapitalforholdet, og om udvidelse af deres samfundsmæssige indflydelse på den politiske udformning af og kontrol med fordelingen og produktionens anarki, altså en kamp om staten, om sikring af reproduktionen via staten, for så vidt den er truet.«⁸³

81. Bredsdorff, Brinch, Hansen »Arbejderklassen og kapitalismen« i Kurasje nr. 21/79, s. 40.

82. Op.cit. s. 41ff.

83. Op.cit. s. 43.

Der peges her på den bestemte sammenhæng mellem de to interesseartikulationsfelter, som består i en retliggørelse eller retslig sanktion af den faglige interessekamps forudsætninger (organisationsret etc.) og resultater ('kontraktret').

I lyset af vores tidligere argumentation omkring den faglige interessekamps bundethed til vareformen kan man her sige, at en sådan retsliggørelse yderligere pointerer denne bundethed for så vidt som fikseringen af vareformen som den faglige kamps grundlag er retsliggørelsens forudsætning.

Forholdet mellem fagbevægelse og parti kan imidlertid afdækkes dybere end her angivet.

Den tidligere omtalte 'sekundære omfordeling' og den 'sikring af reproduktionen via staten', som nævnes i det sidst citerede, peger på et – som sagt – mere substantielt forhold, et mere substantielt indhold i lønarbejdernes politiske interesseartikulation (f.eks. i retning af de interventioner i reproduktionen, som vi har behandlet i afsnit II).

I behandlingen af den foreningsmæssige interesseartikulations betingelser, påpegede vi dens implikation: en systematisk abstraktion fra individuelle livsbetingelser (i såvel den produktive som reproduktive eksistens).

Tesen er nu, at disse områder af lønarbejdernes eksistens, som ikke er forenelige med denne eksistens' vareformsformidling, udgør et centralt udgangspunkt for den politiske interesseartikulations indholdsmæssige formning.

Der er her naturligvis tale om en umiddelbar interesse for statslige indgreb hos de lønarbejdere, hvis individuelle reproduktionsbetingelser er afvigende i forhold til det samfundsmæssige gennemsnit, der kan finde udtryk i den faglige interesseartikulation; men i et bredere perspektiv får en sådan statslig intervention overhovedet betydning for den faglige reproduktionskamps betingelser, idet den opsamler og formidler latente konkurrencemomenter.

Man kan kort udtrykke dette således: betingelsen for at den faglige kamp kan udfolde sig på grundlag af værdiformen, altså etablere arbejdskraftens værdi som centrum for lønbevægelsen eller – i overfladens kategorier – fastholde en 'retfærdig løn', der implicerer lønnens relation til arbejdet og lønsummens forhold til profitten, er, at individuelle afvigelser i lønarbejdernes eksistens tendentielt opfanges på anden måde, da de ellers vil forblive til stede som potentielle konkurrencemomenter, en altid latent trussel mod grundlaget for konkurrencens modifikation.

Arbejdskraftens vareform frembyder sig altså også som grundlag for at reflektere det *substantielle* forhold mellem fagbevægelse og parti (-er).

Efter vores opfattelse må en udbygning af et reformismebegreb, der vil omfatte forholdet mellem reformismens to organisatoriske former og dermed dens totalstruktur, ske over en videreudvikling af ovenstående ansatser. Men det vil også nødvendiggøre en nøjere sammenknytning til den historiske dynamik i den samfundsmæssige udvikling, eller – om man vil – en refleksion af disse reformismebestemmelser som formidlingselementer i den historiske udvikling, vi har skitseret i II. afsnit.

Afslutningsvis skal vi kort tage betydningen af retsformen op, idet den jo bliver artikulationsformen for de politisk formulerede interesser. Også retsformen angiver (ligesom vareformen for den faglige organisering) en bestemt sammenfatning, en bestemt bringende behov og problemer på en fælles form og bærer derfor også i sig en abstraktion fra de enkelte individers livsbetingelser.

En nøjere udvikling af dette forhold – som vi ikke her ser os i stand til – vil således kunne pege på, at også den statslige intervention i lønarbejdernes eksistens og overhovedet i arbejderklassens må efterlade en uoverensstemmelse mellem den i den organiserede praksis udtrykte kollektive bevidsthed og enhver individuel.

d. Reformismebestemmelsen og subjektivitets-/stofflighedsproblemet

Noget af konklusionen på ovenstående må være, at det gennem en nuancering af refleksionen omkring arbejdskraftens vareform er muligt at udvikle en begrebsliggørelse af forholdet mellem behov og interesse, mellem den individuelle eksistens og dens problemer på den ene side og de strukturelt satte betingelser for deres samfundsmæssige artikulation på den anden.

Interesseartikulationen er i den faglige organisering bundet til arbejdskraftens vareform, mens den overfor den borgerlige stat er det i formidlet forstand, for så vidt som retsformen her er grundlæggende. I begge tilfælde er *interesseartikulationen* allerede bragt på en abstrakt form, ligesom de resultater for eksistenssikringen den måtte resultere i, er det (lønaftaler, regler for sociale ydelser etc.). De samfundsmæssigt satte betingelser for en opfyldelse af de individuelle behov, sådan som de frembringes i individets samfundsmæssige eksistens implicerer altså systematiske momenter af abstraktion fra disse behov, også selv om behovene hos individet selv er formuleret i systemimmanente termer.

Svarende hertil kan der skelnes mellem den individuelt erfarede livssammenhæng som grundlag for en bevidsthedsmæssig bearbejdning og tilegnelse og den kollektivt sammenfattede, hvis bevidsthedsmæssige bearbejdning og tilegnelse ikke direkte kan genfindes uproblematisk hos nogen enkelt lønar-

bejder, men kommer til udtryk i den organiserede klassepraxis i en opsplittet form svarende til den faglige og partimæssige organisering af interesserne. Det skulle derfor også være muligt at reflektere den modsætning mellem lønarbejderne og deres organisationer, der er et mere eller mindre markeret, men vedvarende træk ved reformismen. Blankes⁸⁴ overvejelser angående begrænsningerne i det politiske systems fremtrædelse som »almenvæl« eller udtryk for den »almene interesse« berører disse forhold. Han taler om 'skyggesider' (»Grauzonen«) med ulighed, herredømme og elendighed: »På disse skyggesider, der er udgrænset både fra reproduktionens økonomiske form, som fra den samfundsmæssige interesseartikulations felt *for så vidt* den orienterer sig mod konkurrencen og indkomstfordelingens kvantitative aspekter, må problemerne i vidt omfang »bearbejdes« af de ramte selv ... Så længe disse skyggesider ikke gribes af klassekonfliktens artikulation, »sameksisterer« de på den brutaleste måde med en legitimerende ligevægt tilvejebragt gennem generel konsensus og interesseinteraktion.«⁸⁵

Det Blanke her sigter til er i hovedsagen befolkningsgrupper, som ikke fungerer som lønarbejdere og derfor – som vi også her var inde på det i II. afsnit – intet afgørende samfundsmæssigt grundlag har for en artikulation af deres behov. For en nøjere analyse kan og må der naturligvis differentieres her, bl.a. i forhold til hvilken relation disse befolkningsgrupper har til de aktivt fungerende lønarbejdere og derfor i hvor høj grad deres eksistensbetingelser har indflydelse på disses reproduktion og derfor under dette perspektiv indirekte kan optræde i interesseartikulationen. Pointen er imidlertid, at interesseartikulationens indbyggede abstraktion efterlader »skyggesider« i enhver lønarbejders eksistens, efterlader aspekter af behov og problemer, der må bearbejdes individuelt eller forblive uindfrie og uløste.

Det kan være fristende at trække argumentationsstrukturen i det forudgående op i værdilovens termer, thi omend formidlet og på overfladen tilsløret er det dog værdiloven, der regulerer lønarbejdernes eksistens gennem deres arbejdskrafts vareform. Vi kan således i ovennævnte skelnen mellem behov og interesse genfinde de to niveauer i vareproduktionens objektive samfundsmæssige regulering, sådan som den sætter sig igennem i cirkulationen.

Det ene vedrører forholdet mellem det samfundsmæssigt købedygtige behov for varen og den værdi og masse, hvormed den er produceret. For lønarbejderne markeres dette niveau ved deres faglige organisering som middel til at fastholde

84. Blanke »Formen und Formwandel des politischen Systems ...« i Handbuch 5, »Staat«, Frankfurt 1977, s. 121ff.

85. Blanke, op.cit. s. 155.

en pris, der svarer til deres arbejdskrafts samfundsmæssige værdi, eller i overfladens kategorier – en retfærdig løn.

Det andet vedrører forholdet mellem arbejdskraftens samfundsmæssige værdi og de individuelle reproduktionsomkostninger. Dette niveau markeres af den statslige intervention i reproduktionen som middel til at tilnærme den individuelle værdi til den samfundsmæssige i det omfang det ikke er muligt for lønarbejderen at foretage denne »korrektion« inden for reproduktionen selv.⁸⁶

Der rejser sig her et entralt problem omkring muligheden for overhovedet at tænke et brud i reformismen.

I deres artikel »Affirmation eller emancipation«⁸⁷ giver John Mortensen, Birger Steen Nielsen og Nils Rasmussen (MNR) sig i kast med dette problem ud fra perspektivet: »... hvad en konkretisering af den negative – kapitallogiske – bestemmelse af kapital- og klassebevægelse som et ikke udvendigt forhold vil sige.«⁸⁸

Intentionen i deres svar er groft sagt, at den teoretiske refleksion må overskride værdisiden, inddrage stoffligheden, herunder subjektiviteten, idet, som det hedder: »... med det udfoldede kapitalforhold fremtræder den som i egentlig forstand formbestemt (og altså også i bestemte henseender formbestemmende).« »Brugsværdierne indgår (derfor) explicit i forskellige, såvel kvalitative som kvantitative dimensioner i bestemmelsen af kapitalforholdet.«⁸⁹

Heri kan vi kun være enige. Som det allerede blev udtrykt i første del af denne artikel, så er det ikke muligt at begribe kapitalismen som historisk proces med mindre 'kapitallogikkens' stoffighedsomformende effekter medreflekteres. At begribe kapitalismen ikke bare som struktur, men som proces, eller bedre strukturerende proces, må være den første forudsætning for at begribe dens historiske begrænsning.

Imidlertid fører dette udgangspunkt for MNR til at fremføre teorien om de to »antagonistiske logikker« og et metodisk krav om udviklingen af en »materialistisk empiri«. Herom vil vi koncentrere diskussionen.

Begrebet »materialistisk empiri« kan nok bedst karakteriseres ved nogle få citater:

Den »... skal bestemme de modsigelsesfulde *former*, hvori den genstandsmæssige virkelighed produceres, fastholde dem i deres dobbelte konstitutionsperspektiv: produktion og klassekamp. Den skal imødegå »... at man kommer

86. Det skal måske her pointeres, at vi taler om intervention i betydningen: omfordelinger og ydelser. Derimod gælder det jo for den retslige regulering, at den også omfatter første niveau for så vidt som der overhovedet er tale om regulering af cirkulationen.

87. Kontext nr. 36/37.

88. Op.cit. s. 53.

89. Op.cit. s. 47.

til at bevæge sig indenfor *det allerede konstitueredes horisont*, ... (imødegå en *post-festum-marxisme* ... (hvor) kun det bliver tematisk, som – i en eller anden forstand sejrrikt – har skaffet sig »institutionelt« udtryk.« ... »For en materialistisk *historieskrivning* betyder det, at den netop må lade det, som ikke kom til sin ret, komme til orde.«⁹⁰

Selv om det kan være ganske vanskeligt nøjere at finde den præcise afgrænsning på dette materialistiske empiribegreb, så kan det i det mindste *også* siges at referere til de områder af undertrykte behov og livsmåder, som er den systematiske følgevirkning af interesseartikulationens samfundsmæssigt bestemte former. Spørgsmålet er nu, hvad en sådan materialistisk empiri skal tjene til?

Det er klart, at den – i det omfang den overhovedet lader sig erkende – kan indgå i en konkret historisk refleksion af den tvangsmæssige behovsundertrykkelse og systematiske eksistensformning, som kapitalismen frembringer og reformismen ikke kan frigøre sig fra.

Som MNR påpeger, vil en historieskrivning eller analyse, »... hvor orienteringen næsten udelukkende er rettet mod den »officielle« arbejderbevægelses historie ...« komme til at forudsætte »... en trods alt »vellykket« formidling mellem disse programmatisk og politisk-organisatoriske former og den proletariske livssammenhæng.«⁹¹

Denne påpegning – hvor vigtig den i en polemisk sammenhæng ellers måtte være – taber imidlertid en vigtig dimension ved reformismekritikken, nemlig den foran påpegede samfundsmæssige formning af interesseartikulationen. Undertrykkelsen af de individuelle behov, negationen af individet er de givne betingelser for og nødvendige konsekvenser af den organiserede klassekamp i sin kapitalatte praksis.

Spørgsmålet er, hvor meget nærmere man kommer en indkredsning af reformismens sammenbrudsbetingelser ad denne vej. MNR forfølger her en tankegang, der er betænkelig nær ved at tematisere kapitalismens grundlæggende modsætning som en stoflighedsproblematik, en 'kapitallogisk' produceret stofligheds- eller brugsværdidestruktion på den ene side og arbejderklassens (tendentielt revolutionære) forsvar for brugsværdier og behov på den anden.⁹²

90. Op.cit. s. 33.

91. Op.cit. s. 34.

92. Den teoretiske figur MNR her arbejder med er hentet fra L. Basso, som har forsøgt at udvikle en revolutionsstrategisk tænkning omkring begrebet om 'to antagonistiske logikker' i kapitalismen. Begrebet bestemmes f.eks. som følger:

»I det kapitalistiske samfunds indre virker altså ikke blot den selvødelæggende kraft, som udgår fra den grundlæggende modsætning, men også den af systemets natur selv frembragte udjævnende kraft: *Følgelig to antagonistiske kræfter* eller, hvis man foretrækker det, *to antagonistiske logikker*. Produktivkræfternes logik, som, så snart de kommer i konflikt med produk-

Udgangspunktet er rimeligt nok. Brugsværdierne, stoffligheden må, siger MNR, inddrages i den teoretiske refleksion, thi »... med det udfoldede kapitalforhold fremtræder den som i egentlig forstand *formbestemt* ... Men det er ikke noget blot formelt, uskyldigt forhold. For dermed går 'brugsværdiens autonomi' tabt.⁹³

På dette grundlag udvikles nu en tese om den 'tendentielle ødelæggelse af brugsværdierne',⁹⁴ hvor: »Denne proces: brugsværdiernes ødelæggelse forløber gennem kapitalens *reelle subsumtion* af – tendentielt – alle samfundsmæssige områder og processer. Indholdsmæssigt kan denne subsumtion konkretiseres som det abstrakte arbejdes gennemsættelse som realabstraktion ...«⁹⁵

På den anden side så arbejdernes modstand: »Modstanden mod den reale subsumtion er begrundet i bestemte brugsværdiformer som momenter af ikke-identitet i kapitalforholdet.«⁹⁶ Der tales her videre om arbejdernes 'rebelske' forhold til værdiøgningsprocessen,⁹⁷ om den subjektive kvalitet 'solidaritet', der udvikler sig af modstanden mod subsumtionen⁹⁸ og endelig de samfunds-

tionsforholdene, fremkalder en ny produktionsmåde og nye samfundsmæssige forhold, og *de kapitalistiske produktionsforholds logik*, d.v.s. det bestående systems logik, som tenderer til at genfrembringe de samme produktionsforhold og systemets uforstyrrede ligevægt; samme logik gør de forstyrrende kræfter tjenlige for sine egne krav og forsoner – om også kun foreløbigt – modsætningerne, som så også optræder stadigt heftigere, kort sagt, den rationaliserer hele samfundsformationen, så den tilfredsstiller profitinteressen, og den integrerer hermed også de antagonistiske klasser; hvad der ikke lader sig integrere, bliver rigorøst fortrængt til udkanten.«

Basso »Der Beitrag Rosa Luxemburgs zur Entwicklung der Marxschen Theorie« i Pozzoli »Rosa Luxemburg oder die Bestimmung des Sozialismus« Frankfurt 1974, s. 28.

Man sporer her hos Basso en selvstændiggørelse af stoffligheden med begrebet 'produktivkræfternes logik'. Produktivkraftudviklingen har endvidere tydeligvis en positiv betydning, mens den hos MNR omvendt får en negativ, som det vil fremgå af det følgende. På den anden side tematiserer Basso her (meget alment) problemet om systemintegrationen og gør det oven i købet som en samtidig abstraktions- og undertrykkelsesproces. Den stofflige 'modlogik' forstås derfor som en mere tvetydig størrelse end hos MNR.

93. Kontext 36/37, s. 47.

94. MNR støtter sig her noget tvivlsomt på følgende sted i 'Resultate' om den negative side af arbejdets reelle subsumtion: »*Produktion* i modsætning til og ubekymret om *producenten*. Den virkelige producent som slet og ret produktionsmiddel, den tingslige rigdom som formål. Og derfor udviklingen af denne tingslige rigdom i modsætning til og på bekostning af det menneskelige individ. *Arbejdets produktivitet* overhovedet = *maximalt produkt* med *minimum af arbejde*, således størst mulig billiggørelse af varen. o.s.v.«

Marx »Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses« Frankfurt 1969, s. 63. Som man vil se, siger dette citat intet om ødelæggelsen af brugsværdier som sådan, men om udviklingen af den tingslige rigdom på individets bekostning.

95. Kontext 36/37 s. 47.

96. Op.cit. s. 48.

97. Op.cit. s. 49.

98. Op.cit. s. 50.

mæssige socialisationsprocesser,⁹⁹ alt sammen med den hensigt at argumentere for, at proletariske praxisformer og proletarisk subjektivitet ikke »... i deres konkrete umiddelbarhed kan siges at være *bestemt* – i dette begrebs strenge betydning – af kapitalen (sådan som f.eks. ‘revenuekildemystifikationen’ er det og derfor kan ‘afledes’ (som en af ‘kapitalens bevidsthedsformer’) af de almene kapitalbestemmelser).¹⁰⁰

Nu er der jo ingen tvivl om, at der her berøres en række forhold, som har betydning for og er virksomme i kapitalforholdets udvikling, men disse forhold kommer frem – og det ligger for så vidt konsekvent i forlængelse af kravet om en ‘materialistisk empiri’ – derved, at MNR går til det, der *til enhver tid* ligger ‘før’ eller ‘under’ den organiserede reformistiske praksis. Den rebelskhed som allerede Marx taler om er fortsat kun en rebelskhed, der markerer, at arbejderne må sætte grænse for rovdriften på deres arbejdskraft. Solidaritet vokser ud af modstand, men opløses også med den o.s.v.

Set over kapitalismens historie markerer disse momenter sig løbende, men integreres også gennem imødekommelse, undertrykkelse eller begge dele gennem formidlet optagelse i den reformistiske interesseartikulering. MNR forsøger at kante sig ind på det revolutionære subjekts konstitutionsgrundlag,¹⁰¹ men det må snarere hævdes, at vi her står ved det modsætningsfyldte konstitutionsgrundlag for det reformistiske subjekt.

Med Negt’s begreb om den proletariske offentlighed er MNR for så vidt inde på det centrale problem i denne forbindelse: »Den proletariske offentlighed kan kun konstitueres gennem en udvikling af en samfundsmæssig modmagt i det kapitalistiske samfunds indre.«¹⁰²

Men hvordan konstitueres den? Hvad er betingelserne for, at momentane udbrud af rebelskhed, modstand og solidaritet udvikler sig og sammenfatter sig som den samfundsmæssige bevægelse, der sætter kapitalismens afskaffelse på dagsordenen? Her synes det (i en måske overpointeret tolkning) som om understregningen af stofligheden løber af med MNR. I begrebet ‘metaøkonomisk krisetendens’¹⁰³ sammenfatter de nemlig det, de som tidligere nævnt, ser som den centrale modsætning i kapitalismen, dens brugsværdiødelæggende tendens. Hermed tilbyder de i realiteten også denne tendens som sammenfatningsgrundlaget for lønarbejdernes kampe for brugsværdi og behov.

99. Op.cit. s. 51.

100. Op.cit. s. 50.

101. Op.cit. s. 51.

102. Op.cit. s. 53.

103. Op.cit. s. 47.

Denne løsning vil MNR formodentlig heller ikke selv acceptere for så vidt som deres intention *ikke* er at skippe 'de »kapitallogiske« indsigter'.¹⁰⁴

Når deres argumentation imidlertid tenderer til at ende som her angivet, er det bl.a. fordi de ikke holder fast ved en reformismebestemmelse. Det i og for sig rigtige ærinde at problematisere og udvikle denne bestemmelse gennem en pointering af stoflighed og subjektivitet ender med at udslette den.

Det er rigtigt, at arbejdskraftens vareform ikke er en 'død' refleks af kapitaludviklingen, men på den anden side er lønarbejdernes eksistens fastholdt og formidlet i denne form, hvorfor den teoretiske begribelse af arbejderklassens eksistensbetingelser og udvikling hele tiden må arbejde med spørgsmålet: Hvad vil arbejdskraftens vareform egentlige sige, må fastholde den som central kategori for kapitalakkumulationens formidling af arbejderklassens udvikling.

e. Afslutning

I begyndelsen af denne artikel har vi vist hvorledes statens intervention i reproduktionen af arbejdskraft sætter nye og irreversible betingelser for reproduktionen og reproduktionskampen. Statsinterventionen må på den ene side forstås på baggrund af udviklingen i kapitalakkumulationen og på den anden side forstås som formidlet af arbejderklassens eksistenskamp, omend på en kompleks og modsigelsesfyldt måde, idet statsinterventionerne på samme tid forandrer betingelserne for denne eksistenskamp.

På baggrund af en kritisk gennemgang af forskellige marxistiske forsøg på at begribe og analysere udviklingen i forholdet mellem den statslige og faglige reproduktionssikring og -kamp må vi konkludere, at ingen af disse forsøg var i stand til at fastholde de ændrede historiske betingelser for reproduktionen af arbejdskraft i deres analyse.

Hvorledes forholdet mellem arbejderklassens faglige og statsligt rettede organisationsformer skal forstås, hvordan dette forhold udvikles og ændres historisk, hvilke konsekvenser udviklingen i reproduktionskampformerne har for den individuelle lønarbejdereksistens – alle disse spørgsmål må den økonomikritisk funderede reformismekritik søge at besvare.

I det sidste afsnit har vi forsøgt at udvikle disse problemer, som det er rimeligt at sammenfatte under betegnelsen reformismekritik. Det centrale udgangspunkt for denne diskussion er begrebet om arbejdskraftens vareform. I første omgang har vi gennem en nøjere diskussion og analyse af forholdet mellem arbejdskraft-

104. Jvf. op.cit. s. 38.

tens vareform og reproduktionen kunnet præcisere bestemmelsen af de former, som reproduktionsinteresserne må artikuleres igennem.

Ved at analysere forholdet mellem arbejdskraftens vareform og reproduktionen gennem inddragelsen af konkurrencen mellem lønarbejderne og reproduktionens totalitet, har vi kunnet udvikle bestemmelsen af de fordrejelser, som formidles gennem lønformen. Disse fordrejelser, revenukildebevidstheden, udgør grundlaget for den fagligt organiserede klassepraksis og i afledt forstand også for den statslig rettede klasseorganisering.

Der er tale om bevidsthedsteoretiske kategorier for klasseorganiseringens former, dvs. fagforeningerne. De omfatter den kollektivt men ikke individuelt eksisterende lønarbejder og er på baggrund af arbejdskraftens vareform opbygget med en konsekvent og nødvendig abstraktion og udgrænsning af det enkelte individs behov og specifikke individualitet.

Når det således kan påvises at den faglige og politiske interesseorganisation i arbejderklassen udvikler sig på baggrund af en systematisk abstraktion fra de individuelle reproduktionsbetingelser, ligger der her en mulighed for systematisk at kunne tematisere modsætningen mellem den organiserede klassepraksis i dennes samfundsmæssige former (fagforeninger og parti) og den individuelle livssammenhæng. Der er her tale om andet og mere end et tilbagefald til en trivial subjekt-objekt betragtning, kapitallogik forstået som borgerlig økonomi suppleret med 'klassekamp'. Tværtimod mener vi at have påvist et systematisk og strukturelt forhold ved det borgerlige samfund, hvor arbejdskraftens vareform på den ene side begrundet den nødvendige strukturelle abstraktion fra de individuelle behov i reproduktionskampens former og på den anden side en bagvedliggende sammenhæng mellem disse klassepraksisformer og individet.

I forlængelse af denne sammenhæng mener vi at kunne begrunde de statslige reproduktionspolitikker som komplementære – som rettende sig imod og begrundet i de samfundsmæssigt aktualiserede dele af den individuelle reproduktion – dvs. blandt de dele af den individuelle reproduktion som den faglige kamp abstraherer fra. Med en sådan begrundet komplementaritet mellem den faglige og politiske reproduktionskamp, hvor det dog skal understreges, at det *kun* er de *samfundsmæssiggjorte* dele af de behov og den subjektivitet, der er udelukket fra den faglige kamp, som de statslige produktionspolitikker sigter mod, kan vi stadig fastholde en immanent mangel på totalløsninger på de individuelle behov og interesser inden for det borgerlige samfunds organisationsformer. Det må fremhæves at samfundsmæssiggørelsen som sådan er udtryk for den historiske udvikling i kapitalforholdets subsumtionsformer. De forskellige aspekter af samfundsmæssiggørelsen af reproduktion er det kun muligt at begribe gennem historisk konkrete analyser af kapitalakkumulationens nedslag i reproduktionen

eller med andre ord af reproduktionselementernes historiske formning ud fra akkumulationsudviklingen.

Det er væsentligt at fastholde, at reproduktionens samfundsmæssiggørelse sker gennem strukturelt bestemte former; dele af reproduktionen indgår i den faglige kamp, dele i den statslig rettede kamp. Vægtningen af reproduktionsproblemerne mellem disse former er en konsekvens af den historiske akkumulationsudvikling.

Hvad der i den enkelte lønarbejders reproduktion optræder som en sammenhæng i og gensidig afhængighed mellem de forskellige momenter i reproduktionen, bliver gennem disse samfundsmæssige former opsplittet, løsrevet, gjort usamtidige, dvs. underordnet de specifikke betingelser for interesseartikulationen, henholdsvis vareform og retsform.

Denne opsplitning er et afgørende moment ved reformismen og en immanent grænse for dennes løsningsmuligheder overfor de konkrete problemer i lønarbejdernes reproduktion. Konstitueringen af en revolutionær bevægelse må gå over en ophævelse af denne opsplitning og adskillelse.

Det er ikke muligt at begribe sådanne revolutionære bevægelser i deres kimform hvis man ikke fastholder, at reproduktionsinteresser og behov i selve artikulationsprocessen reflekterer den givne samfundsmæssige formning, vareform og retsform. Betingelserne for overskridelse heraf kan ikke løsrives fra udviklingen i kapitalakkumulationen, idet reformismen er reformistisk i den forstand vi her har bestemt den så længe den kan fremme og fastholde momenter der muliggør en fortsat kapitalakkumulation.

Den egentlige overskridelse af disse kapitalsatte former for reproduktionskamp må for os at se lokaliseres i modsætningerne mellem opfyldelsen af behovene og interesserne i deres givne udformning og den samfundsmæssige, dvs. af kapitalen satte, tendens til *ensliggørelse* af eksistensbetingelserne for lønarbejderne. Det må være på baggrund af denne ensliggørelse i livssituationen, at der kan udvikles *reelle fællesinteresser* – dvs. ikke fællesinteresser der er en abstraktion fra forskellighederne mellem lønarbejderne men som er udtryk for en fælles livssituation.

Lateinamerika

Analysen und Berichte 4

Kapitel 1: Die Entwicklung
politische Regime

Interpretation

V. Bennholdt-Thomsen

Evers

Meschkat

Clarita und Urs Müller-Plantenberg

Wolfgang Schoeller

Sch

Olle & Wolter

Lateinamerika

Analysen und Berichte 4 – Internationalisierung und Befreiung

Hrsg. V. Bennholdt-Thomsen, Tilman Evers, Klaus Meschkat,

Clarita und Urs Müller-Plantenberg, Wolfgang Schoeller

ISBN 3 88395 417 9

ca. 320 Seiten, ca. DM 25,00

Reformismen – realitet og ideologi

Om nogle aspekter ved arbejderklassens vanskelige måde at eksistere på i kapitalismen og med sig selv*

Ursula Schmiederer

I.

De mange tvistigheder og kontroverser i arbejderbevægelsen har frembragt et tilsvarende antal etiketter, mest i form af 'ismer'. Enten er disse etiketter stivnede til positivt ladede begreber eller til skældsord. Entydigt negativt ladet er ordet 'reformisme': Under denne overskrift falder alt, hvad der ikke har med 'revolution' at gøre. Først for ganske nylig er opmærksomheden blevet rettet mod det frelste grundlag for mange venstregrupper. Et grundlag hvor ud fra »lysets kompromisløse kamp mod det dunkle, det godes kamp mod det onde« er blevet udkæmpet, og hvor disse gruppers »propaganda og agitation« formuleres »i ubønhørlige modsætninger: for-imod, høj-lav,« men hvor negationen, mod..., ned..., ... kamp, færdig med..., bort med ... osv. fremtræder med langt den kraftigste accentuering.«¹ Svarende hertil bliver der tilordnet, sammenlagt, fastlagt, udskilt og udgrænset. Det komplicerede bliver reduceret til enkel klarhed og det modsætningsfyldte til simple skældsord.

En tilsvarende tradition findes imidlertid også i arbejderbevægelsens bredere strømninger. Eksempelvis bliver den berømte revisionismestrid i Socialdemokratiet mod slutningen af det sidste århundrede endnu i dag diskuteret som en teoristrid inden for Socialdemokratiet, hvor forskellige 'positioner' hårdt tørner mod hinanden. Svarende hertil bliver man stadig opfordret til at tage stilling, hvorved der for det meste anvendes »en mærkværdig skolastisk overbygningsag-

* Oversat fra Jahrbuch Arbeiterbewegung, Band 6: Grenzen gewerkschaftlicher Politik; Frankfurt 1979 af Jan Kirstein.

1. Matthis Dienstag, Provinz aus dem Kopf, i: Autonomie oder Getto? Udgivet af Wolfgang Kraushaar, Frankfurt/M. 1978, s. 152f.

tig fremgangsmåde«². Faktisk er det reglen, at ‘sande’ og ‘falske’ teorier afvejes mod hinanden – og alt efter standpunkt tages af bordet.

Revisionismen konfronteres med centrismen, denne igen med luxemburgismen, der på sin side igen måles med leninismen – og altsammen endelig med den ‘sande’ marxisme.

Ikke med urette har Sartre ment, at det som man kalder ‘revisionisme’ enten må være en selvfølgelighed eller en absurditet: »Enten ændrer, reviderer en levende teori sig selv, eller også er den ingen teori mere, men er blevet til ideologi. Og ideologier må man destruere, ikke revidere.«³

Man må være enig med Tronti, når han siger, at de gængse heroiske forestillinger »om de arbejdere, der *som sådanne* kæmper for socialismen«, arbejdere der så at sige er revolutionære af natur, handler om »et eventyr fra det 19.ende århundrede«. ⁴ ‘Reformisme’ er langt snarere det normale, reformistisk tænkning er den normale arbejderbevidsthed. Hermed er ‘reformisme’ ikke længere et teoretisk eller et moralsk problem, men en realitet hos arbejderklassen: Den er *proletariatets eksistensmåde i kapitalismen*.

‘Revisionismen’ kan betegnes som reformismens ideologi. Den har derfor heller intet med klerikal voldførelse at skaffe. Med forførelsesteorier der så at sige bevidst sættes ind for at forvirre proletariatet. Revisionisme er altså intet klasseforræderi, men er et udtryk for og et teoretisk begreb om en realitet ved arbejderbevægelsen. Endelig er den heller ingen – skønt også en bedrøvelig – periode i arbejderbevægelsens historie. Den er et stadig aktuelt problem. Reformismen dukker op som realitet ved enhver beskæftigelse med fagforeningernes rolle og funktion i det kapitalistiske samfund. Men også i sammenhæng med f.eks. ‘eurokommunismen’ aktualiseres spørgsmål, der med historiske konsekvenser dukkede op i det tyske socialdemokratis store revisionismedebat, og beskæftigede de partiintellektuelle.

II.

Revisionismens centrale punkt er, at den ikke ser kapitalforholdet som samfundsmæssigt, som indlejret i produktionen af merværdi, men begriber det som et

2. Johannes Agnoli, Rosa Luxemburg heute, i: Claudio Pozzoli (Udg.), Rosa Luxemburg oder Die Bestimmung des Sozialismus, Frankfurt/M. 1974, s. 274.

3. Claudio Pozzoli, Rosa Luxemburg als Marxist, i: a.a.O., s. 14.

4. Mario Tronti, Extremismus und Reformismus, Berlin (V), 1971, s. 77; Fremhævet af mig.

udvekslings- og fordelingsforhold.⁵ Produktionsområdet bliver afsondret og indskrænket til den materielle produktion, isoleret som den »*økonomiske sfære*«. ⁶ Samfundsmæssige udvekslingsforhold, også mellem menneskelige relationer bliver ikke set i sammenhæng med produktionens karakter. Hermed er dét centrale punkt i den marxiske teori sat ud af kraft. Nemlig at løsningen af det kapitalistiske samfunds gåde må søges i lønarbejdets karakter. Det bliver derfor umuligt for revisionismen, at begribe det 'under', at arbejde ikke er menneskets udtryk, men at mennesket er udtryk for arbejdet,⁷ er bærer af varen arbejdskraft – og at den fordrejede verden ligger heri, i mystifikationen og fetishkarakteren ved de samfundsmæssige forhold. Arbejdets produktivkraft bliver til 'kapitalens produktivitet'. Det fra sig selv fremmedgjorte arbejde skaber den samfundsmæssige rigdom, en rigdom der fremstår som kapitalens rigdom. Med »tilegnelsen af menneskenes subjektivitet«⁸ bliver lønarbejdernes samlede forkrøblingssammenhæng cementeret.

Hvis sammenhængen mellem merværdi og kapitalistisk produktion forbliver ubegrebet, så bliver – som i revisionismen – »merværdiens oprindelse« fjernet »fra produktionssfæren og forlagt til cirkulationen og udvekslingen, som om merværdien skulle opstå af en afvigelse fra den *afbalancerede retfærdighed*«. ⁹ Kort sagt: Ødelæggelsen af den lighed i værdi der afhænger af udvekslingsloven bliver til udbytningens årsag. Herved forskydes klassekampens begrundelse. »Man tvinges til (...) at denaturere lønarbejdere og kapitalister og overføre dem til cirkulationen, for at få dem til at fremstå som frie, lige og uafhængige varebesiddere.«¹⁰ Det drejer sig om en overførsel til det juridisk-politiske område. Som retsligt set lige personer og som privatejendomsindehavere (af kapital og arbejde) er kontraktforholdet muliggjort. Lønarbejderen er fri til at sælge sin arbejdskraft eller lade være. Hermed er vejen åben for forestillinger om at den afbalancerede retfærdighed kan blive opretholdt via retsligt-politiske forholdsregler, at uretfærdigheden i 'økonomien' lader sig overvinde gennem 'politikken'. Her bliver reformismen til strategi. Nu drejer det sig ikke længere om at afskaffe lønslaveriet eller om gennembrydelsen af fremmedgørelsessammenhængen. Det

5. Sammenlign herudover og i det følgende Lucio Coletti, Bernstein und der Marxismus der Zweiten Internationale, Frankfurt/M. 1971.

6. Ebenda, s. 28.

7. Sammenlign ebenda, s. 50f.

8. Ebenda, s. 33.

9. Ebenda, s. 59.

10. Enzo Modugno, Arbeiterautonomie und Partei, i: Jahrbuch Arbeiterbewegung, Bd. 3, Die Linke in der Sozialdemokratie, udgivet af Claudio Pozzoli, Frankfurt/M. 1975, s. 298.

drejer sig derimod om en »større eller mindre udbytning«, om »overvindelsen af de kapitalistiske vildskud og ikke om selve kapitalismen«. ¹¹

Rosa Luxemburg mener, at Bernstein »overfører spørgsmålet om socialismen fra produktionens område til formueforholdene, fra forholdet mellem kapital og arbejde til forholdet mellem rig og fattig«. ¹² Det er ikke fattigdom men derimod afhængighed, der ligger i den kapitalistiske udbytningens væsen; »den kapitalistiske tilegnelse er ikke udelukkende og i første omgang tilegnelse af ting, men er tillige tilegnelse af subjektivitet, eller af den egentlige arbejdsenergi som en enhed af menneskenes fysiske og intellektuelle færdigheder«. ¹³

III.

Som nævnt er den klassiske revisionismestrid ikke et enkeltstående fænomen. Den bevarer sin stadige aktualitet i mange nye forkklædninger derved, at den – omend fordrejet – inkorporerer et stykke af arbejderklassens virkelighed. I denne virkelighed er 'kapital' og 'arbejde' henvist til hinanden. Begge siders interesser forholder sig grundlæggende antagonistisk til hinanden. I det virkelige liv må arbejderklassens interesser dog også være 'systemimmanent'. Her og nu må der forsvares og kæmpes. Klassens samfundsmæssige reproduktionsniveau, en 'rimelig levestandard' må uafsladeligt fravristes kapitalen; betingelserne for salget og opretholdelsen af arbejdskraften er et spørgsmål om klassekamp.

Det hører således til arbejderklassens direkte interesser, at se de røveriske og bedrageriske metoder, som er enkeltkapitalen kærest, blive underkastet regulerede forhold, altså blive til en ærlig ækvivalent vareudveksling: 'retfærdig' løn for ydet arbejde, en 'anstændig' pris for købt arbejde, gældende overenskomstforhold f.eks. som lønaftaler. Lønkampen som kamp om byttebetingelserne, og som fordelingskamp retter sig ikke mod andet end en halvvejs menneskeværdig tilværelse inden for dette samfund. Denne kamp forbliver også inden for de forstillingsrammer, ifølge hvilke bytteagenterne forhandler på markedet som frie og lige retssubjekter.

Når de lige og frie mennesker som retssubjekter går på markedet for at sælge deres arbejdskraft, så går de derhen med den erfaring, at kapitalen optræder som

11. Rosa Luxemburg, citeret efter Colletti, a.a.O., s. 64.

12. Colletti, a.a.O., s. 67.

13. Ebenda, s. 70.

»koncentreret samfundsmæssig magt«. ¹⁴ Mens de selv kun har arbejdskraften som 'ejendom'. Rødderne til dannelsen af fagforeninger hviler på den indsigt, at »arbejdernes eneste samfundsmæssige magt« er »deres antal«. ¹⁵ Hvorimod de enkeltvis vil stå i en ruinerende konkurrence til hinanden. En første væsentlig klasseerfaring er sammenslutningen for at udelukke denne konkurrence, for kollektivt at sikre forbedringerne af reproduktionsbetingelserne og for at opnå så god en pris som muligt for salget af varen arbejdskraft.

Som 'økonomiske' interesserepresentanter for arbejderklassen lader fagforeningernes legitimation sig bestemme ud fra de direkte og samtidige daglige konfrontationer med kapitalen, ud fra »guerillakrigen mellem kapital og arbejde« ¹⁶ omkring lønspørgsmålene, arbejdstiden og arbejdsbetingelserne. Som målsætninger, der trækkes ind udefra, rammer 'revolutionær politik' eller 'socialistisk strategi' hverken fagforeningernes funktion eller legitimering. Den kritik af reformismen som man ofte hører fremsat imod fagforeningerne, er derfor først og fremmest meningsløs, fordi det ikke er den revolutionære afskaffelse af det kapitalistiske samfund, der udgør *interesserepresentationens* karakter. ¹⁷ Den består i forbedringen af klassens arbejds- og eksistensbetingelser.

»Fagforeningerne«, således siger Pannekoek, »er ikke den revolutionære klassekamps umiddelbare organer; de sætter sig ikke kapitalismens omstyrrelse som mål. De hører langt snarere til som en nødvendig bestanddel af et normalt kapitalistisk samfund«; »Deres opgave ligger inden for kapitalismen. De rækker ikke ud over kapitalismen.« ¹⁸ Imidlertid fandtes der i arbejderbevægelsens tradition, særligt før den 1. verdenskrig og i de tidsrum, hvor revisionismedebatten fandt sted, også den opfattelse, at det gennem arbejdskampe ville kunne lykkes fagforeningerne trin for trin at forøge lønraten og trænge profitraten tilbage, »således at der til slut ikke ville blive mere merværdi til overs og den kapitalistiske udbytning ville dermed ophøre«. ¹⁹ Kampen for lønraten er altid en kamp mod profitraten. Da tendensen i kapitalens historiske akkumulationsproces imidlertid er rettet mod en stadig sænkning af lønraten, forbliver lønkampene først og fremmest forsvarskampe. Marx henviser til, at »arbejdernes kampe for normalløn er foreteelser, som er uadskillelige fra hele

14. Karl Marx, Instruktionen für die Delegierten des Provisorischen Zentralrats zu den einzelnen Fragen, i: Karl Marx/Friedrich Engels, Werke, Bd. 16, Berlin (Ø) 1968, s. 196.

15. Ebenda

16. Ebenda, s. 197.

17. Sammenlign hertil i almenhed: August Enderle u.a., Das rote Gewerkschaftsbuch, Frankfurt/M. 1967, og Rainar Zoll, Der Doppelcharakter der Gewerkschaften, Frankfurt/M. 1976.

18. Anton Pannekoek, Die Taktischen Differenzen in der Arbeiterbewegung, Hamburg 1909, s. 88 og 90.

19. Paul Frölich, Rosa Luxemburg, Gedanke und Tat, Frankfurt/M. 1967, s. 80.

lønsystemet,« at »nødvendigheden af, at købslå med kapitalisterne om prisen hænger sammen med deres stilling: at de må sælge sig selv som en vare.«²⁰ På denne måde kommer man ikke til udbytningens rødder og til lønarbejdets årsag. Derfor – således formaner Marx – »må arbejderklassen ikke (...) overvurdere de endelige virkninger af denne daglige kamp. De må ikke glemme, at de fører kamp mod virkninger, men ikke mod årsagerne til disse virkninger; at de kun kan bremse den nedadgående bevægelse, men ikke ændre dens retning; at de kun bruger et lindrende middel, men ikke helbreder sygdommen.«²¹

Da Rosa Luxemburg holdt fast ved at »fagforeningerne i deres væsen ikke som sådanne er angrebsmidlet mod den kapitalistiske udbytning, men snarere er arbejdernes organiserede defensive middel«, og benævnte den fagforeningsmæssige kamp som »*en slags sisyfosarbejde*«, så faldt fagforeningslederne over hende og beskyldte hende for »anarkosocialisme«.²²

Ikke kun i fortiden men også i nutiden bliver disse funktioner ved fagforeningsarbejdet opretholdt; og samtidig hermed også dets grænser. Historisk set var fagforeningsbevægelsens styrkelse, var klassens organiseringsproces i den økonomiske kamp hele tiden også en arbejderklassens 'integrations'-proces ind i det kapitalistiske system. Dette er den faktiske forankring af reformismen i det kapitalistiske samfund. Det er tillige en uafviselig realitet ved denne klasse *inden for* dette samfund. At denne proces ikke fyldte klassen med skam og skændsel, således som jacobinerne blandt dennes forsvarere så gerne ville have det, er let at forklare ved, at arbejderklassen havde fordele ved denne integration. At slippe af med den ruinerende kamp om den daglige overlevelse, kampen mod den umiddelbare fare for sin (også fysiske) eksistens. For proletariatet var dette erfarbare resultater, der bestemte dets handlings- og bevidsthedsperspektiver.

IV.

I den 'politiske sfære' fandt en lignende integrationsproces sted for arbejderklassen. Tilstrækkeligt længe gjaldt det for arbejderne – især i Tyskland – at de var 'fædrelandsløse svende', og kampen om partiets legalitet var en del af

20. Karl Marx, Lohn, Preis und Profit, i: Werke, Bd. 16, s. 151. Dansk udgave: Bl.a. i: Karl Marx: Lønarbejde og kapital, 3. oplag, Tiden, 1964, s. 113f.

21. Ebenda, s. 152. Dansk udgave: s. 114.

22. Frölich a.a.O., s. 81f.; Fremhævet af mig.

kampen om at blive en ligeberettiget statsborger. Og endelig kæmpede Socialdemokratiet længe nok for den almene valgret: I de revolutionære tider efter 1. Verdenskrig var kampen nødvendig for at valgretten kunne gennemføres alment. Mellem den borgerlige revolutions store ideer – frihed og lighed – og disses materielle gennemsættelse for alle dele af folket eller nationen herskede der til stadighed en tydelig diskrepans. Således afhang det forandrede forhold til staten og til 'politik' jo også af de resultater, som man qua statsborger og over den lovfæstede status som arbejdstager i forhold til socialpolitikken, aftvang staten. Anden Internationales reformisme står for disse resultater. Klassen opnåede disse resultater samtidig med at den bevægede sig fra at være outlaw og paria til at blive en bærende del af samfundet. Klassens politisk-samfundsmæssige bandlysning og umyndiggørelse blev overvundet. Deraf opstod for den 'økonomiske sfære' og for det 'politiske system' den opfattelse, at man kunne etablere begge i dette samfund og skridt for skridt virkeliggøre fjernere mål vha. reformer. Konsekvent hørte dertil så også ansvaret for at bidrage til samfundets vel. Hvad der på den ene side var ansvaret for demokratiet, blev på den anden side til ansvaret for det almene vel, for de kapitalistiske valoriseringsbetingelser.

På denne baggrund udfoldede den reformistiske arbejderbevægelse en politisk magtstrategi, som helt frem til idag har gyldighed i den socialdemokratiske tale om 'demokratisk socialisme'.

Til grund for denne strategi ligger den centrale kerne i den gamle revisionisme: Overførslen af udbytnings og lønarbejdets årsager til cirkulationen og den dermed forbundne opdeling i en økonomisk og politisk sfære – en opdeling der er konstituerende for den borgerlige bevidsthed. Håbet om med statsborgerens retslig-politiske lighed også at kunne fjerne den samfundsmæssige ulighed fra denne verden inden for rammerne af det parlamentariske system, har sine rødder i denne deling. Demokratiet som allerede hersker inden for det politiske område, må overføres til virksomhedsområdet. Dette er grundlaget for 'vejen til magten'. Erobringen af den politiske magt skal sørge for social og økonomisk retfærdighed. Modellen er social- og velfærdsstaten (omtrent efter svensk mønster). Staten begribes som klasseneutral. Da den udfoldede borgerlige stat ikke sætter et rent magt- og tvangsforhold (i det mindste kun undtagelsesvist, under kriser osv.), så kan den illusion opstå, at politisk magt er samfundsmæssig magt. Når arbejderbevægelsens valgresultat gør denne til politisk 'magtfaktor', når den endog 'kommer til magten', så ser reformismen heri en 'lignevægt i klassekræfterne'. Efter den 1. Verdenskrig reflekterer socialdemokraterne, hvor de er ved magten, derfor også over denne lignevægt. Otto Bauer fremførte således, at proletariats styrke og ligeberettigelse havde ført til en tilstand i hvilken bourgeoisiet ikke mere var stærkt

nok og proletariatet endnu ikke var blevet stærkt nok til alene at udøve klasseherredømmet. Det kommer da enten til en direkte koalitionsregering, eller et parti regerer under de andres stiltiende accept.²³ En kritisk kommentar fra Gurland viser, at det drejer sig om en »ligevægt på den politiske overflade«, der ikke modsvares af en forandring af »det samfundsmæssige slaveri«, lønarbejdet. Snarere delegerer bourgeoisiet i bestemte situationer den politiske magt, for at befæste kapitalforholdet: »... denne overdragelse af statsmagtens udøvelse til andre lag ... antaster ikke bourgeoisiets klassesdiktatur, tjener kun til dets selvhævdelse.«²⁴ Lønarbejdets karakter, fremmedgørelsessammenhængen fjernes ikke herigennem, arbejderklassens subjektivitet bliver således ikke frembragt. Netop ved den svenske social- og velfærdsstatsmodel kan det påvises, at delegeringen af den politiske magt til arbejderregeringen har bidraget til, at den svenske kapitalisme i årtier har kunnet reproducere sig mere stabilt og profitabelt, selv om den også (eller netop derfor) – af og til tænders kærende – måtte give arbejderbevægelsen indrømmelser. Det svenske socialdemokrati har bidraget til at forbedre arbejdernes reproduktionsbetingelser ved en række socialpolitiske tiltag. Det har skabt mere social retfærdighed, idet en del af omkostningerne er blevet overført fra den individuelle til den samfundsmæssige side af reproduktionen. Arbejderne er derfor ikke mindre udbyttede. Intet tyder på, at vejen til producenterens tilegnelse af produktionsbetingelser gøres farbar over politiske foranstaltninger, at fremmedgørelsen og ødelæggelsen af arbejdernes situation skulle være blevet reduceret. Det ville også være forbavsende, hvis socialismen lod sig virkeliggøre i kapitalismen.²⁵

Disse formuleringer sigter ikke på at give reformismen en æresoprejsning. Det forbistrede ved det kapitalistiske samfund er jo, at i reglen er det fordrejede samtidig det 'normale', at den reformistiske bevidsthed er fæstnet til det kapitalistiske samfunds fordrejelse, og at de politiske foranstaltninger heller ikke gennembryder disse fordrejelse. Det drejer sig heroverfor om at fremdrage reformismens reale forankring og dermed om at trække problemet væk fra det moralske eller det teoretisk-skolastiske niveau, for at overføre det på et klassevirkeligt sådant: Arbejderklassen bliver ikke integreret gennem teorier; klassen integrerer sig, fordi og så længe den kan vente sig fordele deraf. Som proletariatets eksistensmåde under kapitalismen har reformismen skaffet sig sine udtryk i den organiserede arbejderbevægelse. Hvilket

23. Arkadij Gurland, *Marxismus und Diktatur*, Leipzig 1930, s. 96.

24. Ebenda, s. 98.

25. Sammenlign hertil Ursula Schmiederer, 'Skandinavien: die Volksfront auf der Regierungsbank?', i *Kursbuch* 46/1976 og *Spontaneität und Massenaktion im 'Wohlfahrtsstaat'*, Frankfurt/M. 1970.

har fundet sted under forsvaret af de økonomiske såvel som de politiske interesser.

V.

Når man inddrager 'organisationsspørgsmålet' bliver det tydeligt, hvor dybt forankret denne realitet er. Også den organiserede arbejderbevægelses opbygning og struktur bevæger sig i spændingsfeltet mellem på den ene side integration dvs. en tilpasning til repræsentationsformer, der er begrænset til det parlamentariske interesseforsvar i det borgerlige demokratis politiske system, og på den anden side de genstridige råd, de rådslignende og spontane organiseringsansatser.²⁶

Det er den borgerlige forening, der har udkrystaliseret sig som den fremherskende organisationsform i arbejderbevægelsen: I repræsentationsprincippet bliver den enkeltes vilje og interesse, også den enkelte arbejders, delegeret til valgte repræsentanter – og dermed hævet op i en fælles og almen interesseabstraktion. I den moderne retsstat er borgerne lige som retssubjekter: Ulige individer bliver behandlet lige. Som lige individer i cirkulationssfæren gælder menneskene som bytteagenter. »Ikke produktionsagenternes vilje, men udelukkende bytteagenternes vilje kan ligestilles, kan sammenlignes.«²⁷

Ganske vist eksisterer der også en erfaring om, at repræsentation og demokrati gør holdt foran fabriksporten. Bag disse gælder der andre love for produktionsagenterne. Når arbejderne alligevel som isolerede individer forener sig i partiet, bliver spørgsmålet: »Hvorfor har proletarerne tiltro til partiet?« og svaret bliver: »Åbenbart kun fordi partiet er den objektive proletariske vilje; åbenbart kun fordi proletarerne til gunst for en elite har afhændet deres vilje, deres sammenhæng og struktureringen af deres kampe. Og fordi denne elite besad evnerne og midlerne til at repræsentere, at gøre saglig, til at udkrystalisere den proletariske vilje.«²⁸

I disse organisationsstrukturer er der anlagt selvstændiggørelsestendenser, der ofte gøres til genstand for kritik: Forræderi fra lederen, bureaukratisering, avantgarde- og elitetænkning. Ved at afstå fra den direkte gennemsættelse af sine interesser, dvs. ved at delegere beslutningerne til 'lederen', så opstår der skæbnesvangre fordrejelser: De repræsenteredes interesser bliver instrumentaliserede,

26. Sammenlign hertil og i det følgende Modugno, a.a.O.

27. Ebenda, s. 298.

28. Ebenda, s. 307.

de repræsenterede bliver til objekter; som 'masse' bliver de af ledelsen frakendt evnen til at artikulere deres vilje; organisationen bliver til klassens subjekt. De enkelte medlemmer 'deltager' muligvis, men forholdet til organisationen bliver yderliggjort; det bliver ikke deres umiddelbare interesser, der inkorporeres i organisationen, men som individer hører de med – der bliver (ifølge Negt) organiseret 'hoveder' og ikke 'interesser'.²⁹

VI.

Arbejderbevægelsens traditionsrige organiseringer har i deres opbygning og funktion tilpasset sig det borgerlige foreningsprincip og har som sådanne sammenfattet sine arbejdermedlemmer som isolerede individer. Ved siden af disse traditionsrige organiseringer er det igen og igen kommet til egne sammenslutninger på produktionsområdet. Det er kommet til en begyndende organisering af selvkontrol og selvbestemmelse, til direkte demokrati og umiddelbar forening. Sådanne autonome og spontane organisationsformer har hidtil haft en midlertidig karakter. De har været bundet til bestemte politiske eller revolutionære situationer og kunne knapt hævde sig vedvarende og alment. Enten opløstes de ved situationens forandring, eller de blev integrerede i de traditionsrige organisationer, der efterhånden begyndte at spille rollen som »udelukkende kontrollerende og disciplinerende organisationer«.³⁰ Det ligger imidlertid så at sige i de traditionelle arbejderorganisationers natur, at der kan udvikle sig politiske ja endog organisationsstiftende momenter fra arbejdernes umiddelbare erfaringer; erfaringer der lader sig formidle i organisationen og derved også trækker den militante tand ud.³¹

På den anden side viser brudproblemet sig til stadighed når der sker ansatser til egne initiativer på produktionsområdet, når der opstår momenter af demokratisk kontrol og selvorganisering. I de direkte konfrontationer og kampe foregår der tilegnelses- og okkupationsprocesser, altså processer der er bevidstheds- og aktivitetskrævende. De konkrete konflikter på arbejdspladsen skaffer sådanne erfaringer, der viser ud over 'lønslaveriets' grænser og som i

29. Sammenlign hertil i almenhed Oskar Negt, Alexander Kluge, *Öffentlichkeit und Erfahrung*, Frankfurt/M. 1972. (Dansk/norsk udgave): *Offentlighed og erfaring*, Nordisk Sommeruniversitets Skriftserie, nr. 3, 1974.

30. Oskar Negt, Rosa Luxemburg, *Zur materialistischen Dialektik von Spontaneität und Organisation*, i: Claudio Pozzoli (Udg.), *Rosa Luxemburg*, a.a.O., s. 189.

31. Sammenlign hertil muligvis rapporterne fra LIP. Monique Piton, *Anders leben. Chronik eines Arbeitskampfes*: Lip, Besançon, Frankfurt/M. 1976.

solidarisk-kollektive aktionsformer lader andre muligheder af mellemmenneskelige og samfundsmæssige udvekslingsformer træde frem. Udvekslingsformer der er rettet mod frigørelse.³² Netop disse momenter går i reglen tabt i den samfundsmæssige-politiske almengørelse gennem arbejderorganisationerne – partier såvel som fagforeninger. Hermed tydeliggøres endnu en dimension ved reformismen.

En metafor af Gaibraith om kapitalismen lyder som følger, og kan anvendes her: Det er med reformismen som med humlebi; den stiller »entomologerne foran et forbistret problem: vingerne er for svage, kroppen er for plump, den burde ikke kunne flyve. Men den flyver alligevel.«³³ Man kan med nok så megen forståelse overbevise sig selv om, at reformismen ikke er et moralsk problem. Men den er en realitet for arbejderklassen selv, så længe denne eksisterer i kapitalismen. Men præcis dér hvor 'reformismen som humlebi' selvtilfreds gør sine egne hæmninger til et gyldigt program, bliver dette til en forhindring. Programmet bliver til en hindring for klasseerfaringer, der som forudsætninger må indgå for afskaffelsen af det 'gamle lort'.

Det er jo rigtigt, »at klassen ikke opgiver sine store historiske traditioner, sålænge den ikke har fundet en blivende erstatning – en holdning som den har erhvervet sig i løbet af hundrede års kamp og repression«.³⁴ Men netop derfor kan man ikke lade arbejderklassens organisationer give slip på deres ansvar. Dette gælder også fagforeningerne – også når deres funktion og legitimation frem for alt ses som 'systemimmanent' – som forbedrende klassens reproduktionsbetingelser. Systemimmanens både hist og pist: Når selvbestemmelse og begyndelsen til organiseringen af egne erfaringsprocesser – hvad Negt kalder³⁵ »denne verdens undertrykte og elendiges epokale emancipationsformer« – ikke bliver befordrede men snarere bliver blokerede, og som ved opblomstringen bliver forhindret med organisatoriske midler, så har »interesserepræsentanterne« forladt³⁶ »vejen til den proletariske demokratisering«.

Det drejer sig her ikke om hin mekaniske modstilling af 'reform' og 'revolution'. Det går heller ikke på begges formodentlig dialektiske forhold (hvis emfatisk antagelse ligger til grund for et totalt udialektisk og stivsindet 'revolutionsskema': Revolutionen som magttilegnelsens akt). Det drejer sig snarere om at opretholde eller om at ødelægge vigtige sider ved menneskenes subjektivitet.

32. Negt, Rosa Luxemburg, a.a.O., s. 174f.

33. Goigrio Ruffolo, Der neue Reformismus als Hummel, i: Rossana Rossanda, Lucio Magri u.a., Der lange Marsch durch die Krise, Frankfurt/M. 1976, s. 82.

34. Rossana Rossanda, Einheit und Alternative, I: a.a.O., s. 67.

35. Negt, Rosa Luxemburg, a.a.O., s. 179.

36. Ebenda.

Spørgsmålet er, om arbejderens subjektivitet³⁷ lader sig adskille fra arbejderen og lader sig tilegne af dennes repræsentationsorganisationer; om subjektiviteten til stadighed lader sig rationalisere, og om dimensioner ved generobringen af den eksproprierede subjektivitet lader sig bibeholde som programmatisk og strategiske perspektiver – ‘systemimmanent’ såvel som ‘systemtranscendent’.

Resultatet af reformismediskussionen er en fordobling: Enten har reformismen gjort kapitallogikken til sin ejendom, eller også holder den fast ved klasselogikken og dermed ved klassens subjektivitet. Hvorved den tendensielt som sigtepunkt beholder klassen som subjekt. Dette er imidlertid ikke et krav, der er trukket ind udefra. Det er et spørgsmål om proletariats eksistens. Når fremmedgjort og eksproprieret subjektivitet ikke kan tages tilbage, så forbliver klassen et objekt, og kapitalismen bliver til en naturgroet begivenhed, ligesom det borgerlige samfund bliver til naturtilstand med evighedskarakter.

Systematisk set må klassebegrebet således differentieres videre i denne sammenhæng. Det er klart, at klassen *an sich* og ‘objektivt’ er antagonistisk. Kategorien klasse *für sich* må egentlig fordobles. I den gængse forståelse er den klasse for sig, dér hvor den rykker det samlede kapitalistiske samfund i pelsen, hvor den overskrider det i en revolutionær proces. Dog eksisterer den også *inden for* det kapitalistiske samfund *for sig*. Nemlig dér hvor den er bevidst og bevarer sin klasseidentitet, hvor den gennemfører (også immanent) sine klasseinteresser og dermed sætter sin egen klasselogik op mod kapitalens. Denne klasseidentitet forbliver muligvis endnu ‘fordrejet’, da den langt hen ad vejen er indbundet i reformismen – er rodfæstet i de på overfladen fremdukkende modsætninger. Alligevel er den i dette fordrejede forhold også altid en provokation for den antagonistiske borgerlige klasse og dermed potentielt et subjekt. Og det er i sammenstøddet af interesser *inden for* det kapitalistiske samfund, i produktionsområdets og det borgerlige samfunds erfaringsproces at chancen for at gennembryde skinnet findes. Fra den reformistiske for-sig-klasse kan den blive til den revolutionære klasse-for-sig; den fremmedgjorte subjektivitet, der stadig er samfundets objekt, kan lede til generobringen af klassens subjektivitet.

Derimod er det således, at dér hvor reformismen sætter sig på kapitallogikken, dér bliver modsætningen mellem lønarbejde og kapital fuldstændig udvisket. De samfundsmæssige modsætninger bliver udjævnet og forhindret i at dukke op. Derfor ødelægges arbejderklassens mulighed for at bevare en identitet. Hvis klassen igen vil skaffe sig en identitet, så må den gennembryde en dobbelt mur: den samfundsmæssige hovedantagonisme og ‘dens’ repræsentanters og formodentlige interesseopfylderes ideologiske mur.

37. Sammenlign tillige anmerkning 8. ovenfor.

VII.

»Som bytteværdi er arbejdskraften underordnet kapitalvaloriseringen. Som produktivkraft er den i stand til at udvikle denne valoriserings totale negation.«³⁸ Reformismen forbliver en fange af subsumtionsaspektet, selv om indfangningen samtidig sker modsætningsfyldt, idet klassen på den ene side lader sig integrere i valoriseringssammenhængen, hvorved reformismen bliver udtryk for klassens vurdering. På den anden side er der, selv med underordningen under kapitalvaloriseringen ophobet tilstrækkeligt med konfliktstof til at denne integrationsproces ikke kan få et gnidningsfrit forløb. Afgørende for emancipationen er imidlertid et andet aspekt. Arbejdets produktivkraft som både skaber den samfundsmæssige rigdom og som kommer frem som kapitalens produktivitet, må ikke blot frisætte sig for at fremtvinge den totale negation; arbejderklassen må allerede inden for det kapitalistiske samfund finde og gennemprøve nye muligheder for generobringen.

Hvordan skulle arbejderne ellers kunne være istand til at tilegne sig den fremmedgjorte virkelighed, hvis de ikke allerede i dette samfund bestandig gennem-bryder de ting, forhold og menneskelige relationer som berherskes af kapitalens logik og magt, for at gøre de heri skjulte menneskelige muligheder anskuelige og tilgængelige?³⁹

I spændingsfeltet mellem autonome erfaringer og deres formidling gennem organisationerne, viser vanskelighederne med generobrigsprocessen sig også. Og det er ikke kun de reformistiske organisationer, der står i vejen for denne generobrigsproces. Også de traditionelle leninistiske partier forhindrer den, fordi den lid, som leninisterne fæster til dem, der må opleve generobringen for sig selv, kan ligge på et meget lille sted. De går rundt med et 'subjekt', »der på ejendommelig vis aldrig lærer noget; for hvem det aldrig lykkes at udvikle en autonom bevidsthed – og som derfor ... aldrig kan blive til et aktivt subjekt, men derimod forbliver en manøvremasse for klartskuende jakobinere. Således som allerede Rosa Luxemburg sagde«.⁴⁰

Frigørelsen af den fremmedgjorte produktivkraft og tilegnelsen af subjektivitet kan ikke forskydes til en tid 'efter revolutionen'. Den må starte inden for det kapitalistiske samfund. »Men inden for det borgerlige samfund, der er baseret på *bytteværdien*, skabes der såvel samkvemssom produktionsforhold, der er ligeså mange miner til at sprænge det i luften. (En masse modsætningsfyldte former

38. Agnoli, a.a.O., s. 271.

39. Negt, Rosa Luxemburg, a.a.O., s. 176.

40. Agnoli, a.a.O., s. 278.

af den samfundsmæssige enhed, hvis modsætningsfyldte karakter dog ikke kan sprænges gennem stille metamorfose).«⁴¹

Håbet om den stille metamorfose er reformismens håb. Det er troen på cirkulationssfæren, på politiske foranstaltninger og på den udlignende retfærdighed. De sidste års arbejderkampe og konflikter viser, at minerne ligger i produktionsområdet. Dér gøres der erfaringer som på samme tid er tilegnelsesprocesser. Disse er dog først og fremmest fagforeningernes virkefelt. Resultatet er derfor, at netop interesseorganisationerne, som ifølge deres funktion og legitimation egentlig ikke stræber ud over det borgerlige samfunds grænser, er mest umiddelbart konfronteret med dette samfunds modsætningsfyldte momenter; på den ene side med klassens integration, og på den anden side med 'minefelterne'; dér hvor de nye elementer for arbejdets produktivkraft ligger.

41. Karl Marx, Grundrisse, Berlin (Ø) 1953, s. 77. Dansk Udgave: K. Marx: Grundrids. Udgivet af Modtryk/Kurasje, 1974, s. 71.

Massearbejdsløshed som politiseringspotentiale – den vanskelige læreproces*

Ali Wacker

Den kapitalistiske økonomis langsigtede skabelse af flere problemer, end den kan løse på sin egen udviklingslogiks grundlag, er igen blevet et diskussions-tema – også i Forbundsrepublikken. Det er den senest blevet med diskussionen om begrænsningerne i de naturgivne ressourcer, om en vækst i industriproduktionen, der ikke kontrolleres samfundsmæssigt, og om skabelsen af en overbefolkning.

Dermed stilles påny spørgsmålet om de socioøkonomiske krisefænomeners betydning for udformningen af politiske orienteringer og politisk handlingsvilje. Det er et i al væsentlighed optimistisk krisebegreb, der har domineret inden for den marxistiske teoris rammer siden dens etablering. Således bespottede Marx allerede i »Filosofiens elendighed« dem der kun så elendighed i elendigheden, »uden at se den revolutionært omstyrtende side, der vil vælte det gamle samfund over ende.«¹ Ifølge den opfattelse, at et samfunds manglende evne til at skaffe alle dets arbejdsduelige medlemmer en tilstrækkelig basis for deres selvopretholdelse, skulle dette samfund udgøre en udmærket grobund for at udvikle og udbrede en antikapitalistisk bevidsthed, og dermed også forbedre mulighederne for en politisk gennemførelse af socialistiske positioner. Med denne sammenknytning af den proletariske bevægelses udvikling med de periodisk optrædende tilspidsninger af de økonomiske modsætninger i kapitalismens, syntes socialismens sejr lige så uafviselig som kriserne selv.

At beskæftige sig med de empiriske motiver i virkelige klassekampe og med at undersøge de lønafhængigt beskæftigedes erfaringsdannelsesprocesser, syntes også overflødig. I deres diskussion med »Bauer og konsortier« var det

* Massenarbeitslosigkeit als Politisierungspotential – der schwierige Lernprozess, fra Probleme des Klassenkampfes, nr. 35, Berlin, 1979.

Oversat af Jan Kirstein og Erling Havn.

1. MEW 4, s. 143.

endog Marx' og Engels' diktum, at proletariatets handlinger »præsenterede sig som iøjnefaldende uigenkaldelige«: Det drejer sig ikke om, hvad den ene eller den anden proletar eller endog hvad det ganske proletariat i øjeblikket *forestiller* at sætte sig som mål. Det drejer sig om, *hvad det er* (for et mål), og hvad det, passende til proletariatets eksistens, historisk vil blive tvunget til at gøre.«² Denne historiologiske konstruktion for proletariatets mission har blandt andre H.J. Krahls med stor skarphed kritiseret som metafysik i sit referat over »Produktion og Klassekamp«:

»Han (= Marx) opfylder ikke selv sit desiderat, at menneskene, d.v.s. proletariatet i den sociale revolution skal lære at skabe historien med bevidsthed. I virkeligheden sætter klassebevidstheden sig hos ham igennem som en naturgroet spontaneitet bag om ryggen og hen over hovedet på proletarerne. Klassebevidstheden skabes så at sige ud fra verdensåndens metafysiske logik.«³

Denne inkonsekvens i analysen af det revolutionære subjekt, der forblev uden for den materialistiske kritik, må ifølge Krahls forstås på baggrund af situationen på Marx' tid: »Det er overhovedet ikke faldet Marx ind at angive historisk-genetiske betingelser af subjektiv art for revolutioners opståen, for skabelsen af klassebevidsthed og for konstitutionen af organisationer. Revolutionerne, klassekampene er altid allerede aktualiserede og aldrig latente. Det er borgerskabet som producerer dem, og det er proletariatets opgave at transformere dem.«⁴

Med socialismens udvikling »fra utopi til videnskab« (af Engels) forvandlede de historisk og teoretisk inspirerede håb til den store proletariske revolution sig til lærebogstester i en kommunistisk katekisme: I venten på arbejderklassens uimodståelige sejr lå den socialistiske bevægelses historiske opgave frem for alt i parti- og kadreskolingen, i visheden om – som Rosa Luxemburg senere skrev i diskussionen med revisionismen – »at det kapitalistiske samfund vikler sig ind i uløselige modsætninger. Modsætninger der som slutresultat nødvendiggør en eksplosion, et sammenbrud i hvilken vi spiller rollen som rådgiver. Et sammenbrud der vil likvidere det samfund, der er gået fallit.«⁵ Det gjaldt om at kvalificere sig til denne opgave til denne time X.

2. MEW 2, s. 38.

3. Krahls, H.-J., *Konstitution und Klassenkampf*. Frankfurt 1971, s. 390.

Dansk oversættelse: s. 231.

4. Krahls, a.a.O., s. 389.

Dansk oversættelse: s. 229.

5. Luxemburg, R.; *Gesammelte Werke*, Berlin (DDR) 1971, Bd. 1/1, s. 237 (Reden auf dem SPD-Parteitag 1898).

Ifølge elendighedsteoriens kriseoptimistiske postulat så var nød, arbejdsløshed og elendighed bestemt til at være fødselshjælper for den proletariske klassebevidsthed. Således som Marx i en klassepsykologisk afgrænsning må formodes at have antaget: »Hos den gode tyske borger, hvor det misserable og foragtelige er kronisk og 'altid sig selv lig' hos ham flourerer 'sorgen' i sin rene gestalt. Hvorimod proletariatets nød antager en heftig og akut form, driver det til kamp på liv og død, gør det revolutionært og skaber derfor ikke 'sorg' men lidenskab.«⁶

I et dybtgående studie har Wagner⁷ vist, at elendighedsteorien i sit væsen også var en teori om klassebevidsthedens opståen. Omtrent således skriver Buckarin i sin populære lærebog i marxistisk sociologi fra 1922: »Revolutionens forudsætning er ... en revolutionering af den nye klasses bevidsthed. ... Men hvornår fuldbyrdes denne psykologiske og ideologiske revolution? Den fuldbyrdes, når den undertrykte klasses objektive udvikling sættes i en 'uudholdelig tilstand', når denne klasse klart ser og føler, at ingen forbedring er mulig under den herskende orden, når der ingen 'udvej' er, når det ikke kan fortsætte på denne måde'.«⁸ Denne bestemmelse af en revolutionær situation, der dog ikke er helt i skoven, forbliver dog dunkel i forbindelse med de afgørende formidlende trin. Den bekvemme formel »økonomisk krise → øget elendighed → revolutionær bevidsthed → omstyrtelse« indeholder en række forudantagelser om de arbejdende massers psykologi: For det første må arbejderne erkende, at de har interesser at forsvare. For det andet må de være i stand til at indse, at deres interesser som individer er ophævet i deres interesser som tilhørende en klasse. For det tredje må de være i stand til at skelne mellem deres hovedinteresser – som Marx så dem – og deres mindre betydningsfulde økonomiske interesser. For det fjerde må de tro, at deres klasseinteresser står over de interesser, som de har som medlemmer af en bestemt nation, religionsfællesskab, race osv. For det femte må de virkelig hade deres kapitalistiske udbyttere. For det sjette må de have en forestilling om, at deres situation kan forbedres kvalitativt, hvor vag den end måtte være. For det syvende må de tro, at de selv på en eller anden måde kan tilvejebringe denne forbedring. For det

6. MEW 3, s. 200.

7. Wagner, W., Verelendungstheorie – die hilflose Kapitalismuskritik Frankfurt 1976.

8. Bucharin, N., Theorie des historischen Materialismus. Hamburg 1922, s. 298f. Mod Socialdemokratiets opfattelse af »at der ikke kan finde en proletarisk revolution sted på elendighedens og sultens grund«, citerer han fra en artikel af Marx til »New York Tribune« fra den 2.2.1854: »Dog må vi ikke glemme, at i Europa findes der tillige en sjette magt, der i bestemte øjeblikke hævder sig frem for de samlede såkaldte fem 'stormagter', og som lader hver eneste af dem bæve. Denne magt er revolutionen. Efter lange at have holdt sig tilbagetrukket og i ro kaldes den *under krisen og hungersnøden* igen til kamppladsen.« (Bucharin, a.a.O., s. 300f; Fremhævet af ham).

ottende må de være overbevist om at den marxske strategi eller den marxistiske leder er den bedste vej til at opnå det tilstræbte mål. Og for det niende – efter at alle disse betingelser er opfyldte – må de, når situationen er moden, ikke være bange for at handle i overensstemmelse hermed.«⁹ Alt ialt ser det ud som om alle disse betingelser næppe kan indfries samtidig. Kun lidet taler for, at forventningen om en fælles så at sige naturgroet forenelse af de lønafhængigt beskæftigede i et politisk parti, – en forventning der ikke mindst støttes af tesen om arbejderklassens uundgåelige sejr – er realistisk. Også den proletariske internationalisme, det marxske håb, »at kapitalismen til stadighed ville afsvække og ødelægge nationalismen i retning af en universel form«, er ikke blevet bekræftet. »I virkeligheden fremkaldte og styrkede kapitalismens udvikling nationalismen.«¹⁰ I stedet for at begive sig ud på den svære og vanskeligt kalkulerbare revolutionsvej, fulgte industristaternes arbejdsbevægelse hellere en socialpolitisk reformstrategi.

Til den marxistiske arv hørte således både den kategoriale sikkerhed og høje grad af differentiering i analysen af de økonomiske processer, såvel som den omstændighed at den ikke har nogen ækvivalent i analysen af de sociale bevægelser. Blechschmidt og Müller-Jentsch er tydeligt irriterede, når de ser på den nuværende krise. Under overskriften »Massearbejdsløshed og intet rører på sig« skriver de: »De der for tre år siden måtte have forudsagt den nuværende krises dybde og rækkevidde ville næppe være blevet troet. Men den politiske ro der eksisterer side om side med den nuværende massearbejdsløshed havde man i endnu mindre grad ventet var mulig. Hverken arbejderstanden som helhed eller dens ubeskæftigede del viser tydelige reaktioner på de grundlæggende økonomiske forandringer. Det socialistiske venstre der tilskrev de økonomiske omvæltninger en central betydning for sociale og politiske bevægelser, må spørge sig selv om hvorfor det er sådan?«¹¹ Redaktionskollektiv Gewerkschaften formulerede i Probleme des Klassenkampfes: »Hvis den almene verdensmarkedskrise i sin nuværende udvikling leverer det empiriske bevis for den marxske akkumulations- og kriseanalyses rigtighed, så synes den politiske udvikling i den vesttyske arbejderklasse på den anden side at modsige den af Marx postulerede sammenhæng mellem økonomisk bevægelse og klassebevægelse. Når alt kommer til alt så kan der ikke være tale om, at erfaringerne om de antagonistiske interesse modsætninger i dag tvinger de vesttyske lønafhængige ind i en klassekamp mod kapitalen. Snarere støder man overalt på den betragtning, at resignationen, tilbagetog til det private

9. Ollman, B., Towards Class Consciousness Next Time: Marx and the Working Class. Politics and Society, 1972, 3, 1-24, s. 8 (oversat fra Ali Wachers tyske oversættelse).

10. Anderson, P., Über den westlichen Marxismus. Frankfurt, 1978, s. 163.

11. express 5/1976, s. 10.

og opgivelsen af fremadrettede positioner er den kapitalistiske krises væsentligste resultater ... Arbejdernes indbyrde konkurrence fremstår som en mere realistisk handlingsmulighed, end den solidariske modstand mod kapitalens angreb på livsbetingelserne. Arbejderklassens politiske udvikling fremstår som en slags uberegnelig faktor.«¹²

I sådanne kommentarer og vurderinger ser det ud til, at der endnu medslæbes rester af en massepsykologi, der opfatter nøden og elendigheden som en socialistisk massebevægelses fundament.¹³ Og ifølge hvilken uforeneligheden mellem de samfundsmæssige systembetingelser og ens egne krav til livet, frembringer en massiv indsigt i den kapitalistiske økonomis irrationalitet og destruktivitet og som hermed skulle motivere til kamp mod de samfundsmæssige systembetingelser.

Ifølge nyere socialhistoriske undersøgelser ser det ud til, at tesen om en korrespondance mellem økonomiske kriser og en styrkelse af den arbejdende klasses kampaktiviteter slet ikke er holdbar; end ikke for den tidlige kapitalismes periode. I sit arbejde over folkekampenes historie i England og Frankrig mellem 1730 og 1848 når Rudé ganske vist til den vurdering, at forringelsen i befolkningens forsyning med de nødvendige subsistensmidler gav anledning til og udgjorde baggrunden for oprørske handlinger. Han fortsætter imidlertid: »Dette betyder imidlertid ikke, at dårlige ja endog ødelæggende

12. Probleme des Klassenkampfs 19/20/21, 1975, 5, s. 3.

13. Denne ide har med forskellige accentueringer holdt sig lige til idag: Reich afviste også ideen om hungerkommunismen, geråder dog p.gr.a. sin psykoanalytiske ansats ind i et dilemma: »Forsøger man alene at ændre på menneskenes struktur, så stritter samfundet imod. Forsøger man udelukkende at ændre samfundet, så stritter menneskene imod.« (Reich, W., Massenpsychologie des Faschismus. o. 1933, s. 283), for at fortsætte: »Menneskene må blive sig lidelser af en sådan art bevidst og må begynde at tvivle, så de springer ud over sig selv, for på denne måde at ødelægge den samfundsmæssige struktur, for at skaffe sig en ny. Det går ikke på anden vis.« (a.a.O., s. 285). Bloch griber fat i denne humanistisk-psykologiske drejning i elendighedsteorien. Efter først at have vendt sig imod Marx og fastslået: »Der eksisterer ingen elendiggørelse og ingen fremskridt fra dette laveste punkt. Således at der med dialektisk nødvendighed skulle opstå det omslag, at dette laveste punkt nødvendigvis må ophæves ved proletariatets magterobring og ved gennemførelsen af socialismen«, fortsætter han: »Men denne antagelse om den revolutionerende kraft i denne realdialektik er metodisk rigtig. I stedet for økonomien som tyngdepunkt sættes nu det humane tyngdepunkt, som så ikke mere er indskrænket til den arbejdende klasse.« (Citeret fra Traub, R. og Wieser, H., Gespräche mit Ernst Bloch, Frankfurt 1975, s. 91) På endnu en klassisk manér udtrykkes tiltroen til de økonomiske krisers revolutionsforstærkende magt i Matticks analyse af den amerikanske arbejdsløshedsbevægelse. Efter på sønderlemmende vis at have kritiseret denne tiltro, fortsætter han: »... dog taler alle tegn for, at beskæftigelsespolitikken lakker mod sin slutning, at den nuværende lette konjunktur snart løjer af, at aktiveringen af de arbejdsløse bliver uundgåelig med den videre uddybning af depressionen og med øgningen af arbejdsløsheden, at denne bevægelse når den sætter igang, så vil den uden tvivl stræbe efter at nå ud over sin hidtil opnåede kraft.« (Mattick, P., Arbeitslosigkeit und arbeitslosenbewegung in der USA 1929-1935 (1936). Frankfurt 1969, s. 118).

økonomiske forhold alene var tilstrækkelige til at udløse uro. I England falder strejker og fagforeningsaktiviteter mindre sammen med de største industrielle depressioner og arbejdsløshed og mere sammen med et konjunkturopsving.«¹⁴ Også Thompson vender sig skarpt imod de teorier om sociale uroligheder, som han betegner som »moderigtige« og skriver ironisk: »Ifølge disse så behøver vi kun at korrellere et indeks over arbejdsløshed med et indeks over prisstigninger på levnedsmidler. Hvorefter vi så kan tegne en kurve over sociale uroligheder.«¹⁵

II.

Set med nutidens øjne er det nærliggende at vælge den økonomiske verdenskri- ses tid til prøvesten for gyldigheden af den heroisk-rationalistiske massepsyko- logi, der former elendighedsteoriens tankemodel.

På den ene side eksisterede der i de fleste europæiske lande – også i Tysk land – en bred arbejderbevægelse og et stærkt kommunistisk parti. På den anden side voksede massernes elendighed med krisens varighed.

Ud fra den skildrede opfattelse af virkningerne af disse erfaringer kunne man forvente, at den kommunistiske og socialistiske agitation måtte falde i god jord, og at de arbejdsløse som de første ville samle sig i kampen mod det kapitalistiske system.

I realiteten steg KPD's stemmetal ved Rigsdagsvalgene fra 10,6% i 1928 til 16,9% i november 1932. Den forventede massetilstrømning fra proletariatet udeblev imidlertid og blev – i socialfaschismetesen – tilskrevet Socialdemo- kratiets reformistisk-kontrarevolutionære politik.¹⁶ Wagner fører overbevi- sende denne vurdering (af Soc.dem.'s politik) tilbage til det fremherskende elendighedsteoretiske strategibegreb (hos DKP), således »at udeblivelsen af proletariatets revolutionære aktioner, trods de stadig mere tilspidsede økono- miske og politiske kriser ikke lod sig forklare af Komintern på anden måde end gennem lumske aktioner af arbejderførere, der var faldet fra.«¹⁷ Men også fra Socialdemokratiets side fandtes der, formodentlig ud fra lignende over-

14. Rudé, G., Die Volksmassen in der geschichte. Frankfurt 1977, s. 200.

15. Thompson, E.P., Die 'sittliche Ökonomie' der englischen Unterschichten im 18. Jahrhundert, I: Pals, D. et al., Wahrnehmungsformen und Protestverhalten – Studien zur Lage der Unterschichten im 18. und 19. Jahrhundert. Frankfurt 1979, s. 14.

16. Smlg. Wagner, a.a.O., s. 39ff.

17. Wagner, a.a.O., s. 42.

vejelser, en undervurdering af de farer, der truede fra den fascistiske bevægelse. På partidagen i Leipzig i 1931 erklærede Tarnow under bifald fra de forsamlede: »I vores bevægelses historie kom først den utopiske socialisme, så den videnskabelige. Først kom den følelsesmæssige afvisning af den gældende samfundsorden, så kom det forstandsmæssige greb om den vej, der fører til målet. Denne udvikling kommer sikkert også til at gentage sig hos store dele af de masser, der i dag sværger til hagekorsfanen, og så må det herfra også vise sig, at fra det 'brune hus' i München rekrutteres flere rekrutter til os end til kapitalismen.« Og: »Vi må have tillid til, at denne økonomiske verdenskrise i alle lande også vil drive millioner af nye tilhængere ind under socialismens faner og som vil blive forenet under råbet: 'Bort med denne kapitalistiske samfundsorden' (stormende bifald)«. ¹⁸

Reich hørte til de få, der ikke delte denne kriseoptimisme. Ikke uden sympati citerede han Otto Strasser: »'I Marxister plejer at påberåbe jer Karl Marx' lære. Men som vi ved, så har Marx påvist, at teorien viser sin holdbarhed gennem praksis. I derimod, kommer altid kun med forklaringer på arbejderinternationalens nederlag. Jeres marxisme har svigtet: Til nederlaget i 1914 anvendtes Socialdemokratiets kovending som forklaring, i 1918 dets forræderiske politik og dets illusioner. Og nu har I igen forklaringer parat til den kendsgerning, at masserne under verdenskrisen i stedet for at svinge til venstre, svinger til højre. Men jeres forklaringer skaffer ikke nederlagets kendsgerninger ud af verden! Efter 80 års forløb – hvor er så den praksis, der skal bekræfte læren om den sociale revolution blevet af?« ¹⁹

De psykologiske faschismeteorier forsøgte at give et svar på dette spørgsmål. Det drejede sig om at opklare, hvorfor den socialistiske revolution udeblev. Trods det forhold, at de økonomiske og sociale forudsætninger i Tyskland var til stede i den verdensøkonomiske kriseperiode. Det er denne situation, der danner udgangspunkt for, og som kendetegner de analytiske målretninger i disse teorier. Det var fænomener som familiesocialisation, seksualitet, fordomsberedskaber, nationalistiske identifikationer osv. blikket rettede sig imod. Fænomener der enten slet ikke eller som kun optræder i udkanten af venstrepartiernes arbejde og i deres forståelse af politiske læreprocesser. Den anti-psykologiske affekt, der var fremherskende der, fandt sit mest prægnante udtryk i de forbehold, som KPD-funktionærerne tog over for Reichs seksualpolitiske program: »Man lader sig skyde for revolutionen, ikke for et præservativ«. Ganske vist kan man med nutidens kendskab til psykiske strukturer

18. Citeret fra Luthardt, W. (udg.) Sozialdemokratische Arbeiterbewegung und Weimarer Republik. Bd. 1, Frankfurt 1978, s. 420f.

19. Reich, a.a.O., s. 15.

og dynamik anse den psykoanalytisk-karakterologiske ansats til forklaring på »fascismens personlighedsgrundlag« (Fromm) for problematisk, sådan som Sandford gør det: »Jeg mener, at dispositionelle personlighedsstrukturer som f.eks. den 'rette' autoritetsbundenhed, ikke er så tæt sammenknyttet med de reale forhold, ikke er så fastlagte og stabile, og ikke lader sig så eentydigt føre tilbage på barndomserfaringer, som forfatterne til 'The Authoritarian Personality' formodede²⁰. Men selv om man gør det, er det dog stadig sådan, at de psykologiske fascismeteorier tematiserer såvel krisen i den marxistiske revolutionsteori, som en rationalistisk-heroisk massepsykologis utilstrækkelighed. Som Ollman i relation til disse teorier fastholder: »Mange arbejdere ser sig i krisetider ude af stand til følelsesmæssigt at unddrage sig det etablerede underdanighedsmønster, der så længe har eksisteret. Uanset hvor meget de på et rationelt niveau ønsker at kunne gøre det.«²¹ Uden at kunne gå ind i en udførlig diskussion af disse teorielementer²² er det tilstrækkeligt på dette sted at fastslå deres modsætning til den optimistiske ortodoks-socialistiske krisedoktrin.

Vi er i besiddelse af endnu en prøvesten til at vurdere den massepsykologiske elendighedsteori. Engels skrev i sit forord til den engelske udgave af »Kapitalen« i 1886: »Den længselsfuldt ventede opsvingsperiode kommer stadig ikke; lige så ofte vi tror at se de symptomer, der indvarsler den, forsvinder de atter i den blå luft. Imens stiller hver indtrædende vinter på ny det spørgsmål: 'Hvad skal der ske med de arbejdsløse?' Alt imens tallet på arbejdsløse svulmer op fra år til år, er ingen parat til at besvare dette spørgsmål, og vi kan næsten beregne det tidspunkt, hvor de arbejdsløse mister tålmodigheden og tager deres skæbne i deres egne hænder.«²³ Helt på linie hermed forsøgte de kommunistiske og socialistiske grupper i den verdensøkonomiske kriseperiode, at kvalificere de arbejdsløse til at udgøre den revolutionære fortrop. I Tyskland anførte de Roten Fach- und Industrieverbände (De røde fag- og industriforbund) allerede i 1921 det som den »vigtigste opgave« at forebygge »forarmelsens elendighed, splittelsen og opløsningen af de proletariske kampevner, ved at man forener de arbejdsløse og de arbejdende i een samlet front med fælles mål gennem særlige komiteer.«²⁴ Fem år

20. Sanford, N., 'Authoritarian Personality in Contemporary Perspective. I: Knutson, J.N. (udg.) Handbook of Political Psychology. San Francisco 1973, s. 166 (oversættelse af mig).

21. Ollman, a.a.O., s. 17 (oversættelse JK og PLN).

22. Sammenlign: Wacker, A., Zur Aktualität und Relevanz psychologischer Faschismustheorien – ein Diskussionsbeitrag (udkommer 1979 i et samlebind hos EVA).

23. MEW 23, s. 40 (fremhævelse af mig).

Dansk oversættelse: K. Marx: Kapitalen, 1. bd., København, 1970, p. 116.

24. Kommunistische Politik, 1926, 1, (15/16).

senere vendte den første kongres for den Rote Gewerkschafts-Internationale (Den røde Fagforeningsinternationale) sig til de arbejdsløse og råbte til dem: »I er de første, der har lidt i disse kampe, I bliver også de første, der går til angreb!«²⁵

Men Huber-Koller, der har lavet et studium af »den kommunistiske arbejdsløshedsbevægelse i Weimarer republikkens slutfase«, vurderer at det alligevel ikke lykkedes KPD at mobilisere de arbejdsløse masser gennem og for dets politik.²⁶

I England betragtede ledelsen af den dengang eksisterende arbejdsløshedsbevægelse det som deres vigtigste fortjeneste at have forhindret de arbejdsløse i at glide ud i fascismen.²⁷ Selv på sit højdepunkt aktiviserede og inddrog den engelske arbejdsløshedsbevægelse – efter egen vurdering – højst 10% af de arbejdsløse i deres kampagne. Som i de øvrige europæiske lande forblev de arbejdsløses organisationsberedskab alt i alt dog forbavsende ringe.

Det eneste land i hvilket der opstod en bred arbejdsløshedsbevægelse var USA. Paradoksalt nok, når man måler den med den samfundsmæssige betydning, som de venstrepolitiske grupperinger indtog. Her så det ved første øjekast ud til, at elendighedsteoriens socialpsykologiske aritmetik gik op. Med det resultat at klassekampenes handlingsberedskab lod sig beregne som en virkning af det materielle og det sociale tryk.

Med et tilbageblik på tiden før New Deal vurderer Piven og Cloward: »Havde der ikke eksisteret et beskæftigelsesprogram til at holde befolkningen i ro med, så er det vanskeligt (selv ud fra et tilbageblik) at sige, om ikke den udbrydende uro havde bragt de økonomiske og politiske institutioner i landet i fare.«²⁸ Allerede i begyndelsen af 20'erne havde kommunistiske grupper med parolen »Kæmp! – ikke sulte«, uden rigtigt held forsøgt at organisere de amerikanske arbejdsløse og uddanne dem til kadre for den ventede revolution. Men først med det store verdensøkonomiske sammenbrud i 1930 lykkedes det i nævneværdigt omfang at opbygge arbejdsløshedskomiteer. Højdepunktet for disse aktiviteter var marcher og demonstrationer den 6. marts 1930. Den dag der var blevet udråbt til den »Internationale arbejdsløshedsdag«. Ved hjælp af et kæmpemæssigt propagandaarbejde lykkedes det at mobilisere over een million amerikanere. I en række byer kom det til uroligheder. – For en dels vedkommende endda til blodige uroligheder. F.eks. i Washington, Seattle og frem for alt i New York. Den massive utilfredshed i den befolkning, der var

25. Kommunistische Politik, 1, (9/10).

26. Huber-Koller, R., Die Kommunistische Erwerbslosenbewegung in der Endphase der Weimarer Republik, I: Gesellschaft – Beiträge zur Marxschen Theorie 10. Frankfurt 1977.

27. Hannington, W., Unemployed Struggle 1919-1936, London 1936.

28. Piven, F.F. og Cloward, R.A., Regulierung der Armut. Frankfurt 1977a, s. 163.

truet med tvangsflytninger og sult, havde skaffet sig luft. Aktionens succes overraskede endog organisatorerne. Samme måned mødtes de for at opfange den uro, der var kommet for dagen, og for at binde den til partiets kurs. Men det viste sig snart, at denne opgave ikke var så let, som det først så ud til. I september 1930 klagede een af partilederne: »Krise, krig, modsætninger, opstande i kolonierne, forsvar af Sovjetunionen osv. bliver ofte kun til fraser, der ingen relation har til klasseopgøret i de forskellige områder«. Man besluttede sig til en ændring af politikken: På det nationale niveau blev der propaganderet for og stillet krav om statslige velfærdsunderstøttelser og oprettelse af en arbejdsløshedsforsikring. Inden for lokale områder skulle arbejdsløshedskomiteerne føre en kamp med de kommunale forsorgsansatte – inden for »Bread and Butter« – politikken rammer. Denne nyorientering forblev ikke uden resultater. Således var det i tilfælde af en truende tvangsudsætning fra boligen ikke usædvanligt, at en moder råbte til sine børn »Run quick and find the Reds!« (Løb hurtigt og find de røde!).

Da denne strategi med direkte aktioner, der stod over for et usikkert bureaukrati, for det meste var vellykket, spredte den sig hurtigt. Inden for komiteerne dannede der sig specialiserede grupper, der var ansvarlig for boligspørgsmål, vand og elektricitet. I forskellige byer opsøgte mindre grupper på to eller tre voksne supermarkeder, tog de nødvendige levnedsmidler og forlod butikkerne igen uden at betale. Derimod lykkedes det ikke at gentage succes'en med den store demonstration fra den 6. marts 1930. F.eks. udgjorde medlemmerne af det amerikanske kommunistparti 2/3-dele af det samlede antal deltagere i en hungersmarch i 1932. Fra 1933 bevægede konfliktstrategierne sig overvejende i former, der svarede til den traditionelle forhandlingspolitik: Arbejdsløshedsbevægelsen sporede – som Rosenzweig noterer sig²⁹ – ind på vejen »fra oprør til respektabilitet«. Denne forvandling var ikke alene resultatet af de politiske gruppers organiserings-bestræbelser – politiske grupper der ønskede at blive en forhandlingspartner for de etablerede kræfter. Forvandlingen var tillige udtryk for de bureaukratiske apparaters øgende erfaringer. Apparater der skulle forvalte elendigheden. Når der f.eks. – adskilt fra bevillingsinstansen – blev oprettet en tilhørende ankeinstans, og der blev udstedt præcise retningslinier for samarbejdet med arbejdsløse grupper,³⁰ så søgte man at undgå den direkte konfrontation. Ser man bort fra den omstændighed, at arbejdet i arbejdsløshedskomiteerne betød en god politisk skoling for mange aktivister, så var masseorganisationens revolutionære strategi løbet ud i sandet. Shachtman, der var een af trotskister-

29. Rosenzweig, R., *Organizing the Unemployed. Radical America*, 1976, 10, 37-60.

30. Piven, F.F. and Cloward, R.A., *Poor People's Movements – Why They Succeed, How They Fail*. New York 1977b, s. 78ff.

nes ledere, og senere teoretiker i det amerikanske socialistiske parti, vurderede i et nøgternt tilbageblik: »Skabelsen af en massearbejdsløshed, der antog et i dette land hidtil ukendt omfang, gjorde det muligt ... for kommunisterne at organisere de arbejdsløse og at gennemføre slagkraftige protestaktioner. De var i begyndelsen ledelsen af denne bevægelse ... Hoover var stadigvæk præsident. Da han ikke engang tilbød den ringeste forbedring for de arbejdsløse, så det ud til, at det kommunistiske parti havde vind i sejlene. Men deres succes var en illusion. Dybest set så interesserede den arbejdsløse arbejder sig ikke for kommunismen. Han interesserede sig kun for eet: arbejde. Kommunistpartiet kunne trække ham ind i en demonstration. Men det kunne ikke skaffe ham et arbejde. Det blev New Deal, der virkeliggjorde den mulighed – i det mindste for et par millioner.«³¹ Kapitalismens fleksibilitet blev undervurderet, når det drejede sig om at omgås med økonomiske kriser. Navnlig kunne den almene valgtret partielt kanalisere befolkningens utilfredshed: »Prisstigninger, bolig-mangel, kommunale skatteforhøjelser, udbredt arbejdsløshed eller kravet om raceintegration kunne hos dele af befolkningen udløse en fremmedgørelse fra den samtidige politiske ledelse. Hvis denne fremmedgørelse i tidligere tider kom til udtryk i gadeuorden, så bliver den under det parlamentariske system lænket til valgurnen.«³²

Betydelig mere tøvende end det kommunistiske parti vendte det socialistiske parti sig mod arbejdsløshedsspørgsmålet. I første omgang indskrænkede man sig til at gentage de gamle krav om socialstatslige garantier ved arbejdsløshedsrisici gennem arbejdsløshedsforsikring og pensionsfonds. Stående ansigt til ansigt med den forværrede økonomiske situation og af frygt for en alt for stor kommunistisk indflydelse, begyndte man fra 1931 på lokalt niveau at opbygge egne arbejdsløshedsgrupper. Grupper der i den taktik de udviklede for at gennemføre deres understøttelseskrav knapt lod sig adskille fra kommunisterne. Men som i vidt omfang udelukkede politisk ideologiske spørgsmål til fordel for en pragmatisk kurs. Da de fra starten gav lovgivningsmæssige reguleringer af arbejdsløshedsproblemet høj prioritet, blev de til en drivende kraft ved opbygningen af en central organisation i nationale rammer. »Workers' Alliance af America« blev grundlagt i 1935 og opfattede sig selv som en pressionsgruppe.« Ved Worker's Alliance anden nationale konference deltog – inklusive arbejdsløshedsrådene – 900 delegerede som repræsentanter for organisationer i 36 delstater. Indtil slutningen af året bestod Alliancen ifølge opgivelser af 1600 lokalgrupper i 43 delstater. Organisationen vurderede de-

31. I Terkel, S., *Der Grosse Krech*. Frankfurt 1972, s. 170f.

32. Piven og Cloward, 1977a, s. 106.

res betalende medlemskare til 300.000.«³³ Frem for alt forsøgte den at vinde politisk indflydelse ved forslag om forsorgs- og arbejdsløshedslovgivning. I stedet for direkte og militante gennemsnættelsesstrategier på lokal basis opstod der lobbyisme og forhandlinger. Men hermed begav man sig tilbage til det traditionelle politiske konfliktterrain og reproducerede samtidig den konventionelle spaltning i ledelse og basis. Samtidig med den organisatoriske udbredelse af et institutionaliseret interesseforsvar løb en svækkelse af basissaktiviteterne. Samtidig fjernede Roosevelt-administrationens beskæftigelsesprogram toppen af den almindelige utilfredshed. Den legislative vej havde alligevel ikke bragt de ønskede resultater. Selv om enkelte krav var blevet optaget og virkeliggjort i en reduceret og forvandsket form, så kunne »Workers Alliance« alligevel ikke etablere sig som en virkelig »pressure-group«. Da man nåede frem til Alliancens fjerde årskongres i september 1938 havde den lange række af legislative nederlag krævet deres tribut. Kløften mellem de forskellige fraktioner voksede; forbitret og frustreret begyndte bevægelsen at falde fra hinanden. Herefter blev bevægelsen kendetegnet svagere. Indtil Workers Alliance of America stille opløste sig i 1941.«³⁴ Hermed syntes det resultat givet, som Mattick allerede havde nået fem år tidligere: »Selv en kæmpearmé af arbejdsløse er ude af stand til at tvinge samfundet til at tage hensyn til deres interesser, når det store flertal endnu er i stand til på basis af de bestående samfundsmæssige betingelser, at leve overkommeligt.«³⁵

Der var en tredje retning inden for den amerikanske arbejdsløshedsbevægelse. Den vandt betydning ud over regionerne, og den fandt sine tilhængere fortrinsvist i Ohio og i Pennsylvania. Denne retning er tæt knyttet sammen med aktiviteterne i Conference of Progressive labor, der blev grundlagt i 1929. I denne forening samledes socialister, fagforeningsfolk og frem for alt lærere, folk for hvem ledelsen af de amerikanske fagforeninger var for konservativ. A.J. Muste sad her inde med en betydelig indflydelse. Siden begyndelsen af 20'erne havde han været leder af en fagforeningsskole, som han udbyggede til et centrum for progressiv kadreuddannelse³⁶. Fra 1930 startede man en propagandakampagne for oprettelsen af en arbejdsløshedsforsikring og for offentlige beskæftigelsesprogrammer, en kampagne som man snart erkendte ramte ved siden af de arbejdsløses umiddelbare problemer. Lige som kommunister og socialister gik man så over til på lokalt plan at opbygge arbejdsløsheds-

33. Piven and Cloward, 1977a, s. 173; Rosenzweig skyder på, at arbejdsløshedsorganisationerne højst havde 100.000 medlemmer i 1933.

34. Piven and Cloward, 1977a, s. 174.

35. Mattick, a.a.O., s. 113.

36. Rosenzweig, R., *Radicals and the Jobless: The Musteites and the Unemployed Leagues, 1932-1936*. Labor History, 1975, 16, 52-77.

grupper. Men i modsætning til kommunisternes og socialisternes strategiske konception, på den ene side at rette fordringer til staten, på den anden side at føre kampen for velfærdsunderstøttelse på lokalt plan, så bestemte ideen om selvhjælp aktiviteterne hos de såkaldte »Musteites«. Hermed var de langt mere end kommunisterne og socialisterne i overensstemmelse med det traditionelle amerikanske samfunds idealer. Kommunisterne og socialisterne havde spottet selvhjælpsbegrebet som »collective picking in garbage cans«. Louis Budenz – chefstrateg for musteites – sammenfattede ledetrådene i deres program i seks punkter: (1) Grupperne skulle være åbne for alle arbejdsløse uanset disses tro og politiske overbevisning; (2) gennem anvendelsen af patriotiske symboler skulle arbejdsløshedsgrupperne præsentere sig som »gode amerikanere«; (3) Hvervekampagnerne skulle være aggressive. De skulle føres i stil med en bekendelsesmission; (4) En centralisering skulle ikke tilstræbes; ledelse og initiativer ligger hos de lokale grupper; (5) Sammenknytningspunktet er de arbejdsløses umiddelbare livsfornødenheder (føde, klæder, bolig); (6) De arbejdsløses deltagelse i planlægningen, opbygningen og gennemførelsen af selvhjælpsprojekterne skulle sikre, at disse var tilpasset de forhåndenværende behov. Dette program fandt frem for alt en bred genklang i land-områder og i små industribyer. Ofte eksperimenterede man med en tilbagevenden til direkte vareudvekslingsformer og tjenesteydelser uden pengeøkonomi. Om »Unemployed League« i Seattle hedder det f.eks.: »De arbejdsløse fik stillet fiskerbåd fra fiskeri-fagforeningen til rådighed, fik tilladelse til at samle ikke-solgt frugt og grøntsager på de omgivende landbrugsejendomme, og til at fælde træer på ubenyttet jord. Over hele byen dannede medlemmerne ialt 22 bydelsgrupper; hver med deres eget indkøbscentrum. Hvor man imod levnedsmidler og brænde kunne bytte sig til hårklipping, udbedring af brugt tøj, boligstandsættelse eller behandling af syge.«³⁷ I Pennsylvania igangsatte arbejdsløse minearbejdere en ulovlig kulproduktion i hvilken op til 10.000 personer fandt beskæftigelse. Ifølge en vurdering produceredes der for en årlig værdi af 35 millioner dollars.³⁸ Ved slutningen af 1932 eksisterede der ca. 330 selvhjælpsgrupper, hvis mod og fantasi Sinclair så malende har beskrevet i sin roman »Co-op«.³⁹ Ofte bekæmpet af de lokale forretningsfolk udviklede selvhjælpsforsorgen fra beskedne basisforsøg en aktivitet, der var helt i overensstemmelse med organisatørernes intensioner. En aktivitet der blev anset for at være bevægelsens »cement« – et intensivt socialt sammenhold, der omfattede hele livssammenhængen. Grupperne mødtes ugentligt, organiserede

37. Brecher, J., *Streiks und Arbeiterrevolten. – Amerikanische Arbeiterbewegung 1877-1970.* Frankfurt, 1975, s. 133.

38. Mattick, a.a.O., s. 103.

39. Sinclair, *Co-op – Der weg der amerikanischen Arbeitslosen zur Selbsthilfe.* Hamburg 1974.

fritidsaktiviteter, uddannelses tilbud, men også sit-ins og demonstrationer. Af mange grunde viste det sig ikke desto mindre også her, at en stabilisering og konsolidering af bevægelsen næppe lod sig oparbejde. For det første oplevede selvhjælpsgrupperne – som Brecher senere skrev – »grænserne for en selvhjælpsbevægelse, der lever på resterne af en allerede sammenbrudt økonomi.«⁴⁰ For det andet løsnede New Deals velfærdsprogram det ydre tryk for en del af de arbejdsløse. For det tredje hævnede den pragmatisk-ideologiske propagandaform sig. En form der, inden for musteites, allerede i 1933 ledte til en konfrontation mellem en nationalistisk og en socialistisk retning. I foråret 1934 lykkedes det endnu engang, at samle de arbejdsløse i antistrejkebryderfronten under Toldeo-Auto-Lite-strejken, og dermed gennembryde de arbejdsløses ellers indskrænkede umiddelbare interesse for sikring af deres eksistens. Men hermed var bevægelsens højdepunkt også overskredet. Musteiternes ledelse blev radikaliseret, og samme år fusionerede den med de amerikanske trotskister; men måtte – som kommunisterne før havde gjort det – opdage, at arbejdsløshedsgrupperne ikke lod sig transformere til en spydspids for revolutionen.

Målt med forventningen om en radikal forvandling af massebevidstheden, en massebevidsthed der skulle vokse ud af elendigheden i og ophidselsen over en sammenbrudt økonomi, så var den arbejdsløshedsbevægelse, der i mere end et tiår havde eksisteret i forskellige faser og udformninger, utvivlsomt et fejlslag. Den klassiske formel »økonomisk krise → øget elendighed → revolutionær bevidsthed → omstyrtelse« havde vist sig at være lige så meget en forkortet slutning, som håbet om at der under det ydre tryk ville vise sig en sammensmeltning af arbejdsløshedsbevægelsen. Kommunist, socialister og musteites rekrutterede deres sociale basis i helt forskellige sociale grupper⁴¹ og i forskellige tidsrum. Iøvrigt vandt religiøst inspirerede samlings-bevægelser en ikke uanselig indflydelse og også åbent anti-kommunistiske grupper, som James Cox gruppe. James Cox var en radiopræst, der i 1931 erklærede at: »For et par uger siden læste jeg, at Washington var blevet udsat for en invasion af kommunister. En gruppe der marcherende svingede de røde faner, sang internationale og som forlangte alle mulige fantastiske ting. Dette anser jeg for så modbydeligt, ... at jeg mener en gruppe ægte amerikanske borgere burde rejse til Washington og demonstrere mod arbejdsløshedens vilkår.«

Ifølge alle beretninger stillede flertallet af arbejdsløse aldrig rigtig spørgsmål ved det amerikanske samfunds grundlæggende normer og funktions-

40. Brecher, a.a.O., s. 134.

41. Ifølge Rosenzweig kunne kommunistpartiet frem for alt vinde fodfæste i storbyerne med høje immigrandele, mens Muste-bevægelsen vandt tilhængere i landområderne og i de mindre byer.

måde. Forbitrelse, ophidselse og engang imellem aggressivitet signalerede ingen »revolutionær« bevidsthed, men udsprang snarere af bindingen til de overleverede livsformer, hvis materielle og sociale basis var revet væk i depressionsperioden. Ud af erfaringerne fra den tvangsmæssige udstødning fra arbejdsprocessen og den heraf betingede elendighed, skabtes ingen antikapitalistisk bevidsthed, som gennem indsigten i den kapitalistiske produktionsmådes modsigelser skulle fremkalde viljen til bevidst at tage kampen op for en samfunds- og økonomisk orden, i hvilken vekslingen mellem prosperitet og krise er overvundet. Sultmarcherne, demonstrationerne, gadekampene, produktionskollektiver og de mangeartede former for opstand mod lokale og statslige institutioner relaterede sig alt for umiddelbart til eksistensopretholdelsens konkrete og påtrængende spørgsmål, til at et perspektiv om en radikal afstandtagen fra den bestående samfundsorden kunne etableres. Som den amerikanske historiker Lasch bedømmer det i et tilbageblik: »Arbejdsløshed oplever man tilsyneladende oftere som en ydmygelse end som et bevis for en klasseudbytning. Som et spørgsmål om personlig skyld. En krise i det kapitalistiske samfund bringer ikke nødvendigvis en revolutionær forandring med sig, eller blot en fornemmelse for alternativer. Det skulle da lige være hvis menneskene har viden om en eller anden form for samfundsorden, hvor sådanne ødelæggelser ikke finder sted. Depressioner betragtede man som naturkatastrofer, næsten som jordskælv og oversvømmelser, ikke som de samfundsmæssige katastrofer, de er.«⁴² Kommunisternes og socialisternes forventninger om, at den »rigtige bevidsthed« vil indfinde sig af sig selv under krisens tryk, forhindrede dem i at erkende at de arbejdsløses beredvillighed, til at tilhøre dem og til at deltage i deres forsamlinger og demonstrationer, ikke udsprang af en politisk radikaliserings, men af håbet om at finde støtte og hjælp i elendigheden. Organisationerne var fremgangsrigt frem for alt når de – selv om det var politisk motiveret – praktiserede et resultatrigt socialarbejde. Rosenberg har malende beskrevet det dilemma, der udspringer heraf: »De amerikanske radikale havde deres vanskeligheder når de indlod sig på den nød, som de arbejdsløse til stadighed førte frem for dem, i stedet for at betragte disse problemer som en konsekvens af kapitalismens indre modsætninger. Modsætninger der kun lader sig ophæve gennem en revolution ... For at gennemføre den revolution, som de anså for uomgængelig, måtte de jo interessere sig for de arbejdsløse millioner og vinde deres støtte. Dette forsøg på at vinde en massebasis blandt de arbejdsløse, førte imidlertid uundgåeligt til, at revolutionære krav måtte sammenfattes med ikke revolutionære krav. Som følge heraf så kommunisterne og socialisterne sig stæen-

42. I Terkel, a.a.O., s. 135.

de overfor et forvirrende dilemma: Skulle de indstille sig på den arbejdsløse arbejders umiddelbare behov for understøttelse, beskæftigelse og levnedsmidler; eller skulle de koncentrere sig om for altid at overvinde selve arbejdsløsheden gennem en socialistisk revolution? I første tilfælde ville man måske vinde massernes støtte, men ingen revolution. Mens man i det andet tilfælde måske ville forfejle begge dele.«⁴³

Som gengivet besluttede man sig for »Bread and Butter«-linien. Langtrækende aktioner som de store demonstrationer den 6. marts 1930 eller understøttelsen af Toledo-Auto-Lite-strejken forblev bevægelsens ugentagelige højdepunkter. Drømmene om en stor revolution døde hen. »Selv om de forskellige forsorgsbevægelsers organisatoriske hylstre overlevede endog ind i depressionens sene fase, så var bevægelserne dog i virkeligheden ødelagt langt tidligere; af arbejdslovgivning, af formuebeskatningslovgivning, af det omfattende beskæftigelsesprogram og af det delvise økonomiske opsving.«⁴⁴ I stedet for den forventede korrelation mellem krise og revolution fremstod på ny den mægtige alliance mellem krise og reformisme.

III.

I den bemærkelsesværdige Indledning til sin nyudgivelse af det marxske skrift om »Klassekampene i Frankrig 1848 til 1850« distancerer Engels sig selv-kritisk fra den tidligere revolutionseufori: »Historien har givet os og alle, der tænker som vi gjorde det, uret.«⁴⁵ Et opgør i stil med barrikadekampene i '48 ser for ham – allerede ud fra militærstrategiske overvejelser – lidet lovende ud.« Overrumplingernes tid, hvor en lille bevidst minoritet gennemfører revolutionen i spidsen for de bevidstløse masser, er forbi. Hvor det drejer sig om en fuldstændig omkalfatrering af den samfundsmæssige organisation, dér må masserne selv være med. Déér må masserne allerede selv have forstået, hvad det drejer sig om. Om hvad de med liv og sjæl går ind for.«⁴⁶ Erfaringerne fra første halvdel af dette århundrede har kun kunnet forstærke denne skepsis. Så forskellige teoretikere som den amerikanske økonom Heilbroner og den italienske II Manifesto-gruppe henter ikke deres forestillinger om kapitalismens undergang

43. Rosenzweig, 1975, a.a.O.

44. Piven and Cloward 1977a, s. 174f.

45. MEW 22, s. 515.

46. MEW 22, s. 523.

fra den europæiske revolutionshistorie i den nyere tid – men fra det romerske riges langsomme forfald.⁴⁷

Også den historiske ligning, der førte til tesen om den angiveligt alment gyldige korrespondance mellem økonomisk og socialistisk bevægelse –, »at verdenshandelskrisen fra 1847 var den egentlige fødselshjælper for Februar- og Martsrevolutionerne og at den industrielle properitet, der i midten af 1848 igen slog igennem og som i 1849 og 1850 sprang ud i fuld flor, var den livgivende kraft for den styrkede europæiske reaktion«⁴⁸ – fremstår i dag mere som et vigtigt resultat af Marx' og Engels' socialisationsbiografi end som stedsevarende indsigt i historiske processers dynamik.

At erklære massearbejdsløsheden for et »reservoir af revolutionær energi« – sådan udtalte Losowski i 20'erne – fandt sin grusomme bekræftelse i Tysklands fashisme, skønt det ville være forkert – det viser den amerikanske arbejdsløshedsbevægelse – mekanisk at betegne de arbejdsløse som potentiale for en højre- eller venstreorienteret mobilisering. Sådanne forestillinger om en logisk placering stemmer lige så lidt overens med det sidste århundrede som med dette: Arbejdsløse kæmpede i 1848-revolutionen i Frankrig på Kommunens side og lod sig hverve til kontrarevolutionens mobilgarde.⁴⁹ Henimod slutningen af Weimarerrepublikken stillede arbejdsløse sig til tjeneste for S.A. og de blev eller var medlemmer af kommunistpartiet. Flertallet af dem forblev imidlertid uden for de politiske stridigheder.

Tilsidesættelse af den vante livsrytme i dens veksling mellem arbejde og fritid, tabet af sociale rollefunktioner, erfaringer med individuel afmagt, uklarheden mht. livsperspektiver og social identitet danner et netværk af belastningsfaktorer, der på de fleste mennesker virker demoraliserende. De økonomiske og psykologiske belastninger fremtvinger en indskrænkning af interesse og handlingsområdet til det umiddelbare krav til livet. Muligheden for at opbygge et kontinuerligt og langfristet perspektiv – således som tilknytningen til en politisk organisation fordrer – umuliggøres. Transformationen af den økonomiske krise til en individuel krise udløser således ikke kun vrede og ophidselse, som det antages i elendighedsteorien. Men også angsten og resi-

47. Sammenlign med Heilbrunner, R.L., *Der Niedergang des Kapitalismus*. Frankfurt 1977, s. 108f; med Rossanda, R. et al., *Der lange Marsch durch die Krise*. Frankfurt 1976, s. 194. Il Manifesto-gruppen anser også politiseringen af arbejdsløshedstemaet for at være et vanskeligt forehavende: »Alligevel forblev beskæftigelsesspørgsmålet som det altid var: i vid udstrækning det mest komplicerede kampterrain, på hvilket den verbale propaganda er lettest, hvor endog sporadisk mobilisering er mulig, men hvor koordinerede og virksomme initiativer er endog særdeles vanskelige at virkeliggøre.« (a.a.O., s. 183).

48. MEW 22, s. 510.

49. Sammenlign med Rudé, a.a.O., s. 160ff.

gnationen. Dette er egentlig ret så elendige betingelser forud for vækkelsen til et politisk engagement. Rystelserne i hverdagens rutine i tilfælde af arbejdsløshed, forøger ikke blot handlingspresset – men tillige den sociale virkeligheds kompleksitet. En kompleksitet hvis uoverskuelighed fremmer regressive adfærdsmønstre, afskærmningen fra den omverden der opleves som truende, opbygningen af enkle forklaringsmønstre og billeder af modstandere, angst og afståelsen af udforskende nysgerrighed og fantasi til gavn for den forsigtige tilbagegriben til 'prøvede' livsstrategier.

I den nyere diskussion er der nu også dukket følgende spørgsmål op. Må man i dag ikke udgå fra, at den socialstatslige forsikring er blevet så forbedret i tilfælde af arbejdsløsheden, at der – i modsætning til den verdensøkonomiske kriseperiode – er opnået et sådant mål af aflastning, at det er blevet muligt for de arbejdsløse, at engagere sig politisk.⁵⁰ De arbejdsløshedsinitiativer, der i dette år har været gennemført med to mellemregionale møder, taler for denne mulighed.

Her må der imidlertid erindres om to forhold: (1) Med henblik på de udstødte, så er arbejdsløsheden intet statisk problem. Der finder til stadighed en omstrukturering sted på højt niveau. En omstruktureringsproces der følger socialdarwinistiske kriterier: Antallet af kvinder, ældre og dem med helbredsmæssige begrænsninger er i årevis steget blandt de arbejdsløse.⁵¹ Flertallet af de voksne arbejdsløse deler sig i to grupper: I korttidsarbejdsløse, for hvem arbejdsløsheden fremstår som en midlertidig livssituation, som en slags »fabriksuheld«. I langtidsarbejdsløse, for hvem belastningen med forgæves arbejdssøgning er en opslidende erfaring blandt flere. For begge grupper gælder det, at de antageligt medbringer ugunstige erfaringer for at gennemføre læreprocesser, der rækker ud over forsøgene på individuelle strategier med henblik på en reintegration på arbejdsmarkedet og på en bedre tilpasning til de herskende arbejdsmarkedsbetingelser.

(2) Ifølge en omfangsrig repræsentativ interviewundersøgelse blandt voksne tyske arbejdsløse fra Bundesanstalt für Arbeit lod hele 2% (ud af totalt 6063) sig karakterisere ved at henvise til en »socialistisk orienteret kritik

50. Bahn Müller, R., Arbeitslose als politisches Konfliktpotential? I: Wacker, A. (udg.), Vom Schock zum Fatalismus? Frankfurt 1978, s. 110.

51. Bundesanstalt für Arbeit: Überlegungen II zu einer vorausschauenden Arbeitsmarktpolitik. Nürnberg 1979 (2. oplag), s. 28ff. Fra maj 1975 til maj 1977 er f.eks. andelen af arbejdsløse med sundhedsmæssige indskrænkninger steget fra 18 til 25%, hos mænd til ca. 34%. Andelen af 50 til 65-årige arbejdsløse i forhold til totaltallet steg til rundt regnet 19%. Alt ialt kan man iagttage en ... (Siebungseffekt??) forbundet med en øgning og befæstigelse (fastholdelse) af de langtidsledige.

af kapitalismen«. ⁵² Andre undersøgelser ⁵³ bekræfter, at en længerevarende arbejdsløshed er forbundet med en øget fatalistisk livsindstilling. Fatalismen er imidlertid kun et andet udtryk for et fænomen som Mannheim har beskrevet 30'ernes massearbejdsløshed med: »Den kulturødelæggende virkning af en vedvarende arbejdsløshed på et samfund kan ikke vurderes højt nok, fordi forvandlingerne i disse lags måder at forholde sig på, stråler naturligvis ud over vedkommendes egen sociale kreds. ødelæggelsen af 'livsplanet' hører til de væsentligste negative resultater af arbejdsløsheden. Dette (plan) er en livsvigtig form for den personlige rationalitet, fordi den sikrer den enkelte fra umiddelbare reaktioner på midlertidige irritationer. Dets ødelæggelse øger i høj grad den psykiske påvirkelighed og styrker troen på saliggørende vidunderløsninger.« ⁵⁴ Når det er så lidet sandsynligt, at de arbejdsløse tager for sig, bliver til en virksom politisk faktor, så må deres rolle som potentiel halehæng for politiske grupperinger inden for et parlamentarisk system, ikke undervurderes.

Nu må vi imidlertid vare os for at mystificere de arbejdsløse. Lige så lidt som de kan bruges som revolutionær fortrop for den socialistiske revolution, lige så lidt er der sagt om dem med etiketten »arbejdsløs«. Ser man et øjeblik bort fra belastningen i arbejdsløshedssituationen, så svarer de arbejdsløse mht. deres psykosociale profil i store træk til befolkningsgennemsnittet.

I stedet for at have tiltro til, at belastnings- og overflødighedserfaringer af sig selv kan forarbejdes aktivt, må vi snarere udgå fra, at disse erfaringer er forbundet med læreblokeringer. Dette har Gronemeyer grundigt bekræftet i sine undersøgelser over betingelserne for opløsningen af politisk apati: »Kun en person der allerede før krisens tryk har udviklet produktive problemløsningskapaciteter kan forholde sig konstruktivt i krisesituationer, under krisen

52. IAB-Kurzbericht. I hele tal gik 9% ind for en sammenlægning i arbejdsløshedsgrupper; 0,2% var organiserede.

53. Hentschel, U., Politische Einstellungen von Arbeitslosen; Mohr, G., und Frese, M., Arbeitslosigkeit und Depression (begge i Wacker, A., a.a.O.). Ifølge Hentschel Untersuchungen in Nordrhein-Westfalen steg antallet af »fatalister« klart med arbejdsløshedens varighed (til 50% ved længere arbejdsløshed). Ifølge Mohr og Frese falder varetagelsen af den subjektive kontrol tydeligt med længerevarende og gentagen arbejdsløshed. Det er en forudsætning for en stabil handlingsmotivation, at man kan anse sin egen handling (handlekraft) som meningsfuld og givende loving på resultater. Eller også indfinder der sig et fænomen, som Mattick iagttag hos de amerikanske arbejdsløse: De stiller sig på ny til rådighed for politiske bevægelser, nu ikke mere som deltagere, men derimod som underordnede, som blinde der følger lederen. Paradoksalt nok så indfinder de sig nu i bevægelsen, fordi alt er ligegyldigt for dem, ...« a.a.O., s. 113). Vi antager, at dette også udgjorde et grundlag for de fascistiske underordnede, der i Tyskland fulgte Føreren (Der Führer).

54. Mannheim, K., Mensch und Gesellschaft in Zeitalter des Umbaus (1940). Darmstadt 1958, s. 124.

åbnes næppe nogle produktive alternativer.«⁵⁵ Denne insisteren på udvikling af handlingskompetence er vigtig for arbejdet i arbejdsløshedsgrupper, for at gennembyrde selvbeskyttelsesmekanismen: fatalistisk indkapsling. »Kun delerfaringer vundet ved lykkelig gennemført livspraksis kan være virksom som en terapi mod afmagtserfaringer. Det gælder om at styrke tiltroen til egen kompetence. Der er behov for sanselige erfaringer for, at forholdene ikke er blind skæbne, men derimod er tilgængelige for egen indflydelse.«⁵⁶ Det er en nødvendig opgave for arbejdsløshedsinitiativerne, at strukturere et sådant erfaringsfelt. Den der mistror det lidet radikale, den kvasiterapeutiske karakter ved dette arbejde, er hermed erindret om, at politiske læreprocesser også tager tid, og at det tidlige Socialdemokratis vælgerforeninger rådede over et lignende »terapeutisk« arrangement: »I begyndelsen af enhver debat sagde formanden for vores forening altid lige ud, at han opfordrede enhver til at deltage i en livlig debat. Og denne opfordring begrundede han altid med omtrent følgende ord: 'Vores vælgerforeningsmøder eksisterer først og fremmest på grund af debatten. Det er ønskværdigt, at alle taler, at alle giver sit besyv med. Endog når dette foregår i den mest ynkelige form. Enhver er sikker på ikke at blive latterliggjort ... Og alle der talte på disse møder, også når der blev fremført det mest vanvittige, blev der hørt på med ro og opmærksomhed, ja næsten med barnlig alvor ...«⁵⁷ Det er vel egentlig kun på denne måde, at det som Brecht har betegnet som en fejl i menneskenes befrielse fra deres klassefordomme, kan forhindres: »Når vi taler med ham, må vi altid holde os for øje, at vi foruden den måde, som han eksisterer på, også holder en anden måde at eksistere på klar for ham. Ellers må han jo befrygte, at for os ligger der mere i vores argumenter end i hans eksistens.«⁵⁸

Hermed bliver det også tydeligt, at vi selv endnu befinder os i en omskolingsproces der ikke mindst tillige bestemmer vores egne svagheder. Kapitalismekritik tager ikke fat i menneskenes forstand og fantasi, hvis de kun fordobler de bestående forhold kritisk, uden at skitsere en konkret handlingshorisont. Ligebevægelsen i Italien⁵⁹ er et eksempel herpå, ligesåvel som stålarbejderes militante kamp for opretholdelsen af deres arbejdsplads. I dag lader nøjagtig lige så få sig skyde og slå for en abstrakt socialistisk revolution som for et præservativ.

55. Gronemeyer, M., *Motivation und Politisches Handeln*. Hamburg 1976, s. 72.

56. Gronemeyer, a.a.O., s. 39.

57. Göhre, P., *Drei Monate als Fabrikarbeiter* (1890), I: Eckert, G., *Aus den Lebensberichten deutscher Fabrikarbeiter*. Braunschweig 1963, s. 25.

58. Brecht, B., *Gesammelte Werke* 20. Frankfurt 1967, s. 65.

59. Aschemann, G. und Frey, C., i *ProKla* 32, 1978, 8, s. 130ff.

Vi bærer endnu på den arv, som André Gorz har givet et præcist navn for: »Indtil i dag bestod den socialistiske arbejderbevægelses svaghed i alle kapitalistiske lande i disses mere eller mindre udprægede manglende evne til at forbinde kampen for socialismen med de dagsaktuelle krav ... I mindst 30 år har den kommunistiske bevægelse udbredt en profetisk tro på katastrofen og har forudsagt kapitalismens tvangsmæssige sammenbrud. I de kapitalistiske lande bestod deres politik i den 'revolutionære venten på krisen'. Man tænkte, at kapitalismens indre modsætninger blev stadig dybere, at de arbejdende massers situation blev stadig ringere. Den revolutionære rejsning gjaldt som et spørgsmål om tid ... Denne holdning førte imidlertid ind i en blindgyde ... I dag må den socialistiske bevægelse sige nøjagtig *hvad* socialismen bringer, hvilke problemer den alene kan løse og *hvorledes* den kan løse dem.«⁶⁰

60. Gorz, A., Zur Strategie der Arbeiterbewegung im Neokapitalismus. Frankfurt 1967, s. 9/10.

Agnes Heller und Ferenc Fehér machen in den in diesem Band abgedruckten Aufsätzen die politischen Implikationen ihrer "Philosophie eines linken Radikalismus" deutlich: "Auch heute kann radikal genannt werden, wer den Kapitalismus mit allen seinen Folgeerscheinungen zu überwinden trachtet; als radikaler Sozialist jedoch ist nur derjenige zu bezeichnen, ... der ebenso die Realität aller menschlichen Bedürfnisse anerkennt (diejenigen ausgenommen, die Unterdrückung und Ausbeutung anderer im Sinne der kantianischen Einschränkung den anderen als bloßes Werkzeug zu gebrauchen, beinhalten); ... Nur derjenige kann ein radikaler Sozialist sein, der weiß, daß das einzig wahre Ziel lediglich das sein kann, das als solches von der Mehrheit anerkannt wird und für das sie bereit ist, sich ebenso zu engagieren wie für die Befriedigung ihrer eigenen Bedürfnisse."

Agnes Heller *Theorie der Gefühle*

Das erste marxistische Standardwerk zur Theorie der Gefühle
ca. 400 Seiten; Großformat; Subskriptionspreis bis zum 30. 6. 1979:
DM 36,- (danach: DM 48,-)
ISBN 3-87975-173-0

Agnes Heller, bekannt durch ihre Arbeiten "Theorie der Bedürfnisse bei Marx" und die Auseinandersetzung mit Erich Fromm "Instinkt, Aggression, Charakter", in der Einleitung ihrer bahnbrechenden Arbeit:

"Wie läßt sich der 'Standpunkt' unserer Theorie der Gefühle formulieren?
Vor allem: wir akzeptieren die Fragestellung unseres Zeitalters, infolgedessen ist auch für uns die Analyse des Verhältnisses von Gefühl und Denken grundlegend. Die Präferenz der letzten Einheit von Gefühl, Denken

F.Fehér/A.Heller **Demokratie, Sozialismus und Bedürfnisse**

Über die Formen der Gleichheit;
Die Diktatur über die Bedürfnisse;
Demokratie gestern, heute und
morgen
ca. 180 Seiten; Paperback; ca. DM 18,-
ISBN 3-87975-166-8

VSA-Verlag

und Moral ist zugleich unser ordnendes und organisierendes Prinzip.

... Der Mensch ist zwar ein einheitliches Wesen, doch die Persönlichkeit ist gespalten ... Unsere Theorie der Gefühle geht aber von der Existenz dieser widersprüchlichen Bestimmung aus.

Das Problem des ersten Teiles ist die Einheit des Menschen. Das Problem des zweiten Teils des Buches ist die Spaltung der Persönlichkeit. Wir werden im Fortgang der Analyse zu zeigen haben, daß beide Momente Teile des selben Problems darstellen" (Agnes Heller)

DEN UMULIGE (RE)PRODUKTION

– en diskussion af ændringerne i det samfundsmæssige grundlag for den mandlige identitet.

Bjarne Andersson & Steffen Kiselberg

Denne artikel diskuterer lønarbejderes (og specielt mandlige lønarbejderes) forsøg på at få deres eksistens til at hænge sammen, selvom det åbenbart er særdeles svært under det atomiserede lønarbejderliv, med det skarpe skel mellem produktionssfære og reproduktionssfære. Vi anvender begrebet »den mandlige kønsidentitet« som en karakteristik af konkrete eksistentielle forsøg på at skabe denne sammenhæng. Disse forsøg – eller kampe som det jo oftest er – vil have tydelige klassemæssige forankringer, men vi er overbeviste om at der ikke eksisterer vandtætte skodder mellem en borgerlig og en proletarisk mandlig identitet. – Selvom de økonomiske strukturer i samfundet giver kvalitativt forskellige handlemuligheder for grupper og klasser, er det alligevel strukturerne og forandringsprocesserne, der er vores hovedinteresse i artiklen. Når vi anvender begrebet »krise« ud over de områder hvor det drejer sig om en diskussion af en akkumulationskrise, er det fordi vi opfatter ændringerne i visse af de processer vi behandler som så tilspidsede, at en omformning af dem er nødvendig.

Indledning

»... partiet og bevægelserne: boligbevægelsen, kvindebevægelsen og visse andre bevægelser ...«

Hvergang formen dukker op, sidder man tilbage med sine usikkerhedsfølelser over, hvorvidt strategierne nu også tæller ens egen uvurderlige bevægelse med blandt de visse andre. Studenterbevægelsen og den antiimperialistiske bevægelse sikkert nok, cyklistbevægelsen sikkert ikke. Og et eller andet sted mellem studenterbevægelsen og cyklistbevægelsen ligger så formodentlig også *Mandebevægelsen*.

Undertiden gribes man af ønsker om at blive positivt bekræftet i, *at* man eksisterer på den socialistiske bevægelses landkort. Og man skulle være et utaknemmeligt skarn, hvis man ikke greb lejligheden når den bød sig – her i form af et tilbud om at give vores besyv med i tematiseringen af de nye problem- og kampområder, der er opstået på grundlag af forandringer i reproduktionsbetingelserne siden begyndelsen af 60'erne. Problemer som – fordi de ikke har kunnet artikuleres igennem de traditionelle reproduktionskamporganisationer – har ført til dannelsen af en række forskellige »sociale bevægelser«.

Den ændrede samfundsmæssige arbejdsdeling mellem kønnene

Vi vil holde os til de afstukne rammer, selvom grundlaget for og perspektivet i mandefrigørelseskampen *ikke* er begrænset til reproduktionssammenhænge. Når det er sagt, vil vi til gengæld godt lægge ud med følgende grovsortering til forståelse af problematikken: mens ændringerne i kvindesituationen siden begyndelsen af 60'erne har manifesteret sig med nogenlunde lige vægt på produktions- og reproduktionssiden, så har ændringerne for mændenes vedkommende *først og fremmest* gjort sig gældende indenfor reproduktionssfæren.

Den ændrede situation indenfor reproduktionssfæren har ganske vist sine rødder i ændringer indenfor produktionssfæren, men det er ikke dér, ændringerne har gjort sig *mærkbare* på en sådan måde, at vi kan tale om en krise for den traditionelle maskuline kønskarakter. Det er det, der her er tale om: Mandebevægelsen som svar på en række problemer og muligheder, den samfundsmæssige udvikling har aktualiseret som tema for politisk bearbejdning.

For at begrunde påstanden om en sådan forskellig vægtning i forholdet mellem ændringer i arbejdsmarkeds-/privatlivssammenhængen på den ene side og

henholdsvis kvinde- og mandsituationen på den anden side, vil vi – meget originalt! – tage udgangspunkt i opbruddet i den traditionelle arbejdsdeling mellem kønnene.

»I 1960 var mindre end en fjerdedel af de gifte kvinder under 60 år beskæftiget ved udearbejde; i 1965 omkring en trediedel og i 1970 henimod halvdelen.«

Citatets indhold turde være velkendt. Ligeledes at kvindernes march ud på arbejdsmarkedet må betragtes som en *irreversibel* proces. Der er næppe nogen grund til at gå nærmere ind på det her.

Det er indlysende, at dette skred i det traditionelle kønsrollemønsters (altså arbejdsdeling i vid forstand) materielle grundlag nødvendigvis på længere sigt kræver en omstilling i adfærd og bevidsthed hos *begge* parter, mand og kvinde. For kvindernes vedkommende således at de sammen med de nye arbejdsfunktioner indenfor markedssammenhængen udvikler de dertil krævede psykiske dispositioner. For mændenes vedkommende således at de påtager sig de reproduktive funktioner i hjemmet på lige fod med samleversken og udvikler de dertil krævede psykiske dispositioner.

»Logisk set« skulle omlægningerne således gå lige op – hvad de selvfølgelig *ikke* gør. Kvindernes lange kamp har belært os om, at realiteterne i den generelle kvindesituation hedder *dobbeltarbejde*, fordi de udearbejdende kvinders mænd *ikke* påtager sig de reproduktive funktioner på fuldt ud lige fod, selvom de nok »hjælper til« mere end før. Ændringerne i kvindesituationen manifesterer sig derfor – både faktisk og som politisk opgave – med lige vægt på produktions- og reproduktionssiden.

For mændene derimod er ændringerne i arbejdsmarkedssituationen ikke mindst en *indirekte* effekt af »deres« kvinders lønarbejde, i det omfang at disse kvinders udearbejde på længere sigt tvinger ham til at påtage sig en række af reproduktionsfunktionerne, hvilket selvfølgelig kan (og må, når han påtager sig dem fuldt ud på lige fod med samleversken) bringe ham i en problematisk situation overfor de præstationskrav, der stilles ham i arbejdsmarkedssammenhængen, så længe disse præstationskrav er uforandret de samme som før opbruddet i arbejdsdelingen mellem kønnene. Hermed har vi allerede antydnet nogle af de politiske krav m.h.t. arbejdsmarkedspolitikken, vi som mænd må stille i denne nye situation (nedsat arbejdstid, barselsorlov til mænd m.m.) F.eks. kræver landets største Metal-afdeling nu 3 måneders barselsorlov til mænd). Men foreløbig har vi kun villet argumentere for, at mens ændringerne i kvindesituationen i lige omfang har udspillet sig i produktions- og reproduktionssammenhængen, så har den ændrede mandsituation først og fremmest gjort sig gældende indenfor reproduktionssfæren. Det er derfor også dén, vi i det følgende vil koncentrere os om.

»Mandens krise«

Som nævnt er de fleste kvinders dobbeltarbejdssituation et vidnesbyrd om, at mænd endnu ikke er kommet »på højde med« det produktionsrationelle krav om en revision af traditionel maskulin livsstil i takt med den ændrede arbejdsdeling mellem kønnene. Mandens forsøg på at løse de konflikter, som er forbundet med dobbeltarbejdet, ved at give den som revanchistisk hustryran er uholdbar på længere sigt. Han må lære at se hende som *partner* og dele de reproduktive funktioner på lige fod: barnepleje, indkøb, madlavning, tøjvask, rengøring osv., osv.

Det at kvinderne begynder at tjene egne penge, indebærer endvidere at presset fra forsørgerrollen (der understøttes af den statslige sociallovgivning) lettes. Dette pres har givetvis været af stor betydning for den traditionelt maskuline kønskarakter, idet forsørgerrollen har tvunget manden ind i en ensidig, endimensionel orientering mod arbejdsverdenen.

Alt dette og mere til er forhold, der har direkte relation til ændringerne af kvindesituationen fra begyndelsen af 60'erne, men det bør *ikke* – som man almindeligvis er tilbøjelig til – forlede til den opfattelse, at ændringerne i mandesituationen ligger klart for dagen, bare man har gjort sig fortrolig med det samfundsmæssige grundlag for ændringerne af kvindesituationen.

Det er den samme fejlslutning, som gør sig gældende, når man påstår at Mandebevægelsen slet og ret er et produkt af Kvindebevægelsen, i den forstand, at kvindebevidste kvinder i vores midte har kritiseret den traditionelle maskuline livsstil og afkrævet os noget andet og bedre. Forklaringen holder selvfølgelig stik et langt stykke henad vejen, men langt fra hele vejen. Og hvad der er vigtigere: ved udelukkende at fokusere på den nye kvindebevægelse og problemerne ved tilpasningen til de krav der udgår fra Kvindebevægelsen, kommer vi til at reducere omfanget af de opgaver, opbruddet i den traditionelt maskuline livspraksis stiller os overfor. Opbruddet hænger sammen med selve den industrielle kapitalisme og går altså over 100 år tilbage. (Det kan vi ikke gå ind på her. Vi kan kun understrege, at selve det faktum, at socialister idag kan sidde og påstå, at krisen for den mandlige identitet er et resultat af de sidste ti års kvindebevægelse, kun er endnu et vidnesbyrd om den katastrofale mangel på politisk bevidsthed om mandens problemer og problemerne med manden, som har kendetegnet traditionel marxisme overhovedet. Denne form for »forståelse« bygger på en parcellering af mandeidentiteten ... økonomi, fysik, seksualitet, viden osv., osv. I denne »forståelse« bliver det tilstrækkeligt at sætte sin politiske kamp ind på en af parcellerne, og vi er med andre ord tilbage i den borgerlige videnskabs arketype ... lav en mande-model af løst

sammenknyttede parceller – justér lidt her, justér lidt der – så skal han nok fungere godt (?). En sådan model, eller rettere et sådant drømmebillede er løsrevet fra samfundsstrukturer, kapitalismeudvikling, socialisering m.v. og tjener kun det formål, at lemlæste en problembevidsthed, der kan gøre kritikken af mandeidentiteten total.)

Fokuseringen på Kvindebevægelsen og den deraf følgende reduktion af de politiske opgaver, der tegner sig i forbindelse med »mandens krise«, er således kun ét symptom på elendigheden i forståelsen. Når dertil lægges indsnævringen, at hele snakken under alle omstændigheder er en typisk mellemlagsproblematik, sådan at den også af den grund er uden nævneværdig klassekampsrelevans – ja, så bevæger man sig, med et ræsonnement i den skure, lige lukt mod en gentagelse af den fatale misære i 30'ernes klassekamp, hvor man overlod det til reaktionen at politisere opbruddet i den foreliggende socialpsykologi.

Ændringerne har allerede længe været undervejs, endda i meget bred målestok, selvom de – og er det så overraskende? – først og fremmest er blevet artikuleret fra mellemlags-positioner. Og der er mange andre grunde hertil end Kvindebevægelsen, solide ting og sager i samfundets materielle basis som simpelthen har gennemtvunget dette opbrud, og det på tværs af lagspecifikke og subkulturelle tilhørsforhold.

Problemprocesser: stat, arbejdsmarked, reproduktionssfære, forbrug

Vi har allerede – meget summarisk – nævnt ét kompleks af »faktorer« bag opbruddet, nemlig det som har at gøre med kvindesituationen fra 60'ernes begyndelse og som derfra forplanter sig til mandsituationen.

Som bekendt er ændringerne i kvindesituationen indlejret i processen med den enorme vækst i den samfundsmæssige rigdom, som kendetegner højkonjunkturen fra sidst i 50'erne og frem til begyndelsen af 70'erne. Altså »forbruger-samfundets« og »velfærdsstatens« epoke. Lad os nævne nogle andre materielle »faktorer«, ligeså summarisk.

I forbindelse med omtalen af kvindernes lønarbejde nævnte vi en række af de reproduktive arbejdsfunktioner, manden på længere sigt måtte påtage sig, madlavning, barnepleje osv., altså netop de funktioner som historisk ligger til grund for udviklingen af det såkaldt »kvindelige«: sansen for primærbehovene, en følsomhed for det kropsnære. Ikke mindst i forbindelse med barneplejen,

hvor manden må lære »kvindelig intuition«: lydhørhed for det usagte, evnen til at være psykisk *nærværende* i situationen her og nu. Og vi pegede på betydningen af lettelsen af presset fra forsørgerrollen og dermed muligheden af en mindre endimensional orientering mod arbejdsverdenen og dens præstationsprincipper.

Svækkelsen af presset fra forsørgerrollen understøttes nu yderligere med hele udviklingen af *socialstaten*. Mon ikke man kan regne med, at én af socialstatsfænomenets bevidsthedsdannende effekter indgår i den samme proces? Med bevidstheden om i sidste ende altid at kunne blive forsørget svækkes omfanget af den nødvendige selvkontrol, tvangen til langsigtet planlægning og opsparing, »forsikring« på alle led og kanter (pension, sygdom osv.). »Velfærdsstaten« er jo netop et udtryk for, at staten – i hvert fald til et vist minimum – overtager centrale dele af de reproduktionsopgaver, som tidligere påhvilede den enkelte familie selv, og dermed først og fremmest manden som familieforsørgeren. Nu som før finansieres udgifterne hertil hovedsagelig af visse grupper lønmodtagere, men altså over skattebilletten, og på den måde svækkes omfanget af den nødvendige selvcensur.

Endvidere kan fremhæves svækkelsen af *arbejdsløshedstruslen* under den langvarige højkonjunktur. Arbejdsløshedstruslen har utvivlsomt fungeret som en disciplineringsfaktor af første rang under kapitalismen og en langvarig svækkelse af den bidrager til løsgørelsen af den endimensionale orientering mod arbejdsverdenen, vi talte om før.

Endvidere kan nævnes, at den højtudviklede kapitalisme – af grunde vi ikke skal komme ind på her – har nødvendiggjort en enorm udbygning af cirkulations- og administrationssfæren. Det blev først og fremmest kvinderne, som tegnede sig for tilgangen til disse sektorer, men også store dele af den mandlige lønarbejderstyrke overflyttedes fra den egentlige produktionssfære til kontorerne og butikkerne, hvor »atmosfæren« som bekendt er en helt anden. Vi nævner det kun, uden at komme nærmere ind på det, fordi vi som sagt koncentrerer os om reproduktionssfæren.

Hvad der derimod skal pointeres, i forbindelse med udbygningen af cirkulations- og administrationssfærens betydning for mandesituationen i reproduktionssfæren, er at udbygningen er et element i den historiske tendens, som gør, at den højtudviklede kapitalisme bl.a. må baseres på masseproduktion og derfor også kræver masseafsætning. Det bliver af samme grund nødvendigt, at der oparbejdes en bestemt socialpsykologi i befolkningen, sådan at den er indstillet på *forbrug*. Traditionelt har kvinderne stået for forbruget, men jo hårdere konkurrencen om totalforbruget bliver, desto større betydning får det relativt uudnyttede marked, der ligger i mændenes lyster. For at mændenes potentielle købelyst kan realiseres, er det imidlertid nødvendigt med en grundig modifikation af den

traditionelle manderolle, sådan at den i stigende grad orienteres mod forbrug. Det traditionelle maskuline forbrugsmønster omkring bil og anden teknisk potensforlængelse er utilstrækkeligt, og de forbrugsgrænser og latente behov, der er bestemt gennem lønarbejdet og lønkampens betingelser, får reklameindustrien til opgave at opfange og styre henimod en udbygning af hans forbrugsmønster sådan, at det generelt orienteres mod at nyde og gøre indtryk. Den får til opgave, at indbygge i ham en mere selvsmagende (narcissistisk) sensibilitet og sexualitet, og den nye sensibilitetsindustri succes kan bl.a. aflæses i en voldsom ekspansion i omsætningen af herretøj og kosmetik for mænd. Hvor betydningsfuld denne side af processen end er, bør den dog ikke beslaglægge hele opmærksomheden. Det overordnede og væsentlige er tendensen henimod en svækkelse af produktionsfæren til fordel for privatsfæren som sådan – som udfoldelsesrum for mændenes »selvrealisering«.

Endelig vil vi – som foreløbig sidste led i denne brudstykkeagtige og summariske opregning af »faktorer«, som dels bevirker en »krise« for den traditionelle maskuline kønsidentitet, for så vidt som de virker opløsende ind på dens materielle, samfundsmæssige grundlag, dels peger på *reproduktionssfæren* som stedet for opbrudsprocessen – pege på betydningen af den svindende stabilitet i parforholdsdannelsen.

Almindeligvis har man jo fremstillet kønsrollemønstret sådan, at kvinderne er så afhængige af mændene og ikke kan klare sig alene. Men det er jo en sandhed med modifikationer. Hun har først og fremmest været økonomisk afhængig. Til gengæld er det en del af samme dialektik, at manden har været uhyre dårligt rustet til at »klare sig selv«, når det gælder reproduktionssfarefunktionerne i bred forstand. Ganske vist lærer mændene efterhånden – mere eller mindre frivilligt – at lave mad, vaske tøj etc. i takt med kvindernes udearbejde. Men de er fremdeles dårligt rustet til at »klare sig« alene i psykisk henseende, når det gælder alt det, som *også* hører med til reproduktionssfæren ... at skabe »hygge« i hjemmet, det mentale residuum. Det viser sig, at mænd hurtigere end kvinder går i opløsning ved skilsmisse, ægtefælles død. Problemet stiger selvfølgelig i takt med den svindende stabilitet i parforholdsdannelsen. (Dette efterhånden veldokumenterede faktum støttes i høj grad af erfaringerne fra de kønspolitiske bevægelser alternative rådgivninger, fra de mere etablerede familierådgivninger og for nylig af en undersøgelse af danske selvmord i 1972, hvor separerede og skilte mænd som gruppe »udmærker« sig ved at have en meget stor selvmordsfrekvens.)

Opløsningen af stabile parforholdsstrukturer er i sin *tendens* et mindre problem for kvinderne end for mændene. Symptomatisk i den henseende er det nok, når der fra kvindepolitisk side undertiden slås til lyd for, at man (kvinder) hellere end at leve i en serie dårlige ægteskaber skulle bo alene

sammen med sine børn eller med andre kvinder i kvindekollektiver. Omvendt hører vi sjældent om, at mænd på samme måde føler sig fristet af udsigten til mandekollektiver og heller ikke i samme omfang fristet af en tilværelse som »alenemand«. De vil være mere opsat på hurtigt at etablere nye parforhold. Spørgsmålet er blot, om alligevel ikke stadig flere faktisk kommer til at leve som »alenemænd«.

Selv om det her langt fra er vores mening at give et større empirisk belæg for disse betragtninger, kan vi ganske kort skitsere udviklingen i parforholdsstrukturen i USA, BRD og Danmark. I USA lever 16 af 215 mill. amerikanere som enlige og udgør ca. 21% af husholdningerne, men andelen vokser hurtigt (f.ex. er andelen af alene-levende under 35 år steget 135% fra 1970 til 1977). US census bureau regner med at i 1985 vil 26% af alle husholdninger være én-personshusholdninger. I BRD lever (1977) over 29% svarende til 7 mill. i én-personshusholdninger, (hvortil kommer noget under 1 mill. eneforældrehusholdninger hvori indgår 1.2 mill. unge under 18 år). Udviklingen må ses i relation til, at kun 18% levede i én-personshusholdninger i 1957. I Danmark levede i 1960 ca. 12% i én-personshusholdninger stigende til 35% i 1976. Vi kan til slut lige trække frem, at andelen af alene-fædre i BRD (med børn under 15 år) fra 1969 til 1977 har udviklet sig fra 31000 til 80000, mens der i Danmark er omkring 14000 alene-fædre i 1976 (med børn under 17 år).

For en økonomisk rationel betragtning kan det måske anskues sådan, at vi på den måde i reproduktionssfæren finder en parallel til udviklingen indenfor produktionssfæren, hvor der sker en optøning af den traditionelt skarpe adskillelse mellem mande- og kvindearbejder. I reproduktionssfæren er det ikke nok, at manden kan klare sig selv i fysisk henseende (madlavning osv.), men han skal også kunne det i psykisk henseende. Set i forhold til ønskværdigheden af arbejdskraftens frie bevægelighed ville det være en klar gevinst – mobiliteten ville øges i takt med den mandlige arbejdskrafts større uafhængighed af familiær/kvindelig service. Og individerne ville endelig blive det, den kapitalistiske rationalitet for længst har gjort dem til: sociale atomer, ensliggjort og afstrejftet de sidste rester af førkapitalistisk usamtidighed: familien. – OK, så simpelt foregår psykiske strukturændringer ikke, men det er vel en tanke værd?

Kapitalens krise

Alt dette må formentlig medregnes blandt de »faktorer«, der har ført til opløsningen af det materielle grundlag for manderollen, og dermed til krisen for den mandlige kønsidentitet. Og som man kan se, har problemerne i høj grad hobet sig

op netop i privatsfæren. Endvidere kan man se, at krisen for manderollen ikke er nogen simpel refleks af kapitalens krise i 70'erne, eftersom de nævnte elementer i opbrudsprocessen fandtes *før* den økonomiske krise. Dette forhold har til gengæld forledt nogle til at tro, at den snak om »en ny mand«, som har udviklet sig i takt med mændenes krise, blot skulle være efterdønninger af højkonjunkturen og af rent overfladisk, forbigående karakter, for så vidt som den nu – med den økonomiske krise – skulle savne materielt grundlag. Men det er en fejlurdering. Ikke desto mindre er det relevant at spørge, hvordan 70'ernes økonomiske krise virker ind på krisen for manderollen.

Det gør den utvivlsomt først og fremmest som et tilbageslag mod traditionelle kønsrollemønstre.

Som det mest markante eksempel herpå kan nævnes, hvordan kvindearbejdsløsheden – *ikke mindst* blandt yngre kvinder – forstærker fikseringen af mænd i rollen som forsørgere (og vi skulle tage meget fejl, om ikke ganske mange mænd hilser reetableringen af den patriarkalske orden med tilfredshed).

Et andet eksempel: Arbejdsløshedstruslen (og realiteten) for mændene selv reaktiverer tendentielt den endimensionale orientering mod arbejds-verdenen, som den langvarige højkonjunktur ellers havde svækket til fordel for en orientering mod mulighederne i privatsfæren. Det kapitalistiske præstations- og konkurrenceprincip viser sig igen som et uafviseligt tvangsforhold.

Et tredje eksempel: Angrebene på velfærdsstatsgarantierne i forbindelse med den økonomiske krise peger ligeledes i retning af at overlade den individuelle reproduktion til familierne selv og forstærker således mændenes ovenfor nævnte reorientering mod arbejdsverdenen, for så vidt som de fungerer som hoved- eller eneforsørgere.

Mange andre, lignende eksempler kunne nævnes, men lad det være nok. Vores pointe er nemlig, at det alligevel er naivt at tro på nogen simpel tilbagesvenden til kønsrollemønstrene før 60'er-opbruddet. Forholdet er snarere det, at den økonomiske krise *komplicerer* billedet yderligere. Tilbageslagstendenserne modvirkes nemlig af forhold, som med al sandsynlighed er kommet for at blive. I tilknytning til de ovenfor nævnte eksempler vil vi pege på:

Trods det forhold at den økonomiske krise har kastet relativt flere kvinder end mænd ud i arbejdsløshed, må kvindernes inddragelse under lønarbejdet betragtes som en nødvendig bestanddel af den højtudviklede kapitalistiske reproduktionsproces. Og det er ikke blot denne som nødvendiggør permanensen af kvindeligt lønarbejde, men også den individuelle, familiære reproduktionsproces. Udviklingen har nemlig ført til, at to lønindtægter – mandens og kvindens – er nødvendige for tilvejebringelsen af det niveau, den individuelle reproduktion idag foreskriver som normalt (helt bortset fra det kraftige reallønsfald i den nærmeste fremtid).

Med tilknytning til det andet eksempel: orienteringen mod privatsfæren som udfoldelsesrum for mændenes selvrealisering afsvækkes utvivlsomt af den økonomiske krise, men formentlig kun som modifikation på en tendens, der under alle omstændigheder vil gøre sig gældende, krise eller ej. En »ny mand« i betydningen større konsumorientering, er også her af vedblivende betydning for kapitalen, i betragtning af den andel, produktionen for privatforbrug er kommet til at indtage i den samlede kapitalistiske økonomi. Man kan tilmed spørge, om ikke empiriske undersøgelser ville vise, at f.eks. de tidligere nævnte nye »sensibilitetsindustrier« for mandemarkedet – tøj og kosmetik – har haft et *yderligere* opsving under den økonomiske krise.

Og med tilknytning til det tredje eksempel: afviklingen af velfærds-statsgarantierne – efter den klassiske parole: klar dig selv – er i det *væsentlige* blevet en historisk umulighed. Den småborgerlige utopi om reetablering af den gammelliberalistiske statsmodel er såvel politisk som økonomisk uforenelig med totalkapitalens reproduktionsbetingelser. Alligevel understøtter også dette aspekt af den økonomiske krise tendenserne mod en forstærket orientering mod arbejds- og præstationssammenhænge. Til gengæld må man så tilføje, om ikke også krisen *samtidig* forstærker den socialstatsadækvate »klient-mentalitet«, for så vidt som krisen har gjort et voksende antal mænd *faktisk* afhængige af socialstatsgarantierne (arbejdsløshedsunderstøttelse, forskellige former for bistandshjælp). Under alle omstændigheder har arbejdsløsheden jo pr. definition kastet dem ud af produktionssammenhænge og hjem i privatsfæren, endda sådan at det for ikke så få må betragtes som en permanent situation. Når dertil kommer al den energi, der er sat ind på at udvikle ordninger som efterløn, førtidspensionering osv., så kan man vel konkludere, at den økonomiske krise også *bidrager* til reproduktionssfærens voksende betydning for mandsituationen. Og i den sammenhæng er det værd at pointere fejlvurderingen i snakken om »en ny mand« som rent 60'erenfænomen, der er anakronistisk i forhold til 70'ernes realiteter. Højkonjunkturen mulig-gjorde en frigørelse fra den arbejdsetik, som havde udgjort kernen i den traditionelle manderolle. Til gengæld kan man sige, at krisen i 70'erne med en særegen historiskdialektisk ironi også har aktualiseret behovet for udviklingen af »en ny mand«, forstået som en mand der er i stand til at gå i lediggang uden samtidig at gå i opløsning.

»Den nye mand« frigjort?

Nuvel, dette kan være tilstrækkeligt til at illustrere, at den økonomiske krise nok modificerer, men ikke ophæver det opbrud i det mandlige kønsrollemønster, som

fandt sted i løbet af 60'erne. Tendensen mod en afvikling af den traditionelle manderolle kan ikke betragtes som værende af forbigående karakter. Eller sagt positivt: mulighederne for udviklingen af »en ny mand« er materielt konsolideret i en lang række forhold af grundlæggende betydning for opretholdelsen af det højtudviklede kapitalistiske samfund.

Når det er sagt, må man til gengæld spørge, om dét giver grund til optimisme? Nogle af de forhold, vi har antydnet, er bl.a. tænkt som et fingerpeg om, at ikke enhver snak om »en ny mand« peger i retning af lutter frigørelse. Undertiden snarere tværtimod. Og hvis »den nye mands« progressivitet er tvetydig, så kan de nævnte konsolideringer – tøj, kosmetik etc. – selvfølgelig heller ikke udlægges som lutter landvindinger. Omvendt ville det være tåbeligt, og politisk reaktionært, i en antikapitalistisk interesses navn at ignorere de materielt konsoliderede muligheder for udviklingen af en ny mandeidentitet, som den kapitalistiske udvikling har åbnet op for. Det drejer sig om – med Niels Ole Finnemanns ord – at »se kapitalen som en dobbelthed, der altid frembringer for den selv modsigelsesfulde krav og behov, og at denne modsigelsesfuldhed overhovedet er forudsætningen for, at vi kan bevæge os.« Behovet for »nye mænd« kan et langt stykke henad vejen betragtes som tendentielt kapitalaffirmativt og som led i nye integrations- og undertrykkelsesformer, men også som oprør mod den forkrøbling af vores menneskelige udfoldelsesmuligheder, som den sanse-lighedsfjendske kapitalistiske præstationstvang har påført os mænd. Og når nu krisen i 70'erne i visse henseender truer med at tilbagekalde nogle af de gode, nye behov og nye muligheder, som 60'erne gav os – ja så er opgaven at byde tilbage-rullingstendenserne trods, at fastholde og tilegne os mulighederne *på vores egne betingelser*.

Det kræver altså en politisk bearbejdning, og det er Mandebevægelsens »um-istelige fortjeneste«, at den – trods rungende tavshed fra venstrefløjspartiernes side – har insisteret på vigtigheden af denne bearbejdning. Når tavsheden en sjælden gang er blevet brudt, har det gerne – hvis vi ikke husker meget galt – været for at gøre indvendinger imod, at snakken i Mandebevægelsen ikke overskred privatsfæren. – Hvor radikalt, hvor historisk-materialistisk!

Som om det ikke også var dér, i privatsfæren, at problemerne i mandsituationen for alvor har gjort sig gældende, og som om det ikke også derfor var dér, de måtte mødes og bearbejdes kollektivt.

Dele af tematikken er mere udførligt behandlet i:

Steffen Kiselberg: Mændenes historie, Rhodos, København, 1979.

Helge Frank Jørgensen: Mandesituation og mandebevægelse under kapitalismen, Sociologisk Institut, København 1978.

Jerzy Jaglik: Manderollen, Sociologisk Institut, København, 1979.

Prokla

**Zeitschrift für politische Ökonomie
und sozialistische Politik**

38

Neustrukturierung bürgerlicher Herrschaft?

Mit Beiträgen von:
Hajo Funke/Bodo Zeuner
Karl E. Lohmann
Kurt Hübner/Dick Moraal
Bernhard Blanke
Hans Kastendiek
Michele Salvati/
Giorgio Brosio

Außerdem:
Gerd Armanski über
Soldatenphantasien
und eine Kontroverse
Peter v. Oertzen/
Redaktion Prokla

Einzelheft
DM 9,-

im Abo
DM 8,-

Rotbuch
Verlag

VIDENSKABSKRITIK SOM SAMFUNDSKRITIK

TESER OG PROBLEMER

Finn Dam Rasmussen

»... han vil til sin skade finde ud af, at det er noget helt andet, først gennem kritik at bringe en videnskab til et punkt for at kunne fremstille den dialektisk, end at anvende et abstrakt, færdigt logisk system på netop sådan et (videnskabeligt) systems ideer.«
(Marx om Lasalle, 1858)

Indhold

1. Videnskab og arbejderbevægelse	129
2. Hvilket forhold er der mellem reform og revolution?	133
3. Hvad er revolutionær teori?	139
4. Hvad gør borgerlig videnskab »borgerlig«?	146
5. Hvad gør videnskabskritik til kritik?	156
6. Ansats til en totalitetsbestemmelse af det borgerlige samfund	166
6.1. Til kritikken af de »sociale« forhold	167
6.2. Til kritikken af de »politiske« forhold	174
7. Afslutning	177

1. Videnskab og arbejderbevægelse

Ud fra en socialistisk betragtning er det ikke videnskaben i sig selv der er interessant, men forholdet mellem videnskab og arbejderbevægelser, der samtidig indeholder et forhold mellem hånds- og åndsarbejdende dele af lønarbejderklassen. Videnskab kan anskues ud fra to perspektiver, dels ud fra dens betydning i det kapitalistiske samfunds reproduktionsproces, dels ud fra dens betydning for

en revolutionær arbejderbevægelse. Jeg vil i det følgende søge at vise, at der er tale om to forskellige typer af videnskab eller teori, samt diskutere om der gennem *kritik* af det borgerlige samfunds videnskab om sig selv kan produceres erkendelse, der kan bruges i en revolutionær arbejderbevægelse. Dette forudsætter imidlertid en afklaring af hvad en sådan arbejderbevægelse er for noget og hvilken slags teori den har brug for. For at diskutere om der gennem kritik af borgerlig samfundsvidenskab kan bidrages til udviklingen af en revolutionær teori, må det, der specificerer »borgerlig samfundsvidenskab«, først analyseres. Først herudfra kan opgaverne stilles for en videnskabskritik, der ønsker at bidrage i denne proces.

Når man diskuterer videnskab og videnskabskritik, diskuterer man samtidig bestemte grupper – nemlig en del af de statsansatte, åndsarbejdende lønarbejdere, samt de studerende samfundsmæssige praksis. For så vidt det drejer sig om videnskabskritik her i Danmark i de sidste 10-15 år er den alene blevet udviklet og båret af studenterbevægelser. I øjeblikket er situationen imidlertid den, at der ikke findes nogen bredere »fagkritisk« bevægelse, hvor bevægelsens politiske udvikling falder sammen med deltagernes personlige intellektuelle udvikling, sådan som det i betydeligt omfang var tilfældet med den studenterbevægelse, der har bragt fagkritikken frem til dens nuværende stade. For såvidt der aktuelt er bevægelse blandt studenterne, mobiliseres de på kampe for forbedringer af de studerendes sociale betingelser. En historisk analyse af videnskabskritikkens udvikling burde derfor udgå fra de dele af studenterbevægelsen, der har forstået sig selv som socialistisk.

I de sidste 10 år har de socialistiske intellektuelles praksis i universitetsmiljøet haft overskriften »fagkritik«. Men fagkritik er og har været mange forskellige ting. For tiden fremhæves det, at fagkritik er »videnskabskritik«. For en historisk betragtning er dette paradoksalt for såvidt som fagkritikkens første program for 10-15 år siden også hed »videnskabskritik« – nemlig »positivisme-kritik«. Skal således vor egen historie ikke blot bevæge sig i cirkelform – hvor vi altså igen er tilbage ved udgangspunktet, men være udviklingshistorie, altså spiralformet, så er det afgørende med en selvkritisk reformulering af mål og midler i den aktuelle fagkritik: videnskabskritikken.¹

1. J. Klüver/F.O. Wolf (i »Wissenschaftskritik und sozialistische Praxis – Konsequenzen aus der Studentenbewegung, Stuttgart 1972) inddeler *den tyske »studenterbevægelses« historie* i 3 faser og opregner sideløbende hermed faser i *videnskabskritikkens udvikling* indenfor studenterbevægelsen, som her kort skal resumeres.

Under første fase fremtrådte videnskabskritikken som kritik af det herskende videnskabsbegreb som sådan, hvorimod enkeltvidenskabernes særtræk endnu knap blev analyseret. Kritik-

Videnskabskritikken i Danmark har været stærkt hæmmet af det forhold, at den danske samfundsvidenskab er så bornert og teoretisk uformående, at den ikke har kunnet udgøre grundlaget for en produktiv kritik, eller kunnet yde marxismen² en kompetent opposition, hvilket måske kan være noget af forklaringen på, hvorfor den danske marxisme har haft så svært ved at fastholde sig selv som *kritik*, og så let til at udvikle sig i retning af en »alternativ«, positivt videnskab. For såvidt det ikke har drejet sig om den rene socialstatistik, har den lokale samfundsvidenskab ikke muliggjort en egentlig erkendelseskritik, men kritikken har måttet forblive på »ideologikritikkens« niveau.³ Det bety-

ken formuleredes som en almen positivisme-mistænksomhed overfor den institutionaliserede videnskab, der optrådte som om den var værdifri. Heraf afledtes et krav om, at den enkelte videnskabsmand burde være politisk ansvarlig. Efter fasen med denne »globale videnskabskritik«, fulgte en overgang til mere konkret kritik af de enkelte videnskabers forsknings- og uddannelsespraksis. I denne fase orienterede videnskabskritikken sig overvejende mod den kritiske teori (Habermas), med særlig interesse for dennes krav om »herredømmefri diskussion« og videnskabernes emancipatoriske funktion. Om denne fase hedder det: 'I sin videnskabskritik rådede studenterbevægelsen ikke over nogen analyse der tog hensyn til de objektive samfundsmæssige faktorer ved de forskellige videnskabelige studiers samfundsmæssige rolle, samt ved de erhverv der fulgte af de forskellige studier. Desuden forsøgte man at forklare den enkeltvidenskabelige forsknings funktion og den tilsvarende uddannelse i det kapitalistiske samfunds reproduktionsproces ... altså genfinder man på videnskabskritikkens område denne fases grundlæggende mangel på teori«. (s. 24).

Hovedkendetegn ved teorien i studenterbevægelsens 3. fase var betoningen af politøkonomien som den centrale bestanddel af en socialistisk teori. Videnskabskritikken drejede sig primært om ved hjælp af politøkonomiske analyser, at undersøge den objektive rolle for de enkelte videnskaber og videnskabelige erhverv. Det drejede sig om at begribe »... de enkelte videnskabers objektive rolle i det kapitalistiske samfunds værdiøgnings-sammenhæng som bestanddel af selve videnskabens logiske og argumentative kontekst«. (s. 27).

Såvidt jeg kan se, svarer denne udvikling ret godt til udviklingen her i Danmark, hvor udviklingen nogenlunde er forløbet over etapperne ideologikritisk/positivismekritik – kritik af den politiske økonomi – indholdsmæssig enkeltvidenskabskritik. Jeg skal ikke prøve at begrunde denne overensstemmelse mellem de store træk i denne videnskabskritik-udvikling i BRD og Danmark (samt Finland) – men blot pege på, at den er ret forskellig fra udviklingen i hhv. Sverige – Norge – England.

Om videnskabskritikkens aktuelle opgaver hedder det hos Klüver/Wolf at »Videnskabskritik som kritik af en del af den samfundsmæssige realitet præsterer en indholdsmæssig konkretisering af den klassiske socialistiske teori ...« (s. 30.) I artiklen her tages denne påstand som en tese, som det drejer sig om at undersøge: hvordan og hvorfor?

2. Denne danske marxisme har været kendetegnet af en mærkelig historieløshed, ja man kan næsten sige en provinsialisme i tid og rum, i forhold til sine egne historiske forudsætninger – noget der egentlig står i skarp kontrast til en proklameret socialistisk bevægelses (og dermed teoris) nødvendige internationale orientering. Den manglende oparbejdelse af egen tradition har betydet, at en lang række forlængst kritiserede og overvundne positioner til stadighed genproduceres i nye forklædninger. I denne betydning af fastholdelse af reelle indsigter bør marxismen være *ortodoks*, hvad der er det modsatte af en doktrinær og dogmatisk marxisme. (se J. Ritsert: Probleme politisch-ökonomischer Theoriebildung, Frankf. 1973 s. 62).
3. Den borgerlige danske samfundsvidenskab repræsenteres når den er bedst, efter min opfattelse f.ex. af Bent Rold Andersens realitetsnære snusfornuft.

der også, at f.eks. fagforeningerne har savnet den »faglige« og ideologiske ekspert-støtte, som den progressive borgerlige videnskab i andre lande har ydet dér. Men netop dette forhold har skabt et tomrum, der har givet først og fremmest de »Socialistiske Økonomer« – der jo oprindeligt var en del af den kritiske studenterbevægelse – et virkefelt og en vis betydning.

For mig er der ingen tvivl om, at den vigtigste strømning i universitets-miljøet var »genopdagelsen« af den modne Marx, som udmøntede sig i arbejdet med rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomi. Denne »rekonstruktions-bevægelse« kunne ganske vist nok fortjene nogle hårde ord med på vejen for den noget forhastede måde hvorpå den »ryddede op« i marxismens og arbejderbevægelsernes historie – der røg faktisk en del indsigter ud med badevandet.^{3a} Men det er i det store og hele et overstået fænomen og ikke så vigtigt lige nu. Mere afgørende er det, at denne rekonstruktionsbevægelse kom til at stå overfor eller ved siden af en anden strømning, der bl.a. omfatter ovennævnte »Socialistiske økonomer«. Hvad der imidlertid kendetegner denne »splittelse« er *ikke*, at det var en splittelse der udsprang af en afklaret uenighed omkring grundlæggende forhold mellem arbejderbevægelse og »videnskab« og således mellem arbejderklasse og »intelligensia«, mellem »håndens og åndens« lønarbejdere. Med andre ord kan man sige at *forskellige opfattelser* af relationen mellem teori og praksis lå – og ligger – som implicite antagelser i diskussioner, der tilsyneladende drejer sig om noget helt andet.

Afklaringen af forholdet mellem teori og arbejderbevægelse må naturligvis medtænke det afgørende forhold, at »teoriproduktion« indenfor det kapitalistiske samfunds arbejdsdeling gennemføres af en specifik gruppe lønarbejdere. Det betyder også, at den socialistiske eller kritiske teori – så længe dens udvikling bæres af det kapitalistiske samfunds åndsarbejdere – må medtænke sine producenters samfundsmæssige bestemthed og dennes betydning for teorien. Selvom de »intellektuelles klasseplacering« er et ofte diskuteret tema,⁴ er dennes betydning for den faktiske socialistiske teoriproduktions *indhold* utroligt dårligt belyst – det er karakteristisk at vi skiftevis beskylder hinan-

3a. Hermed tænker jeg først og fremmest på vor tendens til at gøre den »rigtige« Kapitalforståelse til eneste kriterium på, om andre, i anden historisk kontekst, overhovedet havde forstået noget som helst her i verden.

4. Disse diskussioner drejer sig ofte om de forskellige »revolutionære partiers« kvalificering eller afvisning af bestemte samfundsmæssige grupper som mulige »alliance-partnere«. Her vil man ofte møde det argument, at de intellektuelle i den revolutionære proces vil vise sig om kontrarevolutionære, fordi de lever af den kapitalistiske stat og derfor vil have en interesse i dens opretholdelse. Det er muligt, at det vil forholde sig sådan – men med samme argumenter kan man argumentere for kapitalens lønarbejders interesse i opretholdelsen af kapitalforholdet. Denne argumentation virker faktisk plausibel for meget store dele af kapitalismens historie – men overser imidlertid det centrale problem om, under hvilke generelle samfundsmæssige betingelser revolutionære bevægelser overhovedet vil opstå.

den for at være »universitets-marxister«, men uden nogen søger at explicitere konsekvenserne af, at dette skældsord formulerer bestemte *sociale* betingelser for teoriproduktion.

Som det allerede er nævnt, må denne diskussion af forholdet mellem revolutionær teori og praksis finde sine relevanskriterier i en afklaring af forholdet mellem teoriens funktion i hhv. en reproduktion og en ophævelse af kapitalismen. Diskussionen af videnskabskritikken bliver således moment i en afklaring af arbejderbevægelsernes klassiske problem om forholdet mellem »reform og revolution«, som nu kort skal præsenteres.

2. Hvilket forhold er der mellem reform og revolution?⁵

I »Løn, pris og profit« understreger Marx, at arbejderklassens kamp om lønniveauet er et uadskilleligt ledsagefænomen ved LØNSYSTEMET, at denne ting om prisen er en nødvendighed, som er iboende i den betingelse, at skulle sælge sin arbejdskraft som vare; samt at disse kampe for lønstigninger for 99% vedkommende munder ud i anstrengelserne for at opretholde den givne værdi af arbejdskraften. Med de ændrede betingelser i arbejdskraftregenerationen under blandingsøkonomien må det ovenstående omformuleres til en nødvendighed af kampe, ikke blot for lønniveauet, men for reproduktionsniveauet og herigennem må indarbejdes de dele af reproduktionen (og kampene) der ikke umiddelbart er betinget af arbejds lønnen. Det som imidlertid må fastholdes er, *dels* at nødvendigheden af denne kamp er givet som DEN FORM HVORIGENNEM SYSTEMET REPRODUCERER SIG,⁶ *dels* at det er en kamp mod virkninger,« ... men ikke mod årsagerne til disse virkninger«. ⁷ Ret beset drejer det sig derfor om en KONKURRENCEKAMP mellem kapital og arbejde.⁸

Som konkurrencekamp er klassekampen altid-allerede præformet. De krav og behov arbejderklassen kæmper for er netop *produceret* i det kapitalistiske samfunds reproduktionsproces, de kommer så at sige til verden i former, som

5. I relation til bemærkningerne i note 2, skal det anføres, at dette afsnit i et vist omfang er en parafrase over »reformisme-debatten« i det tyske Socialdemokrati mellem R. Luxemburg og E. Bernstein.

6. Det skal påpeges, at »systemets reproduktion« er en dynamisk, modsigelsesfyldt og krisefor midlet proces.

7. Marx i Løn, Pris og Profit, MEW 16, s. 152.

8. Jvf. Marx i Kapitalen (MEW 23, s. 769).

er kapitalistiske reproduktionsformer, (lønform, retsform, pengeform, arbejdsdag etc.). Her har vi abstrakt, teoretisk formuleret revolutionens problem: Den »utilfredsstillelse« der kan gøre arbejderklassen til en »virkelig bevægelse« kan kun *opstå* indenfor denne bestemte reproduktionsform og er således selv allerede i sine »formuleringer« af problemer og krav bestemt som dette samfunds reproduktionsformer, – men for at blive revolutionær (ophæve årsagerne, ikke bekæmpe virkningerne) må »den virkelige bevægelse« gøre op med netop selve denne formbestemmelse af den samfundsmæssige reproduktion. Derfor kan f.ex. »lønkamp« betragtet ud fra sit indhold og resultat aldrig samtidig være en kamp mod »lønsystemet«.⁹

Ud fra det foregående kan man således præcisere hvad »reformisme« i arbejderklassen er: Det er en gennem den kapitalistiske reproduktion FORMBESTEMT PRAKSIS. *Reformisme er altså reproduktion.* En reformistisk arbejderbevægelse er en kapitalisme-reproducerende bevægelse, altså en KAPITALISTISK ARBEJDERBEVÆGELSE.¹⁰

Kampen for socialisme, revolutionen, lader sig derfor heller ikke opløse i aggregatet af den kapitalistiske arbejderbevægelses del-sejre. Dette overser de ideologiske fortolkninger, der tolker de mest rabiate af disse kampe som »overskridende«¹¹ – selve det rabiate i kampene kan ikke ophæve den præformning, kampene og kravene har som del-kampe. Lønkampene er og forbliver systemreproducerende, og »politiske« kampe har netop som forudsætning den spaltning i økonomi og politik, der på forhånd sikrer, at politikken ikke kan antaste kapitalforholdet som samfundets grundforhold.¹²

Forholdet mellem reform og revolution er her *tænkt* i abstrakte modsætninger mellem formbestemt samfundsmæssig praksis og praksis som ophæver disse formbestemmelser – dette er gjort for at præcisere det alt for ofte negligerede problem om *formidlingen* mellem disse, som udgøres af »arbejdernes virkelige

9. Jvf. Løn, Pris og profit: »I stedet for den konservative parole: »En ærlig dagløn for en ærlig arbejdsdag« skal de på deres fane skrive den revolutionære parole: »lønsystemets afskaffelse«. (MEW 16, s. 152).

10. For at undgå misforståelser af den her overbetonede kvalitative bestemmelse skal det understreges, at i kvantitativ betydning er »kapitalistisk reproduktion« mange ting – det kapitalistiske samfund og den kapitalistiske arbejderbevægelse er reproduktion af en dynamisk totalitet, med mulighed for mange betydningsfulde forskelle, perioder, osv. Med »reproduktion af systemet« siges der altså ikke noget om reproduktionsniveauet, eller f.ex. om, at store og små lønkrav reproducerer kapitalen lige godt, at udviklingen af statsinterventionismen er uden betydning, osv. men blot, at det drejer sig om niveauer indenfor konstituerende formbestemmelser.

11. Mange af »venstrefløjens« partier og organisationer ser det netop som deres opgave at opstille »overskridende krav« for arbejderklassens kampe.

12. Om de s.k. »sociale bevægelser« repræsenterer kampformer, der qua deres »form« ikke er kapitalisme-reproduktive –se Hansson/Lærke i dette nr. af Kurasje.

bevægelse«. For som det allerede er understreget er den kapitalistiske og den revolutionære arbejderbevægelses *udspring* det samme – arbejderens situation i den kapitalistiske reproduktionsproces. Det er ikke sådan, at arbejderne står »uden for« kapitalismen som en an und für sich revolutionær klasse, som så skal »integreres« i det kapitalistiske system, og at reformismen er denne integrations resultat, – omvendt er arbejderne qua deres bestemmelse som arbejderklasse allerede SAMFUNDETS GRUNDLAG.¹³

Problemet må altså stilles som betingelserne for at den – med nødvendighed – eksisterende og kæmpende kapitalistiske arbejderbevægelse UDVIKLER SIG til en revolutionær arbejderbevægelse, og det må fastholdes at denne udvikling implicerer et »brud« med praksisformer: fra formreproducerende til formnegerende. Denne »udviklingsproces« må forstås som en social proces: gennem sin produktion og sine kampe forandrer og udvikler arbejderklassen både SIG SELV og kapitalismen, dvs. i en og samme proces ændrer den sig selv og sine betingelser.

Arbejderklassen producerer betingelserne for et nyt samfund under kapitalismen, men det foregår i fordrejede, udbytende og undertrykkende former. Det er vigtigt at fastholde, at det kun er *betingelserne* for det nye samfund der produceres, men ikke selve dette samfund. Derfor kan den kapitalistiske udvikling og de del-sejre for den kapitalistiske arbejderbevægelse, som denne udvikling muliggør heller ikke opfattes som skridt mod socialismen. Kapitalens tvang til den fortsatte udvikling af det samfundsmæssige arbejdes produktivkræfter skaber visse betingelser for ophævelsen af klasserne – men sammenhængen er modsigelsesfyldt: klassernes eksistens begrunder sig i udbytningens nødvendighed, og den proces, der skaber betingelserne for ophævelsen af denne, har netop selv form af en udbytningsproces, hvor produktivkræfterne udvikles i form af udbytningsmidler, merværdiproduktionsmetoder.

Her er altså tale om *latente* betingelser for det nye samfund, men betingelser som ikke blot kan »overtages« – kunne de det, ville revolutionen jo alene være et *magt*-spørgsmål og ikke en social proces indeholdende et radikalt brud i de samfundsmæssige praksisformer. Men revolutionen er selvfølgelig ikke blot et spørgsmål om udviklingen af bestemte betingelser for en fremtidig produktion, men også et spørgsmål om arbejderklassens mulighed for og vilje til at gennemføre opgøret og bruddet med den kapitalistiske praksis.

13. Når arbejderbevægelseernes historie overfladisk set kunne se ud som en »integrationsproces« skyldes det dels, at det har drejet sig om kapitalismens – og dermed arbejderbevægelseernes – tilblivelse og dels kapitalismens grundlæggende fordrejede forhold, der hele tiden stiller *in-dividerne* overfor opgaven om den personlige TILPASNING til kapitalforholdets permanente ændring af produktionens og regenerationens betingelser.

Arbejdernes mulighed for at gennemføre revolutionen er bundet til problemet om »klasseenhed« i bred betydning – i bred betydning fordi dette problem ikke kan forstås som et spørgsmål om »alliancer«, sådan som det så ofte diskuteres for tiden.¹⁴ Klasseenheden er bundet til den samfundsmæssige proces der ENSLIGGØR arbejderklasserne, dvs. tendentielt reducerer de indre differentieringer i arbejderklassen. Ensliggørelsesprocessen er væsentligst formidlet af arbejderklassen selv gennem konkurrencen såvel med kapitalen som med de øvrige arbejdere. Denne konkurrence er sat gennem og lader sig kun ophæve i og med ophævelsen af arbejdskraftens vareform. Ensliggørelsens grundlag må findes i produktions- og arbejdsprocessernes ensliggørelse, der sætter muligheden for udligninger af forskelle i regenerationsstrukturene. Den langsigtede tendens er dels stadig færre forskellige typer af arbejdskraft, dels ensliggørelse, standardisering indenfor samme type af arbejdskraft. Denne proces kan nok reducere konkurrencen blandt arbejderklassens aktive del, men kan ikke fjerne konkurrencen mellem klassens aktive og passive del. I denne sammenhæng er også statsinterventionerne i arbejdskraftregenerationen betydningsfulde, da de i mange tilfælde formidler, understøtter og smidiggør denne ensliggørelse.¹⁵ Oversees disse forhold i analysen af betingelserne for klasseenhed og reduceres den til et spørgsmål om eventuelle »alliance-partnere«, oversees dels hvad der i den konkrete konjunktur karakteriserer modsætningerne i arbejderklassen og dels det faktum, at det først er som BEVÆGELSE MED REVOLUTIONÆRT MÅL at arbejderklassen kan ophæve sine indre modsætninger og handle som bevidst association. Enhver »alliance« på det kapitalistiske samfunds grundlag vil kun være en specifik udformning af konkurrencen og som sådan underlagt dennes almene bevægelser.

Arbejderklassens »vilje til revolution«, dens klassebevidsthed, kan kun forstås som summen af de mange ensdannede viljer hos klassens medlemmer, og peger således på bestemte samfundsmæssige betingelser for sin opståen. Det betyder, at en bestemt vilje/bevidsthed ikke må *forudsættes* revolutionen, men at revolutionen netop er den sociale proces, hvor en sådan vilje/bevidsthed udvikler og realiserer sig.

De traditioner i arbejderbevægelserne der har forstået »reformismen« nogenlunde på den måde som her er antydnet, har derfor altid tænkt revolutionen

14. Modsætningerne indenfor arbejderklassens er af forskellig historisk specifik art, alt efter kapitalismens udviklingsniveau mellem faglærte-ufaglærte, mænd-kvinder, håndsåndsarbejdere, organiserede-uorganiserede, osv. Se f.eks. diskussionen af sådanne modsætningers betydning i den tyske revolution hos E. Lucas: *Arbeiterradikalismus*, Frankf. 1976, særlig s. 273 ff.

15. Særligt betydningsfuldt er i denne sammenhæng spørgsmålet om udviklingen af det »doble lønarbejde« i familien som normalbetingelse for regenerationen.

i sammenhæng med et »*sammenbrud*« i den samfundsmæssige reproduktionsproces. Sålænge nemlig klassemodsigelsen kan finde en bevægelsesform i *konkurrencen* mellem arbejde og kapital reproduceres kapitalforholdet – og »bruddet« med dette er betinget af umuligheden af reproduktion i disse former. Kan man abstrahere fra den sædvanlige letkøbte nedgøring af »sammenbrudsteoriene« og gider man tænke lidt over, hvad det er for en problematik, de søger at bringe frem, vil man kunne finde deres »rationelle kerne« i ovenstående problematik. I klassekampen kommer arbejderklassen f.eks. aldrig til at stå overfor et rationelt valg mellem »lønkamp« og »kamp mod lønsystemet« – kun for såvidt »lønkampen« samtidig både er *nødvendig og umulig* kan »kampen mod lønsystemet« praktisk tematiseres. Derfor har »sammenbrudsteoriene« altid måttet insistere på KRISEN – der jo netop er bestemte praksisformers blokering af deres egen videre – reproduktionsnødvendige – udfoldelse.

Men opgøret med kapitalforholdet er ikke automatisk retningsbestemt mod et socialistisk samfund, der findes ingen overordnede retningslinier for »historiens gang« som automatisk lader socialisme følge efter kapitalisme. Alternativet kan stadig blive: socialisme eller barbari. Socialisme kan kun være produkt af menneskenes bevidste vilje og samvirke. Derfor må klassekampene indenfor kapitalismen netop ses som den proces, der gradvis udvikler denne bevidsthed og vilje¹⁶ samt organisations- og kampformer, som overhovedet muliggør en overgang til socialisme.

Opsummerende om forholdet mellem reform og revolution kan man sige: sammenhængen består *ikke* i, at kampene indenfor det kapitalistiske samfund UMIDDELBART er kampe for socialismen. Den består derimod i, at »reformerne« (den kapitalistiske arbejderbevægelses praksis) i en masse komplekse og modsigelsesfyldte dimensioner udvikler BETINGELSER for en revolutionær arbejderbevægelse og et socialistisk samfund. Disse betingelser udvikles altså i det gamle samfunds skød gennem »reformerne«, men må sættes fri for at blive produktive for socialismen – og dette må ikke forstås som en blot »fjernelse« af de kapitalistiske formbestemmelser, der så frisætter et formløst, neutralt indhold

16. Jvf. hertil Rosa Luxemburgs kritik af Bernstein: »Den faglige og politiske kamps socialistiske karakter finder man altså hos Bernstein i troen på dens trinvis socialiserende påvirkning af den kapitalistiske økonomi ... Men dermed mister socialdemokratiets/læs den kapitalistiske arbejderbevægelses, F.D.R./praktiske daglige kamp til syvende og sidst enhver relation til socialismen. Den faglige og politiske kamps store socialistiske betydning består i at den socialiserer arbejderklassens ERKENDELSE, dens bevidsthed. Når man ser på disse kampmidler som et middel til en umiddelbar socialisering af den kapitalistiske økonomi, svigter de ikke bare i denne opdigtede effekt, men da mister de også sine andre, eneste mulige, sociale betydning: de slutter å være et opdragelsesmiddel for arbejderklassen med sikte på den proletariske revolution«. (Skrifter i Utvalg 1, s. 54, PAX 1973).

(f.ex. »teknologi«). Klassekampen indenfor kapitalismen må således her – som den virkelige bevægelse der formidler reform og revolution – fastholdes i dobbelt perspektiv: dels som produktion (i fordrejet form) af det nye samfunds betingelser og dels som arbejderklassens egen lære-, erfarings- og solidariseringsproces.

I det foregående er der i behandlingen af den kapitalistiske og den revolutionære arbejderbevægelse som to forskellige praksisformer ikke gjort forsøg på at udskille et særligt moment ved disse praksisformer: det teoretiske arbejde. Det skal nu gøres.

Denne differentiering af praksisformer, der er indført ovenfor,¹⁷ må sammentænkes med differentieringen mellem tænkning/bevidsthed som moment i de sociale forholds former (bevidst væren) og tænkning som samtidig reflekterer disse former. Tænkning/bevidsthed som moment i disse former er samtidig moment i den kapitalisme-reproducerende praksis og må som sådan *nødvendigtvis* være fetischeret, netop fordi fetiseringen er produceret gennem de sociale relationers *reale fordrejninger*.

I overensstemmelse med påpegningen af to praksisformer kan der således heller ikke på forhånd udgås fra een kvalitativ bestemmelse af forholdet mellem »teori og praksis« – hvis teori opfattes i bred betydning som praksis' selvrefleksion. Den kapitalismeproducerende praksis har institutionaliseret sin selvrefleksion som »videnskab« – borgerlig samfundsvidenskab. Men hvilket indhold og hvilken funktion kan teori have i en revolutionær bevægelse?

3. Hvad er revolutionær teori?

Ovenfor blev det påpeget at revolutionen var formnegerende praksis. I forlængelse af disse overvejelser kan man definere revolutionær teori som begrebslig foregribelse af den revolutionære proces, dvs. som enheden af FORMKRITIK og analyse af den praktiske kritiks samfundsmæssige betingelser.¹⁸ Revolutionær teori i denne betydning har således det specifikke kendetegn, at den

17. Denne differentiering af praksis kunne med Alfred Schmidt betegnes som forskellen mellem »Weltkonstitutive« og »Weltverändernde« praksis. Se hans artikel »Praxis«, i »Gesellschaft« nr. 2, Frankfurt 1974.

18. Her skal hovedsageligt fokuseres på det ene moment, formkritikken. For et forsøg på at rejse problemet om en revolutionær bevægelses samfundsmæssige betingelser se min bog: Arbejderens situation, de sociale problemer og revolutionen, særlig kap. 4 & 6, Kurasje 1978.

i og med sine begrebers kritiske karakter stritter imod enhver kapitalismereproduktiv anvendelse, hvad der naturligvis gør den upraktisk, »abstrakt«, i historiske faser, hvor klassebevægelser ikke tematiserer muligheden for kapitalismens ophævelse.

Nu virker det måske selvmodsigende, hvis man på den ene side argumenterer for, at den revolutionære proces ikke forudsætter praksis-ekstern produceret »teori« til at lede sig, og på den anden side alligevel fastholder revolutionær teori (kritik) her og nu som en mulighed. Hvilken forbindelse mellem »teori og praksis« er så mulig? For det første må det fastholdes, at teoretisk arbejde – og således også *kritik* – selv er en *praktisk* aktivitet indenfor et arbejdsdelt kapitalistisk samfund og som sådan er kritikken moment i specifikke dele af lønarbejderklassens forsøg på at begribe deres egen samfundsmæssige bestemthed. For det andet er teori eller videnskab om samfundet et praktisk moment af den samfundsmæssige reproduktion i den betydning, at den er en særlig form for social bevidsthed og at den videnskabelige aktivitet – qua samfundsvidenskabernes specifikke subjekt-objekt forhold – indebærer en påvirkning af samfundsmedlemmers forestillinger om samfundet.¹⁹ Dvs. teorien bliver ikke først »praktisk« når den bevidst anvendes, og forholdet mellem teori og praksis kan således ikke reduceres til et spørgsmål om den faktiske *anvendelse* af teori – videnskaben er i ovennævnte forstand moment af den samfundsmæssige realitets konstituering – også når denne »videnskab« har form af *kritik*. For det tredje, at for så vidt teorien virkelig er KRITIK, lader den sig ikke udnytte af »teoretikerne« (åndsarbejderne) til formidling af deres herredømme og fastholdelse af privilegier – hvilket selvfølgelig ikke garanterer, at disse åndsarbejdere i en given situation så ikke blot overtager en anden teori, der er forenelig med en privilegeret praksis. Det lader sig overhovedet ikke gøre at udtænke »revolutionsmodeller«, der på forhånd sikrer det rigtige udfald uafhængigt af deltagernes vilje, politiske moral, socialisme-forestillinger, osv. For det fjerde må arbejderklassen gennem sine praktiske kamp-, erfarings-, og læreprocesser udvikle en klassebevidsthed, der indholdsmæssigt falder sammen med den teoretiske formkritik. I denne klasse-mæssige erfarings- og læreproces har den teoretiske kapitalismekritik sin rolle. Det er her principielt muligt for den åndsarbejdende del af lønarbejderklassen at bidrage i afklaringsprocessen med *sine* specifikke kamperfaringer og arbejdsresultater, uden derfor at måtte gøre krav på åndsarbejderens

19. Jvf. f.ex. J. Wiatr: »Sociologens aktivitet består i at ændre folks forestilling om verden. Den subjektive forestilling om samfundsforholdene er en vigtig del af virkeligheden, eftersom den afgør, hvilke sociale roller folk kan godtage for sig selv eller søge at påføre andre; derfor er det at ændre forestillingerne en praktisk aktivitet« (i Marxistisk sociologi« red. af P. Berger, Kbh. 1947, s. 39). Jvf. desuden J. Ritsert, op. cit., s. 133 ff

traditionelle privilegier indenfor det kapitalistiske samfund. Igen findes der ingen metode, der sikrer et sådant resultat uafhængigt af de involveredes intensjoner, men det er her afgørende, at den teoretiske KRITIK, der udfra sit *indhold* modsætter sig såvel kapitalisme-reproducerende anvendelse som herredømmeformidlende funktioner, virkelig også får en form, der svarer til dette indhold, og ikke som nu, hvor det abstrakt-revolutionære indhold formuleres i rene borgerlige (>herredømmeformidlende<) kommunikations- og organisationsformer.

En argumentation *imod* nødvendigheden af praksis-ekstern produceret teori, som båret af åndsarbejderne skal lede den revolutionære proces, er ikke en argumentation *for* unødvendigheden af systematisk samfundskritik, diskussion og fælles afklaring hen over de reelle interessemodsætninger, der er sat mellem lønarbejderklassens forskellige dele indenfor det kapitalistiske samfund.

Det er et udbredt dogme, at den marxske teoris særlige kendetegn er, at den får bevist sin sandhed gennem praksis,²⁰ dvs. forholdet teori praksis tænkes analogt til forholdet mellem hypotese og eksperiment i naturvidenskaberne. Men med understregningen af den marxske teoris specifikke karakter som KRITIK må en sådan teori-praksis opfattelse samtidig være forkastet.

Kritikken kan ikke være »handlingsvejledende« for praksis i gængs betydning, dvs. give op- og forskrifter for klassekampenes forløb. En sådan udvendiggørelse af forholdet mellem teori og praksis i arbejderbevægelsernes kampe stiller jo den »rene« teori overfor den tankeløse handling, der åbenbart så blot skal anvende teoriens erkendelser i praksis. I modsætning hertil betragtes »teoriudviklingen« her som moment (og under den kapitalistiske arbejdsdelings betingelser er dette moment primært båret af en bestemt del af arbejderklassen) af lønarbejdernes *produktion* af deres egen klassebevidsthed. Kritikken må således påvise de eksisterende samfundsforholds historiske karakter, de nuværende tilstande og forholds opståelses- og begrundelsessammenhænge samt deres (abstrakte) mulighed for anderledes-væren. I denne betydning af anticiperende begribelse af latente muligheder i det eksisterende samfunds skød, er kritikken »handlingsvejledende«. Kritikken påviser *muligheden* for produktionen af en ny social realitet – ikke som en konstruktion på basis af ideelle fordringer, men som praktisk frigørelse af eksisterende muligheder i det aktuelle samfund. En sådan bevidst produktion af sociale sammenhænge, af et nyt samfund, er *praksis* i emfatisk forstand.

20. Jvf. f.ex. konklusionen på H. Skambraks: »Das Kapital« von Marx – Waffe im Klassenkampf, Berlin (O) 1977, s. 249: »Dannelsen og den succesrige udvikling af sovjetstaten var den mest gribende bekræftigelse på rigtigheden af den marxske lære«.

Kritikken afdækker forhold »... ved hvilke den nærværende gestalt for produktionsforholdets ophævelse antydes som en bevægelse, der er ved at blive til, og som således bebuder fremtiden. Fremtræder de præborgerlige faser på den ene side som blot historiske, dvs. som ophævede forudsætninger, så fremtræder produktionens nuværende betingelser som ophævende sig selv og derfor som sættende historiske forudsætninger for en ny samfundstilstand«. (Marx, Grundrisse s. 365, cit. efter M/K).

Med ophævelsen af det kapitalistiske samfund, og derved med ophævelsen af fremmedgjorte samfund overhovedet, forsvinder kritikens genstand og dermed må den også selv forsvinde. Samtidigt forsvinder overhovedet nødvendigheden af samfundsvidenskab, der netop udtrykker menneskenes forsøg på at komme til klarhed over deres egen samfundsmæssige sammenhæng – en klarhed og selvbevidsthed, der hører til den nye samfundsforms konstitutionsbetingelser.²¹

I det foregående forsøg på at fastlægge en bestemmelse af revolutionen påpegede jeg, at selvom individernes bevidste vilje var et nødvendigt moment i en revolutionær bevægelse, så kunne revolutionen ikke reduceres til et »viljespørgsmål«, denne vilje var selv moment af en bestemt samfundsudvikling. Men at »socialisme« ikke til enhver tid præsenterer sig som et alternativ til kapitalisme, er ikke alene betinget af dens praktiske uigennemførlighed på det pågældende tidspunkt, men også af kapitalismens reale mystifikationer, den uigennemsigtige totalitetsstruktur, det »objektive schein« ved de økonomiske grundforhold.

I sin kritik af den politiske økonomi blotlægger Marx disse reale mystifikationers genesis som momenter af den *kapitalistiske vareproduktion*. Han efterviser hvorledes det samfundsmæssige arbejde – når det er kapitalistisk organiseret – må etableres som en sammenhæng af værdisubstans og værdiform, »væsen og fremtrædelsesform«, men hvor et karakteristikum ved værdiformerne netop er, at de i den samfundsmæssige reproduktionsproces kapper formidlingerne til deres egentlige begrundelsessammenhæng

Kritikkens opgave er altså at trænge bag de *tilsyneladende* sammenhænge, og afdække konstitueringen af de fordrejede, fetischerede fremtrædelsesformer. Men det skal understreges at sådanne kritisk-genetiske begreber er helt overflødige for den praktiske omgang med kapitalismen. For f.eks. at anvende penge er det ikke nødvendigt at have et kritisk begreb, der forkla-

21. Jvf. H. Reichelt: »Reflekterende på sine egne forudsætninger må den materialistiske teori begribe sig selv som praktisk, als Theorie auf Widerruf, der forsvinder med betingelserne for sin egen eksistens, idet den påviser de betingelser for ophævelse, med hvilke den selv forsvinder«. (Indledning til Hegels: »Grundlinien der Philosophie des Rechts«, Frankf. 1972, s. XV).

rer dem som form for det samfundsmæssige arbejde. De tingsligt formidlede sociale forhold præsenterer sig selv – dvs. er »objektive tankeformer« – som evige, overhistoriske bestemmelser: penge, kapital, løn, osv. Som egenskaber bundet til ting reproduceres værdiformerne spontant som »gang und gäbe Denkformen«. Forholdene mellem disse fænomener fremstår som *funktionelle sammenhænge* og af disse udledes bestemte erfaringer som lader sig systematisere.

Der kræves altså én type af erkendelse (begreber) for at omgås, reproducere kapitalismen, fungere i overensstemmelse med dens bestemmelser, og denne erkendelse er derfor også tilstrækkelig for en kapitalistisk arbejderbevægelses praksis. Hvorimod der kræves en anden type erkendelse til at begribe, hvad der konstituerer kapitalismen som specifik historisk samfundsform og dermed, hvad der overhovedet muliggør og betinger dens afskaffelse – denne erkendelse betegner Marx som KRITIK.

Forholdet mellem denne »funktionelle«, »reproduktive« erkendelse og kritikken ligger i deres fælles ansatzpunkt. Erkendelserne er ikke forskellige fordi de drejer sig om forskellige forhold, men omvendt fordi de er forskellige former/typer af erkendelse af de *samme* forhold. Dette svarer til både den reformistiske og den revolutionære arbejderbevægelses *fælles* udgangspunkt i arbejderklassens reproduktionskamp. Det er jo også derfor, at der er mening i, at karakterisere både den revolutionære arbejderbevægelses praksis og den teoretiske kritik som »overskridende«: Begge må tage deres udgangspunkt i det konkret foreliggende og netop udvikle sig »indefra« GENNEM opgøret med disse former – søges kampmål og erkendelsesindhold tilført »udefra« kan der ikke blive tale om en overskridelse (ophævelse), men om en konfrontation. Til en sådan konfrontations-strategi svarer en bestemt revolutionsforståelse: revolutionen er ikke en social lære- og udviklingsproces, men reduceres til en »magtovertagelse«, et kup med større eller mindre opbakning, der så skal realisere et på forhånd givet program.

I »Kapitalen« fremstiller Marx de *samfundskonstituerende* sociale forhold under kapitalismen som et produktionssystem af værdiforhold og værdiformer. Han kritiserer værdiens fetischerede fremtrædelsesformer og viser disse som former for forhold mellem mennesker i reproduktionen af denne specifikke samfundsform.

Men problemet er nu, at denne kritik af det samfundsmæssige arbejdes værdiformer og disses produktionsproces ikke er identisk med kritik af den SAMFUNDSMÆSSIGE TOTALITET – omend med dennes »anatomi«.²²

22. Det skal ikke forstås således, at den marxske teori for denne »anatomi« foreligger »færdig« til brug – dels drejer det sig ikke om entydige udsagn, hvad mange års indbyrdes modstridende

I de eksisterende kapitalistiske samfund findes to andre samfundsmæssige sfærer af sociale forhold, som ganske vist ikke har samme samfundskonstituerende karakter som kapitalforholdet, men som er nødvendige momenter af den samfundsmæssige reproduktion, nemlig sfæren for arbejdskraftens regeneration («de sociale forhold», det »sociale felt«) og de »politiske« samfundsmæssige forhold, samfundsindividernes indbyrdes forhold som statsborgere, »staten«.

Imidlertid er der her et forhold der må fremhæves. Når der her opereres med to samfundsmæssige »sfærer« ud over kapitalforholdet i snævrere forstand (enheden af cirkulation og produktion) er det ud fra en antagelse af, at der – udfra samfundstotalitetens reproduktion – lader sig påvise en nødvendighed af, at disse sfærer eksisterer explicit som ikke-kapital relationer. Med andre ord at formen for disse sfæres forhold »positivt« lader sig begrunde og at de ikke blot eksisterer som endnu-ikke-kapitalsubsumerede forhold. Kun for såvidt de ikke-kapitalformede forhold er sat af kapitalforholdet i deres respektive specifikke former, er de egentlige momenter af den samfundsmæssige totalitet.

Et begreb om totaliteten er således noget andet end en addition af foreliggende forhold i deres »færdige skikkelse« til en sum. Heller ikke en opfattelse af totaliteten som et aggregat af et større eller mindre tal af »sfærer« er tilfredsstillende: »Råheden og begrebsløsheden ligger netop deri, at relatere det organisk sammenhørende tilfældigt til hinanden, at bringe det i en ren og skær refleksionssammenhæng«. (Marx, Grundrisse s. 9). Derimod må de forskellige samfundsmæssige områders »selvstændiggørelse«, deres »adskilthed« stilles som problem. Genesis for forholdenes form og selvstændiggørelse i kapitalforholdets fordrejede sammenhænge må rekonstrueres. Dette er samtidig rekonstruktion af grundlæggende determinationsrelationer, som må videreudvikles i retning af bestemmelser af muligheder og grænser for de forskellige formers gensidige aktion på hinanden.

Her søges totalitetsbestemmelsens oparbejdelse altså skitseret som enheden af kvalitativt forskellige sfærer af sociale forhold, med kapitalforholdet (dvs. de værdiformede relationers sfære) som konstituerende, dvs. som det forhold hvis kvalitative bestemmelse sætter de øvrige forholds bestemmelser.²³

rekonstruktions-forsøg kan dokumentere, dels er selve denne almene del fra Marx's hånd kun en torso.

23. H.J. Schanz (Til rekonstruktionen ... 1973) var blandt de første i den danske »rekonstruktionsbølge« der alvorligt arbejdede med totalitets-kategori-problemer. Han stillede oprindeligt primært problemet som et forhold mellem brugsværdi og bytteværdi, med fokus på kapitalens subsumtionsprocesser. Men denne indfaldsvinkel bevirkede, at forhold udenfor kapitalen alene blev tænkt som endnu-ikke-subsumeret område. Der var ingen forsøg på at begrunde andre socialitetsformer som sat af kapitalforholdet i specifikke former af ikke-kapital. Tilsyneladende har

Selvom denne indfaldsvinkel til totalitetsbestemmelsen hidtil er forblevet en ansats,²⁴ står den imidlertid overfor marxismens traditionelle indfaldsvinkel til totalitetsproblematikken: basisoverbygningsmodellen. Sfære-opfattelsen er heroverfor udviklet i sammenhæng med understregningen af Marx's teori som KRITIK. En kritik af de »*sociale relationer*« – sociale relationer forstået som enhed af bevidsthed og væren, netop som enhed af det, der som regel adskilles i »materielle og ideologiske forhold« i basis-overbygningsmodellerne.²⁵ Med udgangspunkt i sådanne »uhåndgribelige« størrelser som sociale relationer er det klart at denne opfattelse står i betydelig modsætning til basis-overbygningsmodellerne. Disse understreger omvendt at den marxske teoris særlige fortrin er dens »materialisme«. De moderne akademiske udgaver af denne opfattelse betegner således sig selv – ikke som »marxisme« eller »kritik« – men som »historiematerialisme«. Den stive opdeling i basis-overbygning har som

Schanz i senere skrifter revideret dele af denne opfattelse, hvilket man f.ex. kan læse i »Antikritik« (hvis titel må siges ikke at være uden selvbevidsthed, jvf. Rosa Luxemburg' og Karl Korsch' skrifter med samme titel), selvom der pga. skriftets karakter ikke er tale om noget egentligt rekonstruktionsarbejde.

I forhold til totalitetsproblematikken hedder det bl.a.: »Sammenstykningspragmatikken (som f.ex. den ydre sammenstyknings af »marxisme og psykoanalyse«, FDR) forholder sig rent instrumentelt til sagen, men når det drejer sig om forhold hvor det væsentlige er at afdække konstitutions- og reproduktionsformer for kun for kapitalismen gyldige og af kapitalismen selv frembragt »interferens« (mellem økonomi og ikke-økonomi), så er sammenstykningspragmatikken – hvor uomgængelig den end er som foreløbigt redskab i praktiske analyser – en tildækning af problemet og ikke nogen løsning«. (Antikritik, s. 27).

24. Det skal understreges at jeg ikke postulerer, at der hermed er præsenteret et *samfundsbe-greb*. Anvendelsen af disse »sfærebestemmelser« er af helt foreløbig karakter og skal her først og fremmest bruges til at påpege bestemte problemer – og er altså ikke apriori en del af disse problemers løsning. Forudsætningen for at komme videre i afklaringen af denne opfattelses adækvans er i første omgang en præcis bestemmelse af hvad »sociale relationer« egentlig er for noget. I artiklen her anvendes bevidst en meget »bred« opfattelse af »sociale relationer«, som enhed af »Verhältnisse« og »Verhalten«. Der findes mig bekendt ikke udarbejdet nogen eksplicit totalitetsbestemmelse på grundlag af en præciseret »sfære-opfattelse«. Hos K. Ottomeyer: *Soziales Verhalten und Ökonomie im Kapitalismus*, Gaiganz 1974, anvendes en lignende tankegang, men der findes ingen begrundelse for de forskellige sfærens specifikke form. Samfundets sfære-inddeling gøres her til et alment ontologisk princip.

Derimod har de forskellige sfærer været behandlet hver for sig. Mest omfattende er de værdiformsformidlede sociale forhold blevet behandlet i forskellige dele af Marxrekonstruktionen der er fulgt efter R. Rosdolsky.

De »politiske« relationer er blevet behandlet i stateteoridiskussionen. Det bedste eksempel er Blanke, Jürgens, Kastendiek: *Kritik der politischen Wissenschaft 1 & 2*, Frankfurt 1975. Det »sociale felt«, reproduktionssfærens forhold, har fået den bedste begrundelse hos Peder Lærke Nielsen: i »Sociologi« nr. 1, 1979.

25. For den mest traditionelle og vulgære version af denne opfattelse se A. Bauer, m.fl.: *Basis und Überbau der Gesellschaft*, Frankfurt a.M. 1974.

For den mere reflekterende version af denne opfattelse se G. Therborn: *Science, Class and society*, kap. 6.

konskevens en besynderlig sontring mellem (den revolutionære) industriarbejderklasse og lag og grupper af arbejdere som ikke er fuldgældige medlemmer af arbejderklassen.

Det samfundsmæssige arbejde i egentlig forstand er godt nok det værdiformede arbejde, dvs. det der udføres af kapitalens lønarbejdere. Men i videre forstand udføres også samfundsreproduktivt arbejde (men ikke produktivt i værditeoretisk forstand) udenfor kapitalforholdet, nemlig i forhold til arbejdskraftens »private« reproduktion (husholdning), samt det statslige lønarbejde. Men da arbejderklassens emancipation er betinget af at være emancipation af *hele* arbejderklassen, og samtidigt af *hele* individets livssammenhæng, må disse områder af samfundslivet også revolutioneres, således at *både* de opdelinger indenfor lønarbejderklassen, der er sat gennem den samfundsmæssige arbejdsdeling, og den opdeling af den enkeltes tilværelse, der er sat gennem den samfundsmæssige sfære-opdeling, ophæves. I dette perspektiv er opgøret med forholdene i regenerationssfæren ikke noget specifikt *kvinde*-problem, selvom det er et problem, der – pga. udgangspunktet i den aktuelle arbejds- og »rolle«-fordeling – først og fremmest må løses praktisk gennem kvinders egen aktivitet. Der findes altså en række kapitalismebestemte praksisformer og sociale relationsformer udenfor kapitalforholdet som er præget af dette samfunds udbytnings- og undertrykkelsessammenhænge og som den revolutionære proces må gøre op med. Revolutionær teori som kritik er altså forpligtiget på udviklingen af en TOTALITETSKRITIK af det kapitalistiske samfund.

På disse områder af en ikke-værdiformet samfundsmæssiggørelse er »marxismen« ikke kommet særligt langt, men problemet trænger sig på her og nu. Der er nok flere grunde til dette, men primært må det vel forklares ud fra de reale strukturelle ændringer i kapitalismen der har fundet sted, (samfundsmæssiggørelsen af arbejdskraftregenerationen og udviklingen af statsinterventionismen). En anden (mere teori-intern) grund er også, at *marxismen* traditionelt fra kapitalforholdets systemkonstituerende status har afledt dets påståede primat på erfaringskonstituering og på politiseringspotentialer – en opfattelse som, om ikke andet, kapitalismens strukturændringer og de »sociale bevægelser« har sat spørgsmålstegn ved. I det omfang marxismen f.eks. har afvist betydningen af sociale bevægelser/kampe med udgangspunkt i reproduktionssfæren med den begrundelse, at disse konflikter tilhørte »privatlivet«, har den taget det borgerlige samfunds overfladiske sammenhænge (og mangel på samme) for at være de egentlige sammenhænge. Totalitetskritikken vil netop kunne vise den »private reproduktion« (med dens praksis- og relationsformer) som specifik organisationsform for samfundsmæssig reproduktion.

Et af de problemer der står i centrum i denne artikel, er hvilken karakter/form som de »sociale« og »politiske« relationer har, for herigennem også at prøve at præcisere, hvad *kritik* af disse forhold kan implicere. Det er tidligere nævnt at *værdiformerne* som *fremtrædelsesformer* reproducerer sig som »Gang und Gäbe Denkformen« – men hvilke former for Denkformen (begreber) dannes der i og om de øvrige sfærer af sociale forhold? Hvis relationerne i disse sfærer ikke er tingslige fremtrædelsesformer, hvordan tænkes de da? *Forudsætter* Marx' specifikke kritikform overfor den økonomiske videnskab, at dennes realobjekt reproducerer sig i samfundsmæssigt fungerende, gyldige »Denkformen« – og i givet fald, må dette så også gælde for kritikken af »socialvidenskaberne«?

I det følgende skal disse problemstillinger diskuteres i sammenhæng med spørgsmålet om muligheden for at udvikle en revolutionær totalsamfunds-kritik, gennem kritik af »socialvidenskaberne« som erkendelse af regenerationssfærens forhold. Men i første omgang skal begrebet »borgerlig socialvidenskab« søges præciseret. Og derefter behandles i afsnit 5 et eksempel på nogle systematiske overvejelser over videnskabskritik, der har dette sigte.

4. Hvad gør borgerlig videnskab »borgerlig«?

Det er marxismens påstand, at borgerlig²⁶ samfundsteori ikke kan reflektere sine egne konstitutionsbetingelser²⁷ – så for overhovedet at kunne kategorisere noget som »borgerlig teori« impliceres der altså en anden mulighed

26. »Borgerlig« er her ikke ment som en fornærmelse eller som udtryk for at videnskaben på forhånd bestemmes som borgerskabets lakaj – meningen er at fastholde nogle historisk specifikke karakteristika ved dele af det samfundsreproduktive åndsarbejde under denne produktionsmåde. Jeg mener, at der i det følgende citat faktisk formuleres – omend ironisk – reelle problemer: hvad begrundes marxismens (dvs. vort) »erkendelsesprivilegium« og de borgerliges »afspærring« (-restringtion): »En af marxismens forskellige fordringer på højere forståelse er, at den nyder privilegeret adgang til de underjordiske niveauer af betydning (meaning), der er afspærret for den trivielle borgerlige tankegang«. (F. Parkin: *Marxism and class theory: A bourgeois critique*, Cambridge 1979.) Samme mr. Parkin mener, at med hvad der nutildags går for at være marxistisk teori (den professorale marxisme, rodfæstet i den mest borgerlige af alle den vestlige verdens institutioner), synes ethvert tænkeligt borgerligt alternativ at være at foretrække. Synspunktet kan ikke totalt afvises, desværre.

position, »kritikkens«, der må kunne afdække disse konstitutionsbetingelser. Men for ikke at ende i en uendelig regression, a la »kritikken af den kritiske kritik« må denne position kunne medreflektere *sine* specifikke konstitutionsbetingelser. Borgerlig teori kan altså kun præsenteres som borgerlig i

27. Bestemmelsen af kapitalistklassens/den borgerlige videnskabs *erkendelsesgrænser*, dens »bonerthed« hører til i marxismens dårligst argumenterede og derfor dogmatiske afdeling. (Man støtter sig gerne på Marx' efterord til Kapitalen og til den unge G. Lukacs). Når det kommer til stykket er den grundlæggende tankegang i de gængse analyser af problemet, at borgerskabet og dets videnskab ikke vil se sin egen fremtidige undergang i øjnene – det vil den ikke kunne leve med, og kapitalismen må *derfor* fastholdes som evig. Man kunne således kun drive fordomsfri borgerlig videnskab i perioder med uudviklede klassekampe mellem lønarbejde og kapital (den klassisk politisk økonomi), hvor undergangstruslen ikke var påtrængende.

En sådan ansats rejser flere problemer end den løser – og selv om den her er fremstillet karikeret er det faktisk den gængse forklaring, omend den formuleres i mere raffineret sprogbrug. Det der fundamentalt står tilbage, er at påvise formidlingen mellem klasse- og gruppespecifikke *interesser* og *erkendelsesskranker*.

Hos F. Tomberg – som typisk eksempel – bliver mange af den traditionelle marxismes vanskeligheder med problemet om erkendelsesskranker tydelige. Han mener, at med kapitalismens udvikling vokser borgerskabets behov for at beherske samfundet – og hertil behøver det samfundsvidenskab. Men denne udvikling af ny viden har sine grænser der, hvor kapitalens herredømme, og dermed de statsansatte videnskabsmænds privilegier, trues med at komme i fare. Den borgerlige videnskab udvikler derfor – ikke på kapitalens eller regeringens dekret – men »... ud fra den dunkle, men sikre bevidsthed om interesseidentitet« en videnskabsteori, som forhindrer eller omformulerer systemtruende erkendelse. Men det borgerlige samfund har brug for en samfundsvidenskab analog til den naturvidenskab, der har muliggjort udviklingen af storindustrien. »En samfundsvidenskab der går frem på en analog måde ville blive til teoretisk grundlag for ophævelsen af den kapitalistiske produktionsmåde og dermed også til det borgerlige klasseherredømmes fald. Man kan ikke forvente af etablerede borgere, at de værdsætter sandheden så vidt som til opgivelsen af deres egen sociale eksistens. Der hvor de således i deres forskningstrang kommer realiteten for nær indfinder erkendelseshæmnninger sig hos dem«. (F. Tomberg, Was heisst bürgerliche Wissenschaft?, i »Das Argument« nr. 66, 1971).

Tombergs (som her blot er valgt som typisk eksempel på sådanne overvejelser) behandling af problemet om den borgerlige videnskabs erkendelsesskranker indeholder bl.a. følgende problemer – og hvor det værste er, at de af Tomberg behandles som var de løst:

– Hvorfor kan borgerklassen ikke leve *her og nu* med erkendelsen af, at det kapitalistiske samfund er historisk forgængeligt? (tilskrives borgerskabet ikke netop opfattelsen: efter os – syndfloden!)

– Og hvis denne *erkendelse* er så farlig (»systemtruende«) for det borgerlige samfunds *aktuelle* eksistens, hvorfor har 100 års marxisme (der netop påviser denne historiske forgængelighed) så slet ikke rystet de borgerlige samfund? Det er således uklart om truslen kommer fra borgerskabets smuldrende selvforståelse eller om den kommer fra arbejderklassen, der så åbenbart må oplyses gennem videnskaben før den truer kapitalismen.

– Hvorfor vil ikke netop indsigten i det kapitalistiske samfunds forgængelige karakter være nyttigere i borgerskabets kamp for opretholdelse af det, end fortrængningen af denne kendsgerning – idet disse erkendelsesskrankers eksistens jo begrunder sig på borgerskabets *interesser*, kunne man så ikke med samme argumenter begrunde borgerskabets behov for »sand« erkendelse af samfundets karakter?

sammenhæng med udviklingen af »kritikkens standpunkt«. Da betragtningerne her netop er et forsøg på at overveje, hvad et sådant »kritikkens standpunkt« må implicere, giver sig heraf de følgende bestemmelsers *foreløbige* karakter.

Der udgås her fra en tese – som er antydnet i det foregående – om et principielt sammenfald mellem de KATEGORIER, hvori den kapitalistiske arbejderbevægelse søger at begribe »samfundet« og den borgerlige økonomiske videnskabs kategorier, altså mellem »hverdagslivets« og »videnskabens« kategorier. Det betyder imidlertid ikke, at det er det samme at tænke *i* de sociale forhold, som at tænke *over* disse, men derimod at disse forhold tænkes i identiske kategorier – netop fordi disse kategorier er »objektive tankeformer«. Dette medfører samtidig, at disse overvejelser over borgerlig samfundsvidenskab er relevante for andet end blot en videnskabsteoretisk interesse.

Det er her nødvendigt med en (teori-) historisk betragtning for overhovedet at få en indfaldsvinkel til bestemte totalitets-teoretiske problemer, nemlig om forholdet mellem kapitalforholdets reproduktion og samfundets »sociale« og »politiske felter«. Denne fremgangsmåde konfirmerer implicit tesen om kapitalforholdets samfundskonstituerende status. Det teorihistoriske går på, at da »det borgerlige« kun kunne bestemmes gennem kritik, forudsættes en bestemmelse af forholdet mellem borgerlig teori og kritik og en sådan må tage udgangspunkt i Marx' kritik af den politiske økonomi. Eller sagt på en anden måde, så accepteres i første omgang denne politiske økonomis forståelse af sig selv som *totalitetsteori*, altså som samfundsvidenskab. Hvad den de fakto også var²⁸ – indtil den gradvist blev *komplementeret* (i sociologiens selvforståelse) – dvs. altså ikke negeret – med i første omgang »sociologien«

– Er der overhovedet tale om *erkendelses*-skranker med de argumenter som Tomberg anvender – drejer det sig ikke snarere om interessebetingede »strategier« for den »ideologiske klassekamp«?

En bedre indfaldsvinkel til problemet end ovennævnte »interesse-begrundelse« er en diskussion med udgangspunkt i »de reale fordrejninger« af de samfundsmæssige relationer. Hos H. Reichelt hedder det: »Denne fetischisme, af Marx fremstillet som en totalitet af irrationelle former, som objektiver Schein, eller på en anden måde: som *en fænomenologi af erkendelsesbegrænsninger*, gør det før som efter svært for teoretikeren at trænge ind i dette samfunds væsen«. (op.cit. s. LXXIV).

28. Jvf. B. Blanke o.a. s. 17: »Mens Marx endnu kunne tage Hegels og Ricardos teoretiske systemer som sammenfattende udtryk for det borgerlige samfund, eksisterer der idag ingen af den slags omfattende systemer længere, hhv. et system der hensynsløst blotlægger det borgerlige samfunds kernestruktur«.

og »politologien«. Det er denne historiske rækkefølge i tematiseringen der skal fastholdes.²⁹

Indledningsvis skal det om forholdet mellem teori og praksis her slås fast, at politisk økonomi/samfundsvidenskab ikke indgår som konstituerende moment i den kapitalistiske form for samfundsmæssighed i den betydning, at den praktiske reproduktive omgang med kapitalismen *forudsætter* videnskabelig erkendelse.³⁰ For såvidt samfundsvidenskaben altså praktisk lader sig anvende, kan den kun angå den højere eller lavere grad af funktionalitet i den samfundsmæssige reproduktionsproces.³¹

Objektet for den politiske økonomi er de sammenhænge der etableres gennem den samfundsmæssige produktion og fordelingen af dens resultater i form af kapitalistisk vareproduktion. I sin kritik af den politiske økonomi viser Marx, hvorledes det vareproducerende arbejdes dobbeltkarakter sætter en sammenhæng mellem »væsen og fremtrædelsesform«, mellem værdisubstans og værdiformer. Denne argumentation kan ikke rekonstrueres her, men resultatet skal blot antydes. »At et samfundsmæssigt produktionsforhold/på dette sted henvises til pengene, F.D.R./fremstiller sig som en udenfor individerne forhåndenværende genstand og at de bestemte relationer, som de i deres samfundsmæssige livs produktionsproces indgår i, fremstiller sig som specifikke egenskaber ved en ting, denne fordrejning og ikke indbildte, *men prosaisk reelle mystifikation karakteri-*

29. Den politiske økonomis forståelse af sig selv som teori om *hele* samfundet må begrundes i, at det virkelige samfund på denne tid ikke var »helt«, dvs. at kapitalismen var i en proces af bliven til, og at andre »kapitalistiske« samfundsmæssiggørelsesformer end den umiddelbare kapitalform kun ansatsvis eksisterede. Til den præ-marxiske politiske økonomis selvforståelse, se ex: H. Brinkmann: *Die Ware* (kap. 1) Giessen 1975. G. Therborn: *Science, class and society* (kap. 2). London 1977.

30. Jvf. Marx: »Das Nachdenken over formerne for det menneskelige liv, altså også deres videnskabelige analyse, slår hovedet ind på en vej der er modsatrettet den virkelige udvikling. Den begynder *post festum* og således med udviklingsprocessens færdige resultater« (MEW 23 s. 89).

31. Dette er ikke det samme som en benægtelse af den moderne socialvidenskabs store betydning i den aktuelle blandingsøkonomi, hvilket jeg vender tilbage til i afsnit 5. Jvf. B. Smarts karakteristik: »I voksende grad er sociologi blevet en *anvendt videnskab* (applied science) i administrationens tjeneste, hvor den tilbyder en præcisere videnskabelig fremstilling af demografiske profiler, tilvejebringer data-resourcer for industri-, uddannelses-, og kriminalpolitik, ligesom den kontinuerligt leverer regler, metoder og teknikker til studiet af sociale problemer, situationer og adfærd. Sociologisk bevidsthed omkring denne inddragelse neutraliseres i betydelig grad med referencer indenfor disciplinen til modeller, idealtyper eller Homo Sociologicus som fokus for interessen og ved forsøg på, at bevare eller genindsætte værdi – frihedsdoktrinen gennem oversættelsen eller reduktionen af sociale fænomener, via uforklarede og overfladiske interesser – og værdifri abstraktionsprocesser, til et kvantitativt udtryk eller en numerisk relation«. (B. Smart: *Sociology, phenomenology and marxian analysis*, London 1976. s. 185).

serer alle det bytteværdi-sættende arbeides samfundsmæssige former«. (Marx., MEW 13 s. 34).

Derfor må den samfundsmæssige regulering og fordeling af totalarbejdet ske gennem »værdilovens« blinde virkning, formidlet gennem konkurrencen bag om ryggen på de agerende. For agenterne – som dele af dette totalarbejde – gælder det derfor, at når de gennem byttet forholder sig til hinanden og dermed forholder deres arbejde til det samfundsmæssige totalarbejde, så »ved de det ikke, men de gør det«. Dette betyder selvfølgelig ikke at individerne ikke har nogen bevidsthed om det, de selv gør, men at omgangen med de tingsliggjorte sociale forhold forudsætter og bekræfter den fetichisme, der klæber til disse ting. Selv hvis individerne »ved hvad de virkelig gør« (i ovennævnte betydning), kan de ikke handle anderledes indenfor kapitalismens reproduktive sammenhæng³², dvs. individerne kan ikke ophæve feticheringen gennem udviklingen af en anden »bevidsthed«.

Den politiske økonomi er iflg. Marx begrænset af sit udgangspunkt i det borgerlige samfunds reproduktionsproces, hvorimod kritikken stiller sig problemet om *hvorledes dette samfund selv produceres*.³³ Kritikken centrale problem er således formkonstitueringen. Den borgerlige teori interesserer sig derimod ikke for »... at genetisk udvikle de forskellige former, men fører dem gennem analyse tilbage til deres enhed, fordi de udgår fra disse former som givne forudsætninger«. (Marx, MEW 26-3 s. 491).³⁴

Her er den politiske økonomis »borgerlighed« stikordsagtigt fastholdt: Den konstitueres *ikke* – som det ofte hævdes fra marxistisk side – af en manglende forståelse af et »væsen« bag »fremtrædelsesformerne«, men derimod af den manglende formanalyse. Derimod er den manglende forståelse af sammenhængen væsen-fremtrædelse kendetegnende for differentieringen *indenfor* borgerlig

32. Jvf. Marx i Kapitalen: »Det, som kun gælder for denne særlige produktionsform, vareproduktionen, at nemlig den specifikt samfundsmæssige karakter af de af hinanden uafhængige privatarbejder består i deres enshed som menneskeligt arbejde og antager form af arbejdsprodukternes værdikarakter, fremtræder før som efter denne opdagelse for de i vareproduktionens forhold fangede som noget, der er lige så definitivt, som at luften bevarer sin fysiske tilstandsform efter den videnskabelige sønderdeling af den i dens bestanddele«. (MEW 23, s. 88/s. 174).

33. Jvf. Marx: »Dette er en væsensforskellig opfattelse i forhold til de borgerlige økonomers, der – selv fangede i de kapitalistiske forestillinger – ganske vist ser, hvorledes der produceres INDENFOR kapitalforholdet, men ikke hvorledes dette FORHOLD selv bliver produceret, og/hvorledes/de materielle betingelser for dets opløsning samtidigt produceres indenfor det, ...« (Resultate s. 137) (Iøvrigt er dette et skjult ordret citat fra den »unge« Marx i »Das Elend der Philosophie« MEW 4, s. 126).

34. Karl Korsch formulerer dette som følgende paradoks: »De borgerlige samfundsforskere, der tilsyneladende beskæftiger sig med samfundet i almenhed, forbliver hildet i det borgerlige samfunds særlige kategorier. Marx analyserer det borgerlige samfunds særlige historiske form, og når derved til en mere almen erkendelse, som går ud over denne form, af den samfundsmæssige udvikling«. (i Karl Marx, Frankfurt 1967 s. 49).

politisk økonomi, nemlig mellem den klassiske politiske økonomi og vulgærøkonomien.³⁵

Jeg vil udgå fra den generelle tese, at det der karakteriserer *borgerlig* samfundsvidenskab som sådan – dvs. også den hvis realobjekt »ligger udenfor« det bytteværdi-sættende arbejdes samfundsmæssige former – er den manglende erkendelse af, hvorledes disse samfundsmæssige forhold selv produceres eller konstitueres i specifikke former. Og netop denne problematik må være indgangen til en analyse af samfundstotalitetens indre differentiering i sfærer og til bestemmelsen af sammenhænge, determinationsrelationer, mellem disse sfærer. Denne problematik må også omfatte afklaringen af hvad »form« kan betyde for de ikke-værdiformede sociale relationer, altså en oparbejdelse af selve »formbegrebet«. Men da ovennævnte konstitutionsproblematik helt mangler i den borgerlige videnskab, er der heller ingen grund til at gå ud fra at »arbejdsdelingen« mellem de forskellige samfundsvidenskaber bevidst reflekterer samfundstotalitetens reale differentierthed.

Jeg vil i afsnit 6 diskutere denne konstitutionsproblematik nærmere, og dér prøve at antyde, at de sociale relationer i det »sociale felt«, dvs. lønarbejdernes indbyrdes forhold i deres regeneration, ikke har tilsvarende *tingslige* formidlingsformer som de økonomiske relationer har.

I denne forbindelse er der nogle bestemte forhold ved borgerlig »socialvidenskab« (primært sociologien) som jeg her gerne vil påpege,³⁶ først og frem-

35. Marx afgrænser den klassiske økonomi således: »Den klassiske økonomi søger at føre de forskellige faste og indbyrdes fremmede former for rigdom tilbage til deres indre enhed gennem analyse og at afskrælle deres form, i hvilken de står lige gyldige ved siden af hinanden; den søger at begribe den indre sammenhæng til forskel fra fremtrædelsesformerens mangfoldighed«. (MEW 26.3, s.490). Hvorimod vulgærøkonomien »... faktisk ikke gør andet end doktrinært at fortolke, systematisere og forsvare de i de borgerlige produktionsforhold fangede agents forestillinger«. (MEW 25, s. 825) eller de gør ikke andet end »... at oversætte de ordinære forestillinger i et doktrinært sprog«. (MEW 26.3 s. 493) For mig at se, er det yderst tvivlsomt om man ud fra de marxske »væsensbestemmelser« kan gøre ham til »metodologisk essentialist« i Popper's forstand. Kendetegnet på en sådan er, at han stiller spørgsmål som »hvad er materie«, »hvad er kraft«, »hvad er retfærdighed« osv. (K. Popper: *The poverty of historicism*« s. 26ff). Men Marx spørger faktisk ikke *hvad* samfundet er, hvad værdi er, hvad stat er, osv. Hans udgangspunkt er, *at de ikke kan være andet end bestemte forhold mellem mennesker* – han spørger derfor om, hvorfor forholdene mellem mennesker må antage disse bestemte former. Jvf. brev fra 1868, hvor Marx afviser alt det sludder om at bevise værdibegrebet, hvor det bl.a. hedder: »At denne nødvendighed af at fordele samfundets arbejde i bestemte proportioner, aldeles ikke kan ophæves gennem den specifikke form for produktionen i samfundet, men kun kan ændre sin fremtrædelsesmåde er selvevident ... Videnskaben består netop i at påvise, *hvordan* værdiloven slår igennem«. (Kapitalens registerbind s. 26).
36. Jeg vil tage udgangspunkt i et forsøg på »positivisme-kritik«, der – hvis det mener noget alvorligt med sin kritik – først må identificere genstanden for kritikken. Det viser sig faktisk at være en så vanskelig sag, at det i stedet blir projektets indhold. De følgende overvejelser bygger på Tage Bild: »Forhold og indhold – noter til »positivismen«« Magisterkonferens

mest teoriens forhold til sin genstand, her altså hvorledes begriber »positivismen« samfundet.

T. Bild gør opmærksom på det forhold at »positivisme-kritikken«³⁸ har haft visse politiske resultater, idet den har nedbrudt positivisternes videnskabelige legitimitet med den effekt, at der faktisk næppe længere findes *erklærede* »positivister«. Imidlertid har denne »faneflugt« ikke bevirket noget skift i de konkrete forskningsgenstande og -metoder.³⁹ Gennem sit forsøg på at få identificeret »positivismen« får T.B. præciseret bestemte, helt grundlæggende forhold i den borgerlige socialvidenskab. Han stiller sig den opgave, at kritisere »positivismens« metodologi⁴⁰ på *dens egne præmisser*, hvilket også efter min opfattelse er et uomgængeligt skridt i enhver videnskabskritik, selvom det sidste ord ikke er sagt med en sådan »intern« kritik – hvad T.B. iøvrigt heller ikke mener. Det angivelige brud i terminologien i det følgende skyldes altså at jeg stiller mig på »positivismens« standpunkt. Udgående fra en diskussion af forholdet mellem natur- og samfundsvidenskab (»positivisme«) fastlægger han identiteten i disses metodologi i *objekt-forholdet*. Ifølge »positivismens« metodologiske normering,

1972. Konferensen må betragtes som et virkeligt originalt og selvstændigt pionerarbejde i fagkritikkens udvikling og er stadig, – i 1980, – et enestående stykke arbejde – i begge betydninger af ordet. Da rapporten ikke er offentligt tilgængelig har jeg undladt den sædvanlige trælse reference-teknik, men jeg vil understrege, at jeg har prøvet at lægge min gennemgang meget tæt på de oprindelige formuleringer. Da rapporten er yderst komprimeret i sin fremstillingsform – den viser problemerne ved positivismens bestemmelse af et »objekt« og dette »objekt« er i rapporten positivismens selv – er den vanskelig at gengive i kort form, men jeg håber man nogenlunde kan følge tankegangen i dette resume af (dele af) rapporten. Det skal ikke opfattes som forsøg på at servere en samling »guldorn«, der blot kan reproducere. Synspunkterne skal opfattes som et eksempel på nogle problemstillinger, som viser nødvendigheden af en »videnskabskritik«, der består i andet end kritisk »tilegnelse« af borgerlig socialvidenskabs *resultater*. Det der her præsenteres som påstande, skal altså læses som teser, hvis faktiske holdbarhed må afklares i sammenhæng med udviklingen af mere specifikke, egentlige videnskabskritiske projekter.

J. Ritsert har tilsvarende problemer med at identificere hvad »metodisk individualisme« er – men i begge tilfælde viser det sig at dreje sig om »normering«: »Udfra den hidtidige fremstilling skulle det være blevet klart, at den *metodiske* individualisme ikke får sin ejendommelighed gennem en bestemt metodologi eller forskningsteknik ... I stedet for at tale om en forskningsstrategi, må man tale om en kanon af normer og orienteringsmønstre for socialvidenskabelig teoridannelse«. (J. Ritsert: Zur Wissenschaftslogik ... s. 100).

37. falder bort.

38. Her (dvs. i 1972) drejer det sig om positivismekritikken i fagkritikkens første »fase«, jvf. note 1.

39. Derfor kan man, på det abstraktionsniveau der her diskuteres, meget langt hen ad vejen identificere »positivisme« og det der hidtil er blevet kaldt »borgerlig socialvidenskab« – når det drejer sig om »metodiske« problemer.

40. Metodologi bestemmes som studiet af de »teoretiske« eller logiske konsekvenser af forskellige måder at forholde sig til forsknings-»genstanden« på.

må samfundsforskeren *forholde sig objektivt* til de fænomener, der skal studeres. At forholde sig objektivt vil sige at forholde sig til fænomenerne (samfundsmæssige forhold) *som om* de var ting, studere disse forhold og deres tingslighed.⁴¹ De store »positivister« hævdede dermed ikke, at der ingen forskel er på naturforskerens og samfundsforskerens objekt, men de hævdede derimod, at der ingen forskel er på det *forhold* samfundsforskeren og naturforskeren må etablere til deres *forskellige* objekter.⁴²

I den »positivistiske« metodologis selvforståelse er den grundlæggende subjekt-objekt problematik således ikke at finde i forskerens forhold til samfundet, men i menneskets almene forhold til tingen (naturfænomenet).

Hvis »positivismen« forholder sig objektivt til den sociale omverden må den i konsekvens heraf antage et nominalistisk standpunkt.⁴³ Dette udvikler T.B. exemplificerende i et forsøg på at bestemme hvad »positivismen« er. Problemet er, at vi kan ikke udpege en klasse af »positivister«, før vi har et entydigt begreb om, hvad der virkelig *er* »positivisme«, og vi kan ikke komme frem til et ikke-arbitrært begreb om »positivismen«, før vi har udpeget nogle eksisterende »positivister« som deres repræsentanter. Forholder vi os objektivt til »positivismen« – altså som til en klasse af »positivister« uden for os – så kan vi kun give begrebet en formålsbestemt (arbitrær) bestemmelse, afhængigt af hvad vi finder hensigtsmæssigt. Ethvert begreb, som hævdes at have realdefinitorisk status lader sig straks anfægte af en anden bestemmelse som med lige så stor ret kan påberåbes at være begrebet. Denne flertydighed og u håndgribelighed tvinger os til at indtage et nominalistisk standpunkt, hvorved vi føres ind i »positivisternes« egen kreds. »Positivisterne« er jo ikke ting og hvis vi udvikler det nominalistiske standpunkt med bevidsthed om det objektive forhold, opdager vi, at vi derved føres ind i en klasse, som vi i udgangspunktet forholdt os objektivt til, dvs. som en klasse vi ikke opfattede os selv som medlem af. Nominalismen er et teoretisk udtryk for objektforholdet, dvs. dets logiske konsekvens. Det er altså ikke nominalismen

41. Det er altså i denne betydning »objektiv« bruges i det følgende – og således ikke med relation til »værdifriheds«-diskussionen.

42. Denne bestemmelse af den »positivistiske« metodologis egenart må fastholdes overfor senere vulgærpositivister, som forveksler et identisk *forhold* med en identitet mellem objekterne i sig selv, forveksler »som om« med »er«. De gør normeringen, at forholde sig objektivt, til ontologi og opfatter forskningsgenstanden som noget andet end sig selv og tvinges hermed til at begribe den rent nominelt.

43. Det nominalistiske standpunkt indebærer at man ved bestemmelsen af et begrebs betydning ikke udsiger noget om virkeligheden, men kun om hvordan vi bruger begrebet, giver det en *definitorisk* betydning.

som forordner et bestemt forhold til forskningsgenstanden, omvendt er det et bestemt forhold til denne, som logisk fører til et bestemt teoretisk standpunkt.

Forholder vi os til »positivismen«, som vi *kan* forholde os til »staten«, »familien« osv., dvs. forsøger vi at fastlægge den som en entitet over for os, med det essentialistiske spørgsmål »hvad er positivismen«, så ender vi med ubønhørlig logisk konsekvens i *flertydighed*, hvorefter vi må indtage det nominalistiske standpunkt. Den objektive flertydighed tvinger os til det, såfremt vi vil undgå den metafysiske hypostasering det er, at tillægge det i tanken forestillede egen eksistens.

Fra det objektive standpunkt (forholder sig som om det var en ting) kan principielt intet begreb hævdes som det rigtige, ethvert teoretisk begreb må bestemmes nominelt. Med en nominel definition siges ikke noget om hvad »genstanden« *er*, men noget om måden hvorpå vi bruger begreberne og klassificerer objekterne omkring os.

Dette dilemma mellem nominalistiske definitioner (der intet siger om virkeligheden) og essentialistiske begreber (der er hypotaserede almenbestemmelser) er en konsekvens af objektforholdet, og har i den praktiske forskning fået den form, at man (hvis man er stringent) indtager objekt-forholdet, følgelig fastholder det nominalistiske standpunkt *samtidig* med at man udtaler det samme begreb som essentialistisk begreb.⁴⁴ Det almene begreb, hvori de *forskellige* objekter begribes som identiske, hypotaseres som målelig egenskab »ved objektet« i sig selv.

Imidlertid gør noget andet sig gældende. Socialvidenskabens begreber, som nominelle begreber, refererer ikke til noget virkeligt, men de nominelle begreber eksisterer som faktisk tænkning hos de »objekter« der studeres og hvorfra de også hentes af forskerne. Men den objektive socialvidenskabsmand er ikke bevidst om, at han som del af objektet deler dets dagligdags, tingslige sprog om sig selv, men han fremstiller ukritisk den *virkelige* tænkning som om den gengiver de virkelige forhold. Han forveksler således den virkelige tænkning med de virkelige forhold. Derfor bliver fremstillingen ikke en fremstilling af sociale relationer, men en klassifikation af individer på grundlag af nogle egenskaber ved disse.

44. Alternativet til denne inkonsistens er – stadig indenfor rammerne af objekt-forholdet – den konsekvente operationalisme, dvs. når man med en skala måler en eller anden »egenskab« så må den defineres som = det, som en skala der måler denne egenskab, måler. (Intelligens er det man måler med intelligensprøve). Men T.B. påviser at heller ikke denne »løsning« er uden modsigelser.

Det, der iflg. T.B. sker, er en fortolkning af et bestemt forholds, nemlig objektforholdets, teoretiske udtryk (det tænkte) som et indhold eller en »egenskab« i objektet i sig selv. De objektive samfundsforskeres modsigelse, som opstår i deres forvirring omkring spørgsmålet, hvorvidt de taler om deres sprog eller objektet, kan kun løses ved at opfatte deres kundskab som det teoretiske udtryk (tankeindhold) for det *forhold* de indtager til deres genstand. Den objektive samfundsvidenskab bliver således interessant: som udtryk for dominerende tingslige relationer i dens objekt, som den ikke opdager fordi den selv underkaster sig disse relationer, hvilket fremstår som normeringer i metodologien. Den nominalistiske samfundsvidenskab (»positivisme«) kan således analyseres som det logiske konsekvente udtryk for et skjult forhold. Den objektive socialvidenskabs tings-lige forhold til objektet kommer til teoretisk udtryk som en relation mellem tings-lige »egenskaber« ved objektet i sig selv. Som fetichistisk udtryk for bestemte sociale relationer er den objektive socialvidenskabs metodologi selv et »objekt« for samfundskritikken, idet metodologien på sin vis rummer en skjult teori om objektet.

Hermed er der peget på nogle centrale problemer i forlængelse af den diskussion af »videnskabskritik som samfundskritik« som jeg her prøver at nærme mig. Det centrale problem ud fra T. Bilds analyse bliver her spørgsmålet om *hvorfor* socialvidenskaben *forholder sig objektivt* til sin »genstand«? Det er blevet påpeget tidligere, at de værdiformede sociale relationer fremtræder som egenskaber ved ting og at menneskene i den samfundsmæssige omgang med dem ikke behøver andet end at forholde sig til dem som ting. Men det er også blevet antydnet, at disse værdiformer var objektive tankeformer, *fungerende realabstraktioner*,⁴⁵ og at *begrebsbestemmelsen af dem derfor ikke er en nominal definition*. Men forholder socialvidenskaben sig objektivt til sin »genstand« *fordi* denne selv *fremtræder* som egenskaber ved ting? Disse problemer skal nu diskuteres i sammenhæng med forskellige ansatser til videnskabskritikkens problemer.

I det følgende skal nogle forskellige indfaldsvinkler til videnskabskritikken tages op. Først diskuteres et projekt, der behandler socialvidenskabskritikken på et meget generelt, »metateoretisk« og tese-agtigt plan og derefter to forskellige forsøg på »sfære«-bestemmelser, der ligger meget tæt på min egen opfattelse af, hvordan der må arbejdes videre med disse problemer.

45. Jeg taler bevidst om disse ting i vage vendinger for at provokere til at disse bestemmelser ikke forudsættes som afklarede, men tages kritisk op til overvejelse.

5. Hvad gør videnskabskritik til kritik?

Det drejer sig nu, i forlængelse af det foregående, om følgende: Er det muligt på grundlag af kritikken af den politiske økonomi, gennem kritik af borgerlig »socialvidenskab«, at bevæge sig i retning af en totalitetskritik.

Hvad menes der egentlig med *kritik*, når der tales om kritik af borgerlig *socialvidenskab*? Hos Marx hedder det om kritikken af *den politiske økonomi*, at det drejer sig om »... kritik der ÖKONOMISCHEN KATEGORIEN oder, if you like das System der bürgerlichen Ökonomie kritisch dargestellt. Es ist zugleich Darstellung des Systems und durch die Darstellung Kritik desselben ...« (MEW 29. s. 550). Det drejer sig altså om KATEGORIKRITIK. Men hvad forstår Marx ved den borgerlige økonomis kategorier? »Derartige *Formen* bilden eben die Kategorien der *bürgerlichen Ökonomie*. Es sind gesellschaftlich gültige, also OBJEKTIVE GEDANKENFORMEN FÜR DIE PRODUKTIONSVERHÄLTNISSE dieser historisch bestimmten gesellschaftlichen Produktionsweise, der Warenproduktion ...« (MEW 23. s. 90).

Det der nu skal stilles som problem er om de begreber, der er udviklet »udenfor« den politiske økonomi (f.ex. i sociologien og politologien) også er samfundsmæssigt gyldige, objektive tankeformer – svaret er til dels foregrebet i diskussionen af Tage Bils karakteristika af »positivismen«, men problemet skal her stadig fastholdes sammen med spørgsmålet om, hvad »form« kan betyde på disse samfundsmæssige felter; først herigennem lader »kritikbestemmelsen« sig præcisere.

For at undgå misforståelser er der et forhold, der skal understreges. Som allerede nævnt er den reale differentiering i samfundsmæssige sfærer ikke betingende for enkeltvidenskabernes indbyrdes afgrænsning. Når jeg i det følgende taler om *sociologi* og *politologi* som om de alene var videnskaber for hhv. de sociale og politiske relationer, skal det blot forstås eksemplificerende og betyder altså ikke andet end at visse dele af disse videnskaber hver især behandler bestemte problemer af relevans for det, der her diskuteres – altså hverken, at disse forhold kun behandles i denne videnskab eller at denne videnskab kun behandler disse forhold.⁴⁶ Videnskabskritikken implicerer såle-

46. Her forbigås et vanskeligt problem om præcisering af de erkendelsesbegrænsninger, der er bestemt af erkendelsens *form som enkeltvidenskab*, og som peger på, at en totalitetskritik ikke kan konstrueres gennem addition af tilstrækkeligt mange enkeltvidenskabskritikker.

Reichelt påpeger, at det er naivt at frakende de enkelte samfundsvidenskabelige discipliner ethvert erkendelsesfremskridt, og fortsætter: »Men samtidig bliver disse samfundsvidenskaber til bevis på, at de kun har opnået deres erkendelsesfremskridt på bekostning af den tiltagende isolering overfor hinanden, som det må tilskrives, at blikket på livssammenhængen

des også en reorganisering af de erkendelser, der er indvundet i *enkeltvidens-*kabeligt regi.

I dette forsøg på at indkredse kritikbestemmelsen i videnskabskritikken, dens forskellige reale betingelser og teoretiske implikationer vil jeg tage udgangspunkt i et af de få forsøg, der har været på at tage denne problemstilling op i sammenhæng med en rekonstruktion af økonomikritikken, nemlig Kurt Aagaard Nielsen: »Kritik af den politiske økonomi og kritik af socialvidenskaben«. ⁴⁷ Med »socialvidenskab« menes hos K.A.N. »arbejdskraftreproduktive samfundsvidenskaber« og den indre arbejdsdeling blandt disse tillægges ikke nogen særlig betydning for den her diskuterede problematik. De skift mellem termerne »socialvidenskab« og »sociologi« der forekommer, er altså alene begrundet i problemernes forskellige diskussionskontekst.

K.A.N.s udgangspunkt er: »Ligesom Marx udviklede sin teori om kapitalismen igennem kritik af den politiske økonomi, må også kapitalismens mere samfundsmæssiggjorte former indfanges og kritiseres igennem det nuværende samfunds *erkendelsesmæssige forpost* – socialvidenskaben og økonomividenskaben, der hvor de optræder som *handlingsgrundlag* for først og fremmest den statslige reproduktionssikring af kapitalforholdet«. /s. 52/.

Det skal ikke her grundlæggende anfægtes, at borgerlig socialvidenskab begrebsliggør social realitet⁴⁸ – problemet er hvad og hvordan der

som sådan, spærres for disse videnskaber. Denne (livssammenhængen) – i sidste ende også deres genstand – falder igennem, som Habermas siger, imellem disciplinerne, og endog i den grad, i hvilken de afsondrer og selvstændiggør sig overfor hinanden. Med andre ord: Det er en videnskab, der ophober viden, opnår erkendelsesfremskridt i samme grad som den udskiller sig, men i kraft af isoleringen spærres (fordrejes) samtidig for dens syn på genstanden: I erkendelsesakten unddrager sig samtidig hvad der erkendes – den samfundsmæssige livssammenhæng; i dens viden fremstiller den (livssammenhængen) sig som forsvindende. Således kommer det til et væsentligt forhold af form og indhold i denne videnskab: Ikke blot er dens indhold et »fordrejet«, men dens form som enkeltvidenskab er ikke til at fjerne fra dette indhold. Men begge, form og indhold, er udtryk for *en* totalstruktur, som grundlæggende unddrager sig denne videnskab«. (H. Reichelt, op.cit. s. VI)

47. I Nordisk Forum nr. 16, Roskilde 1977.

Det er vigtigt at understrege, at jeg her kun anvender denne udmærkede artikel til at formulere mine egne problemstillinger *udfra*. Der er altså ikke her tale om en velafvejet gennemgang og kritik af artiklen som sådan.

48. »Hvis borgerlig socialvidenskab var uden nogen som helst erkendelsesværdi, så kunne kritikken af den kun forstås som den opgave, at analysere borgerlig *ideologi*. Så ville den være til ringe nytte for systemet også som ideologi, for den kunne hverken varetage herredømmetekniske eller manipulative funktioner. Til den herredømmetekniske anvendelse måtte den levere realistiske indsigter i systemets funktionsammenhæng, og for at kunne virke manipulerende, måtte den troværdigt svare til udbredte »huller« i bearbejdelsen af livserfaring. Den er ihvertfald nødt til at gøre erkendelsesfremskridt, hvis hidtil tilstrækkelige arter af affirmativ erfaringstyndning til- lukkes og hidtil tilstrækkeligt kendskab til systemfunktioner svigter«. (A. Neuss: Zur wissenschaftlichen und politischen Beurteilung von Gesellschaftstheorie, i »Abendroth-Forum«, s. 197, Marburg 1977).

begrebsliggøres. K.A.N. tematiserer primært disse problemer gennem overvejelser over socialvidenskabens *funktions*-bestemmelse, idet han understreger »... tilgangen til kritikken af de borgerlige samfundsvidenskaber river sin egen navlestreng over hvis den ... overser den materielt reproduktive funktion af samfundvidenskaben ...« (s. 53). Dette er en vigtig påpegning,⁴⁹ men ikke tilstrækkelig for en præcisering af borgerlig socialvidenskabs teori-praksis-relation. Understregningen af videnskabens reproduktive funktion i sammenhæng med manglende bestemmelser af pågældende videnskabers teori-praksis-relation,⁵⁰ vil uvilkårligt – også hos K.A.N. – ligge nær den opfattelse, at den praktiske anvendelse af videnskab garanterer dens »sandhed«.⁵¹

Samtidig vil en »funktionalistisk« orienteret tilgang rettet mod *anvendelsen* af videnskab uvilkårligt tematisere problemet som en sammenhæng mellem to uafhængige entiteter, videnskab og samfund, og altså ikke i sit udgangspunkt kunne fastholde videnskaben som allerede samfundsmæssigt bestemt moment af den samfundsmæssige praksis.⁵² Funktionssammenhængen må analyseres i et bredere perspektiv, som det hed ovenfor i den samfundsmæssige-politiske betingelses- og virkningssammenhæng. »Det er naturligvis rigtigt, at videnskabens »funktionalitet« må vise sig i dens praksisrelatering, men denne »funktionalitet« må *forudsætte* en adækvans mellem videnskabelig problemformulering (-løsning) og praktiske problemkonstellationer. Spørgsmålet er, hvorledes og hvorfor denne adækvans *opstår*; i forhold til videnskaben må der spørges, hvilke *forudgående* »formidlinger« mellem samfund og videnskab der har bidraget

49. Hvis videnskabens samfundsmæssige-politiske betingelses- og virkningssammenhæng falder ud af analysen, kan heller ikke videnskabelig forandring ... længere forklares. Den fremtræder da kun som »videnskabelig fremskridt«; videnskab synes således at bevæge sig selv«. (Blanke o.a. op.cit. s. 22).

50. Det hed foran, at socialvidenskab optræder som »handlingsgrundlag« – hvad det vil sige burde præciseres, men det vil blive svært at påvise politikker (handlinger) der er udformet så en eksplisit videnskabelig (dvs. teoretisk) »grundlag«. Teori-praksisrelationen må her analyseres i en meget bred betydning som ikke overser »... at videnskab ikke kun udspiller sig i hoveder, men også i institutioner, som står i social og materiel afhængighed af samfundet, hhv. dets politiske organisationer og grupper«. (Kastendiek: Die Entwicklung der westdeutschen Politikwissenschaft, Frankfurt 1977, s. 52).

51. Jvf. f.ex. A. Neuss op.cit.: »Der hvor potentialet til løsning af problemer for borgerlig-kapitalistisk systemopretholdelse bliver forøget, bliver uden tvivl virkelighedsmomenter adækvat begrebet og relevante handlemåder motiveret. Derfor kan sådanne teorier, netop fordi de hjælper til med at forhale omvæltningsprocessen, *videnskabeligt* ikke være irrelevante«. (s. 196).

52. Dette problem søger KAN at tage højde for i og med hans indfaldsvinkel er, at analysere videnskaben i dens »materielle eksistens« som *kvalifikationer* hos de statslige lønarbejdere som er »bærere« af statsinterventionerne i arbejdskraftreproduktionen. Men her er problemet igen, at også kvalifikationer må *produceres* før de lader sig anvende – og de betingede og formidlende sammenhænge for denne »produktion« må med i analysen.

til, at videnskab »*ex post*«, dvs. i sin anvendelse, kan vise sig som »funktionel«. Formuleret på en anden måde: En videnskabsanalyse må ikke kun spørge, hvilken funktion en videnskab har *for* et samfund; den må finde ud af, hvorvidt videnskab er en funktion *af* samfundet, en af det afhængig »variabel««. (Kastendiek, op.cit. s. 55).

Imidlertid var spørgsmålet i hvilken betydning K.A.N. overhovedet anvender *kritik*-bestemmelsen i sin »socialvidenskabskritik« samt om placeringen af videnskabskritikken indenfor en større sammenhæng (samfunds-kritik). Da ingen af disse problemer explicit præciseres i artiklen, er det nødvendigt at gå lidt nærmere ind på bestemte af dens teser for at besvare spørgsmålene.

Om socialvidenskabskritikken hedder det hos KAN, at den må operere på mere *begrænsede* bestemmelsesmuligheder end Marx' økonomikritik pga. den nuværende socialvidenskabs vulgariserede opsplitninger og overfladefixeringer. »Det rækker dog ikke ved, at disse partikulariserede reproduktionsanalyser og – recepter repræsenterer den – udenfor arbejderklassen – væsentligste form for registreringer af de samfundsmæssigjorte sociale og økonomiske eksistensproblemer for den kapitalistiske reproduktion«./s. 52/.

Når K.A.N. udstyrer socialvidenskaben med disse erkendelsesmuligheder må det begrundes i socialvidenskabens funktionelle bestemmelse som »interventionsvidenskab« for de statslige politikker. Problemerne ved denne rigtige, men for ensidige bestemmelse er kort påpeget foran. Imidlertid fremsættes i citatet ovenfor påstanden om at socialvidenskaben er »overfladefixeret« og om dens indhold hedder det andetsteds: »Socialvidenskaberne eksisterer (også) som almengjorte teoridannelser, men deres erkendelsesudvikling kan kun foregå igennem *abstraktioner* i forhold til eksisterende historisk sociale forhold. Disse abstraktioners *substans* er således de historisk eksisterende *reproduktionsforhold* ...« /s. 54/.

Set i sammenhæng siges der her, at socialvidenskabens objekt er de sociale forhold, reproduktionsforholdene, samt at disse forhold har en »overflade« der kan fixere (den videnskabelige) erkendelse. Dette peger igen på problemet om konstituering af socialvidenskabens realobjekt, og de hermed satte erkendelsesrestringtioner, men da denne problematik slet ikke behandles i artiklen, er der ingen grund til at forfølge problemstillingen derudfra. Formuleringen om socialvidenskabens »overfladefixering« må her ses som eksempel på en blandt marxister ret udbredt analogitænkning med Marx' fremstilling i Kapitalen som model. Skal »overfladefixering« være andet end et skældsord og betegne reale, samfundsmæssigt bestemte erkendelsesrestringtioner, overser denne analogitænkning netop det problem, der er søgt påpeget gennem overvejelserne over samfundet som en totalitet af specifikt formede sfærer af sociale for-

hold, hvor altså forholdenes form og karakter netop sættes som *problemet* og ikke apriori tænkes i en væsens-overflade ontologi. Skal beskyldningerne mod socialvidenskaben for at være »overfladefixeret« virkeligt fastholdes, må det først eftervises, at disse specifikke reproduktionsforhold, der konstituerer en del af dens objekt, virkelig har en væsens-overflade-struktur, svarende til den Marx har rekonstrueret for det bytteværdisættende arbejdes samfundsmæssige former. Det mener jeg ikke vil kunne lade sig gøre. Fremstillingslogikken i kapitalen må forstås som »die eigentümliche Logik des eigentümlichen Gegenstandes«.

Hvad man derimod kan, er at rekonstruere disse »sociale« forholds grundlag i kapitalforholdets formbestemmelser. Netop gennem påvisningen af de »sociale« forholds specifikke historiske grundlag – at disse forhold altså er sat af kapitalforholdet – kan deres specifikke historiske form og karakter bestemmes. Fordrejes kapitalforholdet imidlertid selv til en »naturform«, som det sker i den borgerlige socialvidenskab, fremstår samfundets øvrige, gennem kapitalforholdets satte, former også som eneste mulige, som »evige« – eller med andre ord slet ikke som *former*.

Med den manglende bestemmelse af de »sociale« forholds form bliver også bestemmelsen af forholdet mellem disse forhold og socialvidenskabens begreber om dem ubestemt. Kan de ligesom *tingsligt formidlede* forhold reproducere som »objektive tankeformer«? Er de overhovedet *abstraktioner*, som det påstås ovenfor?

Disse spørgsmål lader sig næppe besvare i den aktuelle fase af udviklingen af en samfundskritik, men de opstår her, fordi der i K.A.N.s programmatisk artikel berøres problemer på mange, meget forskellige niveauer samtidigt, uden at disse bevidst stilles som *problemer*. Dette må så igen forklare ud fra et aktuelt behov for »konklusioner« på videnskabskritikken, før den faktisk er gennemført og har produceret et egentlig materiale. I et tysk projekt om kritik af den politiske videnskab⁵³ tages der netop udgangspunkt i, hvad de nogle steder kalder den »marxistiske videnskabsteori«⁵⁴ *aktuelle* niveau, når fremgangsmåden for videnskabskritikken eller rettere sagt, dens forstadie »videnskabsanalysen« skal skitseres: »... for det meste går vi således frem, at vi først fremstiller politikvidenskabens udviklinger og så spørger efter deres til enhver tid gældende samfundsmæssige betingelser og forudsætninger. Vor

53. se hertil B. Blanke o.a., op.cit, H. Kastendiek, op.cit.

54. Denne videnskabsteori bestemmes således: »Resultatet af vore overvejelser er en undersøgelseskonception, som søger at forbinde videnskabshistoriske, -politiske, -organisatoriske, og -sociologiske problemstillinger og undersøgelsesniveauer samt en teorihistorisk og metodologisk analyse af en samfundsvidenskabelig enkeltdisciplin«. (Kastendiek, op.cit. s. 18).

fremgangsmåde er altså stik modsat en »kausal-deduktiv afledning«. Det er overfor videnskabssociologiens *aktuelle* forskningsstade i almenhed og politologianalyserne i særdeleshed efter vor opfattelse det nødvendige og realiserbare forskningsperspektiv. Forsøget på en logisk-genetisk rekonstruktion af forholdet mellem samfund og (politik) videnskab må og kan foretages, så snart en tilstrækkelig basis af foreløbig kundskab er frembragt, fra hvilken abstraktioner og almene bestemmelser kan udgå«. (Kastendiek s. 64). Kort sagt den praktiske gennemførsel af »forskningsmåden« må danne grundlaget for den begrebslige fremstilling.

Indeholdt i K.A.N.s program findes også en ansats til en historisk analyse⁵⁵ af socialvidenskabens/sociologiens udvikling, som han inddeler i »faserne« klassisk sociologi – positivisme – kritisk systemteori, som her kort skal resumeres, for herigennem at prøve at belyse nogle problemstillinger omkring sammenhængen mellem »realobjektet« og dets udvikling, borgerlig socialvidenskab og videnskabskritikken.

Karakteriserende for såvel den klassiske som den moderne sociologi er en »ydre ubegrebet modstilling mellem økonomisk reproduktion og social reproduktion«./s. 58/, selvom dette i de senere sociologiske traditioner sker »... på en mere atomistisk og ikke-samfundsteoretisk måde end de klassiske sociologer«./s. 59/.

Selv i deres kritik af den politiske økonomi deler sociologerne økonomernes selvforståelse af den økonomiske orden som modsigelsesfri og overlevelsesdygtig. »DERFOR er Marx' kritik af den politiske økonomi også til enhver tid forudsætningen for at kunne rette en *materialistisk kritik* af de klassiske sociologer«./s. 59/.

Når den klassiske sociologi, iflg. K.A.N. forekommer mere komplet og nuanceret end den apologetiske moderne, skyldes det, at den blev udviklet i faser hvor det kapitalistiske system praktisk stod overfor en prækapitalistisk reminisens i den sociale orden. »... de klassiske sociologer måtte i lighed med de klassiske økonomer forholde sig til kapitalismens historiske egenart, fordi kapitalismen var truet af angreb fra prækapitalistiske klasser og sociale reguleringsmåder.⁵⁶ ... De senere sociologers samfundsbegreb »degenererer« og bliver ahistorisk«./s. 59/

55. Problemet er her, at på grund af artiklens programmatisk karakter, er denne historiske gennemgang så generel, at den er meget vanskelig at få hold på – hvilke perioder og hvilke teorier KAN *faktisk* har i tankerne er stort set noget man må gætte sig til. Meningen med diskussionen er derfor at pege på centrale problemsammenhænge som en virkelig historisk analyse må oparbejde.

56. Umiddelbart må man undre sig over denne tese: Hvorfor falder den *klassiske* sociologi tidsmæssigt først, da økonomien allerede er blevet *vulgær*, hvis deres klassicitet har samme begrundelsessammenhæng (prækapitalistisk reminisens)? En begrundelse kunne være, at *samfun-*

De klassiske sociologer almenkvalificerer borgerskabets teknokrater i den periode, hvor også institutionaliseringen af et socialt reproduktionssystem under staten foregår. »Den senere (dvs. i perioden *efter* den præ-kapitalistiske trussel er forsvundet) statsinterventionisme i de sociale forhold har således dette reproduktive apparat, som sin givne basis. Vulgariseringen af sociologien – først og fremmest lanceret igennem den amerikanske positivisme og behaviorisme – er derfor ikke at betragte som et ideologisk eller teoretisk forfald, men som et skift i statsinterventionismens almenkvalificerende socialvidenskab«. /s. 60/.⁵⁷

Med udviklingen af statsinterventionismen og almengørelsen af lønarbejdet sættes i den efterfølgende periode af den kapitalistiske udvikling nye fokusseringer for en socialvidenskabelig almenkvalifikation, der i langt højere grad partikulariserer den sociale reproduktion.⁵⁸ Med denne partikularisering (i »bindestregs-sociologier«) »... reduceres den klassiske sociologiske teoridannelse til at være en *inaktiveret begrebslig overbygning* og hvor den væsentligste erkendelsesudvikling bliver empiristiske specialstudier, hvis væsentligste socialvidenskabelige almenkvalifikation er den positivistiske metode«. /s. 60/.⁵⁹

dets historiske udvikling til totalitet *forudsætter* den materielle produktions kapitalisering som mulighedsbetingelse for determineringen af de »sociale« og »politiske« relationer, samt ikke mindst af forholdet mellem disse sfærer. Underforstået at man altså bestemmer sociologiens opkomst som specifikt betinget af problemer i arbejdskraftreproduktionen (de »sociale« forhold) der igen nødvendiggør systematisk statsintervention – hvad KAN faktisk gør. Imidlertid uden at den manglende »synkronisering« af udviklingen i de forskellige samfundsmæssige sfærer og »deres« videnskaber problematiseres – der er dog 100 år mellem økonomiens (Ricardo) og sociologiens (Weber) klassiske periode!

57. Men er nødvendigheden af dette skift i de almene socialvidenskabelige kvalifikationer så ikke selv bundet til *reale* »skift« i den samfundsmæssige reproduktionsstruktur – og er det »nye« så et statsligt socialt reproduktionssystem? Hvis det er tilfældet, er der så ikke samtidigt sket et »skift« i (dele af) »realobjektets« form – fra »privat« (sociale relationer) til »offentlig« (politiske relationer) og er der så ikke dermed også sat ændrede betingelser for den (enkeltvidenskabeligt organiserede) erkendelse?
58. Hvad er det for reale samfundsmæssige ændringer der nødvendiggør denne partikularisering af socialvidenskab? Er den en »refleks« af den virkelige arbejdskraftreproduktions partikularisering (her bruges termen i betydningen »opsplitning i dele«) eller er den bundet til den form, hvori den statslige politik må intervenere i denne reproduktion? Blanke o.a. begrundet nødvendigheden af de forskellige politikkers formfixering og indbyrdes selvstændiggørelse. Disses institutionalisering frembringer en statsstruktur, der må forstås som et komplekst, kun »yderligt« forbundet system af politikker, som uafhængigt af hinanden er forbundet til kapitalbevægelsen. Disse politikkers indre forbindelse, deres logik, ligger uden for deres formelle enhed, staten, den ligger i kapitalens bevægelse. (se s. 433 ff). Om der herudfra kan siges noget om socialvidenskabens »instrumentalisering« for disse politikker og hermed angives grunde for deres indre opsplitning, kræver langt mere konkrete historiske analyser.
59. Denne tese om en spaltning i empiriske studier og inaktiveret begrebslig overbygning burde være præciseret. Betyder den at de empiriske studier anvender en anden type begrebsdannelse

Videre hedder det, at den positivistiske metode som almenkvalifikation for de statslige institutioner ikke anfægter disses allerede formgivne karakter, men interventionerne forbliver inden for rammerne af lønarbejdets partikulariserede reproduktionsform. Her ser K.A.N. sociologiens samtidige progressive/reaktionære karakter, – den problematiserer aldrig den sociale ordens allerede formgivne karakter,⁶⁰ men dens fokusering på den sociale reproduktion har ofte gjort den til »... reformismens støttepiller i bestræbelserne på at ensliggøre og harmonisere en højere grad af social reproduktionssikring. Deres problemfelt har konstant været modsætningen mellem den partikulariserende reproduktionsform under kapitalismen og de socialt kollektive interaktionsmønstre, som denne reproduktionsform ikke kan undvære«./s. 61/.

Den væsentlige socialvidenskabelige almenkvalifikation blev med den moderne sociologi den positivistiske metode – og denne metode »... består netop i teknisk at kunne undersøge de mulige sæt af empiriske årsagsforklaringer«./s. 61/. Denne »fase« af sociologiens historie munder imidlertid ud i »positivismens krise«, som må opstå, når der explicit fra statens side formuleres »trancenderingsbehov« til de arbejdskraft-reproduktive politikker, som kræver visse (bornerte) overskridelser af en helt selvstændiggjort analyse af den sociale reproduktions problemer.⁶¹ Den socialvidenskabelige almenkvalifikation forholdt sig ikke til de imperativer som interventionismens udfoldelse af sine indgreb fremkaldte. Denne udfoldelse var fremkaldt af to sammenhængende forhold, dels af at overvindelsen af kapitalens kriseskranke i denne fase »... måtte foregå igennem økonomiseringer med først og fremmest den variable kapital, hvilket gør lønarbejdernes sociale reproduktion til en væsentlig ydre betingelse – både hvad angår uddannelsesmæssige foranstaltninger, socialpolitiske foranstaltninger og arbejdsmarkedspolitiske tiltag«./s. 64/. Desuden var der i løbet af 60erne sket væsentlige ændringer i lønarbejdernes sociale reproduktion, bl.a. gennem omfattende inddragelse af kvinder på arbejdsmarkedet, der skabte vanskeligheder i de statslige reproduktive institutioner og som øgede budgetterne til intervention i den sociale reproduktion kraftigt. Positivismens

end den »begrebslige overbygning – for de må jo i sagens natur benytte sig af »begreber« for overhovedet at kunne komme med udsagn om de sociale forhold.

60. Det er som nævnt det, der netop konstituerer dens »borgerlighed«.

61. Hvad skjuler der sig her bag det fetischerede udtryk »fra den borgerlige stats side«? HVEM er det, der kan formulere disse »trancenderingsbehov« til socialvidenskaben, som denne ikke kan indløse? Er det ikke også »socialvidenskabsmænd« af en eller anden slags – og må de ikke for explicit at kunne formulere disse behov sidde inde med netop den erkendelse, hvis fravær bragte positivismen i »krise«? Her dukker den manglende analyse af forholdet mellem *teori*udvikling og statslig interventions-*praksis* op igen. Af HVEM og HVORDAN erkendes teorier som fejlagtige, inadækvate og utilstrækkelige for den statslige intervention?

krise blev iflg. K.A.N. bedst analyseret i de universitetspolitiske analyser, som pegede på en nødvendig ændring i den socialvidenskabelige almenkvalifikation: »... de (universitetsreformerne) skulle muliggøre, at de *partikulariserede* socialvidenskaber kunne integreres til mere *helhedsorienterede teordannelser* og analysemetoder«. /s. 64/. Resultatet var: »Positivismen blev midlertidigt pensioneret«. /s. 65/.⁶²

Den kritiske teori (Habermas), »positivismekritikkens bannerfører«, præsenterer sig nu – i 3. »fase« – som eksekutor for en borgerlig rekonstruktion af socialvidenskaben, og dens mere systemteoretiske varianter (Offe, Ronge) har ydet væsentlige bidrag til denne fornyelse, idet de åbner for videnskabeliggørelsen af mere samfundsmæssiggjorte institutioner.

Kritikken af denne systemteori bestemmer K.A.N. således: »Kritikken af den »nye socialvidenskabelige almenkvalifikation« sætter dermed i langt højere grad end kritikken af den positivistiske socialvidenskab mulighederne for at sammenkæde kritikken af de sociale reproduktionsinstitutioner (f.eks. uddannelsesinstitutioner, social- og sundhedsinstitutioner, arbejdsmarkedsreguleringer, osv.) med en kritik af kapitalismens udbytningsformer overfor arbejderklassen – idet denne »nye socialvidenskab« reflekterer (i yderliggjort form), at den sociale reproduktion er en faktor i kapitalens udskydelse af sine akkumulationsskranker. Det bliver muligt at give en KRITISK fremstilling af statens regulering af den sociale reproduktion som element i kapitalens økonomisering med den variable kapital«. /s. 67/.

Med denne grovskitse af sociologiens udviklingshistorie rejser spørgsmålet sig om, hvad der overhovedet gør sociologi til sociologi, hvad der altså er den fælles enhed i de 3 analyserede »faser«. Tilsyneladende er det her det fælles »realobjekt«: de »sociale« forhold, arbejdskraftreproduktionen, således som den fremstår som problemfelt for statsinterventionerne.

Uden her at tage stilling til denne bestemmelse af sociologien, bliver det centralt at påpege K.A.N.s manglende konstitutions- og formbestemmelse af dette »realobjekt«. Herigennem kunne det være præciseret hvilke betingelser der gennem denne form er sat for den borgerlige videnskabelige erkendelse af det, om kritikken overhovedet er mulig i en form svarende til Marx' »kategori-

62. Problemet er nu, at det egentlige grundlag for socialvidenskabens oprindelige partikularisering er ubegrundet (se note 11) – når denne partikularisering så senere viser sig som problematisk kan det ikke begrundes hvorfor. Det hed om den klassiske sociologiske *teori*, at den var en inaktiveret begrebslig overbygning til de positivistiske bindestregs-sociologier – men er problemet nu selve partikulariseringen af socialvidenskaberne eller er det »blot«, at disse mangler en begrebslig overbygning? Tidligere hed det, at det netop var den positivistiske *metode*, der var almenkvalifikation, men som påpeget af T. Bild har positivismens »pensionering« på det metodologiske plan ikke bevirket andet, end at man er holdt op med at bruge den provokerende term »positivisme« for det man laver.

kritik« af den politiske økonomi, der jo som forudsætning havde begrebernes karakter af at være »objektive tankeformer« med praktisk samfundsmæssig gyldighed.

Denne uklarhed omkring bestemmelsen af »sociologien som tankeform« blir ikke mindre af, at de 3 historiske faser af sociologiens udvikling synes at have hver sin specifikke form for begreber, tilsyneladende uden indbyrdes sammenhæng.⁶³

Konklusionen på de foregående overvejelser med udgangspunkt i Kurt Aagårds ansats er altså, at selvom det er vigtigt, er det ikke tilstrækkeligt blot at bestemme socialvidenskaben som »kritik-objekt« ud fra dens funktion som kvalifikation til løsning af bestemte samfundsmæssige problemer. Dette må ske i sammenhæng med bestemmelser af de specifikke samfundsmæssige former for sociale forhold, der som specifikke momenter i samfundstotaliteten, konstituerer disse teories »realobjekter« og som ikke alene sætter de virkelige samfundsmæssige problemer i specifikke former, men også præformerer den mulige erkendelse af disse problemer. De sidste sammenhænge må præciseres ud fra en analyse af borgerlig socialvidenskabelig metodologi, dens former for begrebs- og teoridannelse, sådan som der antydningssvis er taget hul på denne diskussion i det foregående afsnit.

Opsummerende om K.A.N.s bestemmelse af kritikbegrebet i socialvidenskabskritikken må det konstateres, at han ikke udvikler den tilstrækkelig i retning af kategori-kritik, men at han hovedsageligt fokuserer på videnskabens funktionelle sammenhænge, som han så ikke – hvad der heller ikke kan forlanges i en artikel, som har karakter af projekt-skitse – analyserer tilstrækkeligt konkret. I en anden artikel har han imidlertid selv præsenteret sin kritikopfattelse, på en måde der underbygger det, jeg her har fremført: »... med fagkritisk tilegnelse menes *interpretation i den værditeoretiske begrebssammenhæng ...*« (Nordisk Forum nr. 17, s. 49).

Denne bestemmelse af kritikken peger tilbage til K.A.N.s begrundelse for nødvendigheden af at kritisere socialvidenskaben. Denne blev begrundet

63. De klassiske teorier var jo »inaktiv overbygning« dvs. uden relation til analyserne i den positivistiske fase, og overgangen mellem denne og systemteorien ligner i KANs fremstilling et »paradigme-skift«, så heller ikke dér kan ses nogen sammenhæng. At det desuden skulle være folk som Offe/Ronge der i forlængelse af Habermas tegner de aktuelt *faktisk anvendte* systemteorier tillader jeg mig at tvivle kraftigt på. Hos Blanke o.a. fremstilles den tilsvarende teoriehistoriske sammenhæng på en noget anden måde. De mener at nødvendigheden af totalsamfundsmæssige betragtninger har ført til udviklingen af en formel systemteori på det socialvidenskabelige område, men at denne teoridannelse er en overtagelse af de almene systemteorier, der er udviklet i matematisk-tekniske og biologiske fagsammenhænge. Men netop disse teories formalistiske karakter har nødvendiggjort en beskæftigelse med de »klassiske« teories problemstillinger, dvs. med indholdsmæssigt begrundede samfundsteorier.

med to forhold: dels analyserede socialvidenskaben problemerne »atomistisk«, »partikulariseret«, etc. og dels manglede den forbindelserne til den samfundsmæssige værdiproduktion. HVIS disse to forhold er socialvidenskabens eneste problematiske sider, er det sikkert rigtigt, at de kan »kritiseres« gennem INTERPRETATION i den værditeoretiske begrebssammenhæng. Men sålænge relationen begreb-virkelighed i socialvidenskaben ikke er afdækket, og begreberne samtidig kvalitativt bestemt, er dette et farligt udgangspunkt, jvf. T. Bilds kritik af den »objektive« socialvidenskab. Gennem en sådan »interpretation« vil man uvilkårligt samle bestemmelserne op som de eksisterer i deres »færdige form«. K.A.N.s kritikprogram af socialvidenskaben vil således kun blive halvt, hvis det jeg her har kaldt kategori-kritikken ikke medtænkes. Og en sådan videnskabskritik vil ikke kunne kvalificere en revolutionær samfundskritik med sine erkendelser – omend nok bidrage til det kapitalistiske samfunds selvkritik.

I ovenstående citat (fra K.A.N. s.67) hed det, at der skulle kunne gives en kritisk fremstilling af »statens regulering af den *sociale* reproduktion som element i *kapitalens* økonomisering med den variable kapital«. Her skitseres én bestemt sammenhæng mellem de 3 vigtigste momenter (sfærer) i samfundstotalitetens reproduktion. Hvordan forholdet mellem disse sfærer historisk udvikles og forandres må også være afgørende for udviklingen af samfundsvidenskaberne og disses problemstillinger. Som allerede nævnt er disse historiske sammenhænge kun meget lidt analyseret – og her skal der altså heller ikke bidrages med noget. Imidlertid er forudsætningerne for de historiske analyser nogle *almene* bestemmelser af, hvad der overhovedet konstituerer og karakteriserer disse sfærer af forskelligt formede sociale forhold. I det følgende skal nogle problemer i denne forbindelse diskuteres.

6. Ansats til en totalitetsbestemmelse af det borgerlige samfund

Udgangspunktet for det følgende – og grundlaget for totalitets-diskussionen overhovedet – er de resultater, som i forskellige sammenhænge er opnået i arbejdet med rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomi, men som ikke bliver taget op i artiklen her. De to arbejder der nu skal behandles, arbejder ligeledes selv på dette grundlag og søger på hvert sit område at bidrage til udviklingen af en kritik af samfundstotaliteten, med hhv. en ansats til kritik af de »sociale« og af de »politiske« forhold.

Når jeg i det følgende prøver at diskutere nogle problemer i konstitueringen af hhv. den »sociale« og den »politiske« sfære, er det vigtigt at »sfære-betegnelsen« fastholdes som værende af tentativ karakter – anvendelsen af termen »sfære« for begge slags forhold, må ikke føre til en identifikation eller en formel side- og ligestilling af de »sociale« og »politiske« sfærer af samfundsmæssige relationer i den samfundsmæssige reproduktionsproces – f.ex. som to sideordnede »subsystemer«. De har hver især sin specifikke placering og begrundelse – både hvad angår »indhold« og »form«. Selvom den grundlæggende *problemstilling* i sit udgangspunkt er den samme: påvise disse sfæres og deres centrale institutioners, familie og stat, specifikke borgerlige/kapitalistiske form og karakter, så kan man ikke apriori gå ud fra at denne påvisning må forløbe på samme måde – og heller ikke på samme måde som Marx' påvisning af produktionsforholdenes specifikke former som vare – penge – kapital. Selvom både »stat« og »familie« må betragtes som hinanden komplementerende, fordrejede former for samfundsmæssigt fællesskab – med et godt Marx-ord »surrogater for fællesskab« – er de det på hver sin specifikke måde.

6.1. Til kritikken af de »sociale« forhold

De følgende overvejelser drejer sig altså om en diskussion af »regenerationssfærens konstituering« som sfære, som moment i en *kritik* af de »sociale forhold«. Denne problemstilling finder jeg grundigst behandlet som led i Peder Lærke Nielsens analyse af lønarbejder-familien, – selvom han betegner problemet som en bestemmelse af »arbejdskraftens reproduktionsform«, – hvorfor jeg vil tage udgangspunkt i denne analyse.⁶⁴

PLNs indfaldsvinkel adskiller sig fra de gængse, borgerlige som marxistiske. De går alle i deres analyse af familien på den ene eller anden måde ud fra denne som en slags overhistorisk substans, der så tilpasses og omformes i overensstemmelse med det pågældende samfunds reproduktionsform. PLNs udgangspunkt er *ikke*, hvorledes en allerede givet »familie« omformes og tilpasses (subsummeres) kapitalen, men han søger derimod at afdække *familiens mulige genese* i de af kapitalforholdet satte betingelser for lønarbejderens regeneration.

64. P. Lærke Nielsen: Arbejdskraftens reproduktion og reproduktionsform. »Sociologi nr. 1«, Sociologisk Institut, Københavns Universitet, 1979.

Jeg vil understrege at jeg ikke intenderer en kritik af PLNs fremstilling, ej heller et rimeligt overblik over hans synspunkter, men at jeg anvender dele af hans fremstilling til at pointere bestemte forhold, som har betydning for de problemer der diskuteres her.

Sin kritik af de ovenfor karakteriserede teorier opsummerer han således: »Selv om der altså her er tale om arbejder, der emnemæssigt berører den foreliggende problemstilling, så er den behandling den gives præget af en utilstrækkelighed, som ytrer sig med en *historicistisk* eller *funktionalistisk* tendens, altså groft sagt ved at reproduktionens familiære form forklares som historisk (fra tidligere produktionsmåder overleveret) størrelse eller ved sin blotte funktion«./s. 3/. Som konsekvens af denne kritik ser han opgaven som »... at stille eftervisningen af reproduktionsformen som det centrale problem inden for rammerne af denne forståelse, *der programmatisk kan sammenfattes i begrebsparret væsen/fremtrædelse*, idet vi knytter an til denne dimension i kapitalbegrebet og forskellige forsøg på at udvikle det«./s. 4/.

I denne programmerklæring kommer et paradoksalt forhold i PLN's behandling af problemet til syne: Reproduktionsformen analyseres analogt til den måde Marx analyserer kapitalforholdet, uden at denne »metode« begrundes specifikt ud fra det, der skal begribes og på trods af, at »resultatet« af analysen netop er, at arbejdskraftreproduktionen *ikke* kan antage kapitalform. Men den marxske metode i »Kapitalen« er netop betinget af sit objekt: det bytteværdisættende arbejdes former. Og væsens (substans)-fremtrædelsesform metaforen anvendes kun her, fordi den udtrykker forholdet mellem abstrakt og konkret arbejde.⁶⁵ Om regenerationssfærens forhold kan analyseres på denne måde kan netop først fremgå ud fra bestemmelsen af dennes konstitutionsproces, ud fra foreløbige overvejelser over karakteren af disse forhold.⁶⁶

I overensstemmelse med sit »væsen-fremtrædelsesforms-program« analyserer PLN arbejdskraftreproduktionens *form* (III »Arbejdskraftreproduktionens kapitalistiske form«) og *substans* (IV »Arbejdskraftreproduktionens substantielle bestemmelse«) i sine to mest centrale afsnit, og han starter altså med formbe-

65. Jvf. H. Reichelt i »Til rekonstruktionen af den marxistiske statsteori«, s. 45: »Selv om Marx ikke har efterladt os nogen definition af *den* materialistiske dialektik, så forbigår man sikkert ikke hans senere selvforståelse, når man fastslår, at *Das Kapital* er dialektikkens definition; lige så lidt – når formuleringen er sat på spidsen – som man kan formulere en kortere definition af kapitalen end den, vi finder i de tre bind, det kan ikke være kortere – lige så lidt er det muligt at definere den materialistiske dialektik løsrevet fra dens indholdsmæssige gennemførelse: Den er metoden til fremstillingen af disse *tingsliggjorte samfundsmæssige relationer* i deres relationer, der stadig udvikler sig til nye udformninger af abstrakt objektivitet, som endelig omfatter og strukturerer det samlede stofskifte mellem menneske og natur«.

66. Imidlertid vil det vise sig i det følgende, at den her fremførte kritik ikke har definitive konsekvenser, fordi PLN rent faktisk gør noget andet, end det han selv siger han vil gøre. Det er regenerationssfærens konstitution i kapitalkredsløbet han analyserer, når han bestemmer »reproduktionsformen« og senere er det ikke familien som sådan (som institution af sociale relationer) men dens *betingelser* han analyserer.

stemmelsen, hvor han vil »... i det følgende forsøge at udvikle en specifik bestemmelse af lønarbejderfamilien ud fra dennes eksistensbetingelse – lønarbejdet selv«./s. 15/.

Det første problem der skal besvares er for PLN, hvori adskillelsen mellem privat og samfundsmæssig sfære begrunder sig. Den mest almene bestemmelse af kapital-lønarbejderforholdet indeholder ikke blot »... en bestemmelse af nævnte adskillelse, men muliggør også en bestemmelse af det videre moment i reproduktionsformen, som senere vil blive betegnet som dens partikularisering«./ibid/. Reproduktionsformen bestemmes hos PLN gennem to momenter, dels reproduktionssfærens selvstændiggørelse, dels arbejdskraftbesidderens isolering fra andre arbejdende. Reproduktionssfærens selvstændiggørelse begrundes således:

Værdien må for at kunne processere som kapital kunne antage arbejdskraftens form, dvs. forefinde denne som vare. Dette implicerer igen at der eksisterer »dobbelt frie« arbejdere. Men for at arbejdskraften kan sælges, må den have brugsværdi for kapitalen, kun den arbejdskraft der kvalitativt og kvantitativt modsvare kapitalens behov kan reproducere.

Når arbejdskraften er købt må arbejderen indtræde i produktionen og underordne sig kapitalens herredømme. Arbejderen forlader produktionsprocessen udtømt for arbejdskraften, men med dens pengeækvivalent i hånden og kan nu frit reproducere sin arbejdskraft gennem konsumtionen. »Eksistensen af en særlig »privatsfære« eller reproduktionssfære som privatsfære i den kapitalistiske produktionsmåde beror således på den adskillelse, som værdiens bevægelse som kapital sætter mellem sin egen produktionsproces og arbejdskraftens produktionseller reproduktionsproces. En adskillelse, der samtidig er adskillelsen mellem arbejderens direkte indordning under kapitalen og hans »frie« eksistens som konsument«./s. 27/.⁶⁷

Her er foretaget »ydre« bestemmelser af regenerationen med udgangspunkt i, at arbejderen MÅ TRÆDE UD I CIRKULATIONEN SOM FRI BESIDDER af sin arbejdskraft. Vi finder her foreløbig to *kapitalsatte* bestemmelser af regenerationen, hvor denne er bestemt såvel »formelt« (a) som indholdsmæssigt (b):

67. Her opregner Marx nogle af denne adskillelsens konsekvenser: »Det materiale den (arbejdsevenen) bearbejder, er *fremmed* materiale, ligeledes (er) instrumentet *fremmed* instrument; dens arbejde fremtræder blot som vedhæng ved dem som substansen, og det genstandgør sig derfor i noget, der ikke tilhører *den*. Ja, selve det levende arbejde fremtræder som *fremmed* overfor den levende arbejdssevne, hvis arbejde det er, hvis egen livsytring det er, for det er afstået til kapitalen mod genstandsgjort arbejde, mod produktet af selve arbejdet«. (Grundrisse s. 366, cit. efter K/M).

a. regenerationen må resultere i en ikke-kapitalistisk produceret vare, hvilket implicerer eksistensen af en »sfære«, hvori denne produktion kan foregå, en sfære som, idet de sociale relationer qua ikke at være kapitalformede (eller potentielt kapital-formelige), må være »adskilt« fra selve kapitalforholdets reproduktion.

b. resultatet af regenerationsprocessen (og samtidig dennes kontinuerlige forudsætning), arbejdskraften, må brugsværdi- og omfangsmæssigt svare til kapitalens behov.

De »formbestemmelser« der her er foretaget er nærmest af »negativ« art, idet de *ikke* er en »positiv« fastlæggelse af en specifik form for sociale relationer, men er snarere en »indplacering« af regenerationen i den totalsamfundsmæssige reproduktion. Herigennem begrundes reproduktionssfærens samtidige »ydre« selvstændiggørelse overfor og »indre« sammenhæng med kapitalforholdets udvikling.

Videre fastslår PLN, at i forholdet mellem kapital og arbejdskraft gør to niveauer sig gældende, dels forholdet mellem den enkelte arbejdskraftsælger og enkeltkapitalen, dels forholdet mellem alle totalkapitalens cirkulationsakter. »Begge disse niveauer i forholdet mellem kapital og arbejdskraft må inddrages i bestemmelsen af lønarbejderens *reproduktionsinstans*, fordi deres eksistens betyder, at selv om dennes *konstitutionssfære* er uden for produktionssfæren, dvs. uden for enhver enkeltkapital, så forbliver den alligevel inden for totalkapitalens rammer«./s. 26/.

Her fastlægges altså en konstitutionssfære for reproduktionsinstansen. Imidlertid sker der senere i fremstillingen en forskydning i argumentationen, i den betydning at følgeslutninger ud fra bestemte præmisser overføres til forhold, der ikke er identiske med disse præmisser, idet de bestemmelser, der her, hvor de udvikles, gælder »konstitutionssfæren« (og det må være cirkulationsprocessen A-P-V) umiddelbart overføres på selve reproduktionen.

Det andet moment af bestemmelsen af »reproduktionsformen«, arbejdskraftbesidderen som isoleret fra andre arbejdere, begrundes således:

Fra den selvstændiggjorte reproduktionssfære træder arbejdere ind i cirkulationen for at afhænde sin vare til kapitalen og »... i *denne afhængelse* står han som blot besidder af sin arbejdskraft dvs. som ISOLERT fra andre arbejdere. Salget er umiddelbart et forhold mellem ham og kapitalen«./s. 28/.

Dette betragtes af PLN som det første af 3 momenter, der gør at »... arbejderen i denne reproduktion tendentielt sættes som isoleret«./s. 30/. De to andre momenter følger af de reproduktionsbetingelser der er indeholdt i lønformen: de enkelte arbejdskræfter må have forskellige kvalifikationer og dermed forskellig værdi, samt kun de arbejdskræfter der faktisk sælges giver deres besidder repro-

duktionsbetingelser. PLN konkluderer: »Det bliver s.a.s. et nødvendigt moment i reproduktionens tilrettelæggelse, at dens forhold til den individuelle arbejdskraft opretholdes; at LØNARBEJDEREN ALTSÅ PARTIKULARISERER SIG i reproduktionssfæren«./s. 30/.⁶⁸

Konkluderende om disse bestemmelser hedder det hos PLN: »... fastlæggelsen af formidlingsformen mellem kapital og arbejdskraft og dens forudsætning i adskillelsen mellem enhver kapital og enhver arbejdskrafts reproduktion førte endvidere til, at en ny adskillelse lod sig bestemme, nemlig mellem de enkelte arbejdskraftbesiddere indbyrdes ... Fra disse *formmæssige bestemmelser af arbejdskraftens reproduktion* skal vi i det følgende lægge op til en *indholdsmæssig bestemmelse* ...«./s. 32/.⁶⁹

Indholdsbestemmelsen har to momenter; den »daglige« reproduktion som PLN betegner husholdningen og den generationsvise, som han betegner forplantningen.

Fremgangsmåden er herefter i korthed den, at husholdning og forplantning nu hver for sig sammentænkes med den partikulariserede lønarbejderreproduktion, for at afdække om disse indholdsbestemmelser modsiger reproduktionens formbestemmelse. Resultatet er, at lønarbejde og børnefødsel/-opfostring »modsiges« hinanden. Efter en detaljeret analyse af dette modsætningsforhold, sammentænker han som næste skridt nu husholdning og forplantning. »I og med husholdning og forplantning imidlertid begge er sat som reproduktionsformens substantielle bestemmelse må de i deres konkrete forløb falde sammen. Deres enhed ophæver imidlertid ikke forplantningsforholdets

68. Kernen i argumentationen er, at arbejderne som vareejere på markedet nødvendigvis er sat i et indbyrdes konkurrenceforhold og at dette konkurrenceforhold også bliver bestemmende for de indbyrdes relationer i regenerationssfæren, hvor disse varer »produceres«.

Det er selvfølgelig korrekt, at der må være en bestemt sammenhæng mellem reproduktionens tilrettelæggelse og den individuelle arbejdskrafts specifikke brugsværdi, men problemet er om der heraf kan AFLEDES de bestemmelser af selve reproduktionsprocessen og dens organisation som PLN gør, nemlig at lønarbejderen partikulerer sig i reproduktionssfæren?

Følger der af bestemmelsen af den »individualiserede relation til kapitalen« på markedet, samt af en nødvendig differentierthed mellem forskellige arbejdskræfters brugsværdier og heraf følgende forskelligt indhold i reproduktionsprocessen, entydige bestemmelser af organisationen af reproduktionen, af kooperations- og solidaritetsformer, osv. i reproduktionssfæren?

69. Imidlertid er det spørgsmålet, om der ikke igen sker en forskydning i argumentationen: Er der foretaget »formmæssige bestemmelser« af arbejdskraftens reproduktion eller af reproduktionsbetingelserne (konstitutionssfæren)? Og i positiv betydning, hvad er det for »former« der er blevet bestemt? Der blev dels konstitueret en »adskilt« regenerationssfære og *indenfor* denne sfære blev det fastlagt, at de individuelle arbejdskraften må regenerere sig adskilt fra hinanden, dvs. »partikulært«. Hvordan skal disse bestemmelser – som det antydes i programerklæringen – forstås som specifik FORM FOR ET INDHOLD?

specifikke modsætninger, men betyder, at deres konkrete udfoldelse samt ændringerne i forholdet mellem husholdning og den kapitalunderlagte produktion ikke kan forstås ud fra hvert af forholdene for sig, men må medreflektere deres enhed eller sammenfald. Dette viser sig allerede på grundlag af de hidtidige bestemmelser, idet forplantningens indordning i husholdningen betyder at dennes arbejdsprocesser ændres såvel kvantitativt som kvalitativt«./s. 67/.⁷⁰

I overensstemmelse med sit metodiske paradigme, kapitalfremstillingen, har PLN nu afdækket nogle »modsigelser« – og selvom det ikke formuleres explicit, drejer det sig for ham i det følgende om bestemmelsen af en »bevægelsesform« for disse modsigelser, nemlig »familien«.⁷¹ Og videre hedder det: »Problemet forbliver altså at undersøge lønarbejderfamilien som det specifikke produkt af de betingelser, som den kapitalistiske produktionsmåde sætter for arbejdskraftens reproduktion, og sexualitet og forplantning som satte momenter heri«./s. 119/.

Hermed er der afdækket en lang række vigtige bestemmelser af betingelserne for arbejderklassens regeneration, men fastholder vi problemet, om hvilken *form* de sociale relationer i denne sfære har, fik vi ikke andet at vide, end at familien er set som en »kønslig/social sammenslutning af frie og ligestillede revenukildebesiddere«./s. 127/. Når problemet om »formen« her forsvinder for PLN – hvis program jo netop var »reproduktionens *familiale form* – skyldes det at han bestemte husholdning og forplantning som (den partikulære) reproduktionsforms substans eller *funktion*. Som allerede påpeget er denne form-indholdsbestemmelse helt udvendig. Derimod er disse »funktioner« selv reproduktion af en lang række sociale relationer, mellem køn, generationer,

70. Hermed skulle vi have bestemt arbejdskraftreproduktionens form og indhold – men problemet forekommer at være, hvilket forhold der er mellem disse? »Med bestemmelsen af denne enhed/af husholdning og forplantning/er vi nået frem til det, der udgør den på lønarbejdet beroende reproduktionsforms substans eller – om man vil – *funktioner*«./s. 68/. Reproduktionens *indhold* er altså to sæt *funktioner*: husholdning og forplantning. Reproduktionens *form* var jo bestemmelsen af lønarbejderens »doblede adskilthed«. Men relationen form-indhold kan her ikke selv med den bedste vilje forstås som væsen/fremtrædelse, således som denne dimension er udviklet i forbindelse med kapitalbegrebet, form og indhold hører her ikke sammen. Problemet ligger i den ensidige bestemmelse af disse funktioner der udgør »substansen«. De kan jo ikke være »rene« funktioner i et socialt tomrum, men er netop forhold mellem mennesker i regenerationssfæren, »funktionerne« er som sociale processer selv bærere af sociale relationer. Hvis man derfor vil tale om disse »funktions« form, må det jo være »formen« for de sociale relationer, der reproduceres i og med disse »funktioner«.

71. Jvf. hertil Marx i Kapitalen: »Die entwicklung der Ware hebt diese Widersprüche nicht auf, schafft aber die Form, worin sie sich bewegen können. Dies ist überhaupt die Methode, wodurch sich wirkliche Widersprüche lösen«. (MEW 23, s. 118).

formidlet af arbejdsprocesser, osv. og disse sociale relationer må jo selv være »form«. ⁷²

Meningen med denne gennemgang har været at vise et forsøg på en rekonstruktion af nogle bestemmelser der muliggør en videnskabskritik af de borgerlige teorier, der behandler arbejdskraft-regenerationen og dens institutioner – med andre ord er PLNs bestemmelse af hvad han selv kalder »reproduktionsformen« her læst som en ansats til en »konstitutionsbestemmelse« af disse borgerlige teories »realobjekt«, som efterlystes i diskussionen med Kurt Aagård, en bestemmelse der såvel form- som indholdsmæssigt på forhånd søger at reflektere disse forhold som nødvendige momenter af totalitetens reproduktion. At PLNs egne konklusioner til en vis grad umiddelbart blokerer for en sådan anvendelse af hans arbejde, er allerede påpeget.

Det lykkedes altså at begrunde regenerationssfærens nødvendige eksistens som ikke-kapital og som sådan indplacere den i kapital-reproduktionen, at påpege nogle sammenhænge omkring »partikulariseringen« i regenerationssfæren, samt at foretage en lang række overvejelser der kan danne grundlag for en »formbestemmelse« af de sociale forhold i regenerationssfæren.

PLN opsummerer således: »... Den kapitalistiske produktionsmåde frembringer på den ene side ... muligheden for og kun inden for snævre grænser modificerbar nødvendighed af en partikulariseret reproduktionsform; men frembringer på den anden side *nødvendigheden* af at overvinde de modsætninger, som er forbundet med forplantningen«./s. 129/.

Her bliver det klart, at »familien« ikke er den eneste historisk mulige form, hvori denne modsigelse lader sig modificere. Aktuelt har statslige indgreb og foranstaltninger haft stor betydning for denne »modsigelses« konkrete karakter. Dette peger imidlertid på nødvendigheden af bestemmelsen af den statslige/politiske sfære *før* samfundtotalitetens forskellige momenter *i deres historiske udvikling* kan relateres til hinanden. Som nævnt drejer det sig her i første omgang blot om diskussionen af bestemte problemer i den almene konstitutionsbestemmelse af denne sfære.

72. Dette betyder ikke at PLNs resultater som sådan må forkastes, idet han faktisk har en lang række bestemmelser og overvejelser over disse sociale relationer, selv om han selv forstår dem på en anden måde (som substans) – men derimod at de må reformuleres med bevidsthed om denne del af »formproblematikken«. At han måske selv er blevet klar over denne selvmodsigelse i sit arbejde, kunne man godt aflede af, at han langt henne i fremstillingen indfører termen »reproduktionens organisatoriske form« om »familien«.

6.2. Til kritikken af de »politiske« forhold

Jeg vil her tage udgangspunkt hos Blanke, Jürgens & Kastendiek, som i deres indkredsning af problemerne ved en statsbestemmelse netop er opmærksomme på, at de faktiske statsfunktioner rent tautologisk altid vil kunne »*føres tilbage*« til kapitalens behov, i en traditionel funktionalistisk cirkelslutning. I modsætning hertil må man se deres eget forsøg på at realisere Marx' program for en materialistisk og videnskabelig metode: at *udvikle* disse former af de virkelige livsforhold.⁷³

Blanke o.a. vil afdække genesen for den adskillelse mellem økonomi og politik, der som »færdigt resultat« er udgangspunktet i de borgerlige politologiske teorier. De vil gå frem på den måde, at de første afleder adskillelsen mellem økonomi og politik af den kapitalistiske produktionsmådes specifikke formbestemmelser. »Begrundelsen af en selvstændig politisk sfære af den samfundsmæssige reproduktion ser vi som forudsætning for at nå til et stats-begreb«. (s. 415). Interessen gælder ikke i første omgang bestemmelsen af det konkrete »politiske system« med forvaltning, parlament, partier, osv. men »... udviklingen af det kapitalistiske samfunds almene funktionelle sammenhænge, som gør konstitutionen af en afsondret sfære politik og en separat organiseret institution stat mulig og nødvendig«. (ibid). Deres intention er« .. at afstikke en *ramme* for en *systematisk analyse* af den borgerlige stat«. (s. 416)⁷⁴

I denne almene refleksion må der tages udgangspunkt i de aktuelle forhold, da disse historisk er de mest udviklede, ikke for at analysere deres historiske udvikling, men for at afdække deres indbyrdes »logiske« relationer.

I forsøget på at skitsere deres opfattelse af en statsanalyse, vil de følge den marxiske fremstilling af de former, hvori den kapitalistiske produktionsmåde alment reproducerer sig. På dette abstraktionsniveau kan der kun angives de almene udgangspunkter for dannelsen af reproduktionsprocessens funktioner »... som må forme sig på denne specifikke måde, at de står udenfor systemet af privat organiseret samfundsmæssigt arbejde«. (s. 418). Spørgsmålet om hvorledes denne formning udmønter sig i enkeltheder og omsættes i statens struktur, institutioner og proces, kan ikke bestemmes gennem formanalysen, men er

73. Se hertil Kapitalen, MEW 23, s. 393/Rh 547.

74. Blanke o.a. mener at deres intensioner og forudsætninger ikke er blevet forstået rigtigt. Deres s.k. »statsafledning« er foretaget på baggrund af deres »videnskabskritik«, hvilket overses, og udgår fra problemer som denne litteratur har stillet sig«. »Aflledning« efter vor opfattelse er altså ingen deduktion, men derimod et forsøg på at tilbageføre forstruktureret kundskab om konkrete samfundsmæssige hhv. videnskabelige forhold til samfundets grundstruktur, og derudfra logisk-gengisk at »rekonstruere« således, at den »kompleksitet« i hvilken de samfundsmæssige forhold fremstiller sig empirisk, kan forklares«. (Kastendiek, op.cit. s. 64).

genstand for en historisk analyse. Blanke o.a. sonderer mellem de »... *grundkrav* i reproduktionen af det kapitalistiske samfund, der slår ned i nødvendigheden af extraøkonomiske former« (s. 419) og som de betegner som bestemmelse af »formen stat« (= politisk sfære) og så de historisk vekslende organisations-strukturer, »statsformerne«.

Adskillelsen mellem økonomi og politik og dannelsen af formen stat har sit »genetisk-funktionelle udspring« i vareformen. Af en analyse af varebyttet drages den konklusion,⁷⁵ at de byttende antager den samme samfundsmæssige og formelle kvalitet, nemlig at have en vilje der relaterer sig til bytteakten og dermed til alle andre byttesubjekter. »Denne relation finder sit udtryk i formen af den gensidige anerkendelse som *privatejer*, dermed i privatejendommen som grundret og i kontraktfriheden« (s. 420). Personen får retssubjektets form og relationerne mellem personerne bliver viljesmæssige relationer mellem uafhængige, ligestillede enheder, juridiske subjekter. Men kontrakt-kategorien, den oprindelige retsfigur, der synes at hvile på en viljesakt på grundlag af fælles anerkendelse, konstituerer kontrakt-*tvangen*. Med udvidelsen af bytterelationerne må byttesamkvemets regler almenføres for at sikre lighed i bytte-*betingelser*. »Gennemsnættelsen af værdiloven konstituerer gennemsnættelsen af retsloven« (s. 421).

For den begrebslige afledning af den extra-økonomiske magt er hermed givet et første ansatzpunkt: den »legislative funktion« som til sin fuldbgyrdelse kræver den »eksekutive funktion«. »Rettens sikkerhed som grundkrav frembringer den ekstraøkonomiske tvang«. (ibid.).

Denne afledning fra vareformen af »funktionen tvangsmagt« må efterfølges af en bestemmelse af de formprincipper, som må indeholde denne tvangsmagt, for at være adækvat for vareformen, og disse findes i begrebet om den almene lov, den generelle norm. »Idet vareproduktionens specifikke form opdeler de menneskelige, samfundsmæssige relationer i tingslige og retspersonlige, konstituerer sammenhængen sig på dobbelt vis som en upersonlig abstrakt«. (ibid.).

Som første karakterisering af politik kan man herudfra bestemme viljesforhold mellem de uafhængige, lige retssubjekter, forhold som efter deres form er kampe om fastlæggelse af retter, stridigheder om retsudlægninger og hvis indhold er af »økonomisk art«, dvs. givet gennem produktionens og værdirealiseringens bevægelser. Hermed mener Blanke o.a. at have bestemt politikens grundform, en bestemmelse der også må fastholdes efter overgangen til kapi-

75. Argumentationen vil ikke blive repeteret her – imidlertid kan der i flere af formuleringerne ses en ikke uproblematisk tendens til at identificere *tingsligt formidlede* sociale forhold (forhold mellem mennesker der fremtræder som egenskaber ved ting) med *tingslige forhold* som sådan, jvf. nogle af de følgende citater fra teksten.

tal, dvs. efter inddragelsen af klasseforholdene: »... kamp om retten og den instans, som garanterer retten, den ekstraøkonomiske tvangsmagt, er på basis af klasserelationerne ikke kun en »illusion«, men den form, i hvilken den klassekamp der bliver indenfor rammerne af den borgerlige stat, kan udtrykke sig politisk«. (s. 422).

Med overgangen fra penge til kapital og fra arbejde til lønarbejde, er den betydeligste funktionsændring af den ekstraøkonomiske tvangsmagt, der betegnes som »funktionen klassestat«, indtrådt. Men i udviklingen af disse bestemmelser må udgangspunktet være de allerede udviklede former. Netop gennem beskyttelse af vareproduktionens basisret, privatejendommen, beskyttes samtidig såvel kapital som lønarbejdets ret, som kapitalens ret til det i produktionen producerede produkt. »Ejendomsgaranti, der relaterer sig til *ejendommen som varer*, betyder således primært garanti af en bestemt form for produktionsprocessen, kapitalforholdets«. (s. 423).

Ifølge Blanke o.a. har herredømmet således fordoblet sig, dels som produktionsbetingelserne som kapital over producenterne, og dels som abstrakt, alment, offentligt herredømme (politisk herredømme). Dvs. »staten« er ikke strukturel klassestat i den betydning, at den umiddelbart tjener kapitalers interesser, men derimod i den betydning, at den beskytter en produktionsform, der som sådan er betingelse for, at disse interesser overhovedet kan opstå som klasseinteresser. Afgørende er det, at der hermed *ikke* er foretaget en »væsensbestemmelse« der udstyrer staten med »kapital-funktionalitet« således, at det på forhånd ligger i »statens væsen« altid at gribe frelsende ind i det kapitalistiske samfunds reproduktionsproblemer.

Blanke o.a. konkluderer om det hidtidige argumentationsforløb, at det førte til kategorien *retsform* og til en »grundfunktion« ekstraøkonomisk tvangsmagt. »Dermed er vi endnu ikke nået til *staten*, men til to forskellige *former for samfundsmæssige relationer* (økonomiske og politiske) som er særlige for den borgerlige produktionsmåde. Staten er imidlertid en sammensat institution, der formelt forbinder de forskellige funktioner for og i relation til den kapitalistiske reproduktionsproces. For teoretisk at rekonstruere denne institution må vi først analysere virkningsmåden for de forskellige former af samfundsmæssige relationer som udvendige og derfra analysere virkninger på klasseforholdet i produktionen i almene træk, samt vise de formidlingsformer i hvilke den ekstraøkonomiske tvangsmagt kan indvirke på kapitalreproduktionens tinglige relationer«. (s.425). Der skal ikke her gås videre med forsøget på formbestemmelse af den politiske sfæres relationer. Så meget skulle i det mindste være påpeget, at de »sociale« og »politiske« relationer ikke lader sig subsumere under en fælles bestemmelse. Heller ikke disse sfæres relation til kapitalforholdet er identisk: Mens regenerationsfæren producerer arbejdskraften som umiddelbart

indgår i den kapitalistiske produktionsproces, hvor den så producerer sine egne materielle regenerationsbetingelser, må de politiske relationer ses som cirkulationssfærens relationer »i anden potens«⁷⁶ og som den institutionaliserede i »funktionen tvangsmagt«, der beskytter bytteformens ydre betingelser, men principielt er udelukket fra indgreb i de »private« sfærer: produktions- og regenerationssfæren.

7. Afslutning

Med disse indledende sfære-bestemmelser er »formerne« for de sociale forhold i disse sfærer selvfølgelig ikke tilstrækkeligt bestemt, selvom der er givet nogle antydninger af deres karakter. At tro at dette spørgsmål ville kunne besvares her, ville være at forestille sig udviklingen af en »kritisk teori« som forudsætning for, og uafhængigt af videnskabskritikken – og det ville så gøre denne meningsløs. Eller sagt på en anden måde, kunne ovenstående spørgsmål besvares her *for* kritikken er gennemført, ville den jo være overflødig. Kun gennem den *samtidige* kritik af den borgerlige socialvidenskabs indhold og den metodologi, hvormed dette indhold udvindes, samt af »objektets« reale konstituering og de gennem disse former satte erkendelsesrestringtioner, kan de problemer, der er rejst i det foregående, besvares.

Det betyder også, at der heller ikke *på forhånd* kan udvikles en totalitetsteori uafhængigt af oparbejdelsen af dens »indhold« – dvs. uafhængigt af de reale forholds udviklingsgrad – uden at det ville ende som »model-konstruktion«. I forlængelse af de indledende overvejelser over de forskellige sfæres *genesis*, må deres indbyrdes relationer indenfor samfundstotaliteten naturligvis præciseres – på dette niveau er det muligt at foretage bestemmelser som f.ex. »systemgrænser for statslig regulering«, dvs. bestemmelser af grænser for statslige aktiviteter, der er sat gennem kapitalforholdets almene formbestemmelser.⁷⁷ At den »materielle reproduktion« (som vel at mærke altid er

76. Jvf. Marx i Grundrisse s. 56.

77. Jvf. hertil Blanke o.a. s. 434ff.

Det er vigtigt at påpege, at sådanne »grænser« er bestemt ud fra bestemte *teoretiske* forudsætninger, og at de derfor kun kan have real gyldighed for såvel disse forudsætninger også har det. Disse grænser er opstillet ud fra forudsætninger om reproduktionen af et »rent« kapitalistisk system. At et sådant ikke er eneste historiske mulighed er klart, jvf. f.ex. Nazityskland eller Sovjet-Rusland. Men for såvidt den grundlæggende forudsætning virkelig er gældende – dvs. det samfundsmæssige arbejde reguleres gennem værdiloven – kan disse »systemgrænser« ikke negligeres uden alvorlige følger for systemets reproduktion. Det sker selvfølgelig ikke ved at »grænsen« pludselig optræder som en

reproduktion af specifikke sociale relationer, produktionsforhold) er samfundets grundlag er vel lige så indlysende, som at produktionen må komme før fordelingen af produktet – også når denne fordeling er »statslig omfordeling«. Men mere kompliceret bliver de indbyrdes relationer mellem de forskellige momenter, når de i den historiske proces reelt etableres som hinandens gensidige forudsætninger.⁷⁸

Problemerne har f.ex. *indirekte* været oppe at vende i forbindelse med den statsteoretiske diskussion af »de almene materielle produktionsbetingelser« – hvor altså forskellige statslige aktiviteter bestemtes som materiel *forudsætning* for den enkeltkapitalistiske produktion/udbytning, men i øvrigt ikke noget der, mig bekendt, er arbejdet med på et plan, der kan sige ret meget om, hvordan disse problemer skal angribes indenfor rammerne af en historisk specificeret samfundskritik.⁷⁹

Problemet om totalitetsforståelse er imidlertid ikke blot et dogme som gamle Marx (eller Hegel!) engang har plantet i den marxistiske tradition og som den derfor aldrig har behøvet at tage alvorligt. Totalitetsforståelsen bliver en påtrængende nødvendighed hvis man vil forholde sig til de forskydninger og strukturerændringer, der er sket i samfundet i de sidste 30 år – ændringer som måske først virkelig er ved at gøre samfundet til totalitet? – og som vi i dette nummer af Kurasje har tematiseret ud fra arbejdskraftregenerationen, dens ændrede former og betingelser.

uoverstigelig mur for praksis (hvad man imidlertid godt kunne få indtryk af ud fra nogle fremstillinger af sagen!), men at negligeringen af denne grænse forulemper bestemte *interesser*, der er forbundet til centrale systemreproduktive funktioner og som så må gøre sig gældende.

78. Jvf. hertil Marx, Grundrisse s. 189: »Når ethvert økonomisk forhold i det fuldendte borgerlige system forudsætter det andet i den borgerligt-økonomiske form, og (når) ethvert sat forhold således samtidig er forudsætning, så er det tilfældet med ethvert organisk system. Selve dette organiske system som totalitet har sine forudsætninger, og dets udvikling til totalitet består netop i at underordne alle samfundets elementer under sig eller at skabe de organer, det endnu mangler, ud fra samfundet. Det bliver således historisk til en totalitet. Denne totalitets vorden udgør et moment af (systemets) proces, af dets udvikling«. S. 189 cit. efter Modtryk/Kurasje.

79. Jvf. f.ex. K. Kosik, der kan sige en masse rigtige ting om hvad man *ikke* skal, men som i sine præciseringer af hvordan samfundstotaliteten teoretisk skal tilegnes, ikke ligefrem giver anvisninger på »handlingsplanet«: »Wenn die Wirklichkeit ein dialektisches, strukturiertes Ganzes ist, kann die konkrete Erkenntnis der Wirklichkeit kein systematisches Aneinanderreihen von Fakten an Fakten und von Erkenntnissen an Erkenntnissen sein, nur ein Prozess der *Konkretisierung*, der vom Ganzen zu dem Teilen und von den Teilen zum Ganzen, von der Erscheinung zum Wesen und vom Wesen zu den Erscheinungen, von der Totalität zu den Gegensätzen und von den Gegensätzen zur Totalität fortschreitet, und eben in diesem spiralförmigen Fortgang, bei dem alle Begriffe in *gegenseitige* Bewegung geraten und sich gegenseitig erläutern, erreicht sie ihre Konkretheit«. (»Dialektik des Konkreten, Frankfurt 1973, s. 44).

Tager man de sammenhænge, vi arbejder med i dette nummer,⁸⁰ er det indlysende at enhver kausal-forklaring ud fra økonomien, enhver reduktion af de statslige aktiviteter til produkt af kapitalistklassens interesser, enhver bestemmelse af ideologiske og politiske bevægelser som blot afspejling af materielle ændringer, vil komme til kort som forståelsesramme for den virkelige bevægelse. En totalitetsforståelse der muliggør en forståelse af disse forhold og deres indre sammenhæng som menneskenes specifikt formede eget produkt,⁸¹ er her og nu ligeså nødvendigt som den er fraværende.

Det er allerede i det foregående peget på indfaldsvinkler til nogle forskellige momenter af udviklingen af en teoretisk samfundskritik. Hermed er problemerne ikke løst. Afslutningsvis skal der – for at pege på en række af de komplekse problemer, der stadig står tilbage – gives nogle yderligere orienterende henvisninger, som det ikke er muligt her at oparbejde indholdsmæssigt. I forlængelse af T. Bilds kritik af »positivismens metodologi« kan der som antydning, såvel udvikles elementer til en »marxistisk« selvkritik, som *forudsætninger* for en kritisk tilegnelse af borgerlig sociologisk erkendelsesindhold.

Noget lignende gør sig gældende med Jürgen Ritserts analyse⁸² af den »metodiske individualisme« (>den logiske empirisme«)⁸³ I stedet for dogmatisk at forsvare »marxismen« mod den metodiske individualismes mest plumbe beskyldninger, der er rettet mod en marxisme, der er så plat, at den stort set kun eksisterer i hovedet på visse metodiske individualister, søger Ritsert snarere at

80. I tilfældig orden bl.a.: Arbejdskræfternes ensliggørelse, det dobbelte lønarbejde, kvindebevægelser, fagforeningernes orientering mod det politiske system, de statslige arbejdskraftreproduktive politikker, skatte-nægter bevægelser, vilde strejker, indkomstpolitik, »familiens krise«, statslig organisering af børnepasning og opdragelse, osv. osv.

81. Jvf. hertil Marx, f.ex. i Grundrisse s. 111.

82. J. Ritsert: Methodischer Individualismus oder Totalitätsbezug? i »Zur wissenschaftslogik einer kritischen Sociologie« hrsg. J. Ritsert, Frankfurt 1976.

Dette er imidlertid kun én artikel fra Ritserts meget omfattende og spændende videnskabskritiske projekt – som iøvrigt vil blive taget op til anmeldelse i et senere nr. af KURASJE.

83. Den »metodiske individualisme« kan med K.P. Popper i første omgang karakteriseres ved at den »... understøtter den lære, at alle sociale fænomener, i særdeleshed de sociale institutioners funktionen, altid må forstås som resultatet af menneskelige individers beslutninger, handlinger, indstillinger, osv. og at vi aldrig må være tilfredse med en forklaring på grundlag af såkaldte »kollektiver« (stater, nationer, racer, osv.)«. (Ritsert s. 84). Samtidig går den metodiske individualisme implicit ud fra antagelsen om samfund som en overindividuel og virkelig sammenhæng. Derfor stiller Ritsert problemet, om der ikke i en immanent kritik af argumentationen for metodisk individualisme lader sig indvinde perspektiver på betingelserne for muligheden af totalitetsrelatering.

»rekonstruere« deres mest stringente argumentation, for derved at bringe dem på niveau med »totalitetsteoriernes« *reelle* problemer. Ritsert går således ind i en diskussion primært på den metodiske individualismes egne præmisser og søger at explicitere dens kritiks »rationelle kerne«, hvad der er nødvendigt, fordi den faktisk i tidens løb har forladt/modificeret en række af sine grundantagelser. Herudfra er det så muligt, dels at præcisere differencen mellem metodisk individualisme og totalitetsrelateret teori, og dels påpege centrale problemstillinger som totalitetsteorien må oparbejde, hvis totalitetsrelateringen ikke blot altid skal være en besværgelse.

Ursula Müller⁸⁴ prøver i sin artikel om den mulige betydning af empirisk socialforskning for den marxske teori, at tage problemerne i videnskabskritikken op med tyngdepunkt i spørgsmålet om borgerlig socialvidenskabs forskningsmetoder og -teknikker. Heller ikke hun kommer længere end til et forsøg på at præcisere problemerne – hvad der tilsyneladende er et fælles aktuelt kendetegn ved alle ansatser til en videnskabskritik med udgangspunkt i kritikken af den politiske økonomi. Fælles for de indholdsmæssige kritikker af borgerlig socialvidenskab er at de tager udgangspunkt i dele af disse teories selvkritiske refleksioner – og det gælder også for U. Müller. Hendes artikel kan betragtes som en rimelig introduktion til den borgerlige sociologiske selvkritik (f.ex. repræsenteret af symbolsk interaktionisme, ethnometodologi, »kritisk sociologi«) af efterkrigstidens dominerende metodologi.

Denne kendetegner hun ved pluralisme, men på et fælles metodologisk og teknisk grundlag. »Denne konsensus lader sig – på det metodologiske refleksionsniveau – groft karakterisere som en holden fast ved postulatet om enhedsvidenskaben på det metodologiske refleksionsniveau, forbundet med forpligtigelsen på Hempel-Oppenheim-skemaet for videnskabelig forklaring, for det meste i den probalistiske version, og ved den strikte adskillelse mellem indvindings-, begrundelses-, og anvendelsessammenhæng ...« (s. 189).

Sin kritik udvikler hun som en »metakritik« først og fremmest af A. V. Cicourel's – der selv har forbindelse til ethnometodologien – diskussion af metode- og måleproblemer i sociologien.⁸⁵ Gennem kritik af værker der er repræsentative for socialforskningen og dens metodologi kan Cicourel påvise følgende fænomen: »I konstruktionen af forskningsinstrumenter og -ansatser

84. Ursula Müller: »Zur möglichen Bedeutung der empirischen Sozialforschung für die Marxske Theorie« i »Gesellschaft« nr. 5, Frankfurt 1975.

85. A.V. Cicourel: *Method and measurement in sociology*, N.Y. 1969.

indgår en sjældent reflekteret og kun delvis indrømmet forhåndsvurdering, som suggererer en overensstemmelse mellem de til undersøgelse stående substantielle elementer og relationer og målesystemets ordnede elementer og relationer. Dvs. gennem den selvfølgelige *forudsættelse* af en *faktisk overensstemmelse* mellem socialvidenskabeligt objektfelt og den måletekniske fremgangsmåde udklammer de af Cicourel kritiserede forfattere den grundliggende måletekniske problematik og koncentrerer deres interesse om analysen af de frembragte data«. (s. 198).

Det lykkes at sandsynliggøre at forholdet mellem teori og empiri i borgerlig socialvidenskab er uafklaret – uden derfor at Cicourels egne løsningsforslag virker overbevisende. U. Müller fører så disse konklusioner over på diskussionen af kritikken af den politiske økonomis forhold til borgerligt empirisk materiale og kan konkludere: »En forening af materialistisk teori og empirisk forskning uden teoretisk forhåndsafklaring (Vorklärung) ville være udsat for den fare, delvis at omformulere den marxiske teori i betydningen af den teoretiske kontekst, der karakteriserer de til enhver tid anvendte metoder«. (s. 238).

Barry Smart's⁸⁶ referenceramme er ikke kritikken af den politiske økonomi – selvom han dokumenterer kvalificeret kendskab til de marxiske skrifter – men snarere den angelsaksiske »kritiske sociologi«. Han præsenterer et usædvanlig velorienteret overblik over de nyere kritiske strømninger i sociologisk teori, med udgangspunkt i tesen om »sociologiens krise« (Gouldner). Hans sigte må opfattes som overvejelser til en »rekonstruktion« af »det sociologiske projekt«, og han ser det som sin opgave at formidle den nyere kritik, der er rettet mod sociologien til denne. Han ser denne kritik komme hovedsageligt fra to sider, fra den fænomenologiske sociologi og fra de marxistiske analyser. For at vise Marx' relevans for sociologien påviser Smart en lang række gængse, men helt arbitrære Marx-tolkninger i denne tradition. Derefter gennemgås den »fænomenologiske sociologi«⁸⁷ som form for kritik af den traditionelle sociologi.

For mig er det mest spændende imidlertid hans diskussion af »fænomenologi og marxisme«, dvs. forholdet mellem de teoretiske opfattelser der har udgangspunkt hos hhv. Husserl og Marx, hvor der fra fænomenologisk side fremføres relevant kritik af *marxismens* objektivisme. Denne særlige »fæno-

86. Barry Smart: »Sociology, phenomenology and Marxian analysis« London 1976.

87. »Generelt forklares begrebet om en fænomenologisk sociologi ud fra Schutz's forsøg på at formulere en fænomenologi for den sociale verden, skønt andre fænomenologiske sociologier sameksisterer med den Schutz'ske position, f.ex. refleksiv sociologi, ethnometodologi, eksistential fænomenologisk sociologi«. (Smart s. 79).

menologiske« læsning af Marx kan lokaliseres i Italien⁸⁸ hvor E. Paci⁸⁹ har skrevet retningens hovedværk og dels i USA i gruppen omkring tidsskriftet »Telos«, men har en lang række træk fælles med vore egne, lokale bestræbelser på at udvikle kritikken af den politiske økonomi i retning af en *kritik af tingsliggjorte sociale relationer*.

Smart's bog kan ikke betragtes som værende indenfor de rammer og målsætninger for en videnskabskritik, som jeg har søgt at indkredse i denne artikel, men kan bruges som orientering om en lang række diskussioner og problemstillinger, hvorfra der kan oparbejdes vigtige indsigter for en videnskabskritik. I de foregående dele af artiklen her er der vist forskellige spæde ansatser til en kritik af, AT borgerlig socialvidenskab indgår som »fetischeret« tænkning i den samfundsmæssige reproduktion – men kritikken mangler endnu svar på problemet om HVORFOR den gør det, dvs. problemet om hvad der begrunder denne »sociologiske tankeforms« *nødvendighed*.

Til sidst skal der peges på et aspekt, som ikke er blevet taget særskilt op her. Socialvidenskabens reducerer i sin forholden sig til det »sociale felt« sociale relationer til egenskaber ved abstrakte »personer« – og derved formulerer den samfundets tings-lige sprog om sig selv. Dette gør den imidlertid velegnet til tankemæssigt at foregribe den *undertrykkelse* og tilpasning til den standardiserede lønarbejderreproduktions betingelser, som kapitalen tendentielt producerer og som en række statslige politikker aktuelt formidler frembringelsen af. Denne undertrykkende tilpasning og ensliggørelse er altså allerede foregrebet i og med selve de socialvidenskabelige generaliseringers karakter. I denne dimension kan der præciseres en aktuel praktisk-politisk kritik af den tidligere diskuterede funktionsbestemmelse af socialvidenskabens som »interventionsvidenskab«.

Ses »videnskabskritikken« i den mening og sammenhæng, som jeg i det foregående har forsøgt at antyde, som *en del af* udviklingen af en revolutionær samfundskritik, så mener jeg også, der hermed er åbnet for udviklingen af

88. Om E. Paci's placering indenfor den italienske marxisme oplyser P. Piccone i 1973: »... den *milanesiske marxisme* som, startende fra Banfi, har produceret Paci, Cantimori, Anceschi og mere nyligt, en hel serie af relativt unge radikale tæt forbundet med det italienske extra-parlamentariske venstre (f.ex. Piana, Veca, Daghini, Neri, osv.). Dette er uheldigvis den svageste trend i en politisk situation domineret af den *napolitanske marxisme* (Amendola, Sereni og gruppen om Critica Marxista) og Della Volpe-skolen (Colletti, Tronti og de fleste af Potere Operaio's medlemmer). Medens den »milanesiske« marxisme er dybt rodfæstet i traditionen af tysk idealisme (Kant, Hegel, Husserl etc.) og Della Volpe-skolen formulerer en degenererende positivisme, så fremfører den politisk dominerende napolitanske gruppe en Croce'sk marxisme, som trivialiserer Gramsci til ideolog for det italienske kommunistpartis nuværende socialdemokratiske praksis«. (i »Telos« nr. 15, 1973).

89. Enzo Paci: The function of the sciences and the meaning of man. Evanston 1972.

følgende modsætninger, der har karakteriseret »marxismens« senere historie i Danmark:

1. Modsætningen mellem marxismen i dens magtliderlige og herskesyge leninistiske udgave på den ene side og den blot »anskuende materialisme« på den anden side (»avantgarde contra halehæng«).

2. Modsætningen mellem marxismens totale afvisning af borgerlig samfundsteori og dens ubekymrede anvendelse af borgerlig videnskabs »empiriske« resultater – begge dele har i bogstavelig forstand været kritikløst.

At videreudviklingen af marxismen nu tildels må foregå gennem videnskabskritik er ikke en »patentløsning« på nogle teoretiske problemer, men er selv en del af bestemte samfundsmæssige forandringer, stikordsagtigt angivet som »statsinterventionisme« og »masseintellektuelle«. Videnskabskritikken er *også* udtryk for den kvababbelse vi »marxister« finder os selv i, som bærere af bestemte funktioner i statsapparat og undervisningssystem. Vort dilemma er reelt: Netop gennem den faktiske varetagelse af disse samfundsreproducerende funktioner bliver vi selv en del af lønarbejderklassen, men *samtidig* blir vor revolutionære teori (samfundskritik) helt »udvendig« i forhold til vort daglige arbejde. Men ved at indse dette, indser vi blot, at vi nu deler arbejderklassens generelle forhold til forholdet mellem reform og revolution (som det er skitseret i afsnit 2).

Kun i kampen mod det *samlede* kapitalistiske system kan vi blive en del af en mulig revolutionær bevægelse. Af denne kamp udgør »videnskabskritik« en både vigtig, men også meget begrænset del, – og kun hvis den fastholdes som *kritik*. Tror vi, at vi i og med vores funktioner i den samfundsmæssige reproduktionsproces kan forandre dette samfund, står vi på reformismens klassiske standpunkt. Og dette er ikke adskilt fra vort nuværende standpunkt ved vandtætte skodder – tværtimod, idet det er fra det reformistiske standpunkt, at krav om de intellektuelles særlige betydning og privilegier lader sig retfærdiggøre. Kun ved gennem kollektiv kritik til stadighed at holde hinanden fast på hvad »revolution« overhovedet kan være, kan vi undgå illusioner om, hvad vi faktisk er og gør i dette samfund.

Lad mig til sidst som opmuntring citere den helt unge Marx for et program, han faktisk fastholdt til det sidste – og som ikke er uden resultater:

»... vi foregriber ikke verden dogmatisk, men vil først ud af kritikken af den gamle verden finde den nye ... Er konstruktionen af fremtiden og det, at ordne alt til alle tider, ikke vor sag, så er det desto mere sikkert, hvad vi her og nu må gennemføre, jeg mener *den hensynsløse kritik af alt bestående*, hensynsløs såvel i den betydning, at den ikke frygter for sine resultater og lige så lidt for konflikterne med de forhåndenværende magter«. (MEW 1, s. 344).

GRABBERNE VÆK FRA BYGGEREN!

– er en børnebog, som især henvender sig til de 5-10 årige.

Det konkrete udgangspunkt for bogen er den kamp, som børn, forældre, pædagoger og beboere fører for at bevare en byggelegeplads på det Indre Nørrebro i København.

Byggelegepladsen er et af de få steder på Nørrebro, hvor børnene har muligheder for at udfolde sig udendørs.

Bogen er lavet som en fotoreportage om nogle børn, der kommer på Byggeren. Et af børnene fortæller om, hvordan man på en tomt skabte en byggelegeplads. Gennem en række situationer beskrives de problemer der eksisterer på Byggeren (bl.a. racismen mod de udenlandske børn).

Børnene oplever en dag, at børnehaven i Todesgade fjernes. Gennem er mareridt, der udspringer af denne oplevelse, virkeliggøres børnenes frygt for at Byggeren skal nedlægges. De voksnes forklaringer og støt-tearbejdet ses gennem børnenes øjne. Bogen ender med, at børnene selv laver en plancheudstilling om Byggeren. Og her får fantasien frit løb for, hvad de kan gøre for at forhindre at bulldozerne smadrer deres byggelegeplads.

Bogen skal forsøge at give børn en forståelse af, hvorfor vi kæmper for at bevare Byggeren. Den skal generelt give børn en forestilling om, at de kan handle politisk, når der skal overgribes på deres tilværelse. Kort sagt drejer det sig om bolig- og daginstitutionspolitik for børn. Dette har været svært at formidle uden at ødelægge bogen med voksnes stive logiske og »korrekte« tankegang. Vi har forsøgt ikke at udrense børns spontane reaktioner og fantasi. Nogle af børnenes aktionsforslag er derfor mere præget af fantasi end realitet.

GRABBERNE VÆK FRA BYGGEREN

er på 32 sider, bredformat og illustreret med billeder fra Byggeren.

GRABBERNE VÆK FRA BYGGEREN

**fås ved at indbetale 15 kr. på postgiro 5 55 15 44 til forlaget
RØDE HANE, Amalievej 14, 1875 København V.**

ÅNDSARBEJDE OG VIDENSKABSKRITIK

Kurt Aagaard Nielsen

Disposition:

1. Indledning	185
2. Leinewebers kritik af marxismen som positiv videnskab	190
3. Kritik af klassisk politisk økonomi og kritik af »kapitalismens moderne politiske økonomi«	193
4. Tilnærmning til en kritik af sociologien	205
5. Nye historiske betingelser for produktion af kritik	213

1. Indledning

Den nyere marxismediskussion har efter sit opgør med den såkaldte ideologikritik kun i meget ringe grad befattet sig med kritik af borgerlig videnskab og ej heller optaget en sådan kritik i sin egen forskningsstrategi. Ideologikritikkens program¹ var fæstnet politisk til et opgør med det herredømme, som bl.a. blev opretholdt igennem den positivistiske videnskabelige tænkning og dens nedslag i samfundets kommunikationsprocesser. Borgerlig videnskab kom her til at stå som centralt kampobjekt for kritiske intellektuelle, der således kunne fastholde en identitet imellem hvad der blev forstået som konkret politisk praksis og udvikling af teori om det borgerlige samfunds magtstruktur.

Opgøret med ideologikritikken – opdagelsen af at herredømmet i kapitalismen ikke havde ophav i videnskaben og ideologien – men i kapitalen som selvre-

1. Ideologikritikken identificeres her som den tidlige studenterbevægelses teori om de positivistiske videnskabers konserverende/reaktionære befæstning af magten i det kapitalistiske statsburokrati. I Nordisk Forum no. 2 s. 54 fra 1974 findes der en glimrende fremstilling af denne fase i studenterbevægelsens udvikling. Fremstillingen er udarbejdet af Fagkritisk Front i Århus.

producerende socialt hegemoni – flyttede interessen i det teoretiske arbejde fra at dreje sig om en begribelse af senkapitalismens videnskabeligt teknokratiserede magtstruktur (Marcuse) til at dreje sig om rekonstruktion af kritikken af den politiske økonomi – forstået som en genoparbejdelse af indholdet i Marx' bestemmelse af kapitalismens almene anatomi.

Denne flytning af det teoretiske tyngdepunkt iblandt socialistiske intellektuelle bragte disse ind i en kvalitativt anden selvidentifikation, nemlig som arvtagere (rekonstruktører) af en med proletarietets revolution forbundet teoriudvikling. At dette skift ikke foregik uden politiske frustrationer vidner de tidlige 70'eres danske debat tydeligt om: Omdrejningspunktet for diskussionen af en politisk praksis for socialistiske intellektuelle blev med fornægtelsen af ideologikritikken flyttet fra at være intellektuelles kritiske selvrefleksion til at være en diskussion om den marxistiske teoris (kritikken af den politiske økonomi) forhold til proletarietets klassekamp (ekstern fagkritik). I forhold til ideologikritikken skete der med denne overgang så at sige en kløvning imellem socialistiske intellektuelles identifikation som bærere af revolutionær teori og deres identifikation som akademiske åndsarbejdere i det borgerlige samfund – dvs. deres eget sociale erfaringsunivers. Det er ikke hidtil lykkedes for de såkaldte unimarxister at oparbejde en formidling imellem disse to former for politisk identifikation. Ikke desto mindre fremstår en sådan formidling som alfa og omega i den såkaldte unimarxismes overlevelse og udvikling.

Der skal i nærværende artikel blive forsøgt foretaget kritiske afsøgninger i marxismens erkendelsesteori – med henblik på at reflektere den ovenomtalte »kløvning«. Lader det sig overhovedet gøre at forene udvikling af marxismen, forstået som revolutionær teori (hvad det så end er?) om kapitalismens udvikling som totalitet, med en samfundsmæssig placering som akademisk åndsarbejds-kraft? Disse spørgsmål vil naturligvis ikke blive endeligt besvaret her – men det vil blive søgt påvist, at der eksisterer et stort behov for en omformulering af den teorikonception og forskningskonception, som aktuelt knytter sig til den såkaldte unimarxismes mest betydelige metodedeбат. Grundlæggende søger artiklen at nedbryde den forestilling, at teoriudvikling – teoretisk udvikling – af marxismen skal foregå igennem et påtaget eller tilegnet proletarisk klassestandpunkt. Adressaten for en sådan nedbrydende kritik er ikke blot den selveklærede avantgardistiske marxisme,² men også de traditioner, som i klog ydmyghed overfor

2. I Kontekst 36/37 Kbhv. 1979 analyseres de avantgardistiske marxismeforståelser i bl.a. VS. Denne kritik har også dannet inspiration til nærværende indlæg, selv om der i øvrigt ikke er tale om en kritik der deler samme forskningsstrategisk implikation, som jeg fremfører i det følgende.

klassekampen ser den marxistiske teori, som først kommende til sin ret, når proletariatet ved egen kraft har dannet det revolutionære subjekt.³

Siden ideologikritikkens ophør og arbejdet med rekonstruktion af kritikken af den politiske økonomi blev sat på dagsordenen har det forskningsstrategiske hovedproblem været forholdet mellem kritikken af den politiske økonomis almene bestemmelser og »det historiekonkrete« eller empirien. Mest videnskabsteoretisk konsekvent er problemet i den hjemlige debat stillet af H.J. Schanz, som et problem om forholdet mellem værdilogikken (kapitallogikken) og brugsværdien eller materialitetsformerne.⁴

Forskningsprogrammatisk formuleredes hermed en såkaldt dobbeltlogik,^{4a} der i sin konsekvens dualiserer erkendelsen af kapitalismens historie i på den ene side kapitalens almene immanente logik og på den anden side brugsværdilogikken. Selve denne dobbeltlogik – position skal ikke dybere tematiseres her. Rent logisk er hævdelser af at kapitalismens historie ikke kan reduceres til værdiens eller kapitalens modstandsløse selvbevægelse, at denne må betragtes som en subsumption af materialiteter med en egennatur, afgørende for en meget almen historieforståelse, der er sensitiv overfor omfanget af udbytning og repressionen under kapitalismen. Som denne dobbeltlogik lanceres intenderer den forskningsstrategisk at lukke op for historisk empirisk forskning i sammenstødene imellem kapitallogikken og brugsværdierne. Det »ikke-til-økonomi-reducerbare« bliver herved inddraget som forudsætning for at udvikle marxismen til en stadig mere fuldendt teori om kapitalismens totalitet.

Problemet ved denne dobbeltlogik er *ikke*, at den samfundsteoretisk (dvs. som real eksisterende »logik«) i og for sig er forkert – og det er derfor den omtales her – men det betydningsfulde i en kritik af den beror på, at den i kraft af fraværende erkendelsesteoretiske refleksioner bliver vanskeligt anvendelig.^{4b}

Så længe der ikke rejses spørgsmål om det teori- eller kritikudviklende subjekts eget forhold til den historie, som lortet omhandler, bliver *teorien* enten po-

3. Der tænkes her på den såkaldte Kuvøse-teori, som er anført i Kurasje 12 i den redaktionelle leder. Kbhv., 1978.

4. H.J. Schanz: Til rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomis omfangslogiske status. Modtryk 1973 s. 85 ff.

4a. Selve begrebet er vist nok først formuleret af H.J. Thomsen: Dobbeltlogikken i den marxiske teori og nogle videnskabsteoretiske konsekvenser. Fagtryk. Århus, 1976.

4b. I en slående kritik af denne dobbeltlogik skriver Pekka Sulkonen: »Arbejderklassen er givet vis hjulpet meget lidt ved at blive fortalt at dens ideologi, konsumtionsmønstre, behov o.s.v. er forstyrrede af kapitalens logik. Hvad der er mere rimeligt at forvente fra dens intellektuelle allierede er en videnskabelig og konkret interpretation af kapitalens politik, for at bruge Huffs Schmid's term.«

litisk uforpligtet eller falsk identifikation med et alment og over historien svævende revolutionært tænkende subjekt.

Spørgsmålet om udviklingen af Marx' Kritik af den politiske økonomi kan *ikke* stilles som et spørgsmål om, hvordan de heri *udgrænsede* dele af *samfundstotaliteten* føjes ind under teoriens bestemmelser, men må stilles som et spørgsmål om, hvilke dele af en samfundstotalitet, der *åbner sig* for de intellektuelle socialisters erkendelsesudvikling. Hermed bliver marxismens forskningsprogram bundet til – ikke et tilregnet/påtaget klassestandpunkt – men til et klassestandpunkt, som *kritisk* er den intellektuelle socialists eget.

I nærværende artikel vil der således blive argumenteret for at teoriog kapitalismekritikudvikling kun kan påkalde sig at være revolutionær i *negativ* forstand dvs. uden positive revolutionsstrategiske konstruktioner, idet den i overensstemmelse med Marx' kritik af den politiske økonomi nødvendigvis må begrænse sig til en kritik af kapitalismens politiske økonomi – her forstået som kritik af de tingsliggjorte udfoldelser af kapitalismens indre væsen til tvangsmæssige herredømmeoperationer overfor både dens naturmæssige og historisk sociale forudsætninger. Begribelsen af disse naturmæssige og historisk sociale forudsætninger *som sådan* ligger hinsides den intellektuelle teoriproduktions teoretiske og politiske formåen.⁵

En sådan redefinering af erkendelsesindholdet i de intellektuelles marxismeudvikling peger tendentielt i retning af en geninstallering af den ideologikritiske praksis' ukløvede forhold imellem egen klasse-mæssige identifikation og dens kapitalismekritik – men uden at ideologikritikkens overfladiske forestillinger om borgerlig ideologi og videnskab, som det kapitalistiske herredømmes/klasseforholds basis, slæbes med.

Jeg ønsker altså hermed at rejse spørgsmålet, om der med tilbagevisningen af ideologikritikken blev noget badevand tilbage til barnet? Blev refleksionen over kapitalismekritikkens og teoriens historiske formåen i et rum, der er adskilt fra umiddelbar antagonistisk konfrontation, afløst af en ny mekanisk erkendelsesteori/forskningsstrategi, der i navn af videnskabelighed gør krav på det umulige: begribelse af kapitalismens totalitet som skinbarlig objektivitet?

Spørgsmålene er jo i en vis forstand retoriske, idet deres blotte formulering antyder, at det intellektuelle arbejdes egenart under kapitalismen har været unddraget kritik, og at der således inden for marxismen er sket en dårlig reproduktion af teoriens borgerlige form (herom senere i artiklen).

5. F.eks. falder såvel de antropologifornægtende dobbeltlogikere (Lars Henrik Smith i »Socialisationskritik«, 1979) som deres socialisationsteoretiske modstandere i Hannovertraditionen (Negt) begge i denne grøft.

Den her signalerede diskussion vil i det følgende blive taget op som en vurdering af marxistisk kapitalismekritik/analyse og de intellektuelles konfrontation med det borgerlige samfunds stadig mere lønarbejderliggjorte – læs samfundsmæssiggjorte – åndsarbejderfunktioner.

Denne problemformulering udtrykker et forsøg på at skærpe nogle tidligere ansatser over temaet »kritik af den politiske økonomi og kritik af borgerlig samfundsvidenskab«. ⁶ I dette tidligere arbejde, som i denne udgivelse er kritisk undersøgt af Finn Dam Rasmussen, har jeg forsøgt at formulere en kritik af den borgerlige sociologi, som en forskningsstrategi overfor bestemmelser af arbejdskraftsreproduktionens samfundsmæssiggørelse, idet jeg har antaget, at den borgerlige sociologi udgør den uden for arbejderklassens egen erfaring væsentligste blottægning af nogle for kapitalismen problematiske sider af arbejdskraftreproduktionen. Der hævdes endvidere i mit bidrag en (uargumenteret) identitet imellem den borgerlige sociologiske teoriproduktions erkendelsesindhold og den borgerlige stats interventionsinteresser overfor arbejdskraftsreproduktionen. Som det bl.a. anføres i I.M. Bryderup, H.S. Hansens kritik af mit bidrag, ⁷ så mangler denne tilgang fuldstændigt at »præcisere relationen imellem henholdsvis interventioner og teoridannelser«. Og i samme kritik anføres at »endvidere mener vi, at forholdet imellem de borgerlige teorier og problemfelterne (her arbejdskraftsreproduktionen, KAN) må præciseres yderligere«. Det er de samme efterlysninger, som dukker op i FDR's bidrag i dette no. når han efterlyster ansatsens »implicerede forhold imellem teori og praksis« ⁸ og andet steds endvidere efterlyser »de borgerlige teories genstands differentia specifikka«.

I FDR's kritik fører disse indvendinger til en metodisk diskvalificering af det gjorte forsøg, mens IMB/HSH i mine øjne rigtigt anfører at

»Der er åbnet for diskussionen af forholdet mellem reproduktionsproblemer (for arbejderklassen, KAN) og den almene teoriudvikling – et forhold hvis udvikling, som KAN påpeger, får konsekvenser for både akademiske lønarbejdere og studerende inden for samfundsvidenskabernes i forståelsen af erhvervsfunktionen og i sidste ende også kan få konsekvenser for arbejderklassens eksistensbetingelser«.

De rejste indvendinger imod mit tidligere forsøg er korrekte, men en løsning af dem indebærer som signaleret af IMB/HSH en klasseteoretisk bestemmelse

6. Dette er titlen på en artikel jeg har skrevet i Nordisk Forum no. 16, 1978.

7. Inge Marie Bryderup, Helle Scherup Hansen: Videreudviklingen af socialpolitikanalysen og anvendelsen af kritik af den borgerlige samfundsvidenskab. Sociologi 1, 1980 s. 30.

8. Finn Dam Rasmussens artikel i dette no. s. 129 ff.

9. Op.cit. s. 33. I afslutningen af Bryderups og Hansens artikel signaleres således også en vending af problemet om videnskabskritikken som en måde at analysere arbejdskraftens reproduktion på til et problem om at udvikle *kritik* af de borgerlige videnskabers tankeformer – bestemt som *analysens egentlige sigte*. IBM/HSH op.cit. s. 49.

af den marxistiske analyse/kritiks status for deres frembringere. Kritik af borgerlig videnskab som marxistisk forskningsstrategi kommer næppe ret langt, hvis det underforstås, at den skal være en kongevej til en objektiv totalitetsanalyse af kapitalismen, endsige til en analyse af arbejdskraftsreproduktionen. Inden jeg kaster mig ud i forsøg på at formulere videnskabskritikkens forskningsstrategiske problemer – herunder problemet om videnskabernes forhold til staten og til deres egne genstandes differentia specifikka vil jeg derfor foretage en omtale af et perspektivrigt bidrag til revurdering af Marxismens erkendelsesteori, nemlig B. Leineweber: *Intellektuelle Arbeit und Kritische Theorie*.¹⁰ Efter denne diskussion af erkendelsesteorien følger en kritisk afsøgning af videnskabskritikkens status i Marx' kritik af den politiske økonomi – herunder et forsøg på at rejse en problematisering af Marx' tilsyneladende afskæring af vulgærvidenskaberne, som cognitivt tomme. I dette afsnit søges også en genpræcisering af begrebet om kapitalismens politiske økonomi, som den marxistiske forsknings egentlige kritikgenstand. På baggrund heraf forsøger jeg at nærme mig de spørgsmål som kritikken af min tidligere ansats har formuleret.

Det foreløbige stadium i overvejelserne over videnskabskritikken som marxistisk forskningsstrategi søges derpå begyndende anskueliggjort i en åbning imod kritik af sociologien – anskuet som socialiseringsvidenskab. Afsluttende vendes tilbage til en bestemmelse af de aktuelle sociale betingelser for intellektuelles produktion af kapitalismekritik.

2. Leinwebers kritik af marxismen som positiv videnskab

Leinwebers intention med analysen af postmarxismens erkendelsesteori kan anskues som et forsøg på at rehabilitere den tidlige Frankfurtertraditions begreb om »Kritisk teori« igennem en klasseteoretisk vurdering af marxismen. Der, hvor Leineweber genaktiverer først og fremmest Horkheimer i forhold til forskellige postmarxistiske klassikere, er i afsøgningen af, hvad der især i 2. internationale diskussionen forstås ved teori. At læse marxismens teorihistorie igennem Horkheimer indebærer en systematisk kritik af automatiske identificeringer imellem revolutionær teori og praksis. Når denne identifikation er umulig, skyldes det, at »den væsenslogiske konstruktion af den materialisti-

10. Leineweber: *Intellektuelle Arbeit und Kritische Theorie*. Verlag Neue Kritik 1977.

ske kritik af den politiske økonomi er indløst igennem historien og samtidig modsagt: produktionens emancipatoriske moment bliver udledt af det analytiske begreb om arbejdets produktivitet for kapitalen, mens den modsvarende subjektivitet i kampen mangler« (s. 16) og videre »som om kapitalens logik selv alleredeborgede for historiens fremskridt og revolutionære forløb. Materialismen i kritikken af den politiske økonomi bliver ruineret gennem den idealistiske lovmæssige og ikke den politiske forbindelse mellem kapitalens historiske produktivitet og revolutionens subjekt« (s. 17). Ifølge Leineweber (og her læner han sig op ad Horkheimer) implicerer denne kritik af marxismens »historiske objektiviseringstendens«, at denne bevæger sig bort fra at producere teori ud fra et tilregnet proletarisk klassestandpunkt (Lucas), og der fordres »fornyelse i den marxistiske tænkning«, der kun »ifølge den tidlige kritiske teori kan udgå fra borgerlige intellektuelle. Thi det var nødvendigt at reflektere marxismen på basis af en selvlikvidering af den borgerlige tænkning« (s. 17).

Leinewebers afsøgning af postmarxismen ud fra dette tidligt formulerede Kritisk Teori-standpunkt, leder ham frem til en begyndende forfalds-historie i marxismen allerede med den sene Engels – idet denne erstatter, hvad Leineweber kalder en »dialektisk erkendelsesteori« med en »afspejlingsteori« (s. 48). Med dette forfald bliver materialismen i kritikken af den politiske økonomi fordrejet (verkehrt) til »historisk objektivisme« (44). Indbegrebet af en såkaldte »dialektiske erkendelsesteori« er i og med Marx' kritik af den politiske økonomi en erkendelsesteori, som vedkender sig sin adskillelse fra sit udspring andet steds end, proletariatets såkaldte »praktiske produktionsbevidsthed«, og den består i en opløsning af borgerlig ideologi. Den virkelige revolutionære proces foreskriver en vekselvirkning imellem proletariatets praktiske produktionsbevidsthed (som teorien ifølge sin natur ikke kan omfatte) og »afsløringen af ideologernes herredømmefordring, der er afledt af det virkelige herredømme hos den overvejende del af de klasser, der bedriver materiel og ikke ideel produktion« (s. 36).

Leineweber forsøger hermed ikke blot at kritisere opfattelser af proletariatets bevidsthed som et afspejlingsforhold, men også at kritisere opfattelsen af, at borgerlige tankeformer skulle være en blot og bar afspejling af det almene kapitalforhold. Indholdet i den borgerlige »ideologi« – de borgerlige tankeformer drives frem af kapitalens *herredømmekrav*, som det er proletariatets mission at frigøre sig fra. Det er ifølge Leineweber dette herredømmekrav – historiebestemingen – som giver teorien sin *borgerlige form*. Under kapitalismen er teori formsmæssigt knyttet til bemyndelse af praktisk historie – hvilket kommer til udtryk ved, at den konsekvent objektiviserer denne historie. Leinewebers tese er, at marxismen, når den anskues som f.eks. af den sene Engels og i det meste af

2. Internationaledebatten,¹¹ spontant overtager denne borgerlige form, når den i navn af *videnskabelig socialisme* sætter sig for at bemestre historie ud fra et tilregnet proletarisk klassestandpunkt. For Leineweber består her overfor den dialektiske erkendelsesteoris revolutionære karakter i, at den også – som kritisk teori – bryder denne teoriens borgerlige form.

Med denne kritiske sporing af en dialektisk erkendelsesteori intenderer Leineweber at rejse en klasseteoretisk refleksion over marxismens status som emancipatorisk videnskab. Teoriens avlingssted inden for det borgerlige »Beamtentum« fremkalder så at sige en »naturgroet« tilbøjelighed til en historiebemestrende udviklingsretning, i det omfang den ikke fastholder Marx' erkendelsesteori fra kritikken af den politiske økonomi.

Leineweber har først og fremmest sin styrke på det negative plan – ved at sprænge forestillingen om, at teorien uden at forfalde til affirmation – skulle bringe sig i stand til at producere historie igennem at tilskrive sig proletariats anskuelsesmåde. Men i hans erkendelsesteoretiske tilmærkning til en kritik af begrebet om »videnskabelig socialisme« efterlades der flere problemer omkring indbegrebet af kritikken af den politiske økonomis objektivitetsbegreb – forholdet imellem den klassisk politiske økonomis tankeformer og begrebet om kapitalforholdets indre anatomi. I hvilken forstand er kritikken af den politiske økonomi ikke-positiveret sprængning af disse borgerlige tankeformer?

Leineweber går ikke langt nok ind i kritikken af den politiske økonomi til at kunne besvare disse spørgsmål, og det er således også vanskeligt direkte at formulere forskningsstrategiske implikationer af hans såkaldte erkendelsesteori.

Ikke desto mindre finder jeg hans bidrag betydningsfuldt i forhold til de tidligere rejste problemer omkring forankringen af den marxistiske forskningsstrategi i idealistisk klassetilregningsprincipper. Inspirationen, som kan hentes ud af dette bidrag, vil blive søgt anskueliggjort i næste afsnit, idet programmet for kritikken af kapitalismens politiske økonomi her vil blive anskuet som en materialistisk kritik overfor kapitalens (tingsliggjorte) udfoldelse af sit materielle herredømmekrav over historien – og ikke som en teoridannelse om denne historietotalitet selv. Udfoldelsen af kapitalens herredømmekrav har i sagens natur sine erkendelsesmæssige formidlinger i det borgerlige samfunds egne teorifrembringelser – altså i kapitalismens åndsarbejde.

Med sin ansats mener jeg således, at Leineweber nærmer sig en frugtbar ophævelse af den føromtalte kløvning i de aktuelle marxismediskussioner, idet han radikalt fastholder teoriproduktionens forbindtlighed til åndsarbejdets eget samfundsmæssige konstitutions grundlag. Det er næppe tilfældigt, at han kan

11. Ifølge Leineweber med undtagelse af R. Luxembourg.

hente sin inspiration til denne erkendelsesteoretiske reformulering fra den tidlige Frankfurtertradition, der jo på mange måder historisk stod i en med den aktuelle marxisme lignende praktisk yderliggjort forhold til proletariatets organisationer. At der imidlertid også er store forskelle på de betingelser, som definerer avlingsstedet for den Kritiske Teori og de nyere marxismemiljøer, skal kort berøres i denne artikels slutafsnit.

Som afslutning på denne korte præsentation af Leineweber skal et Merleau-Ponty citat, som indleder Leinewebers undersøgelse, citeres:

»Det er sandt, når Marx siger, at historien ikke går efter hovedet (auf dem Kopf geht); men det er dog ikke mindre sandt, at den ikke tænker med fødderne.«

Forudsætningen for Leinewebers erkendelsesteoretiske åbninger er imidlertid ikke tilstrækkeligt udviklet i forhold til Marx' kritik af den politiske økonomi og en forskningsstrategisk konsekvens af hans klasseteoretiske tolkninger af marxismen må derfor fordrer en undersøgelse af Marx' eget teori- og kritikbegreb i kritikken af den politiske økonomi. I næste afsnit påbegyndes en sådan.

3. Kritik af klassisk politisk økonomi og kritik af »kapitalismens moderne politiske økonomi«

Det er naturligvis for letkøbt af analogisere Marx' forskningsstrategi i kritikken af den klassisk politiske økonomi med en moderne situation, og ad denne vej argumentere for en nutidig forskningsstrategi gående på en materialistisk kritik af moderne borgerlig samfundsvidenskab. Når denne analogi er uholdbar i sin lapidariske form, skyldes det netop den af Marx påpegede forskel på klassisk politisk økonomi og vulgærøkonomi – evt. med gyldighed for det noget bredere begreb om *vulgærvidenskab*. Skiftet fra klassisk politisk økonomi til vulgærøkonomi giver Marx følgende ord med på vejen:

»Det drejede sig nu ikke længere om, hvorvidt en og anden teoretisk formulering er sand, men hvorvidt den er nyttig eller skadelig, bekvem eller ubekvem for kapitalen, hvorvidt den er forbudt af politiet eller ej. I stedet for uegennyttig forskning fik man betalt klopfægteri, i stedet for fordomsfri videnskabelig undersøgelse apologetikkens dårlige samvittighed og slette hensigt.«¹² Med denne vulgærøkonomi – som den nye politiske økonomi – har kapitalforholdet udfoldet sig til en grænse hvor refleksionen over den »indre sammenhæng i de borgerlige produktionsrelationer er fuldstændigt tabt til fordel for »tilfredsstillelse af det borgerlige husbehov«.¹³

12. Marx: Kapitalen bd. I s. 99 (Rhodos).

13. Ibid s. 182.

At der overhovedet med udgangspunkt i kritikken af den klassiske politiske økonomi lod sig udvikle en begribelse af kapitalismens anatomi kan imidlertid ikke blot bero på dennes videnskabelige genialitet – ikke blot bero på, at den hårfint nærmede sig et begreb om den virkelige rigdoms kilde. Begrundelsen må søges i den klassisk politiske økonomis historiske karakter af at være progressivt konstituerende for den fremadskridende kapitalistklases konsolidering overfor senfeudalismen og handelsbourgeoisiet. Det må også ses på baggrund af Marx' erkendelsesteoretiske landvindinger i Den tyske Ideologi, hvor ideernes ophav spores i det materielle, eller som det siges i det metodiske efterskrift til andet oplag af Kapitalens Bind I »Hos mig er omvendt det ideelle ikke andet end det i menneskets hjerne omsatte og oversatte materielle.«¹⁴ At Marx således tilegner sig de klassiske økonomer – ikke blot som videnskabelige tænkere i et autonomt rum, men som bærere af historiske tankeformer og klasseinteresser, begrunder vel hans evne til at bruge disse forskningsstrategisk, dvs. til en bestemmelse af de indre sammenhænge i det materielle.

Igennem den erkendelsesteoretiske bevidsthed om de politiske økonomer, som bærere af kapitalens historisk progressive karakter – dens tilbøjelighed til at rydde alle førkapitalistiske hindringer for det industrielle arbejdes fremtrængen af vejen – formåede Marx at udsondre modsigelserne imellem disse tankeformers bornerte og deres civilisatoriske elementer; løsningen, som Marx opnår, fremkommer i kraft af hans i udgangspunktet baserede opfattelse af den »kapitalistiske orden som et historisk forbigående udviklingstrin«.¹⁵

De klassiske politiske økonomer er i aller egentligste forstand udtryk for den progressive kapitalismes *praktisk* politiske økonomi: en økonomi – som samtidig er revolutionerende (bundet til historiebestemelse) ved sin materialistiske insisteren på det industrielle arbejde, som kilden til nationernes og menneskehedens velstand og historisk bornert ved netop at eviggøre – og dermed glemme formspecificiteten i dette arbejdes dobbelte natur af konkret nyttigt arbejde og abstrakt samfundsmæssigt arbejde (værdiformen, hvorom teoriens affirmative eller ikke-affirmative status står og falder).

De klassiske økonomer er ikke en afspejling af kapitalismens overfladeillusioner, men de er heller ikke blot at forstå som mere videnskabeligt geniale end deres vulgær-økonomiske efterfølgere. De er det tankemæssige udtryk for kapitalismens praktisk materielle gennemsættelse, som historisk progressiv produktionsmåde. Derfor er en tilegnelse af et videnskabeligt begreb om kapitalismens anatomi også erkendelsesteoretisk bundet til at skulle gå igennem en

14. Ibid s. 105.

15. Ibid s. 98.

kritik af denne klassiske politiske økonomi, som den eneste historisk mulige adgangsbillet til de indre sammenhænge – til de konstituerende momenter i kapitalforholdet.

Hos Marx ligger denne pointe klar i og med, at hans skelnen imellem vulgærøkonomi og klassisk økonomi sættes historisk som skellet imellem en kapitalistisk fordomsfri tænkning, der er bundet til en periode, hvor »bourgeoisiet er i færd med at erobre den politiske magt« og *derfor kan tænke »fordomsfrit«* og en periode, hvor »klassekampen praktisk og teoretisk antog mere og mere udprægede systemtruende former. Det var dødsklodderne, der ringede for den borgerlige økonomi, som videnskab«. ¹⁶ For så vidt at den marxistiske forskningsproces nødvendigvis må gennemløbe en kritisk tilegnelse af kapitalismens egne tankeformer, kommer den klassiske politiske økonomis variant af sådanne til at indtage en genuin status for bestemmelsen af kapitalismens anatomi.

Med overgangen til vulgærøkonomien forsvinder enhver dybtborende refleksion over »væsenet« i det kapitalistiske samfunds totalitet – og kapitalismens »praktisk politiske økonomi« transformeres fra at være historisk progressiv til at være rent systemreproducerende praktisk tænkning, der, hvad økonomien angår, indhyldes i konkurrencens illusioner – af Marx bestemt som den samfundsmæssige tankeform, som henter sin overfladebegrundelse i den trinitariske formel. Hvad der imidlertid er væsentligt at hæfte af videre bestemmelser på denne videnskabelige vulgarisering – og som der stort set ikke findes nogle holdepunkter for hos Marx – er *indholdet i denne vulgærvidenskabs historiske udfoldelser*, ikke blot som passiv legitimering af kapitalismens overfladeillusioner – men som indbegrebet af den/de tankeformer, hvori det kapitalistiske produktionsforholds herredømmekarakter kontinuerligt reproducerer sig. Marx har i forhold til vulgærvidenskaben tilsyneladende kun øje for dens *blindhed* omkring de indre sammenhænge i kapitalismen, hvilket i mine øjne kun kan skyldes, at Marx intet sted i Kapitalen nærmer sig en bestemmelse af konstitueringen af den borgerlige stat, som det institutionelt sammenfattede udtryk for reproduktionen af kapitalforholdets herredømme.

De ovenfor citerede passager fra efterordet til andet oplag peger nærmere i retning af, at Marx gør den politiske økonomis forfald fra sin klassiske til sin vulgære form til et spørgsmål om skinbarlig legitimering. Endnu tydeligere træder denne figur frem i en passage samme sted, hvor han tilkendegiver, at den politiske økonomi »kun kan forblive videnskab så længe klassekampen ikke kommer til udbrud eller kun åbenbarer sig i isolerede begivenheder«. ¹⁷

16. Ibid s. 99.

17. Ibid s. 98.

I spørgsmålet om konstitueringen af vulgærøkonomien/-videnskaberne må det således fastholdes, at Marx har nogle helt utilstrækkelige bestemmelser i forhold til implikationerne af hans egen erkendelsesteori. At der dog også samtidig hos Marx lukkes op for en mere vidtrækkende bestemmelse af »den moderne kapitalismes politiske økonomi« skal søges anskueliggjort i det følgende—.

Årsagerne til at Marx tilsyneladende ender i disse aflukninger for en kritisk interesse for vulgærvidenskaberne mener jeg skal søges i, at Marx af metodiske årsager overtager den klassiske økonomis fundamentalt statskritiske tankeform. Schanz karakteriserer rigtigt Adam Smiths værk – »nationernes velstand« som »et optimistisk værk – det er den progressive – (i betydningen udviklingsforårsagende) kapitalistklasses grundlæggende og senere grundliggende økonomiske selvforståelse, der her forkyndes« og senere siger, at værkets ideer »og recepter blev anvendt direkte i relation til gennemførelsen af det økonomiske liberalistiske reformprogram: frikonkurrence, frihandel, dæmpning af statens økonomiske aktivitet til et minimum, fastlæggelse af en til liberaløkonomien svarende fiscalpolitik osv.«¹⁸

Det er formodentlig med velbegrundet hu, at Marx overtager dette statskritiske udgangspunkt. For de klassiske økonomer drejer det sig om at producere historie (historiebemestring), men i negativ forstand dvs. i en aktion overfor alle former for restriktioner/friktioner i det glade kapitalistiske vanvids udfoldelse. Marx specificerer denne anskuelse i særlig tydelig form, når han omkring forudsætningerne om »arbejdsevnenes variabilitet« taler igennem »kapitalens almene tendens«, som den er udtrykt i den klassiske økonomi:

»Jo mere udviklet den kapitalistiske produktion er i et land, jo større er fordringen om arbejdsevnenes variabilitet, desto ligegyldigere er arbejderen overfor sit arbejdes særegne indhold, og desto mere flydende er kapitalens bevægelse ud af en produktionssfære og ind i en anden. Den klassiske økonomi forudsætter arbejdsevnenes variabilitet og kapitalens evne til at flyde som axiomer, og *for så vidt med rette*, – da dette er den kapitalistiske produktionsmådes tendens, som på trods af hindringer – *som den for størstepartens vedkommende selv skaber* – sætter sig igennem uden at tage hensyn. For at fremstille den politiske økonomis love rent abstraheres fra friktionerne, ligesom der i den rene mekanik abstraheres fra de særegne friktioner, som i ethvert anvendelsestilfælde skal overvindes.«¹⁹

Den klassiske økonomis tankeform gør Marx her så at sige kritisk til sin egen, hvilket implicerer, at han netop ikke agter teoretisk og kritisk at hæfte sig ved »friktionerne« – omend Marx i modsætning til de klassiske økonomer fremhæver, at de for størstepartens vedkommende er »*skabt af kapitalens egen*

18. Schanz: Forord til A. Smith: Nationernes Velstand s. 38-39 Rhodos -78.

19. Marx: Resultater af den umiddelbare produktionsproces. Modtryk, 1974.

fremadskridende tendens«. For Marx drejer det sig her endnu primært om en kritisk fremstilling af kapitalbegrebet i dets umiddelbare immanente tendens til negativt at rydde restriktionerne af vejen – og det er vitterligt også kapitalismens historisk progressive konstitution der, som jeg tidligere har omtalt, må danne adgangsbilletten til »anatomien«. Den klassiske økonomis tankeform bliver her båret frem i form af dens historiske egenart af praktisk borgerlig revolutionerende politisk økonomi, for hvem historisk aktion – det historieskabende – består i at rydde hindringerne for »kapitalens iboende tendens« af vejen.

Nærmere til en positiv bestemmelse af staten som *udfoldet* praktisk politisk økonomi kommer Marx i T.ü.d. M.: »Den politiske økonomi i dens klassiske periode optog, i lighed med bourgeoisiet selv i dets opkomst, en *kritisk* holdning til statsmaskineriet osv. På et senere stadium erkendte det – bl.a. vist i praksis, belært af erfaring, at der ud af dets egen organisation voksede et behov for en uundværlig social kombination af alle klasser, og som var helt uproduktiv«. ²⁰

Videre rejser Marx samme sted, teorihistorisk set, en begrundelse for vulgaringen af teorierne om afgrænsningen af det produktive arbejde, til at være alle slags arbejde, ud fra at de uproduktive er tvunget til at gøre sig selv nødvendige og er »nødvendige« »på grund af konflikten imellem private og nationale interesser (såsom statsadministratorer, alle jurister, politi og soldater) – de bliver af Adam Smith og af de industrielle kapitalister selv, og af arbejderklassen, betragtet som ekstraordinære udgifter ved produktionen, som derfor må skæres ned til det mest indispensable minimum og drives så billigt som muligt. Det borgerlige samfund reproducerer i sit eget skød, alt det som det har *kæmpet imod i feudale og absolutistiske former*.²¹ (mine udhævn. KAN).

I vulgærøkonomien bliver de forskellige former for revenuedannelser under kapitalismen underordnet den trinitariske formels økonomiske selvforståelse, hvilket for teorien om produktivt og uproduktivt arbejde indebærer en principiel positivering af de statsbærende arbejdsfunktioner. Implikationen i denne økonomiske positivering kommer Marx selv kun til kanten af med de ovenfor refererede tilkendegivelser over det borgerlige samfunds kontinuerlige reproduktion af alt det, som den i den klassiske *praktiske* politiske økonomi var fundamentalt kritisk overfor. Hvad Marx i sin karakteristik af vulgærøkonomien ikke har øje for, er dens positive udfoldelse af de »absolutistiske« elementer i kapitalismens skød – *den moderne kapitalismes praktiske politiske økonomi*. Marx bliver stående ved den økonomiske formbestemmelse af

20. Marx: Theories of Surplusvalue. I s. 175. Moskva, 1968.

21. Ibid. s. 175.

disse uproduktive gestalter og fastholder dermed vigtigt nok realiseringen af det kritiske program i tilegnelsen af den klassiske økonomis fokusering på de konstitutive elementer i den kapitalistiske rigdomsproduktion. Det skal ikke glemmes, at Marx' ærinde med kapitalen og i det hele taget med kritikken af den politiske økonomi er en logisk dechifrering af anatomien i kapitalforholdet. Med bestemmelsen af denne anatomi – igennem den kritiske komplettering af Smith og Ricardo – som formbestemmelsen af det samfundsmæssige arbejde og værdiproduktionen (værdiformen) – har Marx imidlertid lagt kimen til en adækvat forskningsstrategi overfor dette kapitalforholds *udfoldelsesformer*. Disse udtrykkes netop i de tankeformer, hvorigennem kapitalismen immanent praktisk reproducerer sig som historieformerende. Marx har dermed også lagt kimen til overskridelse af hans egen udradering af vulgærvidenskaben som »videnskabeligt« interessant – idet blotlæggelsen af den indre anatomi muliggør en *kritisk metode til begribelsen af det borgerlige samfunds egne statspositioneringer*. På samme måde som den klassiske politiske økonomis egenart bestod i dens *negative* historieformerende tankeform – og dermed gav adgangsbillet til en konstitutionsanalyse af kapitalforholdet – så må det fastholdes, at kritikken af vulgærvidenskaberne udgør adgangsbilletten til tilegnelsen af de udfoldelser af kapitalforholdet, som kendetegner dets »absolutistiske« momenter – kort og godt statsanalysen/statskritikken.

Statens egenart – for så vidt det overhovedet er tilladeligt på nuværende tidspunkt at bruge en sådan betegnelse – består netop i modsætning til de private producenters egenart – i at være en absolutistisk herredømmeinstans. Det er således min tese, at vulgærvidenskaberne er de praktiske tankeformer for dette herredømmes udfoldelse som *positivt* herredømme.

Er denne tese rigtig, indebærer det *den* interessante konklusion, at en forskningsmæssig undersøgelse/rekonstruktion af overgangen mellem klassisk politisk økonomi og vulgærvidenskaberne og i videre forstand en produktion af kritik af vulgærvidenskaberne, bliver indfaldsvinklen til en statskritik og staskonstitutionsbestemmelse.

Tesen understøttes af, at det karakteristiske for netop vulgærvidenskabernes (positivistiske) tankeformer (og det omfang de er plagieringer af naturvidenskabens empirisme) er deres herredømmeforhold til deres objekter. Dette vil blive uddybet nedenfor i en exkurs over Sohn-Rethels erkendelsesteorikritiske refleksioner over denne naturvidenskabelige empirisme. For Marx i T.ü.d. M. drejede bestemmelsen af vulgærøkonomien sig alene om dens positiverede begreb om statsagenternes »produktive« betydning – som Marx kritiserer for at være rent overfladeskin. Marx' kritiske bestemmelse af statsagenterne som »uproduktive absolutismeagenturer« udgør ikke desto mindre en basis for kritikken af de praktiske udfoldelser af kapitalismens politiske økonomi, som

kendetegnes ved enkeltdisciplinære tankeformer og historierefleksioner over samfundet.

Hermed har jeg således nærmet mig det spørgsmål, som bl.a. blev formuleret i kritikken af mit NF-16-bidrag²² – nemlig efterlysningen af et formidlingsforhold imellem vulgærvidenskabernes erkendelser og statsinterventionismen. Selv om dette spørgsmål i forhold til mine tidligere ansatser er rigtigt stillet – så mener jeg her at have vist, at det ikke lader sig besvare i denne form, fordi forskningsstrategien umuligt kan operere med et yderligt forhold imellem disse vulgærvidenskabelige tankeformer/-erkendelser og statsinterventionismen, idet sidstnævnte kun lader sig indfange/kritisere/bestemme, som udfoldede udtryk for kapitalismens politiske økonomi, repræsenteret *ved* disse vulgærvidenskabelige tankeformer. Naturligvis efterlades der stadig et problem om, hvilke dele af vulgærvidenskaberne, der således bliver forskningsstrategisk interessante/frugtbare, men dette spørgsmål lader sig ikke besvare apriori. Det må løses igennem en specifik kritik af det vulgærvidenskabelige (statslige) åndsarbejdes eget formidlingshierarki.

De to andre vigtige spørgsmål, som er blevet formuleret overfor min tidligere videnskabskritikansats – nemlig spørgsmålet om præciseringen af tankeformbegrebet og spørgsmålet om fastlæggelsen af vulgærvidenskabernes objekters differentia specifica skal nu kort debatteres. Det første spørgsmål vil jeg tilnærme mig i en exkurs over Sohn-Rethel, og det andet spørgsmål vil jeg tilnærme mig i næste afsnit igennem refleksioner over sociologiens genstands differentia specifica. Selv om disse følgende åbninger ikke giver endelige svar på spørgsmålene, så må det fastslås, at deres besvarelse må kunne udarbejdes snævert i forhold til den almene krit. pol.øk.'s bestemmelser (anatomien i kapitalforholdet) – i modsat fald reduceres kritikken af vulgærvidenskaberne til ideologikritik (i den Habermasianske forstand) – der netop løsgør sig fra bestemmelserne af kapitalforholdets konstitutive basis: værdilogikken og dens udfoldelse.

Exkurs: Sohn-Rethel om åndsarbejdets tankeform

Det kan måske synes at være en tilsnigelse at trække Sohn-Rethel ind i en diskussion om vulgærvidenskaberne inden for smfundsvidenskaberne, eftersom S.R.'s eksplicitte ærinde er en erkendelsesteoretisk kritik af naturvidenskabens tankeformer som specifikt formede af og i de af bytteabstraktionen domine-

22. Der tænkes her på de førømtalte bidrag fra Inge Marie Bryderup, Helle S. Hansen og på Finn Dam Rasmussens bidrag i dette no. op.cit.

rede samfundsforhold. Men når det alligevel skal forsøges, hænger det dels sammen med, at Sohn-Rethel selv uden at strække sin egen analyse så langt, faktisk lade den få konsekvenser for en samfundsmæssig tænkning, dels at de såkaldte vulgærvidenskaber selverklæret roser sig af at hente sine tankeformer i naturvidenskaben. Til dette sidste punkt kan i hvert fald anføres det vigtige søgespørgsmål der hedder: hvorfor karakteriseres vulgærvidenskaberne inden for samfundsvidenskaberne af netop en fra naturvidenskaben overtaget metode. Dette forhold kunne i hvert fald erkendelsesteoretisk synes at signalere, at analoge konstitutionsgrunde kan gøre sig gældende på et meget alment niveau. I nærværende sammenhæng skal diskussionen af Sohn-Rethels begreb om åndsarbejdets tankeform først og fremmest tjene som en meget overordnet tilnærmning til besvarelse af mit tidligere stillede spørgsmål, nemlig spørgsmålet om indholdet i »tankeformsbegrebet«.

S.R.'s analyse og kritik af borgerlig og marxistisk erkendelsesteori er fremkommet som et frigørelsesforsøg fra en traditionel borgerlig (og af mange marxismevarianter overtaget) forståelse af videnskabelighed. Sohn-Rethel viser, at selve adskillelsen imellem hånds- og åndsarbejde imprægnerer tænkningen – giver denne en særlig form eller metode. En kritik af (den videnskabelige) tænkning, som ikke reflekterer denne af hånds-åndsarbejderadskillelsen skabte form eller metode bliver ifølge S.R. aldrig radikal nok. Men der er, som jeg vil tage op sidst i exkursen, et stykke vej endnu fra den bestemmelse af det tankeformsbegreb, som er sagsbundet i enkeltvidenskabernes forskellige analysegenstande. Sohn-Rethel bruger således her begrebet tankeform anderledes end det Marx-udviklede tankeformsbegreb, som jeg tidligere har refereret til. Hos Sohn-Rethel dækker det mere metode eller videnskabsteori, hvilket dog ikke gør det mindre interessant. I sin bog »Håndens og åndens arbejde«²³ udleder S.R. den *naturvidenskabelige* tankeform af bytteabstraktionen. Dette betyder, at tankeformen ikke længere er blot objektspecifik – som i tilfældet med enhed mellem håndens og åndens arbejde. »Ud af bytteabstraktionens begrebsafspejling vokser der således en mulighed for en *teoretisk* naturerkendelse. Det er en erkendelse på basis af åndeligt arbejde, uafhængigt af og adskilt fra det legemlige arbejde og den direkte produktionserfaring« (s. 91) (mine understregninger). S.R. søger genesen for åndsarbejdets tankeform i denne bytteabstraktion. »Dermed være naturligvis ikke sagt, at videnskabens udvikling foregår uafhængigt af *produktionshistorien*, tværtimod« ..., men de industrielle behov (giver) i sig selv ikke samtidig de begrebslige erkendelsesmidler og metoder, som er nødvendige for at opfylde behovene« (s. 91-92). Bytteabstraktionen som formgivende på åndsarbejdet skal således forstås som alt andet end at gøre vare-

23. A. Sohn-Rethel: *Håndens og Åndens arbejde*. Rhodos, 1975.

byttet alment konstitutivt for bevidsthed.²⁴ Det skal forstås som en specifik bestemmelse af åndsarbejdets (tilsyneladende autonome) erkendelsesform – som en genetisk udledning af denne erkendelsesforms ikke selverkendte ophav i, at naturen/objektsverdenen anskues fra et abstrakt tilegnelsesstandpunkt (bytte-aktens standpunkt).

I det borgerlige samfund bliver åndsarbejdet båret af den selvstændiggjorte bytteværdi (pengenes) tankepotenser: »Penge og kapital er i sig selv allerede samfundsmæssig potenser – i form af en umiddelbar modsætning til den isolerede enkeltes arbejde – men de er potenser, der virker funktionelt bag om ryggen på de deltagende. Først i det øjeblik den rene forstandsvirksomhed udskilles fra pengene og kapitalen – nemlig igennem den påviste refleksion af den i pengene krystaliserede abstraktion – kan den udvikles i fuldkommen blindhed i forhold til sin genesis. Og det er kun i kraft af denne blindhed, at dens logiske autonomi og ophøjede uvidenhed om sig selv bliver mulig« (s. 94). Åndsarbejdet bliver dermed i kraft af sin genese et præformet – eller med S.R.'s ord »socialiseret« herredømmestandpunkt. »Det abstrakte intellekts virksomhed er emanciperet fra sin afhængighed af håndens arbejde, og som sådan er det på alle trin i vareproduktionen et uundværligt hjælpemiddel for de penge og kapitalbesiddende klassers herredømme, såvel i forhold til de jordbesiddende magter, som over de arbejdende og producerende, frie eller ufrie klasser«(95).

Det radikale i S.R.'s ansats ligger i forholdet til den her i artiklen rejste problemstilling om vulgærvidenskaberne – entydigt i hans forsøg på at udlede et begreb om åndsarbejdet, som aktivitet, der efter sin kapitalistiske bestemmelse er underlagt bytterelationens form for fetischering eller abstratificering af sit objekt, hvis egne kvaliteter – alt efter om det er natur eller »menneskeshed natur« – dermed bliver anskuet ud fra dette bytteværdiformede tilegnelsesstandpunkt. I naturvidenskaberne og deres vulgærvidenskabelige plagiatorer i samfundsvidenskaberne ytrer det sig i deres abstrakte sæt af regler for objektivitet, gyldighed osv. På denne vis kommer der paradoksalt nok i de ellers besværgende erfaringsvidenskaber et dybt uforsonligt skel imellem

24. I en lang række kritikindlæg imod S-R. (samlet udgivet i »Erkendelseskritik og klassekamp«, Rhodos, 1976) beskyldes han i kor for at begå den fejl at ville forankre erkendelsen/bevidsthedsdannelsen i bytteforholdet og ikke i produktionsprocessen. Det er rigtigt at Sohn-Rethel trækker de erkendelsesteoretiske betragtninger i retning af *almene* bevidsthedsdannelse i samfundet og at der således sker en udradering af hvad jeg i denne artikel har omtalt som »praktisk produktionsbevidsthed« (Leineweber). Men kritikerne skyder i mine øjne ved siden af S.R.'s centrale pointe omkring åndsarbejdets erkendelsesform, som netop er bytteværdiens/bytteforholdets standpunkt overfor naturen. Det er således S.R.'s forankring af en videnskabskritik/åndsarbejderkritik, der i denne sammenhæng gør ham interessant – mere end det er hans bidrag til en klassebevidsthedsteori.

videnskab og erfaring – for så vidt erfaring i den konkrete betydning i sig netop rummer elementer af fantasi, spontanitet, sanselighed og praktisk handling.²⁵

Alle disse momenter af egentlig subjektivitet er tvangsmæssigt fjernet fra åndsarbejdets erkendelsesmåde- ja de er kriminaliserede. Som åndsarbejde er tænkningen disciplineret alene af bytteværdiens fetischerede form for subjektivitet – vi kunne føje til: i en art karaktermaske for kapitalen, som det historisk systematiske virkelighedstilegnende subjekt – der netop ikke tilegner sig historien som konkret erfarende subjekt, men som *abstrakt* (bytteformet) herredømmeinstans overfor historien.

Den her ud fra S.R. foretagne indkredsning af begrebet tankeform ligger på et meget alment erkendelsesteoretisk plan og udtrykker for så vidt noget andet end det tidligere efterlyste begreb om vulgærvidenskabernes tankeform, idet der i denne efterlysning henvistes til, hvordan *objekterne* blev tænkt praktisk politisk økonomisk. S.R.'s tilgang udgør således kun den ene halvdel af en åbning for tankeformskritik – men hans åbning er af fundamental betydning for at indløse kritikken af vulgærvidenskaberne for så vidt denne kritik ikke blot skal blive en kritik af falsk tænkning (ideologikritik) over centrale tematikker, men skal fastholdes som kritik af kapitalismens politiske økonomi – anskuet som kapitalforholdets udfoldelse af herredømme.²⁶

Følger vi S.R. bliver åndsarbejdet som sådan – som socialiseret tænkning – i sin naturvidenskabelige abstraktificerende udgave uanset dets egen vilje (som videnskabsteorien netop udraderer) definitorisk bytteværdistandpunktets eller kapitalstandpunktets tankeform overfor naturen og historien.

S.R. tillader sig selv at analogisere til sociologien, når han siger: »Fra den individuelle ånds tankestandpunkt har *samfundet* herefter forvandlet sig til et agglomerat af enkeltindivider der ikke huser nogen nødvendighed for hinanden. Dette syn på samfundet deler den empiriske sociologi med overbevisning. I stedet for at betragte samfundet som et nødvendigt præimplimat for ego sum, forefinder »personligheden« sig selv, født i en sfinx-agtig gestalt, hvis uforene-

25. Sohn-Rethel op.cit. s. 130: »Produktionsydelsen består altså af håndsarbejde (der hvor adskillelsen fra åndsarbejdet endnu ikke er sat, kan) efter øjemål og overhovedet *sanssemål*, der gennem øvelse og stadige gentagelser, støttet på traditionelle, mundtligt overleverede – d.v.s. gennem demonstration formidlede – praktikker og erfaringskendsgerninger, som ganske vist kan blive uhyre forfinede og skærpede, men som i deres væsen forbliver sanssemål.«

26. Implikationen af S.R.'s erkendelseskritik i f.h.t. Marx bestemmelse af vulgærøkonomien er således at Marx ikke er færdig med denne bestemmelse. I forhold til Marx' bestemmelse må vi rejse spørgsmålet: Hvad søger den og hvad er den tendentielt i stand til at »beherske«? Svaret skal ikke gives her, men må ligge inden for et program vedr. kritik af vulgærøkonomiens historie.

lige dele strides teoretisk og moralsk i dets bryst. Her findes ingen forsoning« (s. 100). – En anskueliggørelse af denne alment opfangede sociologiske tankeform – som metode – finder vi f.eks. hos Durkheim, når han definerer måden, hvorpå sociologen kan studere et socialt faktum: »Et socialt faktum er hvert handlingssæt, konsolideret eller ej, som kan udøve tvang på individerne, eller også som er alment overalt i et givet samfund, og samtidig har egen eksistens, som er uafhængig af dette faktums individuelle ytringer.«

Der er disse »sociale fakta« der bliver sociologiens tankeabstraktioner. Enhver isolerbar adfærdsytring fra individet relativiseres i sociologien til et ude fra formuleret faktum. Individet som konkret sanseligt subjekt – personligheden – opløses af denne herredømmetænkning. Det sker fordi bytteværdiens subjekt eller kapitalens tænkende og tilegnende karaktermaske ikke kender det konkrete sanselige subjekt. Denne karaktermaske kender kun specifikke adfærdsytringer, som den er interesseret i at vinde herredømme over. Derfor produceres der tankeabstraktioner, som kan udskille de »sociale fakta« som virker ind på adfærdsytringen. Når individer eller grupper i kapitalismen selv forsøger at »ytre« interesser (interesseartikulation som det hedder på kapitallogisk) så bliver disse af sociologien analyseret efter skemaet: hvilke sociale fakta virker ind på en sådan adfærdsytring. Når sådanne »sociale fakta« så er opfundet har herredømmevidenskaben opfyldt sin rolle og kapitalens agenturer/staten har på slig vis forholdt sig til interesseartikulationen ved tankeformen: hvordan indvindes kontrol med denne ytring.²⁷

Sociologiens metodekrav om upartiskhed og neutralitet og objektivitet skal jo netop borge for at interesseytringer ikke bliver gjort til genstand for værdidomme. Sådanne kunne jo føre til et brud med den *abstrakte* fornuft, som kendetegner både det statslige og kapitalens herredømmekrav.

Hvad er således den sociologiske metode (som meget almen tankeform) andet end denne abstraktificerende tænkning over menneskelig adfærd, som kun søges erkendt ud fra et tilegnelsesstandpunkt – den abstrakte herredømmeinteresses standpunkt. Dette siger ganske vist ikke meget om det »sociologiske åndsarbejdes« konstituering inden for kapitalforholdet – men det siger dog så meget, at der til dette sociologiske åndsarbejde knytter sig en abstraktificeret tilegnelsesinteresse overfor den individuelle adfærd. I næste afsnit vil jeg forsøge at bestemme dette nærmere som tankeform for »socialisationspolitik«.

27. I et bidrag i Sociologi, 1980, (op.cit.) stiller Mogens Holm problemet om hvilken status interesseartikulationen har overfor den borgerlige samfundsvidenskab når statsinterventionismen skal analyseres. Den her antydede bestemmelse af sociologien muliggør at jeg kan omformulere dette spørgsmål til: Hvordan optager den borgerlige samfundsvidenskab interesseartikulationen som faktum i dens formidlende udøvelse af kapitalismens politiske økonomi?

Opsummerende kan vi således lære af S.R. at det vulgærvidenskabelige åndsarbejde, der, som jeg tidligere har hævdet, *er* bl.a. den borgerlige stats formidlende tankeformer, står i et afledt forhold til den selvstændiggjorte bytteværdis (kapitalens) tilegnelsesstandpunkt. Men fordi dette åndsarbejde i sin egen indbildning nødvendigvis må være autonomt i sin fabriktion af *tankeabstraktioner* – så kan den som historisk tænkning også være ren privat sofisme – der aldrig opnår at blive til kapitalismens praktiske politiske økonomi. Om vulgærvidenskabernes tankeabstraktioner er det ene eller det andet mener jeg som tidligere anført kun lader sig afgøre ved at anskue dem som element i det kapitalistiske kvalifikationshierarki.²⁸ Denne undersøgelse kan kun foretages i.f.h.t. de specifikke vulgærteoriens historie.

Exkurs slut

Opsummering:

En kritik af vulgærvidenskaberne kan altså foreløbig konstateres at skulle forankres i kritikken af den politiske økonomi på to forskellige niveauer: dels som en historisk praktisk udfoldelse af kapitalens herredømmekrav d.v.s. som det åndelige talerør for kapitalen som overgribende historisk subjekt: dels som videnskabsteoretisk socialiseret tænkning (åndsarbejde), der i sin *erkendelsesform* reflekterer det abstrakte bytteværdistandpunkt/kapitalstandpunkt – historiens tingsliggjorte fornuft – som *metode*.

På disse to sammenhængende planer adskiller vulgærvidenskabernes tankeformer sig fra den almindelige bevidsthed, som de umiddelbare producenter begriber historien igennem. Det er i kraft af disse materielle formninger af den vulgærvidenskabelige tænkning, at den på forhånd bliver klassevidenskab – kapitalens videnskab: og som sådan udfolder sig overfor de umiddelbare producenters interesse og bevidsthed som repressiv herredømmefordring.

I det næste afsnit vil jeg forsøge at anskueliggøre disse overordnede forståelser af vulgærvidenskaberne (og af kritikperspektivet overfor dem) igennem en begyndende bestemmelse af sociologien, som kapitalistisk åndsarbejde. Igennem denne enkeltvidenskabelige åbning af kritikken af vulgærvidenskaberne vil det således også blive antydnet hvilken form for kapitalismekritik et sådant program bliver leverandør af.

28. Bestemmelsen af videnskabernes samfundsmæssige formidlingshierarki har jeg foretaget alment i »Kvalifikationsstruktur og klassestruktur« kap. 3. Kurasje, 1976.

4. Tilnærmning til en kritik af sociologien

Skal socialvidenskaben/sociologien fastholdes i en betragtning, som udfoldet praktisk politisk økonomi, så kan dens genstand som enkeltvidenskab næppe fastlægges ud fra en blot og bar almen identifikation af et strukturelt defineret område eller en sfære inden for kapitalforholdets reproduktion. Som praktisk politisk økonomi må socialvidenskabens differentia specifikk derimod angribes ud fra spørgsmålet: hvilke forhold i kapitalismens historiske reproduktion søges gjort til genstand for bemægtigelse/tilegnelse i og med socialvidenskabens fremkomst som en blandt andre vulgærvidenskabelige afløsere af den klassisk politiske økonomi?

Anskuet ud fra kritikken af den politiske økonomis standpunkt så drejer det sig med andre ord *ikke* om at supplere denne økonomikritik med analyser og teorier om det »ikke-økonomiske« (positivt: det sociale) i den kapitalistiske samfundstotalitet – sådan som et dobbeltlogikudgangspunkt synes at konstruere sit forskningsprogram. Det drejer sig derimod om at udstrække kritikken af den politiske økonomi til at omfatte de forhold i den samfundsmæssige totalitet, som kapitalens i egentligste forstand indre økonomiske væsen udfolder sig over i beherskende/tilegnende interesse. En marxistisk kritik af socialvidenskaben starter således med en indkredsning af denne som borgerligt åndsarbejde og ikke med en almen genstandsbestemmelse.²⁹

Årsagen til at vi ikke hos Marx finder eksplicite kritikhenvisninger til f.eks. de tidlige sociologer, som jo opererede intellektuelt på den ældre Marx' samtid, skal søges i det ovenanførte forhold, at Marx' kritikgenstand – den klassiske politiske økonomi – ikke rummede historiebestemte refleksioner over kapitalismens positivt sociale værensformer, og fordi disse refleksioner ikke med nødvendighed måtte være med i et program for udvikling af bestemmelser om kapitalforholdets indre anatomi.

Hos Marx findes omtale af de sociale værensformer enten som kvalitativt utopiske forudsigelser af et stadigt mere klassekampsfyldt historisk univers, der af Marx bliver fremstillet som *logisk historisk konsekvens* af kapitalforholdets indre anatomi – eller også findes sådanne som næsten parentetiske bemærkninger om de sociale værensformer, som helt og holdent uproblematisk i kapitalforholdets reproduktion; det er i den sidstnævnte form Marx overtager de klassiske politiske økonomers ikke-positiverende og helt uproblematiserede refleksionsforhold til den sociale væren.³⁰

29. Heri består den væsentligste fejlsporing af mit første bidrag til kritik af samfundsvidenskaben: Nordisk Forum no. 5: Samfundsvidenskabens samfundsmæssige funktion og fagkritikken 1975.

30. Jfr. Schanz' indledning til Adam Smith op.cit. s. 40.

Således anfører Marx f.eks. i *Kapitalen*: I den kapitalistiske produktions fremadskridende udvikling, opstår en *arbejderklasse, der ud af opdragelse, tradition, vane, anerkender* hver produktionsmåde som selvstændig naturlov«. ³¹ (mine understregninger, KAN). Og i »Resultater af den umiddelbare produktionsproces« bestemmer Marx den frie lønarbejders »tilpassede« frihed – hans sociale væren: »han (den frie lønarbejder, KAN) er selv ansvarlig for den måde, hvorpå han bruger sin løn. *Han lærer at beherske sig, i modsætning til slaven, der har behov for en mester.*« ³² (Marx' fremhævnings). For Marx er denne tilpasning af lønarbejdets sociale værensformer således utematiseret – omend de er anført som eksistente forudsætninger for kapitalforholdets udfoldelse.

Med den kritikgenstand, som afgrænser Marx' kritik af kapitalismens politiske økonomi lader disse sociale værensformer sig heller ikke nøjere tematisere, hvilket som sagt beror på, at der inden for den klassisk praktiske politiske økonomi ikke blev udfoldet en historisk samfundsmæssig aktion overfor disse værensformer.

Den gennemgående betragtning på de sociale værensformer, som vi finder dem hos Marx er således på den ene side anført med en almen konstatering af, at de historisk affirmeres, dvs. at de går op i cirkulationens tingsliggørelse af de sociale relationer (fetiseringen) og på den anden side med at kapitalforholdet udvikler sig i en antagonistisk retning som »kapitalens herredømme over arbejderen ... som tingenes herredømme over mennesket, det døde arbejdes herredømme over det levende« og arbejderen er dermed denne produktionsmådes »offer« lige fra første færd (og han står) i et rebelsk forhold til den og føler den som en knægtelsesproces.« ³³

Denne modsigelse mellem affirmation og ikke-affirmation i lønarbejderens sociale væren er nok alment udpeget af Marx, men hvad der bliver det borgerlige samfunds egen politiske aktion – socialisationspolitik – i relation til en bemeistring af denne modsigelse – det siger Marx intet om.

Anskuer vi nu sociologien som udfoldet kapitalistisk politisk økonomi, kan den forsøgsvis bestemmes som det åndsarbejde (med dets præsocialiserede naturvidenskabelige tankeformer jfr. ekskursen), der udvikler *tankeabstraktioner* over den menneskelige sociale værens empiriske lovbundethed. For Marx findes der ikke en sådan lovbundethed for den sociale væren, idet den altid må være krystallisation af det affirmative og ikke-affirmative. Marx' potentielle tænkning over denne sociale væren er derfor i bund og grund *kritisk* – den må bestå i et

31. Marx: MEW 23 s. 765.

32. Marx: Resultater af den umiddelbare produktionsproces op.cit. s. 106.

33. Ibid s. 63.

teoretisk og praktisk opgør med det affirmative i denne sociale væren (klassekampen). For sociologien, der i en vis forstand repræsenterer kapitalens standpunkt overfor den sociale væren, skal denne beherskes dvs. sociologien er det affirmatives standpunkt for hvem det ikke-affirmative må historisk objektiviseres – empirisk kausalforklares.

Dette kommer tydeligt til udtryk i den klassiske sociologis konstruktioner over dualiteten menneske-samfund: den individuelle adfærd (dens sociale væren) fremstilles, som en opløsning af subjektiviteten i faktorielle ydre påtrykninger. Produktion af abstraktioner bliver for dette sociologiske åndsarbejde til en produktion af historisk kulturelle systemdifferentieringer, der på et rent empirisk grundlag kan årsagsforklare den individuelle adfærd som socialt bestemt.

I denne sammenhæng er det vigtigt at huske, at sociologien netop fremkommer som en kritik af vulgærøkonomien, som ifølge de klassiske sociologer ikke formåede at opfange den empiriske faktiske sociale adfærd som andet end ren økonomisk affirmativitet (homo oeconomicus). Sociologernes »nye opdagelse« er adfærdens moralske eller socialt kulturelle »ikke i sig selv affirmative« dimensioner. I den sociale væren udkrystalliseres modsætningen imellem det affirmative og det ikke-affirmative som *kultur*, der i sig også rummer elementer af explicit modkultur.

I sociologien bliver denne sociale væren et *tillæg* til vulgærøkonomien, hvilket skyldes at den aldrig foretager en væsenskritik af denne – men implicit henter dennes overfladeforståelse af »økonomiske relationer« med ind i sin samfunds-konception. Marx' væsenslogiske kritik af vulgærøkonomiens yderliggjorte overfladetænkning er også en kritik som tilkendegiver, at de økonomiske relationer *er* relationer for den sociale væren og som ovenfor nævnt netop i denne sociale væren installerer en dobbelthed af en rent tingslig bytterelation og social herredømmerelation. Men fordi sociologien aldrig overskrider vulgærøkonomernes overfladeopfattelse af økonomi – det er derfor de med rette kan karakteriseres som vulgære – må deres begreb om den sociale væren formuleres som et i forhold til de økonomiske relationer yderligt anliggende – den *sociale værens* anliggende. I denne forstand – og kun i denne – er det rimeligt at karakterisere sociologien som overfladevidenskab. Det henfører ikke til et postulat om, at den sociale væren i sig selv har et »dyb« og en »overflade«, men til at en erkendelse af denne sociale væren reproducerer vulgærøkonomiens overfladebaserede reduktion af økonomiske relationer. Derfor er en kritik af sociologien også kun mulig *igennem* en kritik af vulgærøkonomiens begreb om økonomiske relationer.³⁴

34. Heri ligger der også en ansats til svar på Finn Dam Rasmussens problematisering (her i no. s. 129 ff.) af de jungleringer med »overfladebestemmelsen«, som jeg fremfører i Nordisk Forum no. 16. Det overfladiske »i sociologiens tænkning består i hvad teoretikeren erkender hhv. ikke erkender.

For at kunne beherske den sociale værens ikke-affirmative elementer (disintegration, socialisationssvigt) må de sociologiske åndspaver således udvikle tankeabstraktioner, der søger at fastlægge empiriske kausalrelationer (samvarianser er et bedre begreb, eftersom den selv samme sociologi jo aldrig når ud over den konstruerede dualitet imellem individuel adfærd og samfund) imellem den individuelle adfærd og *manipulerbare* rammefaktorer (religion, statuslag, familietype osv.).

Ved at gå ind i en kategoriel kritik af denne sociologi – dvs. en tilnærmning til en bestemmelse af dens tankeabstraktioner, som blot tilsyneladende er autonomt opfundet af genierne, mens de i virkeligheden afspejler en praktisk beherskelsesinteresse overfor den sociale væren – bliver der lukket op for en kritik af det borgerlige samfunds *socialisationspolitik*. Lad mig anskueliggøre dette lidt nærmere:

Da det ikke er muligt i nærværende sammenhæng at tage hul på en egentlig teorihistorisk kategoriel kritik af sociologien skal jeg referere til et betydningsfuldt arbejde af Arto Noro, hvori han har forsøgt en sådan begyndende indkredsning af sociologien. I et kort syntetiserende oplæg har han præsenteret nogle resultater af sine teorihistoriske analyser.³⁵

Arto Noros intention med en kritisk analyse af sociologiens historie er en anden end den jeg i nærværende oplæg har efterlyst. For AN drejer det sig ikke så meget om en kritik af sociologien, som kapitalistisk åndsarbejde, men mere om at bruge sociologien som adgangsbillet til en marxistisk analyse af nogle af »de ikke til økonomikritik reducerbare« forhold i den kapitalistiske samfundstotalitet. Jeg vil senere forholde mig til denne analyseintention og endvidere vise at den i mine øjne falder i den samme umulige situation som dobbeltlogikken jfr. min tidligere kritikk af denne.

Ud fra en undersøgelse af bl.a. G. Simmel og Max Weber og med referencer til Durkheim finder A. Noro, at disse »ursociologer« opfatter »det sociale som interaktionsadfærd (vekselvirkning hos Simmel, og Soziales Handeln« hos Weber), og endog på den måde, at det sociale konstitueres ud fra menneskenes umiddelbare interaktion. Interaktionen er altså nøglen til sociologien« (s. 3). Men denne kategorielle kerne i interaktionsforholdene er netop ikke hos sociologerne reducerbar til det blotte »viljesforhold imellem byttepartnere« (s. 4) – men udtrykker netop en abstraktion fra byttet – altså det ikke-umiddelbart økonomisk affirmative i den sociale væren. Arto Noro udråber således sociologien som nøglen til »interaktionen«.

35. Arto Noro: Syntetiske betragtninger på økonomikritik og sociologikritik. Helsingfors, 1979. Upubliceret papir.

Han bestemmer »ursociologerne« som »de første til at tematisere interaktionsadfærden (normstyret) til et objekt for en særlig videnskab, og at de har stræbt efter at udvikle teoretiske begreber for dette objekt. Men trods at dette er løsgjort fra kapitalismens økonomiske (kapitalens) reproduktionsmekanisme, overhistoriseret, antropologiseret, så finder vi alligevel sociologernes NOVUM her: tematiseringen af og forsøget på at skabe et begreb for de umiddelbare interaktionsforhold ... Dette er også den mest almene motivering for at sociologien – selv om den er nok så vulgær – ikke er cognitivt tom.« (s. 4). Og videre i sin opsamling siger AN: »for hvad er sociologerne trods deres makroteoretiske konstruktioner, andet end socialisationsteoretikere«. (s. 5).

Når AN fremhæver interaktionen, dvs. ikke-byttereducerbar social væren, som det centrale objekt i sociologien og dermed med mine ord fra tidligere også medgiver, at dette objekt i en vis forstand afstikker de ikke-affirmative elementer i den sociale væren, så lægger han hermed op til at en kritik af sociologien kan rumme en nøgle til en marxistisk socialisationskritik. Heri er jeg både enig og uenig. Jeg mener, at det er rigtigt at anskue sociologernes tema som adfærdssocialisation (tilpasning af den sociale væren jfr. ovenfor) – altså som »tænkere over« denne sociale væren. Jeg mener også det er rigtigt, at denne tænkning må blive bornert på grund af at den løsriver interaktionen fra de økonomiske relationer og istedet installerer en makroteoretisk konstruktion som forklarende samfundsteoretisk overbygning. Men at kritikken af den borgerlige sociologi skulle rumme en nøgle til marxistisk socialisationsanalyse/-kritik i bred forstand – sådan som AN andet steds i sit oplæg tydeligt signalerer – mener jeg er en fejlsporing eller at læsse en potens over på denne videnskabskritik, som den ikke kan bære. I forhold til AN's bestemmelser mener jeg derimod, at de i denne artikel tidligere udviklede tankeformsbestemmelser – bestemmelserne af vulgærvidenskaberne som udfoldelser af en praktisk politisk økonomi kan føjes ned over hans rigtige resultater i bestemmelsen af »sociologiens NOVUM«.

Sociologernes samfundsteori – deres makroteoretiske konstruktioner – er ikke blot guirlander på en socialpsykologisk socialisationsanalyse. De udgør netop et praktisk begrundet redskab til at reflektere socialisation som *socialisationspolitik* – altså en refleksion over socialisationen, som »samfundsproblem«. De tankeformer hvorigennem sociologerne analyserer den sociale væren er tendentielt præsocialiseret herredømmetænkning, hvis egenart det netop er *at udvikle tankeabstraktioner (konstruktioner) der kan slå om i praktisk beherskelse af sit objekt*. På denne vis bliver sociologien til tankeform for en socialisationspolitik og bliver hermed udgangspunkt for en kritik af kapitalismens socialisationsagenter (virksomhedsorganisationer, staten).

Men som tidligere anført i forbindelse med Sohn-Rethel-diskussionen er den abstraktiferende tænkning ikke automatisk positivt udfoldelse af politisk økonomi. Det bliver den først ved de tankeabstraktioner, *som i historiens gang nedfælder sig* i de enkeltdisciplinære teorier, som praktisk operative abstraktioner. Det er her således endnu på postulat-planen at sociologiens makroteoretiske interpretationer af interaktionen udgør repræsentationen af bytteværdi – eller kapitalstandpunktet i positiv forstand. Jeg skal ikke her tage hul på en undersøgelse af sociologiens makroteoretiske tankeabstraktioner og dermed heller ikke eftervise postulatet; men blot formulere en tese om at sociologiens »funktionelle normalitetsbegreb«. Den makroteoretiske konstruktion af »kollektiv bevidsthed« (Durkheim), »Wertrationalitet« (Weber), »kulturværdier« (Parsons), »ideological community« (Therborn) udgør en slags tanke-mæssig projektionsredskab til lokalisering af den ikkeaffirmative sociale værens sammenstød med en ud fra byttestandpunktet/kapitalstandpunktet/det almenes standpunkt fixeret funktionel social væren. At sociologien således grundlæggende tænker funktionalistisk er et udtryk for herredømmeinteressen i den sociale væren, mere end at det er kapitalismen som objektivt funktionelt system.

Udarbejdelsen af dette må ske teorihistorisk og med stærk vægtning af de *nyere tendenser i sociologien* til en mere eksplicit systemteoretisk indbygning af de økonomiske arbejdskraftsreproduktive interesser i den politiske intervention i den sociale væren.³⁶ I det følgende vil jeg med to korte eksempler fra arbejds sociologi og uddannelsessociologi illustrere indholdet i denne konklusion.

A. Arbejdssociologien som videnskab om interaktionen i arbejdsorganisationen bryder igennem ved at tematisere de ikke-affirmative sociale værensformer, nemlig den modstand/modkultur, som lønarbejdernes stigende ligegyldighed (avlet af den objektive arbejdsfremmedgørelse) overfor arbejdet er et udtryk for. Arbejdssociologiens tankeformer over arbejdsorganisationens interaktionsformer (den »sociale produktivitet«) må dels kritiseres i forhold til dens kapitalskabte genstand (ligegyldigheden, modstanden), og dels kritiseres i forhold til den type herredømmeformede erkendelse, som gør, at det ikke bliver arbejds socialisering som sådan, den danner teorier om, men derimod om økonomien, som ligger i denne arbejds socialisering – dvs. økonomien som kan tilegne sig et større herredømme over den sociale væren i arbejdsorganisationen. Arbejdssociologien bliver altså tankeform for kapitalens socialisationspolitik overfor arbejdet og

36. Et stykke i retning af en sådan bestemmelse ligger i Dekvalificeringsprojektets rapp.: »Kritik af industrisociologien«. Sociologi 6. Kbhv., 1979. s

dens substans bliver i sidste ende *socialisationsøkonomi* (= forholdet mellem produktivitet og social væren).^{36a}

B. Uddannelsessociologien grundlægges bl.a. af Durkheim.³⁷ Durkheim definerer i sit berømte uddannelsessociologiske skrift socialiseringen som den proces der »har som mål at vække og befordre en række fysiske åndelige og moralske kræfter i barnet, kræfter, som dels afkræves barnet af *samfundet som helhed*, dels af det bestemte miljø, det er bestemt til at leve i.« På en meget enkel måde udtrykker denne definition af socialiseringen et samfundsmæssigt herredømmestandpunkt overfor alle ikke-affirmative dimensioner i den sociale væren. De «fysiske, åndelige og moralske» elementer i denne væren er jo netop i denne adfærdsteoretiske interpretation tilpasning af og til ganske bestemte interaktionsprocesser, som herved som *socialisationspolitik* bliver stillet som krav fra »samfundet som helhed«. Det er ganske vist en langt mere formidlet sammenhæng der eksisterer imellem denne *socialisationspolitik* og de egentlige *socialisationsøkonomiske* forhold. En sådan sammenhæng mener jeg kan udarbejdes – og specielt kan den udarbejdes inden for nyere uddannelsessociologiske teoridannelser, hvor *socialisationspolitikken* langt mere eksplicit udfolder tankeformer, der udpeger relationer imellem uddannelse af arbejdskraft og socialisering til social væren – kvalifikation *overfor* socialisation. *Socialisationspolitikken* bliver her middel til gennemsnitliggørelse af arbejdskraftens reproduktion.³⁸

Ovenstående skal ikke opfattes som andet end en åbning af et videnkritisk forskningsprogram overfor sociologien, som en del af kapitalismens praktiske politiske økonomi. Det væsentlige i denne åbning består i mine svage forsøg på at kæde en almen krit.pol.øk. karakteristik (væsenslogisk bestemmelse) af sociologiens genstand (sociale væren) sammen med en væsenslogisk udledt indfaldsvinkel på åndsarbejdets karakteristiske tankeform. Sociologiens genstand bliver med denne sammenkædning afsløret som de »ikke-til-selve-bytteakten-reducerbare-elementer« af den sociale væren: interaktionen.³⁹ Væsenslogisk set dvs. i

36a. Hos Sohn-Rethel grundlægges allerede en kritik af arbejdssociologien idet han viser at denne i sin tayloristiske grundform er den inkarnerede økonomiske herredømmetænkning. Som bl.a. senere vist af Mendner (*Technologische Entwicklung unter Arbeitsprozess*, 1975) føres denne tayloristiske økonomis grundlæggende tænkning med ind i de egentlige sociologiske interaktionsanalyser af arbejdsorganisationen

37. Durkheim: *Opdragelse, Uddannelse og sociologi*. Munksgaard, 1975.

38. En udfoldelse af denne videnskabskritiske bestemmelse af uddannelsessociologien har jeg foretaget i artiklen: »Pædagogikken og kapitalakkumulationens krav til arbejdskraften«. *Arbejdspapirer* no. 11. Sociologisk Institut. Kbhv. 1979.

39. I Arto Noros konception af »økonomikritikken« sker der en forveksling af »det ikke til økonomikritik« reducerbare i kapitalismens totalitet og dette »ikke – til – bytteakten – reducerbare« i den sociale væren. På denne måde kommer Arto Noro i en vis forstand til at producere

forhold til en subjektbestemmelse i kritikken af den politiske økonomi, omfatter denne del af den sociale væren alle de ikke affirmative modstandstørrelser. I den sociologiske tankeform reflekteres denne interaktion ud fra et tilegnelsesstandpunkt dvs. at den analyseres og tænkes på en måde der ubevidst er styret af det affirmatives standpunkt overfor det ikke-affirmative i reproduktionen af den sociale væren. Derved bliver det som sociologien reflekterer heller ikke socialisation som sådan, men derimod *socialisationsøkonomi*, og som tankeform formidler den *socialisationspolitik*.

I forhold til mine tidligere indfaldsvinkler på kritikken af den borgerlige socialvidenskab (Nordisk Forum 5 og 16) mener jeg, at der hermed er leveret en videreførelse, som på den ene side er i overensstemmelse med de fra starten sporede *klasseanalytiske* forståelser af sociologien som åndsarbejde, der står i et repressivt forhold til proletariatet; og som på den anden side er på vej til at overvinde de forskningsstrategiske problemer, som kritikken af disse indfaldsvinkler korrekt har lokaliseret. Således er sociologien her blevet nærmere bestemt som særlig kapitalistisk tankeform, dvs. som kapitalistisk affirmativ – ikke blot ud fra en funktionalitetsbetragtning – men ud fra dens kategorielle begribelser af den sociale væren. Endvidere muliggør dette en overvindelse af den i hvert fald begrebslige yderliggørelse imellem sociologi og statsintervention som implicit lå i mine tidligere bidrag; og som jeg der kun formåede at løse igennem at tilregne sociologien en status om almenkvalifikation af statsagenterne. Men »løsning« i ovenstående udredninger består således i at vise sociologiens tankeabstraktioner som det teoretiske udtryk for et økonomisk begrundet herredømmeindhold i statens socialisationspolitik. *Sociologiens klassekarakter og statens klassekarakter er i en vis forstand en og samme sag*. Naturligvis er dette modige konklusioner på et endnu for tyndt »rekonstruktivt« grundlag, men jeg mener, at de er retfærdiggjort i og med at de faktisk giver forskningsstrategiske åbninger overfor en række i indledningen nævnte erkendelsesteoretiske problemer i marxismen.

En udfoldelse af et sådant forskningsstrategisk perspektiv mener jeg er den konsekvente *videreførelse af en kritik af kapitalismens politiske økonomi til også at omfatte en kritik af indholdet i og konstitutionen af kapitalismens stadigt mere totalitære og repressive (absolutistiske) udfoldelsesformer over lønarbejdernes samfundsmæssige væren*. Samtidig er kritikken af disse udfoldelser en kritik af det kapitalistiske produktionsforholds samfundsmæssiggørelse.

dobbeltlogikkens dualitet imellem kritikken af den politiske økonomi (kapitallogik) og »det udenforliggende virkelige«. Se f.eks. Noro Hartikainens artikel i Nordisk Forum 22 s. 20 Kbh 1979.

Det groteske og sporende i en sådan aftegnning af vore teoretiske opgaver som socialistiske åndsarbejdere, er imidlertid, at vi ikke står uden for og kan beskue denne samfundsmæssiggørelsesproces som ophøjede revolutionære intellektuelle. Vi er plantet midt i den beskidte sump. Kapitalismens politiske økonomi reproduceres i de institutioner vi er lønarbejdere i, og hvis vi ikke markerer os overfor dem, der hvor vi er, breder stanken sig let ind over os selv. Stanken bliver ikke mindre rådden – men måske krydret med lidt parfume – ved at vi bilder os ind at kunne bygge en glasklokke op omkring en marxistisk videnskab, som så i stor selvtrefærdighed lader vanviddet florere iblandt vore åndsarbejdende standsfæller. Derfor handler det her heller ikke blot om problemer med den marxistiske videnskabsudvikling – det handler om at blive i stand til at bekæmpe kapitalismens politiske økonomi i de institutioner, der bl.a. udklækker og formidler den – vore egne arbejdspladser. Vi har ikke blot at gøre med et forskningsprogram, men med vores egen situation som lønarbejdende intellektuelle.

5. Nye historiske betingelser for produktion af kritik

Man kan godt sidde med en lidt dårlig smag i munden ved at levere et så ufærdigt oplæg, som nærværende, fordi det tilsyneladende mest af alt kalder på en tids- og intellektskrævende videreudvikling på et meget grundlæggende rekonstruktivt plan. Men det ville være en politisk bommert at afslutte med en sådan efterlysning, som eneste konsekvens.

På nuværende stadium i socialistisk intellektuelles livssituation hviler der en forpligtelse til at tematisere den teoretiske erkendelse på to planer: dels på det her fæstnede plan, hvor forankringen af vort arbejde i den almene kritik af den politiske økonomi må fastholdes som *langsigtet* rekonstruktiv aktivitet, dels på et kollektivt præstationssprængende plan, hvor en mere umiddelbar åndsarbejdelseskritik i de lønarbejderliggjorte sociale miljøer vi fungerer i, må tages op som en blanding af egen social frigørelsesproces og uambitiøs udvikling af socialistisk kapitalisme kritik/kritik af de konkrete åndsarbejderfunktioners repræsentationsudøvelse.

Hvis disse to planer spalter sig til en uformidlet arbejdsdeling imellem forskellige miljøer/personer – og det er tendentielt den aktuelle tilstand – reproducerer vi den i indledningen til artiklen omtalte skizofreni – en tilstand af uforsonlig kløvning imellem vores egen tænkning og væren. Åndsarbejderne tilhører ikke længere nogen stand af fritsvævende intelligentsia, hvis væren (i hvert fald i egen indbildning) gik op i deres egen tænkning og kulturfrembringelser. Frankfurterskolens historie er på mange måder karakteriseret ved en kritisk negering af en

sådan selvforståelse af intellektuelle åndsarbejdere. For dem blev den Kritiske Teori en stærkt moralsk betonet sprængning af åndsarbejdets objektivistiske tankeform – en installering af kritik som normative forandringsimperativer uden klassemæssig optræden og erfaring.⁴⁰

I senkapitalismen er der sket en lønarbejderliggørelse af åndsarbejdet og åndsarbejdernes livssituation. Denne lønarbejderliggørelse (som ikke skal forveksles med proletarisering) fører et element af fremmedbestemmelse af åndsarbejdets indhold med sig, og bryder dermed tendentielt med åndsarbejdernes traditionelle identifikation med deres professionsudøvelse. Men den fører også tendentielt en ligegyldighed overfor arbejdsindholdet med sig – en ligegyldighed, som tendentielt kan føre til en fixering af den kollektive aktion i helt ydre fagforeningsmæssige særinteresser.⁴¹

I en politisk strategisk sammenhæng d.v.s. i forbindelse med socialistiske åndsarbejders strategiovervejelser er det imidlertid især det første punkt – åndsarbejdets stigende grad af fremmedbestemmelse, som er vigtig, idet forsøg på at bryde denne fremmedbestemmelse – forsøg på at forlænge studenterradikaliseringernes politiske engagement, som historisk aktuelt faktum, ind over lønarbejdets indhold nødvendigvis må støde på tvang/autoritet. Sådanne sammenstød danner tendentielt en kollektiv erfaring iblandt intellektuelle – en erfaring som er åbnende for en socialistisk erkendelsesudvikling (som dog ikke automatisk produceres af disse sammenstød). Det moment som således er tydeliggjort (men ikke eklatant) i kraft af lønarbejderliggørelsen af åndsarbejdet er dets status som agentur for kapitalismens reproduktion af sit herredømme. Lønarbejderliggørelsen beforder dermed som mulighed at åndsarbejdere kan sammenkæde deres socialismeengagement med deres praktiske sammenstød med »autoriteten« og danne modkulturer på en anden måde end i de kuvøseagtige lejre, hvori den intellektuelle marxismedebat aktuelt udfolder sig.

Dette forhold er af stor betydning for kollektiviseringen af vores kritikproduktion, idet der hermed lukkes op for at kritikken af kapitalismens moderne politiske økonomi – kritikken af de forskellige slags agenturer for kapitalforholdets herredømme – kan vokse frem i institutionerne, som erfaringsbearbejdninger og kritiske refleksioner over indhold i eget lønarbejde. For så vidt »forskningsprocessen« overfor kritikken af kapitalismens politiske økonomi nødvendigvis må rumme sådanne bearbejdninger og kritiske refleksioner, betyder det også at programmets realisering må bestå i en samtidig teoretisk og politisk sammenføjning af de mangeartede forsøg på at udvikle fagkritik inden

40. Horkheimer: Traditionel og Kritisk Teori, s. 24. Gyldendals Studiefaklen. Gjøvik, 1970.

41. Dette problem er dybere udviklet i min bog: Kvalifikationsstruktur og Klassestruktur, op.cit. s. 130 ff.

for de vulgærvidenskabelige discipliner. Herved sprænges imidlertid ikke blot teori-/kritikudviklingens individuelle præstationsform, men i en vis forstand også dens hidtidige løsgørelse fra en lønarbejderpolitisk praksis. Dermed bliver teori-/kritikudviklingen ikke en tøddel mere poletarisk i sit klassestandpunkt jfr. indledningen, men den bliver løst fra den svøbe af praktisk tomrum og af individuel præstationsbinding – som teoretiske landvindinger hidtil har været indbundet i, og den kommer til at vedkende sig den næringsgivende historie som erkendelsen er placeret i.

Men det skal bemærkes, at der ikke med angivelsen af disse nye betingelser for kritikproduktion iblandt socialistiske intellektuelle, er sagt noget om de materielle klassemæssige forhold som bevidsthedsmæssigt kan begrunde *at* socialistiske orienteringer opstår i åndsarbejdernes rækker. Besvarelsen af dette problem ligger uden for rammerne af denne artikels fremstilling, hvilket dog ikke skal tages som udtryk for at det er uvigtigt.

TIDSSKRIFTET KURASJE

KURASJE 21

188 sider. Kr. 50.00

Indhold:

Arbejderklassen og kapitalismen – om reformismens udviklingsbetingelser og om kapitalisme forståelse og politikformulering i arbejderbevægelsen

af Nils Bredsdorff, Jens Brinch og Leif Hansen

Reformismen og den danske venstrefløj

af Lars Qvortrup

Krisen og venstrefløjens handlemuligheder

af Allan Andreassen og Tyge Kjær

KURASJE 22

160 sider

Indhold:

En indføring i kriseteoriernes historie

af Anwar Shaikh

»Videnskabelig socialisme«, hvad er det?

af Alexa Mohl

Oskar Negt – Bobbellogik og utopi

af Lars Qvortrup

Subjektivitet og offentlighed – en kritik af Oskar Negt's teoretiske positioner

af Hartmut Apel & Joachim Heidorn

KOMMENTARER OG ANMELDELSER:

ANTECKNINGAR OM SOCIALSTATENS REPRODUKTIONSPOTENS*

Risto Eräsaari

»Von allen Utopien«, säger Henri Lefebvre, »ist die Staatsutopie zweifellos die gefährlichste, denn sie gibt sich demokratisch. Dabei hat sie nichts zu tun mit jenem Durchbruch der revolutionären Demokratie«. Den kapitalistiska statsideologin, socialstatsillusionen och statens objektiva omöjlighet att ombesörja de uppgifter som ställs på den har under de senaste åren behandlats så grundligt, att det käms vårt att utveckla några fler nya tankar till den här problematiken. Jag lämnar behandlingen av den här problematikens allmänna frågor och strävar till att föra fram en särskild aspekt, i viss mening 'själva saken', nämligen den samhälleliga och sociala strukturen och 'organisationen' hos socialstatens reproduktiva verksamhet. Jag granskar den å ena sidan ur den traditionella reproduktionsforskningens synvinkel (förhållandet mellan produktion och reproduktion), men å andra sidan strävar jag till att med kritiken av resultaten från reproduktionsforskningen som förmedling framföra teser som syftar till en omvärdering av den statliga reproduktionssektorns innehåll, resultat och effekter. Också denna problematik –

och inte bara det att man materialistiskt visar statens improduktivitet – hör till kritiken av 'den goda statens utopi'. Under senaste tid har man allt mera börjat diskutera den ekonomiska och också sociala impotensen hos socialstatens reproduktionsverksamhet. Man har börjat diskutera hela 'det sociala området', vilket man i den borgerliga offentligheten bl.a. kan se som kritik av ekonomismen och byråkratismen hos statsreproduktionen och som en därtill anknuten å ena sidan ultrakonservativ och å andra sidan halvanarkistisk reprivatisations- och renaturalisationstendens.

Den så kallade progressiva socialarbejderne tycks inte ha just någon uppfattning om den samhälleliga relevansen hos det arbete som anknyter till produktionen av reproduktionsmedlen och -behoven. Bedömnings- och tolkningsspektret är brett, från kontrollerande polisverksamhet till uppförande arbete som baserar sig på individuell trofasthet samt till de senare anknutna resignerade uppfattningar om betydelselösheten, uppfattningar med hänsyn till vilka alla teoretiska och samhälleliga legitimitati-

onsförsök förblir bleka abstraktioner. Den marxistiska forskningen eller 'vänstern' har inte producerat särskilt mycket sådant material, som man kunde anse som byggnadsmaterial eller konstruktionsbas för en specifik teori om statens reproduktiva verksamhet och någon effektiv praxiskritik eller pamfletism som skulle anknyta till det här finns inte heller. En analys av statens reproduktiva verksamhet är dock en av de väsentliga frågorna ur reformismkritikens synpunkt. Om många existerande teoretiska framställningar kan man säga, att man i dem på ett mycket problematiskt sätt överfört kategorier som hör till kritiken av den politiska ekonomin till granskningen av den statliga reproduktionens område. I många fall har man härvid blivit tvungen att utföra en sådan kombinerad in i det stoffliga, ickespecifikt kapitalistiska objektinnehåll som socialstaten behandlar, att man antingen blivit tvungen att avstå från de teoretiska begreppens stringens och härvid har mist deras analytiska kraft eller så har man hållit så hårt fast vid dem att man inte kommit in på själva det innehållsrika problemet, som härvid har blivit olöst.

I följande teser strävar jag till att behandla eller bara föra fram centrala moment i den socialstatliga 'stoffliga' reproduktionen. Utgångspunkten är mycket naiv: man måste kunna analysera socialstatens reproduktionspotens och effekter, den uppkomna strukturen och 'organisationen'.¹ Man måste kunna överskrida den ideologikritik å la Sozialstaatsillusion som reser sig på basen av den ekonomiska reproduktionen, ty trots att det är effektiv och obestridlig kritik, lämnar den många ställda frågor (bl.a. den socialstatliga socialpolitikens mikrostruktur) utanför det granskade området.

I

I sin bekant artikel betonade Müller och Neusüss (1971, 32) att man måste undersöka hur reproduktionsmedlen produceras ty de måste vara producerade åt staten innan staten kan reproducera. De krävde av den marxistiska analysen att man skulle undersöka 'inkomstfördelningen' som ett moment av kapitalets ackumulation och cirkulation. Det här är det klassiska forskningsprogrammet för den arbetskraftsreproduktiva verksamheten som baserar sig på värden (värderi) eller hör till sfären för värdenas rörelse. I detta program stöder man sig på granskningen av sådana reproduktionsvillkor som 'lönen och staten', staten här i betydelsen av organisationen för kontanta penningbetalningar. Till det här forskningsprogrammet har dock inte hört en vidare granskning av reproduktionsvillkoren, inte »förstatligandet av arbetarnas samhälleliga förhållanden« (Agnoli 1975, 73) och inte heller de särskilda reproduktionsinstitutioner som visar sig där (se t.ex. Böök 1979). Staten har setts som ett mysterium (eller extremt instrumentalistiskt), varvid de politiska krafterna, rörelserna, maktmekanismerna, kommunikationsnäten och till och med 'statsorganen' har fått en status af att vara blott och bart marginella villkor och om dem själva har det inte funnits mycket att säga (se Agnoli 1975, 61).²

Problemet är inte det att Marx inte bearbetade någon statsteori utan att de flesta frågor som berör artikulationen av intressen, tolkning av behov och den socialstatliga bearbetningsprocessen och vilka reduceras till den politiska staten, utgör centrala samhälleliga organisationsfrågor, vilkas innehåll man just borde analysera (jfr. Blanke & Schäfer 1979, 38). Därför borde man ytterstkligen undersöka utvecklingen av de inre konstitutionsförhål-

landena hos 'reproduktionsunderskotten', 'reproduktionskvoten' och intressena som rör reproduktionen och vad man borde undersöka är till och med den historiska konstitutionen.

II

Finn Hansson uttrycker karaktären hos statens stoffliga reproduktiva verksamhet så här: »Arbejdskraftreproduktionsens *stofflige* omfang er ... bestemt af omfanget af de statslig organiserede reproduktionsforanstaltninger, eller *statsreproduktion* af arbejdskraft« (1978, 103-103). Den är ett moment i arbetskraftens samlade reproduktionsnivå men den har inte status av värdebestämning för arbetskraften (hos F.H. de disponibla inkomsterna). Den socialstatliga reproduktionens stoffliga åtgärder är »icke bärare av värde«, »ingår icke i konstitueringen av arbetskraftens värde men öppnar tvärtmot för en historisk möjlighet« (Kommentar ..., 2): de påverkar reproduktionsdifferentieringen i lönarbetarklassen och den genomsnittliga värdemässiga reproduktionsnivån. Men F.H. betonar att det bara är frågan om en historisk möjlighet, vars realisering beror på den konkreta reproduktionskampen.

Enligt Finn Dam Rasmussen uttrycker arbetskraftens värde att

»hvor stor en del af det samfundsmæssige arbejde, der under givne historiske betingelser er nødvendige for at producere og reproducere arbejderen, ikke som abstrakt størrelse, men som ARBEJDENDEN INDIVID under givne specifikke historiske betingelser. Denne værdi er udtryk for det, der kræves for den 'normale' reproduktion. Derfor refererer begrebet 'arbejdskraftens værdi' ikke blot til det 'økonomiske'

forhold 'arbejdets pris', (løn), men udtrykker et omfattende sæt af sammenhænge mellem specifikke historiske betingelser for både arbejde og regeneration samt disses markedsmæssige formidling.

»Tilfælde hvor arbejdskraften betales til sin værdi, svarer til en 'normal livssituation' for arbejderen under givne historiske betingelser. Det er denne 'normale situation', der danner den virkelige 'NORM' for en stillingtagen til arbejderens *faktiske* situation.« (1978, 121).

Problemet blir i varje fall vad allt som sist och slutligen borde indregnes i sfären för arbetskraftens värde och vad som vore en meningsfull tolkning av arbetskraftens värde. Inom denna (vida) tolkning kan man säga att (den borgerliga) välfärdsforskningen också strävar till att utreda arbetskraftens värde, ty man utreder ju befolkningens levnadsförhållanden, nivån för och behovet av arbetskraftens reproduktion.

Dessa tolkningar av arbetskraftens värde reser dock konkreta problem som anknyter till reproduktionssektorns verksamhet och produktionen av reproduktionsmedel. De implicerar nämligen att man, förutom de politekonomiska kategorierna produktiv vs. improduktiv (tom. reproduktiv vs. icke-reproduktiv), skulle måsta tillägna sig också en annan kategori som gäller produktionen, en kategori som sigter mod en sådan produktion av reproduktionen som inte försiggår i produktionsssfären och inte är kapitalistisk varuproduktion men som ändå kan vara stämplad av 'Gleichgültigkeit' och vara deformerad (jfr. socialisationsforskningens klassiska exempel om produktionen av subjektiva strukturer, se Krovoza 1976, 94). Man kan inte säga att kapitalets rörelse skulle bestämma dessa områden även om de skapar villkoren och motsättningarna för deras verksamhet, stämplar dem osv. En reproduktionssfär utanför produktionsssfä-

ren och förändringarna som sker i den,³ särskilt den allt ökande bearbetningen och lösningen av socialisationsproblemen, hör till substansområdet för socialstatens reproduktiva verksamhet. I den utvecklade kapitalismen bildas substansen för statens reproduktionssfär av olika sociala reproduktionsinstanser och socialisationsapparater. De är kapitalistiskt strukturerade, de regleras med politiken och de är statliga.⁴

Det lönar sig således att framhålla att socialstatens reproduktiva verksamhet politekonomiskt är problematisk av den orsaken, att statsreproduktionens former inte får sina fremträdelsesformer enligt kapitalismens gängse standard. De uppträder icke eller de är svåra att iklä penningform, de uppträder icke på marknaden trots att de har vissa marknadsförmedlingar, de får icke penningform men samtidigt är det svårt att heller kalla dem bruksvärdebaserade ty bytets logik och marknadsförmedlingarna strukturerar dem. Problemet är lika väl ett problem för socialstatens egen politiska ekonomi (jfr. socialteknologin, socialindikatorrörelsen osv.). Åtminstone i den socialvetenskapliga välfärdsforskning som dominerar i de nordiska länderna är det frågan om att

»reproduktionen inte mera enbart sker i den utvecklade kapitalismen så, att man får lönepåsen i näven och går på uppköp, utan staten kommer på många sätt med i den här processen och då kan processen (och dess resultat) inte mätas med den där lönepåsen. Och välfärdsstaten behöver råd och välfärdsforskarna försöker sedan presentera normaltillstånd för välfärden och framförallt undersöka avvikelser från normaltillståndet« (Noro 1979, 70).

I den borgerliga statens egen utredningsforskning har huvudvikten hittills legat på den ekonomiskt-socialpolitiska forskningen (jfr. statens intressen)

och endast i ringa utsträckning har det funnits diskussion om den socialstatliga reproduktionens social-kulturella eller politiska effekter. Men situationen synes även i detta vara stadd i förändring och detta förudsätter kritikpotential av den marxistiska forskningen över reproduktionsproblemen.⁵

III

Oskar Negt⁶ har betonat att förhållandet mellan produktion och reproduktion inte i forskningshänseende kan struktureras som ett afledningsförhållande (icke-identitet, ickekausalitet) och att reproduktionsinstitutionen inte kan granskas i ett orsak-verkan-förhållande (reproduktionens område reduceras inte till särskilda institutioner eller sfärer). Hans motivering är att kontinuiteten i produktion och ackumulation förutsätter alla element i en enda konstitutionsenhet – kriserna blir det »sinnesförnimmbart« – och alla element i konstitutionsenheten bör hela tiden vara närvarande och inget av dem kan, utan att samtidigt förorsaka betydande störningseffekter, avgränsas från denna helhet. Konstitutionsförhållandets logiska bas finns i uppställningen konstituens – konstitutum, dvs. basen och det som baserar sig. Metodologiskt innebär det att en granskning av konstitutionen inte innebär en granskning av värdeabstraktionens formbestämningar men en granskning av formbestämningarna i detalj, konstitution.

Negts teser uttrycker dock en mycket abstrakt konstitutionsproblematik. De är abstrakta också ur forskningsprogrammets synvinkel och är så allmänna att de snarare leder till en relativisering och ett visst slags kontexttänkande än till en

precisering av reproduktionsverksamhetens kapitalistiska strukturer. Med en sådan teoretisk arsenal är det naturligtvis lätt att kritisera konkreta analyser av reproduktionssektorerna samt reproduktionsanalyser inom enkeltvetenskapernas strategier, som amputerade från sitt helhetssammanhang är ude af stand til att se delfenomenen adekvat. Alltsomallt är det härifrån ännu en lång väg till sådana syntetiska analyser, vilkas objekt utgörs av själva den reproduktiva verksamhetens konstitutionsvillkor (jfr. den arbetskraftsreproduktiva nödvändigheten och möjligheten att kontrollera sen samhällsliga basen).

Jag vill inte här särskilt kommentera de följder för granskningen av förhållandena mellan produktion och reproduktion som följer på den ekonomikritiska granskningens omfångslogiska begränsning⁸ utan jag håller mit till de särskilda problem, som analysen av den reproduktiva verksamhetens konstitutionsvillkor tycks möta i själva forskningen.

Det finns inte och kann inte finnas en allmän teori om reproduktionen som skulle förklara den socialt-politiska reproduktiva verksamheten och dess kvalitativa konstitutionssamband. Det är inte heller möjligt att 'planeringsvetenskapligt lokalisera' denna till någon särskild sektor eller sfär av reproduktionen utan den socialstatliga reproduktionsstrukturen slår igenom totalsamhälleligt och just av den här orsaken är det nödvändigt att granska de inbördes förhållandena mellan produktion och reproduktion. – För det andra, finns det i den socialstatliga reproduktionen såväl ett den 'ekonomiska' reproduktionens moment som ett den 'sociala' reproduktionens moment, varvid det förra präges af den omedelbart specifika kapitalistiska reproduktiva verksamheten medan åter de senare behandlar ickekapitalismspecifika drag, den

antropogenesiska sidan. Den socialstatliga reproduktionen församhälleligar just det senare och reproducerar det i kapitalistisk form. – För det tredje, ligger paradoxen för den specifika definieringen av konstitutionssamband däri, att de längst drivna begreppsligt-analytiska distinktionerna som har framförts om den socialstatliga reproduktionen (värdemässig och stofflig reproduktion) har erhållits som rena rekonstruktionsprodukter och inte via ett begripande av den innehållsliga konstitutionsprocessen.

IV

Till slut antyder jag de uttryckliga problemen (f.eks. forkortelsestendenser) som uppträder i de ekonomikritiska begreppen arbetskraftsreproduktiv och reproduktionsfunktionell: å ena sidan det *totala* eller med andra ord att man inte gjort en distinktion och disposition över den inre konstitutionsprocessen, å andra sidan det *snäva* eller med andra ord att man nästan enbart har behandlat den ekonomiska eller med andra ord den på byte baserade reproduktionen (lönprocessen) varvid kategorin revenuekälla har en central ställning; ekonomikritikens kategorier har hållits som rena *formkategorier* och reproduktionens område har uppfattats som *formmässigt* och *värdestorleksmässigt* varvid produktionen och cirkulationen inte har tematiserats som reella sfärer; *statens ställning och funktioner* i reproduktionsprocessen har på många punkter blivit obehandlade; problemen med reduktionerna människa – arbetare – arbetskraft, varvid tom. *'Individerna'* har uppfattats som *moment i den samhälleliga reproduktionsprocessen* och varvid det icke-

ekonomiska, medvetandefrågorna, de nya behoven osv. blir otematiserade. Forkortelsestendenserna bör man dock inte överbetona ty det kan betyda ett steg ur askan i elden. Följande temata kan dock inte förbigås oundersökta.

(1) Trots att kapitalismen reducerar arbetaren till arbetskraft (arbetaren närmar sig sin kapitalistiska bestämning) och därvid ger uttryck för människans inkarnation som en ekonomisk kategori, har människorna som individer behov som inte är identiska med deras 'ekonomiska karaktärsmasker'. Ur den socialpolitiska reproduktionsproblematikens synvinkel är det relevant att fråga hur subjektiviteten har producerats och hur och i vilken form den hela tiden produceras via socialstatens reproduktiva verksamhet.

(2) Det att människorna inte är identiska med sina 'karaktärsmasker' kan man direkt anse som den socialstatliga reproduktionens kärnfråga. Den arbetskraftsreproduktiva nödvändigheten och möjligheten att kontrollera kapitalismens samhälleliga bas förutsätter att människorna i sin individuella reproduktion har behov och medvetande som inte kan reduceras till en fetisch och till Wertgegenständlichkeit. Arbetaren 'udslettes' om han reduceras till sina ekonomiskritiska bestämningar. Reproduktionssfären blir fullständigt 'ren' om individen reduceras till en total konsument. Med andra ord reser sig många centrala reproduktionsuppgifter och dessa kan härledas just ur icke-identiteten och motsättningarna mellan det »sociala« och det »samhälleliga«.

(3) Samfundsmässiggörelse och genomsättning av reproduktionsformerna är inte i och för sig samhälleligt, dvs. kapitalistiskt, trots att det är strukturerat och stämplat av kapitalismen. Generaliserande: om det 'stoffliga' och det

'bruksvärdemässiga' förblir utanför kapitalförhållandet minskar på ett avgörande sätt förutsättningarna att granska den reproduktionspotential som begynner sig utanför värderörelsen (lönprocessen).

Reproduktionsinstitutionernas bevidstheds- och kontrollmakt kan i vissa frågor vara hårdare än produktionens makt. Verksamheten hos vissa reproduktionsinstitutioner (t.ex. socialarbete) är inte mera möjlig i traditionel bemärkelse.

NOTER

* Arbejdspapir fremlagt på NSU-seminar januari 1980. Forfatteren er ansat på Helsingfors Universitets institut for socialpolitik.

1. Man kan också fråga (a) ombesörjer staten de reproduktiva uppgifter som ställs på den och förmår kapitalismen suga upp statsreproduktionen, (b) hur kan man teoretiskt definiera statens reproduktionssfär och -medel (tjänster mm.), (c) hur identifierar man statens reproduktiva uppgifter och hur får staten vetskap om aktuella reproduktiva möjligheter och nödvändigheter samt (d) hur kan man bedöma eller taxera den statliga verksamhetens 'effektivitet' eller alltså socialstatens potens att ombesörja sina reproduktiva uppgifter. En analys i linje med den här idén behöver inte betyda (även om risken finns) att man drivs till en teorilös praxiskritik (ett ex. på det här är Barabas et al. 1977, 531), där den socialstatsbaserade reproduktionens effektivitet i förhållande till en traditionell på byte baserad reproduktion bedöms utgående från hur väl den i *praktiken* har fungerat. Den behöver inte heller leda till en diffus »reproduktionsbeteendets« sociologi.
2. Jfr. Proklas (36, s. 8) editorielle bedömning över härledningen av statens funktioner: »Doch blieb dies insgesamt eine destruktive Analyserichtung.«

3. »Tidigare löstes dessa 'socialitetsproblem' i det civila samhället genom familjen och släkten, eller genom att människor engagerade sig i arbetarrörelsen, nykterhetsrörelsen, bildningsförbunden, frikyrkorna etc.« (Böök 1979, 44).
4. Jfr. Noro 1979, 68: »Nya områden blir objekt för den statliga regleringen. Då någon säger att det privata är politiskt så är det inget löst prat, ty det privata är redan politiskt, i sängkammaren kan det redan finnas en familjerådgivare, och den är inte nödvändigtvis kyrkans utan statens tjänare.«
5. »Om marxismen inte tematiserar dessa subjektivitetsproblem lämnar man denna uppgift åt psykoanalysen, den borgerliga sociologin, kulturindustrin, statens arbetskraftsproduktiva socialapparat och rentav åt diverse charlanter« (Hartikainen & Noro i Nordisk Forum 22, 1979).
6. Se Notizen zum Verhältnis von Produktion und Reproduktion ... 1978, 59-71 samt diskussionerna på ss. 184-187, 190-192 och 195-197; Marxismus und Arbeiterbildung ... 1978, 67-68; Keine Demokratie ... 1976, 477.
7. Balibar har anmärkt att reproduktionen innefattar såväl den samhälleliga formen för re-

produktionen av produktionsbetingelserna, vilken modifieras och förstörs av själva produktionen, som produktionens och reproduktionens identitet i betydelsen kontinuiteten hos specifika produktionsbetingelser. Därför »There is the idea that identity with itself, persistence (including in the form of the persistence of *relations* implied in a cyclical process) needs no explanation *since it explains itself by itself*, needs no cause (or production) *since it is its own cause*. Only 'change', as 'real' change, i.e., abolitiontransformations of the essence, could need a cause and an explanation« (Balibar 1973, 65). Eftersom produktionsprocessen reproducerar sina produktionsbetingelser som en totalitet, »i sin potentiella realiserbarhet« utgör en reproduktion enbart av reproduktionsmedlen (konsumtionsmedlen) inte en reproduktion av arbetskraften utan bara en basis som producerar förvillkor och »all the other (non 'economic') social processes can only be expressions or inessential phenomena of that form« (ibid., 66). Vägen till den morfologiska analysen ligger öppen (jfr. Godelier, Offe)!

8. Jfr. Schanz' (»Antikritik« 1977, 27-28) kommentarer till »sammenstykningspragmatiken«, »tendenslogiken« och »tillfogandets logik«.

Litteratur

- Johannes Agnoli: Überlegungen zum bürgerlichen Staat. Berlin 1975.
- Etienne Balibar: Self Criticism: An Answer to Questions from Theoretical Practice. Theoretical Practice 7/8, 1973.
- Friedrich Barabas & al.: Zur Theorie der Sozialarbeit: Sozialisation als gesellschaftliche Praxis. Jahrbuch der Sozialarbeit 1978.
- Bernhard Blanke & Gert Schäfer: Krise der Linken – Krise des Marxismus. Prokla 36, 1979.
- Ingemar Böök: Staten och socialpolitiken. Zenit 4/1979.
- Finn Hansson: Statsfunktioner og reproduktion af arbejdskraft. Kurasje 17, 1978; Kommentar til kritikken af Kurasje 17-artiklen (stencil).
- Alfred Krovoza: Produktion und Sozialisation. Köln – Frankfurt 1976.
- Wolfgang Müller & Christel Neusüss: Die Sozialstaatsillusion und der Widerspruch von Lohnarbeit und Kapital. Prokla, Sonderheft 1, 1971.
- Oskar Negt: Keine Demokratie ohne Sozialismus. Frankfurt 1976; Marxismus und Arbeiterbildung – Kritische Anmerkungen zu meinen Kritikern, i Arbeiterbildung, Reinbek bei Hamburg

1978; Notizen zum Verhältnis von Produktion und Reproduktion. Am Beispiel des politischen Selbstverständnisses von Sozialarbeitern, i Adrian Gaeretner & Christoph Sachsse (Hg.): Politische Produktivität der Sozialarbeit. Frankfurt 1978.

Arto Noro: Radikaali demokratia ja uudet liikkeet. (Radikal demokrati och de nya rörelsen, på finsk). Soihitu 5-6/1979.

Finn Dam Rasmussen: Arbejderens situation, de sociale problemer og revolutionen. Kurasje 1978.

**ABONNEMENT PROKLA 38-41,
årgang 1980**

Prokla 38:

**Neustrukturierung
bürgerlicher Herrschaft?**

Prokla 39:

**Ökologie, Technologie
und Weltmarkt**

**Abonnement for prokla 1980 koster 112,- kr. og kan tegnes
ved at indsætte beløbet på giro: 7 16 60 44.**

SELVHJÆLPSORGANISERING I ARBEJDERKLASSEN ELLER KONTROL MED ARBEJDERKLASSENS REPRODUKTION GENNEM STATSLOG SOCIALPOLITIK?

Finn Hansson

Kontrol har i den marxistiske diskussion oftest været forbundet med regulering af den materielle produktion, med værdirøvens ophævelse. Men også arbejderklassens eksistens udenfor produktionsprocessen er underlagt kontrol – og det har været erfaret gennem utallige konfrontationer med stat og kapital. Når kontrol og repression har antaget mindre synlige former i den nuværende (forhenværende?) velfærdsstat er det ikke ensbetydende med at kontrolproblemerne ikke længere er tilstede. Tværtimod, udover at kontrollen har ændret former har den også tiltaget i omfang i den forstand at flere og flere områder i hverdagslivet direkte gennem kapitalen eller indirekte gennem staten er blevet underlagt den kapitalistiske kontrol og repression.

Følgende er nogle foreløbige overvejelser omkring et ofte forbigået problemområde i de nyere marxistiske socialpolitikanalyser, nemlig den statslige socialpolitisk direkte repressive og kontrollerende funktion overfor arbejderklassen. Baggrunden for disse overvejelser er en artikel af Marianne Rodenstein (MR) der i en historisk sammenhæng forsøger at undersøge »hvordan og med hvilke konsekvenser denne selvhjælpsorganisering bliver trængt bort af den statslig regulerede organisering af den individuelle sikring i form af lovreguleret sygeforsikring.«¹

Det vil ikke være en overdrivelse at sige, at MR forstår den statslige socialpolitik primært ud fra et magtog politiksynspunkt. Dvs. MR fremstiller politikudviklingen som primært et resultat af den politiske magtkamp – og især af arbejderklassens ageren i politiske sammenhænge, dvs. den politiske organisering omkring socialdemokratiet.

Et sådant synspunkt på socialpolitikudviklingen fremhæver naturligvis spørgsmålet om den politiske formidlingsproces og om den sociale kontrol, der er indeholdt i den statslige socialpolitik. Men bagsiden er, at MR hele vejen igennem artiklen mister forståelsen for de konkrete materielle akkumulationsbestemte reproduktionsbetingelsers betydning for både reproduktionskampen i arbejderklassen og den statslige politikudformning.

Sigtet med MR's historiske analyse er at kunne bidrage til den aktuelle diskussion om selvhjælpsorganisering, decentralisering og 'modmagt' og i denne sammenhæng søge at besvare spørgsmålet om hvorledes det var muligt at den oprindelige selvhjælpsorganisering næsten gnidningsløst og uden større konflikter blev eller lod sig blive statsliggjort?

I en mere teoretisk forstand er problemet at MR ikke analyserer formsammenhængene mellem kapitalakkumulation og reproduktion af arbejdskraft og af denne

grund ikke kan se, at den udvikling, som hun analyserer, er en specifik form for kapitalistisk samfundsmæssiggørelse af arbejdskraftreproduktionen – betinget af modsætningerne mellem udviklingen i kapitalens akkumulationsbetingelser og reproduktionskrav og -betingelser til og for arbejdskraften.

At denne form for samfundsmæssiggørelse af dele af arbejdskraftens reproduktion sker i statslig regi er ikke overraskende. Tværtimod kan det inden for det borgerlige samfunds rammer *kun* ske i en statslig form – idet en direkte og umiddelbar kapitalsubsummering af dele af arbejdskraftreproduktionen på afgørende vis ville antaste bestemmelsen af denne reproduktion som individuel.

Men netop pga. sit politik- og magtcentrerede udgangspunkt lykkes det *ikke* for R. at lokalisere de ændrede materielle (akkumulationsbestemte) samfundsmæssige betingelser for arbejdskraftreproduktionen. Hendes overvejelser om selvhjælpsorganisering vs. statslig kontrol via socialpolitik, som et centralt problem for spørgsmålet om dannelse af en revolutionær klassebevidsthed, mister således helt en materiel basis. Spørgsmålet om materielle forudsætninger for ændrede reproduktionsbetingelser og -former i arbejderklassen, herunder spørgsmålet om udvikling af konkrete erfarings- eller læreprocesser i denne forbindelse, bliver på denne baggrund slet ikke berørt.

Selvhjælpsorganiseringen og arbejderklassens organisationsformer

I takt med dannelsen af en organiseret arbejderbevægelse (især fagforeninger) udbredtes forskellige former for selvhjælpsorganisering i arbejderklassen som en reaktion mod det fremvoksende lønarbejdes trussel mod eksistensbetingelserne. Det skete meget ofte i første

omgang ved en overtagelse af lavsvæsenets forskellige former for sikrings-systemer.

Denne selvforsikring mod sygdom og arbejdsløshed der udgjorde de største trusler mod eksistensen som lønarbejder var oprindelig frivillig og bidrog i høj grad til at styrke solidariteten klassemedlemmerne imellem. MR opregner nogle træk ved denne selvorganiseringsforsikringsprincipper (s. 117) som karakteristiske for en solidarisk orientering i selvhjælpsorganiseringen: frivillighed mht. deltagelse og bidrag, overskuelighed af medlemsskaren og social homogenitet. Endelig at ydelserne formidles som pengeydelse og dermed var til disposition for den enkelte forsikredes egen organisering af sin reproduktion.

Heroverfor er den statslige regulerede tvangsforsikring karakteristisk ved en række forhold, der forstærker individualiseringen og det sociale kontrolmoment i sikringssystemet – forhold der i sidste instans træder tydeligt frem ved de statslig organiserede reproduktionssikringssystemer, der direkte overtager og organiserer dele af den tidligere private reproduktion.

På denne baggrund er det MR's hensigt at forsøge at forklare »hvordan det i Tyskland er kommet dertil, at arbejderne organiserede sikring har mistet deres solidaritetsdannende funktion og at principper der understøtter en individualisering har kunnet trænge frem« (s. 120).

Her træder konsekvensen af MR's manglende forståelse af vare- og lønform tydeligt frem. Problemet er nemlig ikke kun en modsætning mellem den klasseorienterede selvhjælpsorganisering og dennes muligheder for at understøtte klassebevidsthed og reproduktion af arbejderen (i det konkrete eksempel sundhedsforhold og især præventive foranstaltninger) *overfor* den statslige

reproduktionsorganisering med dens formidling af social kontrol og dens reaktive behandlingskarakter. Problemet er, at begge typer reproduktionssikringer lader den af den samfundsmæssige reproduktionslogik bestemte reproduktionsform – den individuelle lønarbejder evt. med familie – være uantastet. Eller rettere, reproduktionsformen tages som en given uproblematisk forudsætning i den såkaldte klasseorganiserede selvhjælp, mens det er den statslige sikring, der igennem den historiske udvikling har afprivatiseret visse reproduktionsområder og overtaget dem i en statslig organiseret form, som *forstærker* hele kontrolaspektet på en kvalitativ anden måde end forsikrings-systemet og dets ydelser. Men for MR's problemstilling er det uheldigt, at denne differentiering i analysen af reproduktionssikringen end ikke antydes, idet der også inden for selvhjælpsorganiseringens område kan differentieres mellem forsøg på selvhjælp, der i en kollektiv eller kooperativ form forsøger at ophæve partikulariseringen mellem de individuelle reproduktionsenheder – en ophævelse, der udtrykker en egentlig klassesolidaritet – og så de former for selvhjælp, der i en ren forsikringsform lader reproduktionsformen uantastet og blot sigter mod at sikre eksistensen som lønarbejder. Denne sidste types binding til fordelingsforholdene gennem lønformen gør, at den i takt med kapitalforholdets historiske udbredelse og dermed tendentielle forværring af eksistensbetingelserne for arbejderklassen nødvendigvis *må* gennemtvinge en form for statsliggørelse af løsningen på reproduktionsproblemerne for arbejderklassen. Herved etableres historisk den dobbelthed ved den borgerlige stats socialpolitiske foranstaltninger, som grunder sig i, at de oftest er fremkommet gennem arbejderklassens kamp for at sikre sin eksistens som varesælger og

samtidig hermed en for den samfundsmæssige kapital i en historisk situation nødvendig reproduktion af en specifik mængde udbyttelig arbejdskraft – som Müller/Neusüss allerede påviste det i 1970.²

Begge momenter må imidlertid fastholdes i analysen af socialpolitikudviklingen, hvis man ikke skal forfalde til en ren politisk reformismeforklaring og opgive at forklare reformismen ud fra arbejderklassens umiddelbare eksistenskamp i fagforeningerne og dens orientering mod staten som en tilsyneladende uafhængig instans i det borgerlige samfund.

Men MR inddrager jo netop ikke en analyse af de vidt forskellige eksistensbetingelser og -muligheder for forskellige arbejdergrupper i den konkrete akkumulationsudvikling, som er af central betydning for en analyse af de reproduktionssikringskrav og den politik, der fra fagforeningernes side rettes mod staten. Og hvilke af disse modsætningsfyldte reproduktionssikringsstrategier, der vejer tungest og dermed kommer til at afstikke den konkrete arbejderbevægelsespolitik overfor staten, kan kun bestemmes på grundlag af en analyse af arbejderklassens differentierede materielle eksistensvilkår.

Statslig kontrol gennem socialpolitik

Efter en periode i midten af sidste århundrede mistede selvhjælpsorganiseringen sin centrale plads i solidaritets- og klassebevidsthedsdannelsen til fordel for fagforeningerne og senere i 1860'erne under Lasalle's dominans i den tyske arbejderbevægelse til fordel for kampen for statsstøttede produktionsassocationer.

Det er foran vist at ændringer i de former som arbejderklassen søger at tilkæmpe sig en eksistens igennem, må analyseres med udgangspunkt i de

differentierede materielle eksistensvilkår for de forskellige lag og grupper i arbejderklassen.

De mange meget differentierede forsøg på organisering af eksistenskampen i denne tidlige periode i kapitalismen får i den videre historiske udvikling mindre og mindre betydning og opsluges og indkapsles i den organisationsform der direkte udspringer af lønarbejdet og lønformen, fagforeningerne. De tidligere decentrale og autonome fagforeningskampe med det lokale samarbejde med selvhjælpskasserne indordnes nu under den landsdækkende fagbevægelse og dennes samarbejde med socialdemokratiet.

Centraliseringen af fagbevægelsen betyder, at arbejdsdelingen i økonomisk og politisk kamp mellem fagbevægelse og parti mere og mere tager organisatorisk form og reproducerer den adskillelse mellem økonomi og politik, der er et grundlæggende træk ved det borgerlige samfund. Udover en ind i mellem opblussende konkurrence om den politiske magt i arbejderbevægelsen mellem patiledelsen og fagbevægelsens top, er der tale om en underordning af fagbevægelsen i og med, at den politiske kamp også skal sikre rammerne for den faglige kamp: dels sikre de borgerlige rettigheder såsom organisationsfrihed, dels et af MR fremhævet forhold som selvforvaltning af hjælpe-kasserne.

Ifølge MR betød sociallovene og forsikringslovene fra 1876 og frem en undergravning og ophævelse af de i forhold til staten autonome funktioner mht. arbejderklassens reproduktionssikring. Alligevel var der, fremhæver R., mulighed for en ret omfattende omgåelse af den statslige kontrol ved en udnyttelse af selvforvaltningen i kasserne, den selvforvaltning, som var indført i 1883. Styrelsen var valgt i forhold til det øko-

nomiske grundlag for finansieringen af forsikringen, dvs. 1/3 arbejdsgivere og 2/3 forsikrede. Selvforvaltningskontrollen omfattede dels kontrol med ydelserne, dels iværksættelse af visse former for forebyggelse af almen-præventiv karakter. Udnyttelsen af denne selvforvaltning var i en periode politisk vigtig for arbejderbevægelsen. Men især hele den forebyggende, almen-præventive del var i sig selv en forkastelse af forsikringsprincipperne og udgjorde en del af forklaringen på den politiske drejning bort fra forsikringskasserne, som blev overladt til fagbevægelsens administrative bureaukrati, og over mod en direkte politisering omkring de statslige politikker, omkring reformpolitik (arbejderbeskyttelse).

MR forklarer dette med 1), at forsikringskasserne altid havde været underordnet lønkampen og arbejderbeskyttelseskampen, 2) revisionismen i SPD som især gjorde sig gældende i den centralistiske fagbevægelse, 3) SPD's organisatoriske interesser i at få socialdemokratiske partifunktionærer ind i statens tjeneste og 4) spredte eksempler på tæt samarbejde mellem arbejdsgivere og arbejdere i lokale kasser, især omkring fælles interesser i omkostningsreduktion for sygeforsikringen, hvilket blev betragtet som et politisk problem.

MR sammenfatter det således: »Denne udviklingstendens i forholdet mellem kassens arbejderselvforvaltning og partiet peger allerede på de indre strukturelle svagheder i disse socialistiske institutioner i den borgerlige stat. Disse svagheder havde deres årsag i arbejderpartiets manglende støtte og kom kun til syne i den langsomme afvikling af arbejderselvforvaltningsorganerne gennem den videre statslige sociallovgivning.« (154)

At kalde kasserne for »socialistiske institutioner i den borgerlige stat« er

på flere måder totalt fejlagtigt. Som jeg allerede har været inde på, så er de socialistiske aspekter ved denne form for reproduktionssikring ude af billedet på det tidspunkt, hvor der ikke (længere) kan lokaliseres forsøg på at gøre op med, at den givne individuelle reproduktionsform (familien) forbliver *udgangspunkt* for reproduktionssikringsforsøgene. Og årsagen til at selvhjælpsorganiseringen så hurtigt kunne indordne sig under det borgerlige samfunds reproduktionsformer var ikke så meget den manglende politiske støtte, som MR fremhæver men det forhold, at disse systemer til reproduktionssikring ikke forholdt sig til produktionsrelationerne, men udelukkende var opbygget som fordelingspolitiske foranstaltninger.

Meget hurtigt, dvs. fra begyndelsen af 1860'erne blev selvhjælpsorganiseringen indordnet under det borgerlige samfunds retsregulering og senere direkte under statslig rammekontrol og -styring. Yderligere havde den i kapitalakkumulationens nedgangsperioder forværret situation for arbejderklassen og dennes absolutte og relative vækst i befolkningen aktualiseret krav om mere omfattende fordelingspolitiske reproduktionsforanstaltninger end kasserne kunne gennemføre.

Og løsningen blev krav om statstilskud/statsfinansiering, hvis grundlag er og var de statslige indtægter, primært skatterne, både direkte og indirekte.

Men dette overskygger ikke at MR, som det tidligere er påvist, udgår fra en i egentlig forstand a-teoretisk tilgang til analysen af arbejderklassens reproduktionskamp og reproduktionspolitik. Fremfor at forstå reformismen i arbejderbevægelsen som den nødvendige form for lønarbejderbevidsthed der eksisterer i og af de former for organisering af reproduktionskampen, som fastholder

arbejdskraftens vareform, fagforeninger og socialdemokrati, opstiller MR, som i så mange af de nyere reformismeanalyser, en abstrakt revolutionær arbejderklasse som målestok for den historiske udvikling og udgangspunkt for periodisering af historien. Og i stedet for at analysere den konkrete reformisme ud fra de givne materielle kapitalistisk satte reproduktionsbetingelser i den form de fremtræder d.v.s. på samfundets overflade, opstilles abstrakte krav om »modmagt« og »selvforvaltning« uden antydning af analyse af den nødvendige udvikling i den kapitalistiske reproduktion, der kunne muliggøre en tendentiell nedbrydning af de givne bevidsthedsformer.

Fraværet i MR's analyse af en undersøgelse af arbejdskraftens reproduktionsformer har som nævnt som konsekvens, at undersøgelsen af selvorganiseringen forbliver overfladisk i den forstand, at de kapitalistiske reproduktionssammenhænge overhovedet ikke behandles i analysen.

Kontrol og reproduktionsform

Arbejdskraftens vareform betyder, at differentieringer i reproduktionsomkostninger og individuelle svigt i reproduktionen, som ikke har baggrund i den specifikke form for arbejdskraft som skal reproducere (f.eks. sygdom, overgennemsnitligt antal børn), ikke kan tilgodeses i arbejdslønnen, d.v.s. i den reproduktionssikring der fremkommer fra den umiddelbare konfrontation med kapitalen omkring salget af arbejdskraften. Forudsætningen for at sælge arbejdskraften til dens værdi har som minimum en reduktion resp. ophævelse af konkurrencen arbejderne imellem. Individuelle forskelligheder som ikke har noget med den specifikke form for arbejdskraft at gøre, kan ikke tilgodeses i arbejdsløn-

nen. Eller sagt på en anden måde; det er ikke en forkert reformistisk politik at kræve ens løn for salg af samme slags arbejdskraft, men det er overhovedet en forudsætning for den faglige organisering og dermed for en tilkæmpet eksistens under kapitalismen (værdimæssig reproduktion). Hermed er spørgsmålet om at tilgodese de varierende individuelle reproduktionsomkostninger, som ikke kan dækkes gennem arbejdslønnen, lagt udenfor den organisatoriske form der udspringer af salget af arbejdskraft – fagforeningerne – og over til forholdet mellem private borgere, til interessekampen og dermed til staten. Og dette forhold mellem den fagforeningsmæssige og den politiske (statslige) reproduktionssikring udvikler sig i faste former og med komplekse sammenkædninger i løbet af den kapitalistiske akkumulationsudvikling og udgør indholdet i et historisk begreb om reformismen. MR's abstrakte krav om 'politisering' og 'decentral selvforvaltning', fremstår som meningsløse og naive, da de ikke er begrundet i en analyse af den historiske udvikling i forholdet mellem de forskellige former for reproduktionssikring og slet ikke af de modsætninger og brydninger heri, som kunne lokaliseres, hvis reproduktionsbetingelserne under den aktuelle kapitalistiske krise havde været inddraget. Uden en sådan materiel fundering af brudflader i reproduktionsformerne er spørgsmålet om at stille reformkrav med socialistisk sigte meningsløst.

Det blev før fremhævet, at R. aktualiserede kontroldiskussionen i forbindelse med socialpolitikanalysen, men samtidig begrænsede problemet til et snævert legalt og juridisk kontrolproblem. Årsagen hertil er allerede lokaliseret i den manglende refleksion ud fra den marx'ske teori om den kapitalistiske

produktionsmåde som kendetegner R.'s analyse.

Kontrollen med arbejderklassen er fundamentalt grundlagt i kapitalens reproduktionssammenhænge og den diskussion der er gennemført her med udgangspunkt i de problemer MR rejser, berører kun kontrolproblemet i en afgrænset sammenhæng, nemlig omkring statens intervention i reproduktionen af arbejdskraften. Men også i denne sammenhæng er MR's tilgang utilstrækkelig, idet den ikke lægger op til en systematisk diskussion af statsinterventionen i reproduktionen af arbejdskraft.

Med den stigende statsliggørelse af dele af arbejdskraftens reproduktion vokser så ikke blot beskattningen tilsvarende og dermed den statslige kontroludøvelse i økonomisk forstand og som rammekontrol overfor arbejderklassen. Helt uden for MR's diskussion, men af betydelig større vigtighed, er problemet, at den tidligere rammekontrol med den private reproduktions omfordelingssikringer erstattes med en kvalitativ anden og mere direkte kontrol, der er snævert forbundet med selve statsliggørelsen af dele af arbejdskraftreproduktionen. Denne form for kontrol baserer sig på den direkte statslige udformning og styring af indholdet i disse overtagne reproduktionsområder.

Tidligere blev der rejst et spørgsmål om betingelserne for den gnidningsløse statsliggørelse af selvhjælpsorganiseringen.

Svaret på dette spørgsmål ligger ikke i en mangel på en tilstrækkelig revolutionær politik fra arbejderklassens side, som MR antyder, men i, at selvhjælpsorganiseringen tager udgangspunkt i arbejdskraftreproduktionens vareform og heroverfor søger at modificere forskelle i reproduktionsomfang mellem de forskellige lønarbejdere via en om-

fordeling der organiseres i forsikringsform. I det umiddelbare forhold mellem arbejdskraft og kapital er salget af arbejdskraft betinget af reproduktion af en for kapitalen brugbar arbejdskraft (brugsværdi), som formidles i vareform. Dvs. reproduktionen påtvinges vareform, hvilket som allerede påvist indebærer en udelukkelse af differentierede og individuelle reproduktionsvariationer i arbejdslønnen, dvs. i lønformen. Men lønformen formidler samtidig en adskillelse mellem kapitalens reproduktionskredsløb og arbejdskraftens private reproduktion. Denne adskillelse er dog samtidig arbejdskraftreproduktionens ubetingede afhængighed af kapitalakkumulationen formidlet over salget af arbejdskraften, hvilket forudsætter at denne stadig reproduceres og udgør grundlaget for eksistensen. Den formmæssige adskillelse skaber dog muligheden for omfordelinger mellem de enkelte lønarbejdere med sigte på at modificere forskelle i reproduktionsbetingelserne i forhold til den umiddelbart udbetalte arbejds løn.

En sådan omfordeling er imidlertid fuldt forenelig med de kapitalistiske reproduktionsformer. Den antaster ikke disse, men kan netop medvirke til at sikre det samlede reproduktionssystem, dvs. den samfundsmæssige totalkapitals reproduktion, herunder reproduktionen af den for kapitalen nødvendige mængde arbejdskraft. Selvhjælpsorganiseringens udformning som en omfordeling mellem lønarbejderne gennem forsikringsformen har således den vareformbestemte arbejdskraftreproduktion som sit grundlag og kan derfor umiddelbart indgå i den borgerlige stats arbejdskraftreproduktive (socialpolitiske) foranstaltninger. Dette kan ske direkte gennem hel eller delvis statslig overtagelse af omfordelingsydelseerne og finansieringen eller

indirekte gennem statslig regulering og kontrol.

Hvornår dette historisk sker, er afhængig af omfanget af reproduktionsproblemerne i arbejderklassen og dens politiske styrke til at gennemtvinge forbedringer i sine eksistensbetingelser via statsindgreb, d.v.s. som kæmpende reformistisk arbejderbevægelse. At det nødvendigvis må ske som statsindgreb i form af en socialpolitisk fordelingspolitik ligger begrundet i den form for reproduktionssikring, som den forsikringsopbyggede selvhjælpsorganisering tager udgangspunkt i, nemlig sikring af den vareformbestemte reproduktion. Den reformisme i arbejderklassen hvori bl.a. de statslige socialpolitikker indgår, er ikke en politisk degenerering af arbejderklassen fra et oprindeligt revolutionært standpunkt som R. angiver, men udtryk for den form som eksistenskampen konkret antager, betinget af den samlede klassestruktur, differentieringer i arbejderklassen og i øvrigt de former, som kapitalakkumulationens angreb på reproduktionen tager.

NOTER

1. Rodensteins artikel findes i antologien *Starnberger Studien 2, Sozialpolitik als soziale Kontrolle*, Frankfurt 1978. De øvrige artikler i antologien diskuterer kontrolproblemstillingen i en bredere og mere almen ramme end Rodenstein.
2. W. Müller og C. Neuss, *Die Sozialstaatsillusion und die Widerspruch von Lohnarbeit und Kapital*, i *Prokla*, sonderheft 1, 1970. Dansk udgave i Mattick, Müller og Neuss, *Socialstat og blandingsøkonomi*, DSF 1974.

RØDE HANE

Preben Wilhjelm:

**DET REPRÆSENTATIVE
DEMOKRATI I PRAKSIS**

32 sider,
ab.-pris 5 kr. 10 stk. for 35 kr.

Preben Wilhjelm:

**»FOLKESTYRET«
I PRAKSIS – 2**

32 sider,
ab.-pris 5 kr. 10 stk. for 35 kr.

Folketinget:

LANGSIGTEDE MÅL

56 sider, ab.-pris 10 kr.

LIP-LIP-HURRA!

160 sider ill. ab.-pris 12 kr.

Paul Mattick:

MARX OG KEYNES

304 sider, ab.-pris 20 kr.

Jørgen Stender Clausen (red.):

**IL MANIFESTO KLASSE,
PARTI, ARBEJDERRÅD**

272 sider, ab.-pris 18 kr.

Egon Clausen:

DANSK BØRNELÆRDOM

112 sider ill., ab.-pris 12 kr.

Forfatterkollektiv:

**FILMANALYSER –
HISTORIEN I FILMEN**

368 sider, ab.-pris 29 kr.

Vilhelm Borg:

**INDUSTRIARBEJDE/
ARBEJDERBEVIDSTHED**

Med diskussionsbidrag af
Kjeld Schmidt, Niels Mortensen
og Erik Christensen,
232 sider, ab.-pris 18 kr.

**KORREKTIV TIL
GYLDENDALS HF-GEOGRAFI**

90 sider ill., ab.-pris 6 kr.

Isi Grünbaum:

**KAPITALISMENS
POLITISKE ØKONOMI**

176 sider, ab.-pris 20 kr.

Anne Grunnet:

**MASSEKOMMUNIKATION
I KINA**

149 sider ill., ab.-pris 14 kr.

**GRABBERNE VÆK FRA
BYGGEREN**

32 sider, illustreret, stort format,
ab.-pris 15 kr.

**Man abonnerer ved at indsende beløbet til Forlaget Røde Hane,
Amalievej 14, 1875 Kbh. V., på postgiro 5 55 15 44.
Bøgerne bliver tilsendt portofrit.**

PROLETARIATETS KULTURHISTORIE

anmeldelse af

Otto Rühle: Illustrierte Kultur- und Sittengeschichte des Proletariats, Bd. 1, Verlag Neue Kritik 1970.

Otto Rühle: Illustrierte Kultur- und Sittengeschichte des Proletariats, bd. 2, Focus Verlag, 1977. Originaludgave.

»Det, der har været historie for eliteerne, har altid været arbejde for masserne«.

I den på så mange måder så deprimerende krisesituation er der også opmuntrende momenter: den usikkerhed og det opbrud som krisens forandring af de samfundsmæssige livsbetingelser har frembragt har naturligvis også præget den vesteuropæiske socialistiske venstrefløj, men har *ikke* resulteret i en øget underkastelse under autoritære, centralistiske avantgardepartier. Tværtimod forholder det sig omvendt, man kan iagttage en stadigt øget socialistisk kritik af sådanne partidannelser og de dermed forbundne politikforståelser og socialisme-opfattelser, en stadig mere omfattende problematisering af deres anvendelighed i revolutionære processer, samt deres praktiske fallit i de sociale kampe.

Da også hovedparten af de socialistiske skribenter og teoretikere ifølge sagens (og det vil sige kapitalismens) natur er »åndsarbejdere«, er det klart, at den teoretiske del af opgøret med ovennævnte opfattelser tager form af disse åndsarbejders selvkritik samt at diskussionen af forholdet mellem »intellektuelle og arbejderklassen« tildeles langt større betydning i litteraturen end problemets

status i en virkelig revolutionær bevægelse berettiger til. Det vigtigste er imidlertid, at gennem denne afklaringsproces fremvokser der et alternativ til de »intellektuelles« umulige valg mellem en opfattelse af sig selv som hhv. arbejderklasens ledere eller dens selvudslettende halehæng: en forståelse af sig selv som en mulig, ligeværdig del af en kommende revolutionær bevægelse og som en specifik – og aktuelt på mange måder privilegeret – del af arbejderklassen med *egne* legitime emancipationsinteresser i socialismen.

For de socialistiske intellektuelle med et sådant udgangspunkt bliver den centrale teoretiske problemstilling spørgsmålet om *emancipationens samfundsmæssige betingelser*. Dette altomfattende og komplicerede problem lader sig naturligvis ikke bringe på en simpel formel der lader sig løse gennem f.eks. den »rigtige« kriseforståelse eller den korrekte organisations-konception, men må udvikles gennem en omfattende kollektiv afklaringsproces på mange forskellige niveauer og med mange forskellige indfaldsvinkler – hvor vi altså i

dette nummer af KURASJE har søgt at skitsere nogle. På denne baggrund er det muligt at perspektivere bestemte strømninger i den aktuelle teoriudvikling, som f.eks. »socialisationsteoriene« og teoriene om »hverdagslivet«. Der er jo en snæver sammenhæng mellem de antileninistiske strømninger i de socialistiske bevægelser og den marxistiske teoretiske interesse i sådanne problemstillinger: afviser man på den ene side at forholde sig fra oven til arbejderklassen, mens man på den anden side selv er »mellemlag«, »åndsarbejder«, kan denne modsigelse få sin mest simple bevægelsesform i en »oplysningsstrategi« overfor arbejderklassen – man kan bidrage til udviklingen af arbejderklassens selvbevidsthed ved teoretisk at belyse de samfundsmæssige betingelser for, hvorfor den er, som den er. Nogle af de problemer og *implicitte* antagelser der er forbundet med en sådan strategi vil jeg komme lidt ind på senere i diskussionen af Otto Rühle, der netop selv repræsenterer tilsvarende positioner, omend med et andet historisk/samfundsmæssigt udgangspunkt. Imidlertid udpeger en sådan »oplysningsstrategi« socialisations- og opdragelsesprocesser som centrale interessefelter og de har da også en høj prioritering i »Kulturhistorien«. Ligeledes må denne selv være tænkt som middel i en socialistisk opdragelse af proletariatet, hvilket tydeligt præger hele dens udformning og oplæg.

Hensigten med at henlede opmærksomheden på Rühlers analyser af »hverdagslivet« og »socialisationen« er ikke at præsentere en ny grydeklar teori, der blot kan smækkes ned over de aktuelle forhold. Derimod vil vi måske kunne afdekke noget af vore egne standpunkters logik og konsekvenser hvis vi indløste K. Korsch' krav om at anvende marxismen på analysen af marxismens egen udvikling – og for et sådant projekt forekom-

mer Rühles produktion af en lang række grunde at være uhyre relevant i vor aktuelle situation.¹ Selvom det jo ikke er det jeg bilder mig ind at gøre her.

Otto Rühle (født 1874-død 1943) personificerer en lang række erfaringer fra den europæiske arbejderbevægelses allervigtigste faser: fra den »gamle arbejderbevægelse« i II. internationales periode, over verdenskrigen, revolutionerne i Europa og Rusland, frem til arbejderbevægelsernes udslettelse gennem nazismen og 2. verdenskrig. I disse forløb har Rühle spillet en ikke ubetydelig rolle både som aktivist og teoretiker. At han trods dette stort set er forblevet ukendt, skyldes at hans personlige udvikling falder sammen med den »venstre-radikalisme« som de institutionaliserede arbejderbevægelser altid har søgt at bekæmpe og hvis eksistens er blevet undertrykt og fortiet af disse institutioners teoretikere og historieskrivere.²

Rühle var foredragsholder, redaktør, vandrrelærer i det tyske førkrigs Socialdemokrati og blev senere for en periode rigsdagsmedlem, hvor han sammen med Karl Liebknecht som den første stemte mod krigsbevilling i 1915. Herfra udviklede han sig i stadig mere venstreradikal retning, brød sammen med Spartakusbund ud af socialdemokratiet, men udviklede sig under indtryk af revolutionsbegivenhederne i 1918-19, hvor han var yderst aktiv, til en af de mere konsekvente forkæmpere for råds-kommunismen. Følgelig hørte Rühle som teoretiker til de allerførste der gjorde opmærksom på de autoritære tendenser i arbejderbevægelserne (kritik af leninismen) og i samfundene (kritik af sovjetrusland efter ophold der allerede fra 1920, kritik af facismen).³

Rühles to meget store bøger om proletariatets »Kultur- und Sitten/sæd og skik/Geschichte« (over 1.000 sider i stort format) er *arbejderbevægelsernes histo-*

rie på en helt anden måde, end den sædvanlige organisations-, fører-, og teorihistorie, som klassens førende lag og deres venner har skrevet om og for hinanden. Rühles »kulturhistorie« er de anonymes historie, det daglige livs og dets kampe, dets fremskridts og utilstrækkelighedens historie. Hvis August Strindberg har ret i, at historie er »Beretningen om det forgangne, for såvidt det fremstilles i et for overklassen fordelagtigt lys« – så er Rühles kulturhistorie »anti-historie«. Den er et veloplagt, hadefuldt angreb på overklasser og eliter af alle slags. »Kulturhistorien« ligger indenfor rammerne af den – ikke spor omfattende – »marxistiske« tradition, som Engels grundlagde med »Die Lage der arbeitenden Klasse in England«.

Inden jeg overgår til en gennemgang af »kulturhistorien« – jeg intenderer *ikke* her nogen systematisk kritik af den, hvad der for såvidt godt kunne bruges, men vil snarere præsentere nogle af dens synsvinkler i relation til aktuelt diskuterede problemer – vil jeg understrege betydningen af, at det er en *illustreret* kulturhistorie. Bøgerne er nemlig fulde af gode billeder (selvom disse ikke altid er ligegodt gengivet), der mange steder virkelig uddyber tekstens mening. Da bøgerne jo er skrevet for arbejdere, ville det være meningsløst af Rühle at illustrere med billeder af det, de kun kender alt for godt. Det betyder at han i vidt omfang har benyttet forskellige kunstneres *kritiske* afbildninger, istedet for mere »dokumentarisk« materiale. Gennem en lang række fremragende kunstneres (f.eks H. Zille, Daumier, Groz, K. Kollwitz, Steinlen, og mange flere) ofte humoristiske, solidariske kritik, gennem deres *forholden sig* til den verden de skildrer, får vi meget mere at vide, end gennem de »dokumentariske« fotos, som virker – og jo også er – kunstige og stive opstillin-

ger. Dermed er der en indholdsmæssig sammenhæng mellem tekst og billeder i »kulturhistorien« i helt andre dimensioner end i det traditionelle mønster, hvor tekstens beskrivelse af en spade illustreres med billedet af en spade. Hvad er det mon der *stadigvæk* får socialister – når de skal bruge illustrationer – til at elske den røvtriste, platromantiske »social-realisme«, hvor arbejdere skal gøres til »arbejdets helte« og socialismen skal se ud som en samfundsomfattende spejderbevægelse?

Rühles hensigt er at overbevise, at oplyse, derfor må han ikke blot postulere, men argumentere – revolutionen forudsætter indsigt. Proletariatet skal hverken søge borgerskabets anerkendelse og opbakning eller blot revoltare mod det, hverken tilpasse, borgerliggøre sig, eller tomt protestere, men *overvinde*, gennem revolution afskaffe selve det samfundsmæssige classesystem. »Revolutionen er ikke en enkeltstående magthandling der ændrer verden, derimod en historisk proces af kortere eller længere varighed, hvis opgave det er, at orientere kulturen efter et nyt princip.« (I:30).

Denne nye kultur vil omfatte behovsøkonomi, kollektiv ejendom, klas-seløshed, rådssystem, lighed mellem køn og generationer, kærlighedsægteskab, medmenneskelighed – men er foreløbig blot et postulat. »Idag gælder det derfor om at påvise: Hvor langt er proletariatet kommet på vejen mod dette mål? Hvor vidt har det opgivet tilpasnings-taktikken til sin borgerlige omverden? Hvor vidt har det været istand til at gøre sin protest frugtbar for klassekampen? Hvor vidt er overvindelsen af den borgerlige kultur lykkedes? Hvor langt har det udviklet begyndelse og ansats til nye kulturelle orienteringer? Det proletariske menneske står stadig i skæringspunktet af en vanskelig historisk situation. Fortiden

belaster det med overleveringens lænker. Nutiden udfordrer det til kampe. Fremtiden forlanger den sociale revolution af det.« (I.30).

Disse spørgsmål søger Rühle at besvare gennem en omfattende historisk gennemgang af såvel de aktuelle forhold som disses forhistorie. Denne gennemgang er opdelt i 4 hovedafsnit: Arbejdets forbandelse, Miljøets rædsler, Fortidens skygger, Veje til befrielse, som hver især kort skal kommenteres, og udvalgte dele af indholdet resumeres.

1. Arbejdets forbandelse

Rühle tager udgangspunkt i den »oprindelige akkumulation«, anvender materiale der belyser forholdene i hele Europa, viser småbøndernes fordrivelse fra jorden, hvorledes de jordløse bønder, tiggere, landstrygere med vold og magt gøres til lønarbejdere. Herefter behandles udbytningsmetoderne, metoderne til slavegørelse af arbejderne, kooperationsformerne fra håndværk over simpel kooperation, manufaktur til industri. For de der er bekendte med Marx' Kapitalen er der knap så meget nyt her, men Rühle forklarer og belærer os utrætteligt hvordan det virkeligt er – teorien er her magtfuld agitation. Som f.eks. her hvor det drejer sig om betegnelserne »arbejdstager« og »arbejdsgiver« for hhv. arbejder og kapitalist: »Disse betegnelser indeholder i begge tilfælde en forfalskning af de faktiske relationer. Kapitalisten giver intet arbejde, men kun lejlighed til at arbejde. Herfor beslaglægger han resultatet af det arbejde, arbejderne har ydet. Han skulle så logisk set hedde arbejdstager. Og arbejderen modtager intet arbejde, han benytter blot en lejlighed til at arbejde. Det arbejde han yder, afgiver han i skikkelse af varer til kapitalisten. Han fortjente betegnelsen arbejds-giver.« (bd I, s. 126).

Rühle behandler herefter »Udbytnings afgrunde«, kvindearbejde, børnearbejde, hjemmeindustri, forlagssystem, osv. og fortsætter med et afsnit om »Opvågnen som klasse« der beskriver arbejderbevægelsernes første organisering og tilblivelsesproces, den franske revolution, chartisbevægelsen i England, Sismondi og Blanqui i Frankrig, Weitling o.a. i Tyskland, Lasalle, Bebel, 1. Internationale, Gothaprogrammet, fagforeningsbevægelserne i Tyskland og Frankrig, mm. Disse afsnit virker ikke så meget gennem de oplysninger man får gennem dem – i hvertfald ikke hvis man er nogenlunde bekendt med disse begivenheder som er blevet mere omfattende belyst gennem den nyere forskning – men snarere gennem Rühles evne til at strukturere og ikke mindst perspektivere disse store forløb, vise dem som små dele af en stor proces – det revolutionære mål og klassekampen hen imod det, er nærværende overalt i fremstillingen. Originalitet og nytænkning er der derimod i de mere »socialisationsteoretiske« afsnit, f.eks. i afsnittet om »Hindringer for solidaritet.« (I: 245-295).

Opdragelsen til solidaritet og dannelsen af enhed i arbejderklassen er ifølge Rühle en proces, der tager årtier, århundreder. Arbejderklassens kollektivistiske princip fandt oprindeligt sit udtryk i fagforeninger, politiske sammenslutninger og kooperative bevægelser. Men heller ikke den klassebevidste proletar ophører jo med at være en del af det borgerlige samfund. »Som påtunget medlem af det borgerlige samfund tager proletarerne – trods sin klassemæssige bekendelse til det kollektivistiske princip – nødvendigvis del i det individualistiske princip. Han er så at sige en spaltet personlighed. Som klassemedlem af proletariatet er han kollektivist, men som enkeltproletar i det borgerlige samfund bliver han

individualist. Ja gennem sin personlige økonomiske situation bliver han til stadsighed gjort vaklende og forsøger at anvende det individualistiske princip. For idet han sælger sin arbejdskraft som vare for at leve af dens indkomst, deltager han som varesælger, som funktionær i en grundlæggende proces i den borgerlige økonomi.« (I: 250). Herudfra søger Rühle at vise, hvorledes den generelle klasse modsætning reproduceres som modsætninger mellem de enkelte mennesker.⁴ Alle vil være bourgeois, ingen vil være proletar – hvergang en eller anden opnår en overlegenhedsposition, forholder han sig som om han var bourgeois.

Den enkelte proletar bliver således åndeligt borgerliggjort, idet han kun er istand og tilbøjelig til at indgå i forhold, der på forhånd sikrer denne overlegenhedsposition, denne bourgeois-rolle – det kan være i familien, i organisationerne, blandt kolleger, osv. I det mindste er der aldrig nogen der ønsker at spille en proletarrolle!

At forholde sig solidarisk som klasse konfronteret med en anden klasse og at forholde sig usolidarisk menneske til menneske er i virkeligheden ikke nogen modsætning – den upolitiske proletar forener i sin person socialisten og bourgeoisen. Rühle går ud fra, at »Proletariatet eksisterer som social klasse i solidarisk enhed. Men indadtil hersker modsætninger fra menneske til menneske fra gruppe til gruppe.« (I: 258). Det der hæmmer klassekampen og solidariteten behandler Rühle her ud fra to sæt af sammenhænge, dels de gruppe-antagonismer der består mellem forskellige arbejderkategorier, dels de der udspringer af arbejderens privatliv, af bourgeoisen indeni enkeltproletaren.

Herefter følger en omhyggelig gennemgang af de modsætninger der udsprin-

ger af »arbejdsverdenens hierarki«, hvori-
mod »privatlivets« forhold hovedsageligt
behandles i bd. II. Rühle gennemgår alle
de forskellige former for modsætninger:
forholdet mellem faglært og ufaglært
og foregriber her den senere »mas-
searbejder-diskussion« (S. Bologna –
K.H.Roth – E.Lucas), viser hvordan der
fra de faglærtes rækker rekrutteres »mest-
re«, værkførere, etc. behandler proble-
met om elitearbejder, mønsterarbejder,
»federøve«. »Uanset hvorledes særgrup-
perne på virksomheden er blevet til – så
er de der, spiller en central rolle, gælder
som autoritet, trykker de øvrige arbej-
dere, forhindrer at fællesskabsforhold kom-
mer istand.« (I: 271). Videre behandles
modsætningerne mellem: nyansatte og
gamle på virksomhederne, mellem lo-
kale og »fremmede« arbejdere, (hvor
f.eks. udenlandske arbejdere ikke altid
udgjorde de laveste lag i hierarkiet, men
derimod ofte blev importeret som »spe-
cialister«,) modsætninger til »afvigere«
(åndssvage etc.), mellem ungarbejdere,
lærlinge og de udlærte voksne, mellem
hånds- og åndsarbejdere. Rühle mener
ikke disse modsætninger alene overvin-
des ud fra de fælles erfaringer på virk-
somhedsplan, selvom arbejdets koopera-
tive karakter kan fremme en disposition
til solidariske forhold. Konkurrencen og
brødniddens ophævelse er heller ikke
blot et problem om arbejdsorganisation,
men om proletarisk opdragelse. Det er i
denne forbindelse påfaldende, at Rühle
ikke tænker disse problemer ind i sam-
menhæng med kapitalforholdets udvik-
lingsmønstre.

To modsætningsforhold i »arbejds-
livets hierarki« får særlig udførlig be-
handling: forholdet mellem mænd og
kvinder og mellem unge og ældre, mel-
lem generationer, – med de ældre kvinder
som skæringspunkt for alle elendigheder.
Med Rühles radikale opfattelse af »kvin-

despørgsmålet« og hele hans antiautoritære og antidogmatiske indstilling kan det undre, at han ikke har vakt nogen større interesse i den aktuelle kvindebevægelse.⁵ Mand-kvinde problematikken behandles mere udførligt i bd. II, så her blot et karakteristisk citat som den aktuelle krise har givet aktualitet: »Kvinden hører til i hjemmet!« sådan lød borgerens visdom, *ikke* dengang kvinden ombyttede husholdningen med fabrikshallen, men da hun forsøgte at skaffe sig de friheder og rettigheder, der tilkom hende udfra hendes stilling som fabriksarbejderske og erhvervsaktiv.« (I: 280).

M.h.t. forholdet mellem generationerne viser Rühle dels hvorledes de yngre kan true de ældres positioner, men også hvorledes de ældres autoritære holdninger og væremåde skaber problemer for de yngre. »Hvad der blev sagt om modsætningen mandkvinde lader sig sammenlignende gentage i forhold til modsætningen gammel-ung: i den udtrykker klassernes generelle forhold i klassesamfundet sig, de gamle er bourgeoisie, de unge befinder sig i proletariats rolle.« (bd. I. s. 287). Dette får også stor betydning for de forskellige arbejderorganisationer der helt er domineret af de ældre (mænd) – og herudfra begrundes Rühle nogle særlige sociale bevægelser af unge på den tid, »vandrers-bevægelsen« og »sportsbevægelsen«. Han opfatter disse proletariske ungdomsbevægelser som »Et stykke emancipation der ganske vist kan blive til skade for den totale bevægelse, hvis sport og vandring leder bort fra de egentlige mål og bliver til mål i sig selv.« (I: 294). (Afsnittet er illustreret af et billede af »marxistisk undervisning under en vandretur«: en marxist i jægerdragt og retstilling underviser de unge vandrere, der gør sig det bekvemt og kammeratligt på en skyggefuld skråning i skoven.)

På problemerne omkring dannelsen af solidaritet konkluderer Rühle, at med omvæltninger i det økonomiske og sociale liv, må også omvæltninger af det indre menneske finde sted. »Ikke således, at hver enkelt søger at gennemføre forandringen på sin egen måde. Derimod således, at enhver med sit totale menneske kaster sig ud i klassekampens flod, opgiver sin privat-skæbne, lader sine tusinde små uendeligt overvurderede subjektive konflikter gå op i klassernes store sociale konflikt ... Med denne oplevelse vågner det socialistiske menneske i det proletariske menneske, frigør ud af den borgerlige kultur den socialistiske kulturs første livskim.« (I: 295).

2. Miljøets rædsler

Afsnittet indledes med en omfattende gennemgang af de materielle reproduktionsbetingelser belyst med historisk materiale fra hele Europa: levestandard, ernæring, beklædning, hvor vægten i fremstillingen først og fremmest er lagt på beskrivelsen af *elendigheden*. Dernæst behandles boligproblemerne, de altfor små, usunde, overbefolkede lejligheder, de mange boligløse, de nat-logerende, de husvilde, herbergerne, etc. – opsummeret i en kritik af de individuelle familiebølger, og de problemer som en sådan boligstruktur skaber for dannelsen af klassesolidaritet. Man får her let associationer til det moderne parcelhusbyggeri, der i bogstaveligste forstand har cementeret individuelle boligformer mange år ud i fremtiden.

De elendige bolig- og levevilkår sættes i sammenhæng med alkoholmisbrug, der får en meget grundig behandling, hvor det sættes i sammenhæng ikke blot med de elendige sociale forhold, men også med normer om mandighed, etc. Desuden behandles de politiske kampe mod alkohol, de borgerlige og de mere prole-

tariske afholdsbevægelser, mm. Herefter følger afsnit om prostitution, forskellige former for sexuel misbrug og overgreb der finder sted på arbejdspladserne, bordeller, alfonseri. Selvom der efter Rühles opfattelse er sket visse fremskridt på området, fastslår han, at med det sociale problem prostitution formår det borgerlige samfund ikke at gøre op. »Det skulle da være hvis det omstødte sin sexualorden, prisdav sin ægteskabsform, ofrede sin privatejendom – altså gav afkald på sine klasseprivilegier. Men det vil og kan det ikke.« (I: 484).

Bd. I slutter med afsnit om sygdomme (miljø- og arbejdsmiljøbetingede) og om militarisme. Rühle mener, at det historisk er den organiserede militarisme, der har gjort tyskerne til et gennempryglet folkefærd og at proletariatet som arv efter denne militære »pædagogik« altid forventer sine foresattes knippel på ryggen og han ser proletariatets underkastelse under militærets terroristiske disciplin som indikator for dets manglende klassebevidsthed. Endelig afsluttes med et afsnit om justits og fængsler hvor særlig de forskellige strafformers ødelæggende virkninger gennemgås – på samme måde som det for tiden sker i diskussionen om isolations-fængsling.

3. Fortidens skygger

I dette afsnit behandles – udover underafsnittet »ægteskab – sexualitet – familie« som jeg nu vil referere – følgende: religion, politik, videnskab, moral, opdragelse, presse, fester og fornøjelser.

Som det allerede antydes i afsnittets titel, behandles en lang række »overbygningssfænomener« her først og fremmest under synsvinkelen af at være »usamtidig« med »basis« grundlæggende dynamik, hvorfor Rühle kritiserer arbejderklassen for dens småborgerlige adfærdsformer og bevidsthed på en lang

række områder. Således begrundes han det *borgerlige* ægteskab ud fra dets »økonomiske« funktion, at være instrument i ejendoms-opretholdelsen. I dette ægteskab har manden primært en økonomisk forpligtigelse, kvinden er sexuel. Men for det besiddelsesløse proletariat, hvis eksistensbetingelser er lønarbejdet, *behøver* den ideologi, der omgiver det borgerlige ægteskab ikke at have nogen gyldighed. »Ægteskabet kan her i høj grad være en kærligheds-pagt« (II:8). Når det i virkeligheden kun er dette i begrænset omfang, skyldes det altså, at proletariatet ikke har opgivet den ideologi, der kan føres tilbage til de sociale lag (bønder, småborgere) hvorfra det oprindeligt blev rekruteret. HVORFOR ideologien tilsyneladende har en sådan stabilitet, besvares ikke af Rühle – ligesom det heller ikke diskuteres i de nyere familieteorier, der udgår fra en lignende opfattelse. Hvorfor proletarerne står overfor ægteskabsproblemet som borgere, må derfor af Rühle først og fremmest diskuteres som et psykologisk anliggende, og den centrale tese hos ham er, at da arbejderen er nul og nix i alle samfundsmæssige sammenhænge, er den ægteskabelige magtposition den eneste lillebitte piedestal han kan stille sig selv op på – derfor klamrer han sig til det borgerlige ægteskab. Eller som en »stakkels djævel« formulerer det: »Ingen steder gælder man for noget, ingen steder tæller man med, hverken på fabrikken eller i partiet, eller nogen som helst steder i verden har man noget at skulle have sagt – hvis jeg nu ikke engang i familien skal være herre i huset, vil jeg blæse hele tilværelsen et stykke.« (II: 15). Ægteskabet står i den småborgerlige proletars tilværelse, ligesom ægtesengen står i boligen: midt i værelset, tung og bred, hovedsagen.

Herefter diskuteres forskellige former for seksuelle forhold, samt deres føl-

ger: uønskede børn. Det beskrives bl.a. hvordan proletarpigerne bliver udsat for en lang række overgreb (f.eks. på arbejdspladsen, af logerende i den trange bolig,) der gør grænsen til prostitution flydende. Afsnittet er meget kritisk overfor de mandlige arbejderes sexualmoral (hvorimod kvinderne åbenbart er tvunget til passivt at bære deres lidelser?), vel netop fordi det er forhold, hvor der er betydelige spillerum for den enkeltes mulighed for selv at gøre noget ved sagen her og nu. Her bliver Rühles opdragende hensigt meget tydelig. Eksempelvis er her en karakteristisk passage, hvor det om arbejderens forhold til de prostituerede hedder (i Rühles bemærkninger er underforstået den *mandlige* proletar – men hans kritik vil formodentlig i endnu større omfang gælde den kvindelige »småborgerlige« proletar): »Det højeste som proletaren i bedste fald kan præstere til fordel for den prostituerede er en medlidende gestus, en undskyldende skuldertrækning. Hun blev samvittighedsløst forført – hun stod fattig og uden midler på gaden – hun sank dybere og dybere – hun blev et offer for omstændighederne. Med disse banale tanke-klicheer, i disse sentimentale talemåder er hele hans medmenneskelighed udtømt. Mere kan han ikke bringe det til. En dyb hjertets træghed forhindrer ham i at gøre mere end at føle medlidenhed og fremsige bekvemme forklaringer. Hans solidaritet bliver ikke aktiveret. Han formår ikke at springe over konventionens grænse, der holder ham tilbage fra en forbeholds- og betingelsesløs forbrødring med den prostituerede. Han blir ikke af med borgeren i sit indre« (II: 32).

Rühle viser, hvorledes arbejderklassens ægteskaber i deres idealer og motiver blot stræber efter det bedre borgerskabs livsform, og hvis de materielle betingelser forbedres (manden stiger i

grader eller løn) er målet 1. kvindens erhvervsophør, 2. bedre og »hyggelige« bolig, 3. indførsel af typiske småborgerlige vaner. Den gamle socialdemokratiske vandrers-agitator sukker: »Man skal kun een gang have oplevet et af de gængse kaffeselskaber hos socialdemokratiske brugsforeningsuddelerkoner eller en ordentlig gang eftermiddagskaffe (Jause) hos østrigske parti-kvinder, for at forstå, med hvilken dyb inderlighed proletariske kvinder smægter efter saligheden i det borgerlige ægteskabsparadis.« (II: 39). Ægteskabet med dets hjemlige hygge, med dets familieliv, osv. fungerer som værn, tilflugtssted, hvilepunkt – det er og bliver efter sin sociale natur, også i proletariatet, en borgerlig institution.

Fælles for både ægteskabet i borger- og arbejderklasse er, at de skal have børn, også i arbejderklassen gælder det gamle ordsprog: »Ehe ohne Kinder ist halbe Ehe«. Og traditionelt har en næsten kaninagtig frugtbarhed hørt til kendetegnet på det proletariske ægteskab. Rühle diskuterer her sammenhængen mellem fødselstal, børnedødelighed og social placering, hvor fødselstallet er størst i de »laveste« sociale lag – hvilket bl.a. hænger sammen med, at i den værste elendighed er der ud over snapsen ikke anden trøst, end den man kan hente i ægtesengen. »Konen i sengen er den fattige mands flæskesteg« – som man siger. Yderligere behandles i dette afsnit prævention, abort, skilsmisse. Og Rühle konkluderer: »En omfattende agitation imod fødselstvungen og en righoldig litteratur med krav om bevidst børnetalsbegrænsning har også haft den virkning at ruske op i proletariatet. Ægteskabsproblemet med spørgsmålet om ægteskabsreform, ægteskab uden børn, kammeratskabsægteskab, trepersoners-ægteskaber, kvindens revolutionering

og socialisering, abortfriheden, den nye sexualmoral og muligheden for en ny kærlighedskultur hører til nutidens mest omstridte problemer.« (II: s. 60).

Usædvanligt, men helt rimeligt, er det at se, at også »fester, fornøjelser, ønskemål« bliver medtaget i analysen af arbejderklassens hele livssituation. I modsætning til de førkapitalistiske samfund hvor festerne var »nydelsesfester«, bliver de hos de moderne industriarbejdere nødvendiggjort som nervemæssig afspænding fra det ensformige og belastende industriarbejde. Arbejderen har p.g.a. arbejdets karakter behov for aktivitetsskit, ophidselse, beruselse, sensation, som kontrast og kompensation til det ensformige fabriksarbejde. Arbejde og fornøjelser står således i et indre forhold til hinanden.

Med dette udgangspunkt diskuterer Rühle så fænomener som musik og dans, fodboldkampe, seksdagesløb, boksekampe, osv. samt opkomsten af en underholdningsindustri med biografer, radio, grammofon: »Den kapitalistiske underholdningsindustri har meget dygtigt vidst at tage hensyn til den indre konstitution hos proletariatet og de erhvervsaktive dele af borgerklassen. Den har skabt en underholdningsforretning, har indført metoder til underholdning, adspredelse og selskabelighed, som er så fuldkomment tilpasset situationen hos de udmattede, overanstrengte nervøse og opstemte, derfor nydelsesbegærlige og afspændingskrævende arbejdere og funktionærer, at den på den korteste tid har slået alle overleverede former for rekreation af marken. Biograf, grammofon og radio har revet monopolen på de moderne fornøjelser til sig, som geniale kompositioner af teknik, underholdning, kunst og psykologi.« (II: 290). Underholdningsfilmene er netop sådant et produkt, hvor man ikke behøver tænke med selv, alt er

gjort så letfatteligt, man skal bare sidde der, uden at der stilles krav til fornuft, hukommelse, koncentration eller ansvarlighed; selvom film også – som f.eks. S. Eisensteins – kan have overordentlig værdi som dannelsesmiddel.

Hermed kommer Rühle ind på overvejelser over proletariatets forhold og holdning til kunst. »Proletariatet er netop en særlig klasse, men – som vi ved – fuldstændig kulturbundet til borgerskabet, derfor også på sine ideologiske områder fuldstændig udleveret til indflydelse fra den borgerlige idé- og følelsesverden. Ligesom det ikke har nogen egen kultur, besidder det heller ingen egen kunst.« (II: 296). Der eksisterer altså ingen »proletarisk kunst« i det borgerlige samfund – det, der bliver kaldt således, er: 1. kunst der skildrer proletarisk miljø, 2. kunst lavet af personer med proletarisk klassebaggrund, 3. kunst med en revolutionær, propagandistisk tendens. Men fælles for alle 3 grupper er, at de betjener sig af traditionelle borgerlige stilmidler og at kunsten absolut er individualistisk – ingen nok så fordringsfuld, nok så selvbevidst »proletarisk« kunst kommer udover den traditionelle heraldik i den borgerlige revolutionsromantiks fiduskunst. »Egen skabende aktivitet på kunstens område kan proletariatet ikke komme frem til indenfor rammerne af den borgerlige kultur og samfundsorden. Dertil er det nødvendigt, at kunsten har ophørt med at være et sær område af tilværelsen, et reservat for undtagelsesmennesker, en præstation fra særlige personligheder. Den må atter blive et hverdagsanliggende, indgå i det daglige arbejde, i det almindelige værk, i massernes liv, ikke mere være en individuel akt, men social befrugtelse og fylden med liv.« (II: 301).

Efter Rühles opfattelse er det hidtil kun lykkedes arbejderne at skabe een

festdag med proletarisk karakter, nemlig 1. maj, og han har derfor en meget grundig gennemgang af dennes historie – og forfald.

Hvis man ser på arbejderens nød, snævre livsrammer, hans tilværelses håbløshed, ville det ikke være mærkeligt, hvis han søgte at kompensere for sine mangler gennem højtflyvende ønsker og forventninger. Men dette er imidlertid kun sjældent tilfældet. Da proletariatets situation er millioner af menneskers lod, affinder de fleste sig med den som noget, man ikke kan flygte fra. Derfor er det, at arbejderens krav til livet er så beskedenne – ligesom hans virkelighed bevæger også hans ønskeliv sig indenfor grænserne af den yderste tilbageholdenhed og bornerthed. En sådan beskedenhed opfattes af mange som en dyd – hvori- mod f.eks. Lasalle har betegnet denne »fordømte mangel på behov« som en af hovedhindringerne for den proletariske emancipation. Rühle gennemgår forskellige arbejdergruppers ønsker og mål for tilværelsen og de er i sandhed beskedenne: lidt bedre løn, lidt småforbedringer i fritiden, stræben efter højere stillinger, osv. Ynkелigheden i deres slavetilværelse modsvares af ynkeligheden i deres idealtilværelse og i deres fantasi. »I alle trængslerne og længslerne, forhåbningerne og målene den småborgerlige verdens udtrykte billede. Ingen steder en storslået higen, en dristig sætten alt på et kort. Ingen selvbevidst gestus, ingen mod til egen udformning af tilværelsen. Den triste konstatering: overalt forfusede borgere, spidsborgere der blir siddende på plads, glemte aspiranter til pensions behageligt-bekymringsløse sofa.« (II: 328).

Endvidere behandles arbejderens behov for at bo og indrette sig smukt og bekvemt – behov som deres arbejdsforhold taget i betragtning er forståelige.

Problemet er blot, at de vælger de forkerte midler – de forveksler deres egen verden med småborgerens. Her kritiseres alt det simili og småborgerlige lort proletarerne fylder deres bolig med. Særlig tilstedeværelsen af et »regulatorur« eller et »vertiko« (et skab) kan hidse Rühle op – de må åbenbart dengang have haft samme status som 3-2-1 sofa-sættet har idag.

Men proletaren stræber altid udefter. »Han blir fortæret af lægnel efter et bedre liv, og han kæmper for det. Men når han har skabt det, lander han næsten altid i et småborgerhjem med fin stue, hvide gardiner, tæppe på sofaen, en grammofon, en frugtskål på bordet, et vertiko og et regulatorur.« (II: 335).

4. Veje til befrielse

Dette hovedafsnit, som desværre ikke holder niveau med de øvrige, har 3 underafsnit: økonomisk, social og ideologisk befrielse. I afsnittet om økonomisk befrielse behandles dels nogle almene tendenser i produktionens udvikling, (kapitalernes koncentration, taylorisering af arbejdsprocesserne), dels socialiseringsforsøgene i hhv. den russiske og den tyske revolution. Det er jo skrevet med den tyske revolutions nylige nederlag i baghovedet og Rühle konkluderer således på dette afsnit: »Det er bemærkelsesværdigt og betegnende, at de tyske arbejdere knap har reageret på, at alle planer og forsøg på en socialisering har slået fejl. Måske skal man anse dette som et symptom på, at de inderst inde var fuldstændig udeltagende i alle disse diskussioner, projekter og eksperimenter. De havde aldrig beskæftiget sig alvorligt med magtovertagelsens problem, havde aldrig grundigt reflekteret over den praksis, der skulle føre den kapitalistiske vareøkonomi over i en socialistisk behovsøkonomi. Alt for fanget i aktuelle interesser, for lidt i det

samfundsmæssige økonomiske apparats mekanisme og funktioner, alt for fanget i den bekvemme opfattelse af et automatisk forløb af overgangsprocessen, havde de i deres socialistiske tænken behandlet kravet om ekspropriation alt for slagord-sagtig og set på indretningen af behovsøkonomien med al for utopisk naivitet, til at de kunne komme frem til en eksakt stillingtagen og et konkret forhold til disse opgaver. De stolede på deres føreres dygtighed og intelligens.« (II: 380).

Den »objektive« forberedelse af socialismen er et *økonomisk* spørgsmål og den »subjektive« fuldbyrdelse af overgangen er et *politisk* spørgsmål; proletariatet må udvikle og gennemføre denne politik. På dette punkt står Rühle altså her på et helt traditionelt II. Internationale-standpunkt.

I afsnittet om »social befrielse« drejer det sig hovedsageligt om en gennemgang og kritik af kamp- og organisationsformer. I udgangspunktet lægger Rühle sig – mere eksplicit her end andre steder i bøgerne – i forlængelse af Kausky, Hilferding, Lenin med deres forskellige teser om imperialismen som kapitalismens sidste stadie, om monopolerne, arbejderaristokrati-opfattelsen, bestikkelse af arbejderne gennem socialpolitikken, osv.

Der fremføres så en kritik af socialdemokratierne og fagforeningerne, hvor det hedder at disse traditionelle organisations- og kampformer har mistet deres samfundsmæssige begrundelsessammenhæng og må erstattes af nye former. Rühle gennemgår de ansatser han ser til sådanne »nye« arbejderbevægelser, nemlig I.W.W. i USA, rådene i den tyske revolution og »shop steward« bevægelsen i dens tidlige faser lige efter krigen i England. Det nye ved disse organisationsformer er, at de baserer sig på arbejderne selvstændige aktivitet og initiativer, på selvforvaltning i stedet for ledere og bureaukrati. Disse nye

formationer indebærer et grundlæggende opgør med repræsentationsprincippet. »Masserne siger ikke længere: førerne skal hjælpe os! men derimod: vi vil hjælpe os selv! De anser ikke længere fortidens taktiske metoder som tilstrækkelige til nutidens krav. Dette ikke blot indenfor økonomien, i kampzonen mellem arbejdsgivere og lønarbejdere, på fagforeningsbevægelsens felt, men også i politikken.« (II: 402).

Dette føres videre i et opgør med parlamentarismen. De forskellige revolutionsforsøgs nederlag har modnet den erkendelse i proletariatet, at den »politiske« kamp altid kun udmøntes i magtforskydninger, den fuldbyrder sig på det allerede givne grundlag. Det betyder, at organisationer med en taktik der støtter sig på borgerlig politiks metoder, nødvendigvis vil ende med et kompromis med den bestående borgerlige økonomi og statsmagt. Dele af arbejderklassen erkendte, at den proletariske revolution ikke kunne gennemføres med borgerlige metoder, men krævede sine egne selvstændige kampformer og taktik.

Det drejer sig således ikke blot om en kamp om målet, men også om midlerne til befrielse. I første omgang er proletariatet henvist til de midler, de overtager fra den borgerlige politiks arsenaler, og de omfatter først og fremmest: »... i statslig henseende republikken på grundlag af parlamentarismen, i organisatorisk henseende centralisme i form af partiet, i taktisk henseende forhandlings-metoden med kompromis'et som effekt.« (II: 415). Gennem langvarige kampe må proletariatet tilkæmpe sig sine egne midler og metoder til en selvstændig politisk kultur.

Overgangen til socialisme må praktisk være arbejderne egen handling og den farligste illusion er at tro, at man automatisk kan vokse ind i socialismen,

så at sige i søvne. Men at fastholde revolutionen kræver den bredeste massebasis og den revolutionære beslutsomhed i et omfang, der kun er muligt indenfor rammerne af rådssystemet, rådssystemet på grundlag af virksomhederne. »Derfor er rådssystemet den givne revolutionære formation for proletariatet. Det er den mest magtfulde masseorganisation til erobring af magten og til at slå borgerskabet ned med. Kun det frembyder muligheden for at sikre revolutionens politiske resultater og at gennemføre den økonomiske, politiske og kulturelle nyopbygning.« (II: 417).

Rühle slutter med en diskussion af hvad proletariatets diktatur er og begrunder dets nødvendighed ud fra truslen om kontrarevolutionen. Proletariatets diktaturs væsentligste opgave er sprængningen og overvindelsen af den borgerlige stat. Og han konkluderer »Proletariatet der er kommet til magten ophæver ved hjælp af diktaturet privatejendommen, vareproduktionen, klasseforholdet, privilegierne, statens tvangsmagt overfor arbejderklassen, parlamentet og alle borgerskabets magtorganer. I stedet for den gamle orden grundlægger det en ny på grundlag af rådssystemet.« (II: 422).

I det sidste underafsnit om »ideologisk befrielse« er der ikke så meget at hente. Det drejer sig først og fremmest om forholdet mellem samfundets basis og individernes bevidsthed og Rühle argumenterer kraftigt for, at den ideologiske opdragelse ikke er noget, der kan udsættes til efter revolutionen. Ligeledes skal man heller ikke tro, at der med den revolutionære omvæltning af basis automatisk indfinder sig en ny ideologi. Rühle gennemgår derefter forskellige stadier i det »socialistiske menneskes« udvikling – på mig virker dette sidste afsnit som noget af et anti-klimaks. Alfa og omega er imidlertid argumentationen for nødven-

digheden af oplysning og ideologisk opdragelse: »Udviklingen er idag nået til et punkt, hvor overvindelsen af det kapitalistiske system i menneskene, afkapitaliseringen af ideologien, afneurotiseringen af sjælene træder ind i stadiet af en aktuel opgave. Løsningen af denne opgave synes at være så meget mere påtrængende, som klassekampens rent politiske organer stadig mere åbenbart svigter, ja begynder at stille sig tilfreds med tomgang. De kulturelle organer bliver stadig mere uforberholdet stillet i de kontrarevolutionære hæmnings og opbremsnings tjeneste.« (II: 438).

Hermed er hovedlinierne i Rühles gennemgang af proletariatets kulturhistorie skitseret og forskellige udvalgte dele er refereret. Der skulle således være givet indtryk af hvor mange forskellige sider af arbejderklassens daglige liv det lykkes Rühle at få med. Mig bekendt findes der ingen andre fremstillinger, der får så meget bredde i behandlingen af arbejdetilværelsens totalitet. Jeg finder denne bredde i perspektivet positiv i sig selv, idet – uanset hvordan Rühle indløser analysen i dybden – der hermed er forsøgt opstillet *en ramme for totalanalysen af arbejderens situation*, som man så selvfølgelig må forholde sig til, kritisere, ændre med ændrede historiske forhold, supplere, osv., men der er altså her skitseret noget man kan tage udgangspunkt i.

»Kulturhistorien« er nu præcis 50 år gammel, men den er skrevet på en meget inspirerende og provokerende måde, der hele tiden får læseren til at tænke over disse mellemliggende 50 års udvikling og forandring. De utroligt store forandringer i dagliglivet, der netop forsvinder i de evindelige dagligdage, kommer tydeligt frem gennem denne perspektivering. Den træghed og ubevægelighed som vi længselsfulde socialister oplever

i dagligdagen, forsvinder til en vis grad, ved en forståelse af den voldsomme dynamik, som faktisk har kendetegnet de sidste 50 års kapitalisme – vor kollektive hukommelse synes at være lige så kort som vort fremtidsperspektiv. Inden revolutionen skydes helt ud i den fjerneste fremtid, skal man altså ikke overse, at 10 år sagtens kan føre fra et samfund til et andet!

En tredje god ting ved »Kulturhistorien« er, at den viser, at man godt som intellektuel kan beskæftige sig med de »rigtige« arbejdere og deres forhold på en måde, der *både* er solidarisk og kritiserende – man behøver altså ikke absolut ende i den klæge, arbejderistiske herokult. Ganske vist kan Rühles kritiske irettesættelser nogen steder være lige lovlig moraliserende, men på den anden side har han fat i mange rigtige forhold, som stadigvæk er ligeså kritisable og som man heller ikke selv kan undgå at måtte tage til sig. I forhold til den aktuelle, meget omfattende interesse i »privatsfærens« forhold – som vi jo også selv tager op i dette nummer – der ofte fortaber sig i en *perspektivløs* opslugthed af de sociale »mikroprocesser«, er Rühles fastholden af store sammenhænge og perspektiver ofte eksemplarisk. Jeg synes der for tiden blandt mange socialister er en tendens til, blot at ville *forstå*, hvorfor forholdene er, som de er, men ingen trang til at *kritisere* og *lave om*, og dette kommer særligt tydeligt frem i beskæftigelsen med »dagliglivet« og dets forhold – noget man så får at vide, skal forstås og forlares ud fra samfundets krisetilstand!

Men »Kulturhistorien« har bestemt også sine problematiske sider. Dens største problem er nok de mange selvmodsigelser i den teoretiske konstruktion, der skal bære fremstillingen. Rühle er dels dybt rodfæstet i den Kautskyanske marxisme fra II. Internationales periode, dels

har han senere i efterkrigstiden udviklet radikale rådskommunistiske tankegange, som bryder med de gamle, men uden at det har ført til en kritik af den oprindelige teori. Lenin er et samtidigt og fuldstændigt parallelt tilfælde: begge accepterer ukritisk Kautsky og Hilferdings teorier fra før krigen og kan derfor ikke gøre andet end at beklage, at disse store marxister har svigtet politisk – og dermed svigtet deres eget oprindelige grundlag – og er blevet opportuniste. Til »Kulturhistoriens« undskyldning tjener til dels, at bd. II ikke var færdiggjort af Rühle ved hans død og at udgivelsen altså er tilrettelagt af andre.

Når hhv. Kautsky, Lenin, og Rühle kan dele fælles grundlæggende samfundsopfattelse og alligevel, på grundlag af denne forståelse, trække helt forskellige konklusioner hvad angår revolutionsopfattelse, strategi og taktik, må det vise hen til indre modsigelser i disse teorier – og de findes altså i rigt mål også hos Rühle. Samtidig er han i perioden meget påvirket af psykologen Alfred Adler og mange af Rühles overvejelser forekommer idag at være plat psykologiserende. Om dette siger Paul Mattick: »Det var uundgåeligt, at den psykologiske mode også greb arbejderbevægelsen. Men hele denne bevægelses forfald blev afsløret gennem dens forsøg på at bruge den borgerlige psykologis og sociologis teorier til en kritisk undersøgelse af dens egne teorier, istedet for at anvende den marxistiske teori til kritik af den nye borgerlige videnskab. Bag denne indstilling skjulte sig en voksende mistro til marxismen – en følge af den russiske og tyske revolutions svigten. Men bagved skjulte sig også den manglende kapacitet til at gå ud over Marx på en marxistisk måde. Ulykkeligvis, set fra vort standpunkt, var Otto Rühle en af de første, der klædte de marxistiske ideer i den borger-

lige sociologis og psykologis nye sprog. Den materialistiske opfattelse af historien blev nu til »sociologi«, for såvidt den beskæftigede sig med samfundet, »psykologi« for såvidt den beskæftigede sig med individet.« (»Otto Rühle ... op.cit. s. 34).

At Rühles teori selv er fuld af modsigelser, er ikke det samme som, at den begriber virkeligheden som modsigelsesfyldt. Selvfølgelig gør han det til en vis grad (klassemodsigelser, modsigelser mellem produktionsforhold og produktivkræfter, osv.), men på det mere konkrete plan bliver forholdene fremstillet for »entydige« og dermed ubevægelige: enten er der revolution eller også er arbejderne fuldstændig uinteresserede »småborgere«; de modsigelsesfyldte sociale (mikro)processer, som fører fra det sidste mod det første, og som jo netop må være en »kulturhistories« fornemste objekt, bliver ikke klart nok behandlet.

Endelig kunne jeg godt have tænkt mig en mere pointeret sondring mellem kapitalistiske og førkapitalistiske bestemmelser, for på denne måde at præcisere, hvad et *kapitalistisk* samfund indebærer for arbejderens tilværelse, samt også nogle differentieringer (»faser«) indenfor den kapitalistiske udvikling – andet end opdelingen mellem »konkurrence« – og »monopolkapitalisme« som slet ikke forbindes til proletarietets kultur. En fundamental måde for Rühle at tænke på, er at lægge den grundlæggende klassemodsigelse mellem arbejdere og kapitalister ind, dels i forholdet mellem arbejderne indbyrdes (i arbejdet, i ægteskabet, i forhold til børnene, osv.) og dels ind i selve »personligheden«. For Rühle er arbejderens kun rigtig proletar på fabrikken, i sit hjem er han »borger«, og han taler ligeledes ofte om »borgeren inde i arbejderens« (den indre

svinehund?). Men han forholder sig ikke til, om disse analogier er formuleringer af den *manglende* specifikke samfundsmæssiggørelse af »reproduktionsfæren« og »personligheden«, eller om disse former skal betragtes som fuldt udviklede, egentlige kapitalistiske formbestemmelser.

Der er ingen tvivl om, at Rühle selv har set sin »Kulturhistorie« som middel til opdragelse og oplysning af proletariatet, den er primært skrevet for at ændre holdninger og indstillinger i arbejderklassen og i denne synsvinkel fungerer den sikkert efter hensigten. Men denne »oplysningsstrategi« som led i en revolutionær strategi, behandles ikke selv i bogen. G. Mergner formulerer implicit enhver »oplysningsstrategis« grundtese, idet han diskuterer Rühles holdning til spaltningen af Socialdemokratiet under 1. verdenskrig. Rühle er modstander af en »enhedsgrød« af heterogene tendenser, som blot vil udgøre en »form- og væsensløs sump« uden principper og karakter, hvorimod han kræver et verdensanskuelses- og masseparti opbygget på klare principper og holdninger. »Enheden af handling og tænken vil han se sikret i *enheden af de anskuelser der bestemmer handlingerne*.« (Mergner, op.cit. s. 84). Det centrale spørgsmål til denne opfattelse bliver derfor: hvad bestemmer anskuelserne, hvis de lader sig ændre gennem »oplysning«? Og netop i svaret på dette problem er der ikke så meget at hente i »Kulturhistorien« – dér konstateres forskellige anskuelser og holdninger stort set blot og deres »borgerlighed« kritiseres.

P. Mattick kommenterer Rühles oplysningsstrategi således: »Flere og flere folk, der udgik fra den antagelse, at de »objektive betingelser« var modne til revolutionen, forklarede dens udebliven med »subjektive faktorer«: med arbejderens

manglende klassebevidsthed og forståelse. Denne mangel må selv atter forklares ud fra de »objektive betingelser«, da proletariatets utilstrækkelighed utvivlsomt resulterede af dets særlige position i kapitalismens samfundsmæssige forhold. Nøden til at begrænse alle aktiviteter til opdragelsen, blev gjort til en dyd: udviklingen af klassebevidsthed hos arbejderne gjaldt som den mest påtrængende opgave. Dog overbeviste den gamle socialdemokratiske trosbekendelse »viden er magt« ikke længere, da der ikke fandtes nogen direkte sammenhæng mellem

denne viden og dens anvendelse.« (op.cit. s. 32).

Disse indvendinger skal imidlertid ikke afholde nogen fra at læse »Kulturhistorien«. Lader man være med at blive irriteret over det lidt tidsbundne, lidt pædagogiske sprog og den lidt skolemesteragtige stil er det en god oplevelse. Bøgerne er fyldt med sammenhænge, overblik, spændende perspektiver, fordomsfri stillingtagen, klare iagttagelser og kritiske overvejelser. Og så er det mange steder næsten lige så sjovt som at læse Marx.

Finn Dam Rasmussen

NOTER

1. Udover de to der bliver omtalt her i anmeldelsen kan f.ex. nævnes følgende af Rühles skrifter:
Schriften, Rowohlt, 1971.
Baupläne für eine neue Gesellschaft, Rowohlt 1971.
Karl Marx, Editiona Queimada, Haarlem 1974.
Von der bürgerlichen zur proletarischen Revolution. Karin Kramer Verlag, 1970.
Iøvrigt kan henvises til H.M. Bock: Geschichte des »linken Radikalismus« in Deutschland. Ein Versuch. Suhrkamp 1976, hvor der findes en omfattende Rühle-litteraturliste med oplysninger om reprint af de enkelte titler.
2. F.eks. leder man forgæves efter oplysninger om Otto Rühle i P. Vranicki: Geschichte des Marxismus I & II, Suhrkamp 1972.
3. Mere om O. Rühle kan man finde hos
G. Mergner: Arbeiterbewegung und Intelligenz, Starnberg 1973 (som er den mest omfattende behandling af Rühle – omend noget slatten.)
F.G. Herrmann: Otto Rühle als politischer Theoretiker, i Internationale wissenschaftliche Korrespondenz nr. 17 & 18 1972.
P. Mattick: Otto Rühle und die deutsche Arbeiterbewegung, i Spontanität und Organisation, Suhrkamp 1975).
H. Jacoby: Forord i bd. 2 af »Kultur und Sittengeschichte ...«
4. Det er et gennemgående tænkemønster hos Rühle, at borgerskabets klassespecifikke adfærd og måder at forholde sig på overfor arbejderklassen fremstår som givne »identifikationsfigurer« indenfor arbejderklassen selv jvnf. f.ex: »Klassesamfundets karakteristiske billede, skemaet ovenpå-nedenunder gentager sig i ægteskabet. Kønnenes placering ved det ægtes-

kabelige samleje bliver et drastisk symbol. Ligesom bourgeoisie og proletariat udgør det borgerlige smafund, udgør mand og kvinde det borgerlige ægteskab.» (II: 5).

5. Rühles kone, som han samarbejdede med, har bl.a. skrevet: Alice Rühle-Gerstel: Die Frau und der Kapitalismus, der er kommet i reprint hos Verlag Neue Kritik, Frankfurt 1971.

»DEN UPOLITISKE ARBEJDETS SØNDAGSFORNØJELSE«

Karikatur af Heinrich Zille fra Otto Rühles: proletariatets kulturhistorie.

KURASJE

Lager for tidsskriftet pr. 1.4.1980:

Løssalgspriser:

Nr. 1	udsolgt
Nr. 2/3	udsolgt
Nr. 4	20,- kr.
Nr. 5/6	udsolgt
Nr. 7	udsolgt*
Nr. 8	12,- kr.
Nr. 9	udsolgt
Nr.10	20,- kr.
Nr. 11	udsolgt
Nr. 12	udsolgt
Nr. 13	30,- kr.
Nr. 14	30,- kr.
Nr. 15/16	30,- kr.*
Nr. 17	35,- kr.
Nr. 18	45,- kr.
Nr. 19/20	55,- kr.
Nr. 21	50,- kr.
Nr. 22	50,- kr.
Nr. 23/24	65,- kr.

Bestilling sker ved indbetaling af ét af disse beløb.

Anfør på giroalonen, hvad indbetalingen dækker.

Kurasjes gironummer er 7 16 60 44

NB. Tidligere abonnementsrækker kan ikke bestilles til gammel abonnementspris.

* De vigtigste artikler er optrykt i antologien **STATEN I DET KAPITALISTISKE SAMFUND, KURASJE 1979.**

Tidsskriftet behandler en lang række emner med det formål at bidrage til etableringen af en konkret formidlet kritik af det kapitalistiske system og det borgerlige samfund, samt til diskussionen af overgangsformer til det kommunistiske samfund. Vi opfordrer interesserede til at indsende *manuskripter* især vedrørende følgende emner: analyse af den kapitalistiske akkumulations- og reproduktionsproces og dens kriser; analyser af arbejderbevægelsens historie, fagforeningsanalyser, klasseanalyser, kritik af reformismen; analyse af staten i det kapitalistiske samfund; analyse af verdensmarkedets udvikling og af tendensen til dannelsen af en verdensmarkedskapital; analyse af overgangsformer og overgangssamfund.

